

Univerza
v Ljubljani
Fakulteta
za gradbeništvo
in geodezijo

Jamova cesta 2
1000 Ljubljana, Slovenija
<http://www3.fgg.uni-lj.si/>

DRUGG – Digitalni repozitorij UL FGG
<http://drugg.fgg.uni-lj.si/>

V zbirki je izvorna različica izdajatelja.

Prosimo, da se pri navajanju sklicujete na bibliografske podatke, kot je navedeno:

University
of Ljubljana
Faculty of
*Civil and Geodetic
Engineering*

Jamova cesta 2
SI – 1000 Ljubljana, Slovenia
<http://www3.fgg.uni-lj.si/en/>

DRUGG – The Digital Repository
<http://drugg.fgg.uni-lj.si/>

This is a publisher's version PDF file.

When citing, please refer to the publisher's bibliographic information as follows:

Vodopivec, B. 2015. Interdisciplinarna opredelitev trajnostnega pristopa k varstvu okolja na primeru grajske dediščine. Doktorska disertacija.= Interdisciplinary Definition of a Sustainable Approach to the Environmental Protection - the Case of Castle Heritage. Doctoral dissertation. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo: 197 str. (mentor prof. Dr. Roko Žarnić, somentorica doc. dr. Barbara Murovec).

<http://drugg.fgg.uni-lj.si/5384/>

Univerza
v Ljubljani

Fakulteta za
*gradbeništvo in
geodezijo*

INTERDISCIPLINARNI
DOKTORSKI ŠTUDIJSKI
PROGRAM VARSTVO OKOLJA

Kandidatka:

BARBARA VODOPIVEC

**INTERDISCIPLINARNA OPREDELITEV
TRAJNOSTNEGA PRISTOPA K VARSTVU OKOLJA NA
PRIMERU GRAJSKE DEDIŠČINE**

Doktorska disertacija števil.: 2/VO

**INTERDISCIPLINARY DEFINITION OF A
SUSTAINABLE APPROACH TO THE
ENVIRONMENTAL PROTECTION ON THE CASE OF
CASTLE HERITAGE**

Doctoral thesis No.: 2/VO

Soglasje k temi doktorske disertacije je po pooblastilu 30. seje Senata Univerze v Ljubljani z dne 20. januarja 2009 dala Komisija za doktorski študij na 29. seji, dne 13. junija 2012.

Za mentorja je bil imenovan prof. dr. Roko Žarnić, UL FGG,
za somentorico pa doc. dr. Barbara Murovec, UM FF in ZRC SAZU.

Ljubljana, 13. oktober 2015

Univerza
v Ljubljani

Fakulteta za
*gradbeništvo in
geodezijo*

Komisijo za oceno ustreznosti teme doktorske disertacije v sestavi:

- prof. dr. Roko Žarnić, UL FGG,
- doc. dr. Barbara Murovec, UM FF in ZRC SAZU,
- prof. dr. Peter Fister, UL FA,
- prof. dr. Vasko Simoniti, UL FF,

je imenoval Senat Fakultete za gradbeništvo in geodezijo na 28. redni seji, 29. februarja 2012.

Poročevalce za oceno doktorske disertacije v sestavi:

- izr. prof. dr. Jana Šelih, UL FGG,
- prof. dr. Peter Fister, UL FA, upok.,
- prof. dr. Vasko Simoniti, UL FF,

je imenoval Senat Fakultete za gradbeništvo in geodezijo na 20. redni seji, 27. maja 2015.

Komisijo za zagovor doktorske disertacije v sestavi:

- prof. dr. Matjaž Mikoš, dekan UL FGG, predsednik,
- prof. dr. Roko Žarnić, UL FGG, mentor,
- doc. dr. Barbara Murovec, UM FF in ZRC SAZU, somentorica,
- izr. prof. dr. Jana Šelih, UL FGG,
- prof. dr. Peter Fister, UL FA, upok.,
- prof. dr. Vasko Simoniti, UL FF,

je imenoval Senat Fakultete za gradbeništvo in geodezijo na 22. redni seji, 23. septembra 2015.

IZJAVA

Podpisana mag. Barbara Vodopivec, univ. dipl. zgod., izjavljam, da sem avtorica doktorske disertacije z naslovom: »Interdisciplinarna opredelitev trajnostnega pristopa k varstvu okolja na primeru grajske dediščine«.

Izjavljam, da je elektronska različica v vsem enaka tiskani različici.

Izjavljam, da dovoljujem objavo elektronske različice v repozitoriju UL FGG.

Ljubljana, 13. 10. 2015

.....
(podpis)

POPRAVKI

Stran z napako

Vrstica z napako

Namesto

Naj bo

BIBLIOGRAFSKO-DOKUMENTACIJSKA STRAN IN IZVLEČEK

UDK:	719:728.81(043.3)
Avtor:	mag. Barbara Vodopivec, univ. dipl. zgod.
Mentor:	prof. dr. Roko Žarnić
Somentorica:	doc. dr. Barbara Murovec
Naslov:	Interdisciplinarna opredelitev trajnostnega pristopa k varstvu okolja na primeru grajske dediščine
Tip dokumenta:	Doktorska disertacija
Obseg in oprema:	197 str., 15 pregl., 59 sl., 2. pril.
Ključne besede:	kulturna dediščina, gradovi, konservatorstvo, večkriterijske metode odločanja, metoda AHP

Izvleček

Predmet disertacije je celostno ohranjanje stavbne dediščine na primeru gradov v Sloveniji. Namen disertacije je prispevati k varstvu dediščine na način, ki omogoča njeno vključevanje v regionalni razvoj in varstvo okolja. Z raziskovalnim delom, predstavljenim v disertaciji, smo zato razvijali večkriterijsko metodologijo za oceno lastnosti spomenikov. Metodologija zaobjema značilnosti spomenikov, ki jih lahko raziščejo posamezne vede, in hkrati opredeljuje »potencial« dediščine za nadaljnjo uporabo, predvsem v povezavi z načrtovanjem njenega upravljanja in namembnosti, ki spomenik učinkovito poveže z razvojem prostora in lokalnega okolja. Hkrati je metodologija zasnovana tako, da lahko služi kot podlaga strokovno in znanstveno utemeljenemu načrtovanju obnovitvenih in vzdrževalnih posegov v gradove, saj število gradov, ki njuno potrebujejo take posege, presega razpoložljiva sredstva. Pokaže namreč možnosti razporeditve finančnih sredstev za poseg najprej tistim objektom, katerim je na podlagi državne strategije ter vsakokratno izbranih kriterijev in ciljev razpisa dodeljena visoka prioriteta. Takšna raziskava je bila velik desiderat, hkrati pa prehiteva državno strategijo (čeprav jo zakon predpisuje), ki ima namen ustaviti propadanje spomenikov in uvesti jasne kriterije državnih subvencij. Pri opredelitvi kriterijev metodologije izhajamo iz umetnostnozgodovinskega, zgodovinskega, gradbenega, okoljevarstvenega, upravno-ekonomskega in sociološkega vidika ohranjanja. Metodološki pristop disertacije je interdisciplinarno raziskovalno delo, ki vključuje metode umetnostne zgodovine (analiza sloga, vrednotenje in primerjalna analiza umetnostnega spomenika idr.), zgodovinopisja (kritična analiza primarnih in sekundarnih virov), sociologije (metoda intervjuja, analiza, sinteza, metoda opazovanja z udeležbo), gradbeništva (večkriterijske metode odločanja, metoda AHP – *Analitični hierarhični proces*, vizualni pregled stanja objekta, presoja ogroženosti) in delno ekonomije in varstva okolja (večkriterijske metode odločanja). Študijski primer preveritve in potrditve uporabnosti metodologije so gradovi v Sloveniji, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena, metodologija pa ponuja pomembna izhodišča tudi za obravnavo spomenikov lokalnega pomena, čeprav ta način obravnave ni bil uveden sistematično in zahteva dodaten razmislek in dodelavo. Raziskovalno delo je potrdilo hipotezo, da je znanstveno in strokovno podprta večkriterijska metodologija odločanja lahko pomembna pomoč pri analizi spomenikov in njihovem celostnem ohranjanju. Testno metodologijo smo preverili tudi v intervjujih s strokovnjaki različnih ved in jo uporabili za izdelavo predloga metodologije, ki daje možnost celostnega interdisciplinarnega vrednotenja spomenikov in izdelave metodologije za financiranje obnov propadajočih objektov in vzdrževanje tistih, ki že imajo namembnost in so v zadovoljivem stanju ohranjenosti. Kot ključno se je pokazalo, da mora država celostno pristopiti k iskanju namembnosti grajskih stavb, pri tem pa ne pričakovati, da se bo večina objektov vzdrževala sama.

BIBLIOGRAPHIC-DOCUMENTALISTIC INFORMATION AND ABSTRACT

UDC:	719:728.81(043.3)
Author:	Barbara Vodopivec, M.Sc.
Supervisor:	prof. Roko Žarnić, Ph.D.
Cosupervisor:	assist. prof. Barbara Murovec, Ph.D.
Title:	Interdisciplinary Definition of a Sustainable Approach to the Environmental Protection - the Case of Castle Heritage
Document type:	PhD Thesis
Scope and tools:	197 p., 15 tab., 59 fig., 2 ann.
Keywords:	cultural heritage, castles, conservation, multicriteria decision making methods, method AHP

Abstract

Topic of dissertation is integrated preservation of architectural heritage on the case of castles in Slovenia. The aim of dissertation is to contribute to heritage preservation in a way that allows its integration into development of space and of local environment. Based on research work, presented in dissertation, we therefore developed multi-criteria methodology for monuments properties assessment. Methodology, as proposed by thesis, embraces properties of monuments, which can be explored by different disciplines, yet at the same time defines heritage "potential" for its future use, especially in relation to the planning of its management and function, which would ensure efficient link of monument with local development. At the same, methodology can be used for science based renovation and maintenance interventions planning, as the number of castles, in urgent need of such interventions, exceeds resources available. Methodology is designed to suggest allocation of resources for interventions to those monuments first, whose assigned priority is the highest according to the state strategy and respective criteria and objectives of the call. The need for such research has been strong, while at the same time results of this research come before the state strategy (even though it is prescribed by the law), which would stop monuments deterioration and introduce clear criteria of state subsidies. In defining criteria of the methodology we proceeded therefore from the art historical, historical, civil engineering, environmental, administrative-economic and sociological aspects of monument conservation. Methodological approach is interdisciplinary research, covering methods of art history (style analysis, values assessment and comparative analysis of art monuments etc.), historiography (critical analysis of primary and secondary sources), sociology (interview method, analysis, synthesis, method of participant observation), civil engineering (multi criteria decision making methods, AHP – *Analytic Hierarchy Process* method, visual inspection of the building state of conservation, assessment of risks) and partly of the economy and environmental protection field (multi criteria decision making methods). Castles in Slovenia, declared as monuments of national importance, are the case study for verification and validation of the methodology, whilst methodology offers also important platform for the treatment of monuments of local importance, however this approach has not been introduced systematically and requires further consideration. Research work, presented in dissertation, confirmed the hypothesis that professionally and science-based multi-criteria decision-making methodology can be important support in monuments analysis and their integrated preservation. Test methodology has been verified through interviews with experts from different disciplines and has served for the preparation of methodology proposal, which gives possibility for integrated interdisciplinary monuments assessment, as well as for definition of methodology for financing renovation of deteriorated objects and for financing maintenance of those objects, which are in function and are in satisfactory state of conservation. As crucial it has been pointed out that the state needs a comprehensive and long-term approach to define function of castles, while at the same time it should not to expect that the majority of objects will sustain themselves.

»Ta stran je namenoma prazna.«

ZAHVALA

Mentorju prof. dr. Roku Žarniću in somentorici doc. dr. Barbari Murovec se zahvaljujem za spodbudo in strokovno vodstvo.

Izr. prof. dr. Jani Šelih, prof. dr. Petru Fistru in prof. dr. Vasku Simonitiju se zahvaljujem za vsebinske pripombe.

Zahvaljujem se strokovnjakom, ki so sodelovali v raziskavi.

Tatjani Stanič se zahvaljujem za jezikovni pregled besedila.

Zahvaljujem se Ministrstvu Republike Slovenije za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo, ki je s podporo Evropskega socialnega sklada Evropske unije v okviru ukrepa *Inovativna shema za sofinanciranje doktorskega študija za spodbujanje sodelovanja z gospodarstvom in reševanja aktualnih družbenih izzivov – generacija 2010 Univerza v Ljubljani* financiralo moj doktorski študij.

Hvala Alešu.

KAZALO VSEBINE

Izjava	V
Bibliografsko-dokumentacijska stran in izvleček.....	VIII
Bibliographic-documentalistic information and abstract.....	IX
Zahvala	XI
1 UVOD	1
2 OPREDELITEV PROBLEMA.....	4
2.1 Pričakovani izvorni znanstveni prispevki disertacije	16
2.2 Relevantnost problema	16
2.2.1 Nekaj elementov stanja ohranjenosti grajske dediščine na Slovenskem	20
3 ZASNOVA DISERTACIJE.....	29
4 METODOLOGIJA	30
5 PREGLED LITERATURE PO IZBRANIH VIDIKIH.....	34
5.1 Dediščina in narava – okoljevarstveni vidik.....	34
5.2 Dediščina in zgodovina konservatorstva – zgodovinski vidik.....	37
5.3 Dediščina in in posegi – gradbeni vidik	41
5.4 Dediščina in in vrednotenje – umetnostnozgodovinski vidik.....	43
5.5 Dediščina in družbeni razvoj – ekonomsko-upravni vidik	48
5.6 Dediščina in identiteta – sociološki vidik.....	50
5.7 Študijski primer gradov na Slovenskem	53
5.7.1 Študija primera – grad Turjak.....	56
6 ORODJA ZA REŠITEV PROBLEMA NAČRTOVANJA OBNOVITVENIH POSEGOV V POGOJIH OMEJENIH SREDSTEV.....	61
6.1 Odločanje.....	61
6.2 Večkriterijske metode odločanja	62
6.3 Analitični hierarhični proces	63
7 OPREDELITEV KRITERIJEV	65
7.1 Uvod	65
7.2 Kritična vsebinska analiza literature.....	66
7.3 Evidentiranje pogostosti omembe vrednot	67
7.4 Primerjalna analiza mednarodnega in slovenskega prostora	68
7.5 Smiselno vsebinsko združevanje vrednot	69
7.6 Prevedba vrednot v kriterije	72
7.7 Modeliranje kriterijskega drevesa	73
7.8 Vsebinski opis kriterijev in podkriterijev večkriterijske metode ocene lastnosti gradov	75
8 PREDSTAVITEV RAZISKAVE.....	84
8.1 Določitev medsebojne pomembnosti kriterijev in podkriterijev	84
8.2 Predstavitev vzorca A – slovenski strokovnjaki	84
8.3 Predstavitev vzorca B – slovenski študenti	87
8.4 Predstavitev vzorca C – strokovnjaki iz držav EU	90
8.5 Potek raziskave	94
9 ANALIZA REZULTATOV.....	96
9.1 Glavni kriteriji	98
9.2 Podkriteriji.....	99

9.3	Primerjava rezultatov med vzorci A, B in C in združenih rezultatov	107
9.4	Uvrščanje na prvo mesto po pomembnosti	113
9.5	Sklepne ugotovitve.....	115
10	PILOTNA PREVERITEV UPORABE METODE NA IZBRANIH PRIMERIH GRAJSKE DEDIŠČINE	118
10.1	Analiza	126
11	RAZPRAVA	127
11.1	Sklepi razprave.....	129
12	ZAKLJUČEK.....	133
12.1	Naslednji koraki raziskave	138
13	SUMMARY	139
VIRI.....		142

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1:	Seznam gradov, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena.	4
Preglednica 2:	Seznam gradov v lasti države, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena.	8
Preglednica 3:	Seznam gradov v zasebni lasti ali lasti občin, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena.	10
Preglednica 4:	Seznam gradov v lasti države, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena, brez namembnosti.	12
Preglednica 5:	Seznam gradovi v zasebni lasti in v lastni občin, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena, brez namembnosti.	13
Preglednica 6:	Seznam gradov, ki naj bi za sanacijo prejeli sredstva na podlagi ZSSNPK-B; stanje nerealiziranih programov 2008 in stanje realizacije 2012.	22
Preglednica 7:	Odhodki MK RS za kulturo po programskem sklopu: <i>Investicije in Investicijsko vzdrževanje</i> , proračunska leta 2004-2014, delež vseh odhodkov MK RS v % (Vir: Lipovšek, 2015, str. 24).	23
Preglednica 8:	Seznam študijskih obiskov gradov, 2011-2014.	31
Preglednica 9:	Prikaz vseh vrednot s pogostostjo omembe v izbranih mednarodnih in slovenskih dokumentih.	66
Preglednica 10:	Prvih deset vrednot po številu omemb v slovenskih in mednarodnih dokumentih.	68
Preglednica 11:	Pregled združenih vrednot in njihovo skupno število omemb.	69
Preglednica 12:	Prikaz prevedbe vrednot v kriterije.	72
Preglednica 13:	Vzorec C, zastopanost strokovnjakov po ustanovi, n = 26. Kratica pred ustanovo pomeni projekt, v katerem je sodeloval strokovnjak.	91
Preglednica 14:	Prikaz uteži glavnih kriterijev in podkriterijev metode ocene lastnosti dediščine, izračunane s programsko opremo <i>Expert Choice</i> . Vrstni red v tabeli sledi vrstnemu redu vsebinskih vidikov, prikazanih na Sliki 33.	94
Preglednica 15:	Uvrstitev posameznega kriterija na prvo mesto po pomembnosti po posameznem vzorcu in povprečna vrednost uvrstitve posameznega kriterija na prvo mesto po pomembnosti s povprečenjem vseh treh vzorcev (v odstotkih). Vrstni red kriterijev sledi številu odstotkov v skupnem seštevku.	112

KAZALO SLIK

Slika 1:	Nematerialni vidik: vrednotenje pomeni odkrivanje pogosto skritih pomenov in vrednosti določene enote dediščine (grad Pišece, detajl).	2
Slika 2:	Materialni vidik: celostna prenova Knežjega dvorca, Celje. Faza prenove 2012 je vključevala tudi visoko usposobljene obrtnike, ki so, med drugim, na novo sklesali gotska okna.	3
Slika 3:	Grad Lemberg, upodobitev Georg M. Vischer (levo), in grad Lemberg leta 2013 (desno).	14
Slika 4:	Shematski prikaz sistema upravljanja podatkov, utemeljenega v projektu EU-CHIC.	18
Slika 5:	Marca 2013 je bila na Tehnični univerzi Gediminas v Vilnius, Litva, zasnova večkriterijske metode ocene lastnosti dediščine predstavljena vodilnim strokovnjakom s področja večkriterijskih metod odločanja.	29
Slika 6:	Shematski prikaz razmerja okolje – prostor – kulturna krajina – grajene strukture – stavbna dediščina – grad.	33
Slika 7:	Grad Turjak: obnova je zahtevala multidisciplinarno sodelovanje umetnostnih zgodovinarjev, zgodovinarjev, arhitektov, arheologov, gradbenikov, konservatorjev in drugih ter visoko usposobljenih obrtnikov in demonstrira sodelovanje več ved pri obnovi objekta.	36
Slika 8:	Vizulani pregled stanja ohranjenosti objekta. Grad Podčetrtek, 2014.	40
Slika 9:	Strop Viteške dvorane v gradu Brežice med restavriranjem, ki ga je leta 2011 izvajal Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.	42
Slika 10:	V letu 2008 je bil Ljubljanski grad za Blejskim gradom na drugem mestu po številu obiskovalcev. Virtualni muzej in razgledni stolp na Ljubljanskem gradu si je ogledalo 122.753 obiskovalcev.	47
Slika 11:	Načrtovanje šestih pohodov po regiji Marke z namenom odkrivanja zanimivosti in zgodb, skritih v pokrajini in v spominu domačinov. Arcevia, Italija, 2014.	49
Slika 12:	Grad Borl-Anckhenstein, okoli leta 1681, upodobljen z okolico in obdelano zemljo, ki je bila temelj samozadostnega gospodarjenja zemljiškega gospostva (G. M. Vischer, <i>Topographia Ducatus Stiriae</i> , 1681). Grad, prvič omenjen v 12. stoletju, je postavljen na vzpetino nad reko Dravo nad mestom nekdanjega broda.	54
Slika 13:	Grad Pišece: obnova gradu iz 13. stoletja se je začela leta 2004. Grad kljub določenim zamislim v času odobritve projekta obnove, še nima ustrezne vsebine.	55
Slika 14:	Prispevek o gradu Turjak »Turjak, naš najlepši grad XVI. stoletja«, <i>Ilustrirani Slovenec, Tedenska priloga Slovenca</i> , št. 42, 19. oktober 1930.	58
Slika 15:	Shematski prikaz korakov opredelitve kriterijev večkriterijske ocene lastnosti stavbne dediščine	65
Slika 16:	Grafični prikaz vrednot po vrstnem redu glede na število omemb.	71
Slika 17:	Kriterijsko drevo metode ocene lastnosti gradov: osem skupin glavnih kriterijev s po tremi podkriteriji, razvrščenih v naključnem vrstnem redu.	74
Slika 18:	Vzorec A, odziv strokovnjakov na vabilo k sodelovanju v raziskavi, n = 58.	84
Slika 19:	Vzorec A, zastopanost strokovnjakov po vedah (naravoslovje, tehnika, družboslovje, humanistika), n = 47.	84
Slika 20:	Vzorec A, zastopanost strokovnjakov po vedah, n = 47.	85
Slika 21:	Vzorec A, zastopanost strokovnjakov po področju dela, n = 47.	86
Slika 22:	Vzorec B, zastopanost študentov po vedah, n = 26.	87

Slika 23:	Vzorec B, zastopanost študentov po vedah (naravoslovje, tehnika, družboslovje, humanistika), n = 26.	87
Slika 24:	Vzorec B, zastopanost študentov po univerzi, n = 26.	88
Slika 25:	Vzorec B, zastopanost študentov glede na stopnjo študija, n = 26.	88
Slika 26:	Vzorec B, zastopanost študentov glede na status, n = 26.	89
Slika 27:	Vzorec C, odziv strokovnjakov na vabilo k sodelovanju v raziskavi, n = 44.	89
Slika 28:	Vzorec C, zastopanost strokovnjakov po vedah, n = 26.	90
Slika 29:	Vzorec C, zastopanost strokovnjakov po vedah (naravoslovje, tehnika, družboslovje, humanistika), n = 26.	90
Slika 30:	Vzorec C, zastopanost strokovnjakov po področju dela, n = 26.	91
Slika 31:	Vzorec C, zastopanost strokovnjakov po državah, n = 26.	92
Slika 32:	Primer izpolnjenega vprašalnika v <i>Excel</i> formatu: tabela parnih primerjav z definicijami in kriterijsko drevo. Okoljski pomen na primer je bil glede na stopnjo pomembnosti ocenjen <i>močno</i> pomembnejši v primerjavi z ekonomskim pomenom.	94
Slika 33:	Osnovna shema kriterijev in podkriterijev, na podlagi katere je bil izdelan vprašalnik.	95
Slika 34:	Grafični prikaz relativne pomembnosti oziroma uteži glavnih kriterijev, določene na podlagi metode AHP in izračunane s programsko opremo <i>Expert Choice</i> .	97
Slika 35:	Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija družbeni pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.	99
Slika 36:	Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija ekonomski pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.	100
Slika 37:	Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija estetski pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.	101
Slika 38:	Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija kulturno-simbolni pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.	102
Slika 39:	Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija ogroženost pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.	103
Slika 40:	Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija okoljski pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.	104
Slika 41:	Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija stanje ohranjenosti pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.	105
Slika 42:	Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija zgodovinski pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.	106
Slika 43:	Primerjava vrstnega reda glavnih kriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno). Vrstni red kriterijev sledi vrstnemu redu združenega vzorca.	107
Slika 44:	Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija družbeni pomen (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).	108
Slika 45:	Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija ekonomski pomen (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).	108
Slika 46:	Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija estetski pomen (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).	109
Slika 47:	Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija kulturno-simbolni pomen (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).	109
Slika 48:	Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija ogroženost	

Slika 49:	(A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno). Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija okoljski pomen	110
Slika 50:	(A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno). Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija stanje ohranjenosti	110
Slika 51:	(A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno). Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija zgodovinski pomen	111
Slika 52:	(A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno). Turjak z zadnje strani z vzdano ploščo iz leta 1520 na stolpu. Vir fotografije: J. V. Valvasor: <i>Slava vojvodine Kranjske</i> . Ljubljana, Mladinska knjiga 1977.	111
Slika 53:	Letovišče grad Borl (1950-60). Fotografija: Griesbach Đuro. Vir: Fotografije iz zapuščine Frana Ksaverja Meška. Dostopno na: http://dlib.si .	119
Slika 54:	Grad Rihemberk. Foto: M. Ličen.	121
Slika 55:	Hipotetični prednostni seznam treh gradov, kot ga na podlagi uteži kriterijev, določenih z metodo AHP, izračuna programska oprema <i>Expert Choice</i> .	123
Slika 56:	Graf prikazuje vrednosti, ki so jih gradovi dosegli po posameznih kriterijih (zelena: Rihemberk, rdeča: Borl, modra: Turjak).	124
Slika 57:	Predlog nadgrajene zasnove kriterijev za oceno lastnosti dediščine, oblikovan na podlagi komentarjev izprašanih strokovnjakov.	124
Slika 58:	Grafični prikaz t. i. večdimenzionalnega protokola upravljanja objekta ali območja kulturne dediščine.	130
Slika 59:	Metodologija, kot jo predlaga disetacija, želi zapolniti vrzel pri sistemskem odločanju o obnovitvenih in vzdrževalnih posegih in pri ravnanju z grajsko dediščino (Turjak, stari grad, foto: B. Vodopivec).	131
		156

LIST OF TABLES

Table 1:	List of castles, declared for monuments of national importance.	4
Table 2:	List of castles owned by the state, declared for monuments of national importance.	8
Table 3:	List of castles owned by municipality or private owner, declared for monuments of national importance.	10
Table 4:	List of castles owned by the state, declared for monuments of national importance without function.	12
Table 5:	List of castles owned by municipality or private owner, declared for monuments of national importance, without function.	13
Table 6:	List of castles, which should receive funding on the basis of <i>ZSSNPK-B</i> ; unrealized programmes in 2008 and realized programmes in 2012.	22
Table 7:	MK RS expenditure, programming unit: Investment and investment maintenance, budget years 2004-2014. Proportion of total MK RS expenditure in % (Source: Lipovšek, 2015, p. 24).	23
Table 8:	List of study visits to castles, 2011-2014.	31
Table 9:	List of all values with frequency of mentioning in selected international and Slovenian documents.	66
Table 10:	The first ten values according to the frequency of mentioning in Slovenian and international documents.	68
Table 11:	List of joined values and the total number of their mentioning.	69
Table 12:	Translation of values into criteria.	72
Table 13:	Sample C, representation of experts by the institution, n = 26. Acronym before the institution indicates project in which the expert participated.	91
Table 14:	List of weights of main criteria and subcriteria of the method for heritage preservation potential assessment, calculated with the <i>Expert Choice</i> software. The order of elements follows thematic areas presented in Figure 33.	94
Table 15:	Ranking of each criterion in the first place of importance by each sample and the average rank of each criterion in the first place of importance by averaging all three samples (as a percentage). The order of the criteria follows the number of the total percent.	112

LIST OF FIGURES

Figure 1:	Non-material aspect: values assessment means discovering often hidden meanings and values of a certain heritage unit (Pišece Castle, detail).	2
Figure 2:	Material aspect: integral renovation of the mansion in Celje. Renovation phase 2012 included highly trained craftsmen, who, among other things, carved new Gothic window frames.	3
Figure 3:	Lemberg Castle depicted by Georg M. Vischer (left) and Lembeg Castle in 2013 (right).	14
Figure 4:	Schematic presentation of data management system, substantiated in the EU-CHIC project.	18
Figure 5:	In March 2013 the concept of the multicriteria method for the assessment of the heritage preservation potential was presented at Technical university Gediminas in Vilnius, Lithuania, to the leading experts of the multicriteria decision methods research filed.	29
Figure 6:	Schematic presentation of the relationship environment – space – cultural landscape – build structures – architectural heritage – castle.	33
Figure 7:	Turjak Castle: renovation required cooperation of art historians, historians, architects, archaeologists, civil engineers, conservators and others, as well as of highly skilled craftsmen, and demonstrates cooperation of multiple disciplines in the renovation of the object.	36
Figure 8:	Visual inspection of the object's state of conservation. Podčetrtek Castle, 2014.	40
Figure 9:	Ceiling of the Knights' Hall during the restoration in 2011, conducted by the Slovenian Institute for the Protection of Cultural Heritage.	42
Figure 10:	Ljubljana Castle was in 2008 in the second place after Bled Castle by the number of visitors. 122.753 tourists visited virtual museum and viewing tower of the castle.	47
Figure 11:	Planning of the six walking tours in the region of Marche in order to discover attractions and stories, hidden in the landscape and in the memory of the locals. Arcevia, Italy, 2014.	49
Figure 12:	Castle Borl – Anckhenstein, around 1681, depicted with the surroundings and cultivated land, which was the foundation of the self-sustaining feudal dominion (G. M. Vischer, <i>Topographia Ducatus Stiriae</i> , 1681). Castle, first mentioned in the 12 th Century, is located on the hill above the Drava River over the former river crossing.	54
Figure 13:	Pišece Castle. Renovation of the castle from the 13th Century started in 2004. Despite some ideas from the beginning of the renovation project, castle has no relevant content, yet.	55
Figure 14:	The contribution on the Turjak Castle »Turjak, our most beautiful castle of the 16 th century«, <i>Ilustrirani Slovenec, Tedenska priloga Slovenca</i> , nr. 42, 19 October 1930.	58
Figure 15:	Schematic representation of the steps carried out for definition of criteria which constitute multi-criteria assessment of conservation potential of built heritage.	65
Figure 16:	Graphical representation of values, classified according to the number of their mentioning.	71
Figure 17:	Criteria tree of the method for the assessment of the preservation potential of castles: eight groups of main criteria, each with three subcriteria, in random order.	74
Figure 18:	Sample A, response of experts to the invitation to participate in the study, n = 58.	84
Figure 19:	Sample A, representation of experts by discipline (natural sciences, technical	

	sciences, social sciences, humanities), n = 47.	84
Figure 20:	Sample A, representation of experts by discipline, n = 47.	85
Figure 21:	Sample A, representation of experts by the field of work, n = 47.	86
Figure 22:	Sample B, representation of students by disciplines, n = 26.	87
Figure 23:	Sample B, representation of students by discipline (natural sciences, technical sciences, social sciences, humanities), n = 26.	87
Figure 24:	Sample B, representation of students by the university, n = 26.	88
Figure 25:	Sample B, representation of students by the degree of study, n = 26.	88
Figure 26:	Sample B, representation of students by the status, n = 26.	89
Figure 27:	Sample C, response of experts to the invitation to participate in the study, n = 44.	89
Figure 28:	Sample C, representation of experts by the discipline, n = 26.	90
Figure 29:	Sample C, representation of experts by the discipline (natural sciences, technical sciences, social sciences, humanities), n = 26.	90
Figure 30:	Sample C, representation of experts by the field of work, n = 26.	91
Figure 31:	Sample C, representation of experts by the state, n = 26.	92
Figure 32:	An example of a completed questionnaire in <i>Excel</i> format: table of pairwise comparisons with the definitions and criteria tree. Environmental significance, for example, was rated as <i>strongly</i> more important than economic significance.	94
Figure 33:	The basic scheme of main criteria and subcriteria on which basis the questionnaire has been created.	95
Figure 34:	Graphic presentation of the relative importance or weights of main criteria defined by the AHP method and calculated by the <i>Expert Choice</i> software.	97
Figure 35:	Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium social significance for samples A, B, C and combined view.	99
Figure 36:	Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium economic significance for samples A, B, C and combined view.	100
Figure 37:	Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium aesthetic significance for samples A, B, C and combined view.	101
Figure 38:	Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium cultural-symbolic significance for samples A, B, C and combined view.	102
Figure 39:	Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium risks for samples A, B, C and combined view.	103
Figure 40:	Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium environmental significance for samples A, B, C and combined view.	104
Figure 41:	Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium state of conservation for samples A, B, C and combined view.	105
Figure 42:	Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium historical significance for samples A, B, C and combined view.	106
Figure 43:	Comparison of the main criteria ranking order between three samples and combined view (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined). The order of criteria corresponds to the order of the combined sample.	107
Figure 44:	Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion social significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).	108
Figure 45:	Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion economic significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).	108
Figure 46:	Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion aesthetic significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).	109
Figure 47:	Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion cultural-symbolic significance	

Figure 48:	(A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined). Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion risks (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).	109 110
Figure 49:	Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion environmental significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).	110
Figure 50:	Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion state of conservation (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).	111
Figure 51:	Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion historical significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).	111
Figure 52:	Turjak Castle from the back side with stone slab from 1520, build into the tower. Source: J. V. Valvasor: <i>Slava vojvodine Kranjske</i> , Ljubljana, Mladinska knjiga 1977.	119
Figure 53:	Borl Castle Resort (1950-60). Photo: Griesbach Đuro. Source: Photos from Fran Ksaver Meško legacy. Available at: http://dlib.si .	121
Figure 54:	Rihemberk Castle. Photo: M. Ličen.	123
Figure 55:	Hypothetical priority list of three castles, as it is calculated by software <i>Expert Choice</i> on the basis of criteria, weighted by the AHP method.	124
Figure 56:	Graphic presentation of values, reached by castles according to each criteria (green: Rihemberk, red: Borl, blue: Turjak).	124
Figure 57:	Proposal of the upgraded criteria scheme for the heritage preservation potential assessment, modeled on the basis of the interviewed experts comments.	130
Figure 58:	Graphic presentation of the so-called multilayered protocol for the heritage assets management.	131
Figure 59:	Methodology, as proposed by dissertation, aims to fill the gap in decision making, regarding renovation and maintenance, as well as management of castles (Turjak, old castle, photo: B. Vodopivec).	156

SEZNAM PRILOG

- Priloga A: PREGLED BESEDIL, ANALIZIRANIH Z NAMENOM EVIDENTIRANJA
VREDNOT KULTURNE DEDIŠČINE
- Priloga B: VPRAŠALNIK – DOLOČITEV PRIORITET POSEGOV NA NEPREMIČNI
DEDIŠČINI Z VEČKRITERIJSKO METODO

KRATICE

AHP	Analitični hierarhični proces (<i>Analytic Hierarchy Proces</i>)
AS	Arhiv Republike Slovenije
BIM	<i>Building Information Modeling</i>
CBA	metoda Analiza stroškov in koristi (<i>Cost Benefit Analysis</i>)
CERIF	<i>Common European Research project Information Format</i>
CFC	evropski projekt <i>Climate for Culture</i>
CVM	kontingenčne metode (<i>Contingent Valuation Methods</i>)
DG	generalni direktorat (<i>Directorate General</i>)
ECTP-FACH	Evropska gradbena tehnološka platforma – področje kulturna dediščina
EIA	presoja vplivov na okolje (<i>Environmental Impact Assessment</i>)
EŠD	enotna številka dediščine
EU	Evropska unija
EU-CHIC	evropski projekt <i>European Cultural Heritage Identity Card</i>
FP	<i>Framework Programme</i>
HISTCAPE	evropski projekt <i>HISTorical Assets and Related LandsCAPE</i>
ICOMOS	Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij
INDOK	Informacijsko-dokumentacijski center za dediščino
LRS	Ljudska republika Slovenija
MCDM	večkriterijske metode odločanja (<i>Multicriteria Decision Making Methods</i>)
MK RS	Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
MR&R	vzdrževanje, obnova in sanacija (<i>Maintenance, Repair and Rehabilitation</i>)
NPK	Nacionalni program za kulturo
OE	območna enota
OECD	<i>The Organisation for Economic Co-operation and Development</i>
OLO	okrajni ljudski odbor
OP	okvirni program
RKC	Rimskokatoliška cerkev
RS	Republika Slovenija
SEA	strateška presoja vplivov na okolje (<i>Strategic Environmental Assessment</i>)
SMooHS	evropski projekt <i>Smart Monitoring of Historic Structures</i>
SUIT	evropski projekt <i>Sustaining long term heritage value</i>
UNESCO	Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo
WTP	metoda Biti pripravljen plačati (<i>Willingness to Pay</i>)
ZVKD	Zakon o varstvu kulturne dediščine; tudi ZVKD-1
ZVKDS	Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije

SLOVAR STROKOVNIH BESED

Celostno (integrirano) vrednotenje je v skladu s celostno obravnavo dediščine, z multi- in interdisciplinarnim sodelovanjem in s trajnostno logiko obnove proces hkratnega upoštevanja materialnih in nematerialnih lastnosti dediščine (Jokilehto, 2005; Blandford, 2006; Appelbaum, 2007; Drury in McPherson, 2008; Landorf, 2009).

Celostno ohranjanje je sklop ukrepov, s katerimi se zagotavlja nadaljnji obstoj in obogatitev dediščine, njeno vzdrževanje, obnova, prenova, uporaba in oživljanje. Uresničuje se v razvojnem načrtovanju in ukrepih države, pokrajin in občin tako, da dediščino ob spoštovanju njene posebne narave in družbenega pomena vključujejo v trajnostni razvoj (ZVKD-1).

Celovita prenova je zbir različnih dejavnosti, s pomočjo katerih se z ustreznim prostorskim načrtovanjem izboljšajo funkcionalne, tehnične, prostorsko-oblikovalske, bivalne, gospodarske, socialne, kulturne in ekološke razmere na določenem območju. S tem se ponovno zagotovi ohranitev grajenih struktur in oživi urbana in druga območja. Celovita prenova se na območjih kulturne dediščine izvaja ob ohranjanju prepoznavnih značilnosti prostora in kulturnih vrednot varovanega območja (ZUreP-1).

Dediščina so dobrine, podedovane iz preteklosti, ki jih [...] državljanke in državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitete, verskih in drugih prepričanj, znanja in tradicije. Dediščina vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas (ZVKD-1).

Dejavniki tveganja (angl. risk factors), definirani v projektu EU-CHIC, so okoljski in antropogeno-družbeni dejavniki, ki vplivajo na stanje ohranjenosti dediščine.¹

Dokumentiranje (angl. documentation) je zbiranje, urejanje in hranjenje podatkov o dediščini, njenih vrednotah, stanju, lokaciji in drugih dejstvih, pomembnih za izvajanje varstva (ZVKD-1).

Enota kulturne dediščine je del stavbe ali cela stavba, več stavb ali območje, ki ima lastnosti kulturne dediščine.²

Gradovi sodijo v vrst stavbne dediščine. Kot utrjena srednjeveška prebivališča fevdalne gospode so praviloma v prostor umeščeni na naravno zavarovanih legah, kjer dominirajo pokrajini ali mestom (Sapač, 2012). Izraz grad se v slovenskem jeziku uporablja tudi kot skupna oznaka za srednjeveške in novoveške grajske stavbe; gradove in dvorce (Stopar, 1986). Izraz je v tem širšem smislu uporabljen tudi v pričujoči doktorski disertaciji.

Grajene strukture so stavbe in ostali grajeni objekti, ki jih določajo lastnosti in razmerja med njimi, na primer velikost, oblika, razporeditev, usmerjenost, gostota, lega, vzorec.³

¹ <http://eu-chic.eu> – pridobljeno 3.3.2015

² <http://zvkd.si/sl/zvkd/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/> – pridobljeno 1.3.2015

³ <http://ipop.si/urejanje-prostora/izrazje/> – pridobljeno 3.3.2015

Identiteta je pojmovanje in izražanje posameznikove individualnosti v odnosu do sebe (samoidentiteta), do drugih in do skupinske pripadnosti (nacionalna, kulturna identiteta). Identiteta prikazuje, kdo smo, s kom smo povezani, pa tudi, kaj oblikuje naše okolje in kakšna je naša zgodovina. Posamezniki in skupine zbirajo, ohranjajo in posredujejo materialne in nematerialne ostanke preteklosti zato, da se umestijo v čas in prostor, da spoznajo, od kod prihajajo, komu pripadajo in kam grejo. Materialna dediščina, kot so vsakdanji predmeti, spomeniki, in tudi nematerialna dediščina, kot so vrednote, ideje in obredi, sta bistvena gradnika lokalnih, nacionalnih in transnacionalnih identitet. Razumevanje medsebojnega delovanja kulturne dediščine in identitet ključno prispeva h kvaliteti življenja posameznika in družbe.⁴

Konservatorstvo je (kot neposredno varstvo) interdisciplinarna stroka, ki izvaja različne naloge na podlagi uporabnih znanstvenih disciplin. Ravna se po načelih, ki jih določajo strokovne izkušnje, zakonska določila, mednarodni dogovori in priporočila. Ti poleg pomena dediščine kot skupnega spomina človeštva za razvoj posameznika in družbe zlasti opozarjajo na pomen dostopnosti, nenadomestljivosti in avtentičnosti dediščine. Star izraz za konservatorstvo je spomeniško varstvo.⁵ Izvajajo ga strokovnjaki za posamezne zvrsti dediščine, zlasti umetnostni zgodovinarji, arheologi in etnologi⁶.

Konserviranje so ukrepi in postopki, s katerimi ohranjamo materialno substanco dediščine. Pri tem moramo upoštevati načelo omejevanja na najnujnejše posege in v čim večji meri načelo reverzibilnosti posegov. Konserviranje lahko delimo na preventivno (posredno) in kurativno (neposredno ali aktivno) konserviranje (Pirkovič, 2014).

Krajina je del prostora, katerega značilnost je prevladujoča prisotnost naravnih sestavin in je rezultat medsebojnega delovanja in vplivanja naravnih in človeških dejavnikov (ZPNačrt).

Kulturna krajina je nepremična dediščina, ki je odprt prostor z naravnimi in ustvarjenimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in uporabo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnost (ZVKD-1).

Kulturni spomenik je dediščina, ki je razglašena za spomenik (op.: lokalnega ali državnega pomena) [...] (ZVKD-1).

Nepremična dediščina so nepremičnine ali njihovi deli z vrednotami dediščine, vpisani v register dediščine (ZVKD-1).

Obnova (angl. renovation, restoration) obsega načrtovalske in izvedbene ukrepe in posege, ki bodo omogočili stavbi (območju) ustrezno koristnost. Njen cilj je na podlagi predhodne ocene stanja,

⁴ Vir: Amsterdam Centre for Cultural Heritage and Identity: <http://achi.uva.nl/about/about.html> – pridobljeno 7.4.2015

⁵ <http://zvkd.si/sl/zvkd/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/> – pridobljeno 3.3.2015

⁶ Leta 2003 (dopolnjeno 2007) je ZVKDS objavil katalog konservatorsko-restavratorskih del in se s tem oddaljil od mednarodno uveljavljene meje med konservatorstvom kot teoretično strokovnim delom in restavratorstvom kot prakso (glej geslo slovar strokovnih besed Restavriranje). Vir: www.icomos.org – pridobljeno 8.8.2015

vrednotenja in opredelitve varovanih sestavin doseči čim večje spoštovanje celovitosti in značaja stavbnega sestava, gradiv in konstrukcij ter ustreznih vsebin.⁷

Ogroženost (angl. risk, threat). Dediščina je ogrožena, kadar ji grozi izguba pomena ali uničenje (Theuerschuh, 2014).

Ohranjanje je najširši pojem, ki opisuje ravnanje z dediščino. Združuje vse vrste politike, strategije, zakonskih, upravnih in tehničnih ukrepov ter dejavnosti, povezane z dediščino.⁸

Okolje je kompleksen spoj mnogih dejavnikov, od naravnih danosti do kulturne krajine in grajenega okolja.⁹ Okolje je tisti del narave, kamor seže ali bi lahko segel vpliv človekovega delovanja (ZVO-1).

Oživljanje so dejavnosti, ki omogočajo vključevanje dediščine v sodobno življenje in ustvarjalnost, njeno trajnostno uporabo in uživanje v njej (ZVKD-1).

Poseg v dediščino so vsa dela, dejavnosti in ravnanja, ki kakor koli spreminjajo videz, strukturo, notranja razmerja in uporabo dediščine ali ki dediščino uničujejo, razgrajujejo ali spreminjajo njeno lokacijo, vključno z raziskavami (ZVKD-1).

Prenova je sklop različnih dejavnosti z gospodarskega, socialnega in kulturnega področja, s pomočjo katerih se ob ustreznem prostorskem načrtovanju zagotovita ohranitev in oživljanje dediščine (ZVKD-1).

Preventivno konservatorstvo (tudi preventivno varstvo, angl. preventive conservation) pomeni uporabo čim manj invazivnih konservatorskih metod, s katerimi zmanjšujemo in preprečujemo destruktivne procese in propadanje dediščine. Pomeni način ohranjanja dediščine s poudarjanjem predhodnih korakov v pripravljalnih fazah in z dajanjem prednosti nedestruktivnim posegom s ciljem zmanjšati obseg posegov in negativnih vplivov na dediščino, preprečevati naravne in druge nesreče ter nedovoljena dejanja v zvezi z dediščino (Pirkovič, 2010).

Prezentacija (tudi predstavljanje javnosti, angl. presentation) je poseg, s katerim izluščimo in poudarimo varovane lastnosti izbrane stavbe ali območja ter jih napravimo dostopne širšemu krogu ljudi, kar je osnova kulturne funkcije dediščine. V širšem pomenu obsega tudi dodatno opremo in vsebino za informiranje obiskovalcev.¹⁰

Prostor je opredeljen kot preplet fizičnih struktur na zemeljskem površju in pod njim, do koder sežejo neposredni vplivi človekovih dejavnosti (ZPNačrt). Nepremična dediščina je pomemben element identitete določenega prostora in zato ena njegovih temeljnih vrednot. Umestitev dediščine v prostor je ena od temeljnih postavk trajnostnega prostorskega načrtovanja.

Prostorsko načrtovanje je interdisciplinarna dejavnost, s katero se na podlagi varstvenih zahtev in ob upoštevanju razvojnih možnosti načrtuje namensko rabo prostora in določa pogoje za razvoj

⁷ <http://zvks.si/sl/zvks/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/> – pridobljeno 3.3.2015

⁸ <http://zvks.si/sl/zvks/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/> – 3.3.2015

⁹ <http://historiana.eu/themes/#> – pridobljeno 3.3.2015

¹⁰ <http://zvks.si/sl/zvks/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/> – pridobljeno 3.3.2015

dejavnosti v prostoru in njihovo razmestitev, ukrepe za izboljšanje obstoječih fizičnih struktur in pogoje za umestitev načrtovanih objektov v prostor in njihovo izvedbo. Pri prostorskem načrtovanju se prostorske ureditve in posegi usmerjajo in načrtujejo tako, da se pri tem ohranjajo in prenavljajo območja in objekti obstoječe kulturne dediščine, še posebej naselbinske dediščine. Prenova urbanih in drugih območij ter upoštevanje vrednot in razvojnih potencialov dediščine pri pripravi prostorskih aktov sta ključna instrumenta celostnega ohranjanja kulturne dediščine (ZUreP-1).

Rekonstrukcija (angl. reconstruction) je v konservatorstvu ponovna zgraditev manjkajočega objekta v izbrani razvojni fazi. Rekonstrukcija je mogoča predvsem takrat, kadar razpolagamo s popolno dokumentacijo o stanju, kot na primer ob nastanku, pred uničenjem ali poškodbo pomembnejše stavbne dediščine. Gradbena zakonodaja navaja rekonstrukcijo kot spreminjanje tehničnih značilnosti stavbe in prilagajanje stavbe spremenjeni namembnosti, medtem ko se naj ne bi bistveno spreminjala njena velikost in zunanji izgled (ne več kot 10%).¹¹ Pri rekonstrukcijah objektov v javni rabi, ki so zavarovani v skladu s predpisi o kulturni dediščini, se dosežene bistvene zahteve objekta lahko razlikujejo od sicer predpisanih, vendar samo pod pogojem, da odstopanje ni takšno, da bi bila zaradi njega ogrožena varnost objekta, življenje in zdravje ljudi, promet, sosednji objekti ali okolje (ZGO-1).

Restavriranje (angl. restoration) so postopki, s katerimi dediščini povrnemo nekdanji videz in strukturo z namenom, da bi olajšali uživanje, razumevanje in uporabo dediščine. Izvaja se le, kadar je dediščina izgubila del svoje vrednosti ali funkcije zaradi preteklih predelav ali propadanja. Največkrat povzroči spremembe videza dediščine in pomeni nadomeščanje izgubljenih ali uničenih delov z novimi, zapolnjevanje vrzeli in odstranjevanje oziroma nadomeščanje starejših delov (Pirkovič, 2010).

Revitalizacija je proces gospodarske, družbene in kulturne prenove določene stavbe ali območja. Pogosto imajo stavbe status kulturnega spomenika, zato pomeni revitalizacija tudi spodbujanje ohranjanja in ponovne uporabe dediščine z namenom doseganja družbeno-ekonomske (razvojne) regeneracije mest in podeželja.¹²

Sestavljena identiteta je identiteta, ki združuje različne oblike pripadnosti, na primer skupinska identiteta (skupinska pripadnost ali pripadanje), ki je lahko hkrati kolektivna (stanovska združenja), nacionalna, politična (državljanstvo), verska, kulturna identiteta (Južnič, 1993).

Spomeniško območje je območje nepremične dediščine, zavarovano kot spomenik zaradi svojega družbenega pomena, skladne zasnove in topografske določljivosti. To so predvsem območja naselbinske dediščine, deli urbane ali ruralne kulturne krajine, kraji zgodovinskih dogodkov, arheološka najdišča ali zgodovinski parki in vrtovi (ZVKD-1).

Stavbe s parki ali z vrtovi so enovite celote oblikovanega odprtega prostora in grajenih objektov. Ločimo profane stavbe s parki ali z vrtovi (dvorec s parkom ali z vrtom, grad s parkom ali z vrtom, zdravilišče) in sakralne stavbe s parki ali z vrtovi (kartuzijanski samostan z vrtom, cistercijanski samostan z vrtom) (Pravilnik, 2010).

Stavbna dediščina so stavbe, vključno z napeljavami, okrasjem, opremo in pripadajočimi zemljišči, drugi grajeni sestavi, naselja ter njihovi deli in prostorske ureditve, tudi če so oblikovane iz naravnih

¹¹ <http://zvksd.si/sl/zvksd/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/> – pridobljeno 3.3.2015

¹² http://ip51.icomos.org/~fleblanc/documents/terminology/doc_terminology_e.html#R – pridobljeno 7.8.2015

prvin, ki imajo dediščinske lastnosti. Podrobneje stavbno dediščino razvrščamo na stavbe, skupine stavb in območja (Pravilnik, 2010).

Trajnostna raba dediščine je raba le na način in v obsegu, ki dolgoročno ne povzroča izgube lastnosti, zaradi katerih je neki kulturni spomenik prepoznan za kulturno dediščino. S tako rabo ostaja neokrnjena sposobnost kulturne dediščine za zadovoljevanje kulturnih potreb in pričakovanj sedanje in prihodnjih generacij.¹³

Trajnostni razvoj dediščine je zadovoljevanje potreb sedanje generacije, ne da bi bile s tem okrnjene možnosti prihodnjih generacij za zadovoljevanje njihovih potreb v povezavi z dediščino. Trajnostni razvoj dediščine prepoznava dediščino kot neobnovljiv vir, kontrolira njeno rabo in usmerja gospodarski, družbeni, kulturni in prostorski razvoj z namenom njene trajne ohranitve.¹⁴

Uporaba so stalne ali občasne dejavnosti, ki se opravljajo v dediščini, ob njej ali v kakršni koli drugi povezavi z dediščino, pri tem pa vplivajo nanjo ali uporabljajo njene kulturne vrednote in družbeni pomen (ZVKD-1).

Upravljanje je izvajanje nalog, ki so potrebne za izpolnitev namena, zaradi katerega je bil objekt razglašen za spomenik, in obsega predvsem vodenje in organiziranje vzdrževanja, uporabe, dostopnosti, predstavitve javnosti in spremljanje stanja (ZVKD-1).

Urejanje prostora zagotavlja varstvo okolja, ohranja naravno in kulturno dediščino, omogoča trajnostno rabo naravnih dobrin in varuje druge kakovosti naravnega in bivalnega okolja (ZUreP-1).

Varovanje (angl. preservation) je takšno ravnanje z dediščino, ki z rednim vzdrževanjem in obnovo omogoča obstoj vrednot dediščine in njeno uporabo vsaj v najmanjšem obsegu (ZVKD-1).

Varstveno območje dediščine je območje z enotnimi značilnostmi nepremične dediščine, ki je zaradi svojih vrednot in razvojnih potencialov pomemben del prostorskih ureditev (ZVKD-1).

Varstvo dediščine so pravni, upravni, organizacijski, finančni in drugi ukrepi države, pokrajin in občin, namenjeni obstoju in obogatitvi dediščine. Namen varstva je celostno ohranjanje dediščine, ki se uresničuje v razvojnem načrtovanju in v ukrepih države, pokrajin in občin tako, da dediščino ob spoštovanju njene posebne narave in družbenega pomena vključujejo v trajnostni razvoj. Varstvo tako vpliva na vrsto dejavnosti, od oživljanja, prenove, uporabe, upravljanja, vzdrževanja do različnih posegov v dediščino, in izhaja iz takšnega varovanja oziroma ravnanja z dediščino, da se zagotavlja čim večja ohranitev njenih kulturnih vrednot za prihodnost, s spomenikom pa tako, da se dosledno upoštevajo in ohranjajo njegove kulturne vrednote in družbeni pomen (ZVKD-1).

Varstvo okolja je spodbujanje in usmerjanje takšnega družbenega razvoja, ki omogoča dolgoročne pogoje za človekovo zdravje, počutje in kakovost življenja ter ohranjanje biotske raznovrstnosti. Cilji varstva okolja so tudi preprečitev in zmanjšanje obremenjevanja okolja, ohranjanje in izboljševanje

¹³ <http://zvksd.si/sl/zvksd/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/> – 3.3.2015

¹⁴ <http://zvksd.si/sl/zvksd/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/> – 3.3.2015

kakovosti okolja, trajnostna raba naravnih virov, zmanjšanje rabe energije in večja uporaba obnovljivih virov energije (ZVO-1).

Vrednost dediščine se meri s finančnimi in ekonomskimi kriteriji, pa tudi s kriteriji, ki omogočajo ovrednotenje pomenov, ki niso merljivi z denarjem (razvojno merilo, družbeno merilo). Vrednost dediščine merimo na primer z WTP – Willingnes to Pay (Biti pripravljen plačati) metodo (Navrud in Ready, 2002; Uredba, 2006).

Vrednote v najširšem pomenu so pripisane lastnosti v vsakokratnem časovnem, socialnem, kulturnem idr. kontekstu: »Vrednote so oblika povezave med idejami in stvarmi.« (Jokilehto, 2005). »Vrednota je družbeno pogojeni pripis lastnosti določenemu predmetu.« (Jokilehto, 2005).

Vrednotenje je ena od temeljnih metod humanističnih znanstvenih ved, zlasti zgodovine in umetnostne zgodovine, ki na podlagi poglobljenih elaboratov opredeljuje vrednote oziroma nematerialne lastnosti in tako ugotavlja pomen določene enote dediščine (Murovec, 2004) oziroma dediščino sploh vzpostavlja. Vrednotenje je tudi eden od ključnih delov postopka razglasitve spomenika na nacionalni (ZVKD-1), evropski (Znak evropske dediščine) ali svetovni ravni (Unesco konvencija, 1972).

Vzdrževanje (angl. maintenance) so dela, ki omogočajo fizično zavarovanje dediščine pred delovanjem uničevalnih sil ali vzdrževanje stanja z določeno uporabo. Namen vzdrževanja je ohranitev dediščine (ZVKD-1). Vzdrževanje objekta je izvedba del, s katerimi se objekt ohranja v dobrem stanju in omogoča njegova uporaba, obsega pa redno vzdrževanje in vzdrževalna dela v javno korist (ZGO-1).

Zaščita (angl. preservation) pomeni konkretne ukrepe in delovanje, katerih namen je preprečevanje neželenih sprememb in slabšanja stanja dediščine.¹⁵

¹⁵ <http://zvks.si/sl/zvks/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/> – 3.3.2015

»Ta stran je namenoma prazna.«

1 UVOD

»Dediščina ni le preprosto stvar preteklosti: pomembna je tako za sedanjost kot za prihodnost.«
(prevedeno po Palmer, 2009)

Čeprav se zgodovina konservatorstva ne začne v 20. stoletju, so mednarodne deklaracije o stavbni dediščini preteklega stoletja tiste, ki so odločilno vplivale na razumevanje pomena te zvrsti dediščine za sodobno družbo: »Poleg neprecenljive kulturne vrednosti je evropska stavbna dediščina pomembna tudi zato, ker daje Evropejcem občutek za skupno zgodovino in skupno prihodnost. Njeno ohranjanje je zato bistvenega pomena.« (prevedeno po Amsterdamska listina, 1975) Danes pa je dediščini in njenemu ohranjanju pripisan še širši pomen. Razumljena in priznana je kot **razvojna priložnost**. Z novim pomenom dediščina tako ni več zgolj predmet preučevanja posameznih ved, kot so na primer umetnostna zgodovina, arheologija, zgodovina in arhitektura, ampak se z njo ukvarjajo tudi številna nova področja, kot so grajeno okolje, kulturna krajina, prostorsko načrtovanje, turizem, ekonomija in varstvo okolja (Drury in McPherson, 2008; Bandarin, 2011). Evropska razvojna strategija *Evropa 2020* vzpostavlja tako razumljeno dediščino kot eno od ključnih področij, ki lahko pomembno prispevajo k temeljnemu cilju dokumenta, to pa je: »Pametna, trajnostna in vključujoča rast.« (Evropa 2020, 2010)

Poleg tega tako evropski kot slovenski strateški dokumenti na podlagi zlasti okoljevarstvenih in ekonomskih argumentov dajejo nedvoumno prednost obnovam pred novogradnjami (Strategija, 2013; Fister, 2014; The European Environment, 2015). S tem pridobivata veljavo tako obnova kulturne dediščine kot tudi njeno celostno ohranjanje. »Če smo nekdaj svoje argumente utemeljevali predvsem na estetiki in sentimentalnosti, imamo sedaj na voljo celo vrsto ekonomskih in okoljevarstvenih argumentov.« (prevedeno po Rypkema, 2008, str. 3)

Donovan Rypkema, eden od utemeljiteljev ekonomike ohranjanja dediščine, poudarja, da stavba, ki se ne poruši, ne obremeni lokalnega odlagališča z gradbenimi odpadki (Rypkema, 2008, str. 34). Še več: avtor na podlagi številnih primerjalnih študij obnova/novogradnja navaja podatke, da so v primeru, ko rušenje stare stavbe ni potrebno, stroški celovite komercialne obnove od 12% nižji do 9% višji od primerljive novogradnje, s povprečno približno 4% prihranka. Ko pa projekt novogradnje vključuje stroške rušenja obstoječe stavbe, je prihranek v primeru obnove 3% do 16% (Rypkema, 2008, str. 89). Nenazadnje sta v Evropski uniji po podatkih organizacije *European Construction Industrial Federation* obnova in vzdrževanje v letu 2013 predstavljala 27,5% vrednosti evropskega gradbeništva (Sporočilo, 2014, str. 3).

Tudi *Strategija razvoja Slovenije* med sklopi ukrepov, namenjenih varstvu okolja, pod naslovom *Zeleno življenjsko okolje za urbana področja in za podeželje* kot strateško prioriteto izpostavlja **prednost obnove obstoječega stavbnega fonda pred novogradnjami** (Strategija, 2013, str. 15). Na ta način, navaja *Strategija*, se ohranjajo zemljišča, kulturna krajina, lahko se revitalizirajo urbana degradirana območja, energetska učinkovita obnova pa zmanjšuje življenjske stroške, z zmanjšanjem porabe energije, surovin in gradbenih odpadkov pa tudi obremenitev okolja. Takšna prednostna usmeritev tako tudi pri nas zvišuje pomen obnove dediščine.

Slika 1: Nematerialni vidik: vrednotenje pomeni odkrivanje pogosto skritih pomenov in vrednosti določene enote dediščine (grad Pišece, detajl, foto: B. Vodopivec).

Figure 1: Non-material aspect: values assessment means discovering often hidden meanings and values of a certain heritage unit (Pišece Castle, detail, photo: B. Vodopivec).

Vendar dediščine tudi v današnjem trajnostno naravnem vzdušju ne ohranjamo, oziroma je ne bi smeli ohranjati le zaradi razvojnih, ekonomskih in okoljevarstvenih razlogov. Pomembno je vedeti predvsem, zakaj ohranjamo. Pomembno je torej poznati **pomen dediščine** in vrednote, na podlagi katerih ta pomen opredeljujemo: »Vrednote, ki so lahko pripisane iz različnih vzrokov, naredijo dediščino.« (prevedeno po Taylor in Cassar, 2008, str. 7) Čeprav je dediščina lahko »uporabna« in s tem tržno zanimiva, na primer v povezavi s turizmom (ima t.i. *use value*/vrednost uporabe)¹⁶, obstaja vrsta objektov, ki jih želimo ohranjati zlasti ali izključno zaradi njihovega pomena. Takih objektov ni malo, predvsem gre za razglašene spomenike državnega ali lokalnega pomena, njihova tržno naravnana uporabnost pa ni in ne more biti edino merilo upravičenosti do obnove (Navrud in Ready, 2002). Obnovljeni spomenik, grad na primer, namreč le redko vrne sredstva, investirana v njegovo obnovo, ali pa prinese s svojo praviloma zelo omejeno in specifično dejavnostjo, ki jo pogojuje njegov status, dovolj sredstev za redno oziroma investicijsko vzdrževanje.

John Ruskin, likovni kritik in teoretik spomeniškega varstva, je že v 19. stoletju utemeljeval stališče, da vrednosti umetnosti ni mogoče meriti le z denarjem, ampak da je vrednost umetniških del vedno dvojna; vsako umetniško delo ima »pravo« vrednost (kulturna oziroma lastna vrednost) in hkrati tudi tržno vrednost oziroma ekonomsko vrednost, ki izhaja iz njegove vsakokratne vrednosti na trgu. Trdil je, da je zaklade preteklosti treba ohranjati za dobrobit prihodnosti (povzeto po Throsby, 2011, str. 291—279), in je tako pravzaprav predhodnik razvojnega modela, ki mu danes pravimo trajnostni razvoj. Pomembno je najprej razumeti, zakaj ohranjamo, šele nato lahko določimo, kako: »Brez razumevanja je ohranjanje dediščine slepo in brez pomena; prizadevati si moramo za način, ki stavbe in spomenike razume, preden jih spreminja (...).« (prevedeno po Clark, 2008, str. 23)

¹⁶ "Kultura ima tako, v pojmovanju kulturne ekonomike, v grobem tri oblike vrednosti: vrednost uporabe oz. klasično tržno vrednost; vrednosti neuporabe, ki jih vrednotijo predvsem študije kontingenčnega vrednotenja; kulturne vrednosti, torej tiste vrednosti, ki jih nek artefakt poseduje ne glede na njegovo mesto v ekonomskem sistemu, vrednosti torej, ki so nekemu kulturnemu objektu inherentne.« (Srakar, A. 2010. *Ekonomsko vrednotenje umetniških dogodkov: umetnost med trgov in državo*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, str. 20)

Sodoben konservatorski nauk torej temelji na celostnem ohranjanju kulturne dediščine (Amsterdamska listina, 1975; Granadska konvencija, 1985) in pomeni obravnavo dediščine, ki združuje njene materialne (stanje ohranjenosti materialov, Slika 2) in nematerialne vidike (zgodovinski pomen, Slika 1). Zato pristop terja vključevanje in povezovanje tako humanističnih in družboslovnih kot tehničnih in naravoslovnih ved (Feilden, 2003; Appelbaum, 2007). To pa je zaradi različnih metod, tehnik, orodij in interpretacij teh ved, pa tudi zaradi interesov (od političnih do strokovnih) in zaradi vrste različnih ustanov in skupin, ki sodelujejo v procesu ohranjanja, v resnici zapleten, večplasten in zato zahteven proces.

Slika 2: Materialni vidik: celostna prenova Knežjega dvorca, Celje. Faza prenove 2012 je vključevala tudi visoko usposobljene obrtnike, ki so, med drugim, na novo sklesali gotska okna (foto: B.Vodopivec).

Figure 2: Material aspect: integral renovation of the mansion in Celje. Renovation phase 2012 included highly trained craftsmen, who, among other things, carved new Gothic window frames (photo: B. Vodopivec).

Nedvomno prinaša širina sodobne obravnave dediščine pomembne rezultate, kot so povezovanje različnih področij, razumevanje njihovega sovplivanja in posledično razvoj multi- in interdisciplinarnih pristopov k celostnemu ohranjanju dediščine. Zdi pa se, da je ključni izziv ohranjanja dediščine v tem trenutku iskanje ravnovesja med cilji vse bolj globalno naravnane evropske in s tem tudi nacionalne oziroma regionalne politike javnega financiranja, ki dediščino umešča v sklop področij s pričakovanimi, zlasti ekonomskimi učinki, in med namenom ohranjanja dediščine kot nečesa vrednega samo po sebi. Kje in na kakšen način lahko iščemo to ravnovesje? Kaj je pomembnejše; pričakovani ekonomski učinek obnove ali ohranitev tistih vrednot, ki dediščino opredeljujejo kot spomenik? Je v primeru spomenikov takšno izpraševanje sploh na mestu? Kdo in kako lahko o tem odloča? Vemo, kako enostavno na ta vprašanja odgovarjajo politični dokumenti, in vemo, kako različno nanje odgovarjajo posamezne znanstvene vede. Prav tako lahko domnevamo, da bi bila ta vprašanja manj pereča, če bi bilo na voljo dovolj sredstev. Relevantnost disertacije tako izhaja prav iz tega, da v realnosti žal ni tako. Iskanje odgovorov je zato zahtevno, izziv raziskovalnega dela disertacije pa je v ohranjanju nenehnega zavedanja o večplastnosti in različnih pogledih na področje ohranjanja dediščine.

2 OPREDELITEV PROBLEMA

Predmet raziskovalnega dela disertacije je nepremična dediščina, zvrst stavbna dediščina, podzvrst gradovi, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena. Na podlagi definicije, zapisane na spletni strani ZVKDS, so »kulturni spomeniki državnega pomena najpomembnejši spomeniki v Sloveniji in imajo nacionalni pomen, z aktom o razglasitvi pa dobijo status spomenikov državnega pomena. Vpisani so v *Register nepremične kulturne dediščine* in razglašeni z akti o razglasitvi, ki jih sprejme Vlada Republike Slovenije in so objavljeni v *Uradnem listu RS*.«¹⁷

V *Registru nepremične kulturne dediščine*, ki ga vodi Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo (MK RS), je vpisanih 29 338 enot, od tega 70% enot stavbne dediščine. Odstotek vpisov stavbne dediščine oziroma 309 enot (na dan 8. 8. 2015) predstavljajo spomeniki državnega pomena, 27% spomeniki lokalnega pomena, ostalo pa je registrirana dediščina. Vpisanih je 451 grajskih stavb, od tega 166 pod tipološkim geslom grad.¹⁸ Na podlagi *Zakona o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lastnini* (ZLKSDL) je Republika Slovenija poddržavila 43 kulturnih spomenikov, od tega 32 gradov. Na dan 8. 8. 2015 je bila lastnica 27 gradov, ki so vsi razglašeni za spomenike državnega pomena (odločbe o razglasitvah so objavljene v Ur. l. RS 81/99), ostale grajske stavbe državnega pomena pa so bodisi v občinski (13 gradov) bodisi v zasebni lasti (6 gradov; Preglednica 1). Mnoge so obnovljene, mnoge pa zlasti zaradi visokih stroškov obnove in vzdrževanja in zaradi neopredeljene rabe propadajo (Stopar, 2011; Prelovšek, 2013; Slika 3; glej tudi razdelka 2.2.1 in 5.2).

Preglednica 1: Seznam gradov, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena.

Table 1: List of castles, declared for monuments of national importance.

ŠT.	GRAD	EŠD	LASTNIK	NAMEMBNOST (2015)	OPOMBE
1	Betnava, grad	13	RKC	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2000 vrnjen v last mariborski nadškofiji. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7866).
2	Bistra, grad	15	Občina Vrhnika	Tehniški muzej Slovenije, gostinska ponudba	Do razpustitve kartuzijanskega reda leta 1782 samostan. Od leta 1951 muzej. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8775).
3	Bizeljsko, grad	18	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 1169).
4	Bled, grad	24	RS (MK RS)	Narodni muzej Slovenije, upravlja Zavod za kulturo Bled, gostinska ponudba	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
5	Bogenšperk, grad	29	Občina Litija	Tehniški muzej Slovenije, upravlja Javni zavod Bogenšperk	Pod tipološkim geslom: stavbe s parki in vrtovi.

se nadaljuje ...

¹⁷ Vir: www.zvkds.si – pridobljeno 8.8.2015

¹⁸ Vir podatkov: *Register nepremične kulturne dediščine* (Rkd), Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije – pridobljeno 29.3.2012

... nadaljevanje Preglednice 1

6	Borl, grad	35	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
7	Posestvo gradu Brdo	907	RS (MK RS)	protokolarni objekt, upravlja javni gospodarski zavod Protokolarne storitve Republike Slovenije	V registru uvrščen pod tipološkim geslom: stavbe s parki in vrtovi.
8	Brežice, grad	49	Občina Brežice	Posavski muzej Brežice	
9	Cekinov grad	319	Mestna občina Ljubljana	Muzej novejše zgodovine Slovenije	
10	Dornava, dvorec	120	RS (MK RS)	brez namembnosti	Park spomenik drž. pomena (EŠD 120).
11	Grad, grad	159	RS (MK RS)	sedež Krajinskega parka Goričko, omejena hotelska ponudba	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
12	Gradac, grad	10833	RS (MK RS)	brez namembnosti	Potekajo pogovori o neodplačnem prenosu lastništva gradu na Občino Metlika. Park spomenik drž. pomena (EŠD 8757)
13	Hmeljnik, grad	175	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
14	Idrija, grad	183	Občina Idrija	Mestni muzej Idrija	
15	Jablje, grad	9200	Občina Mengeš	sedež Centra za evropsko prihodnost in dela Ministrstva za zunanje zadeve, gostinska ponudba	
16	Jama, grad	569	RS (MK RS)	muzej, upravlja podjetje Postojnska jama d.d.	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
17	Katzenstein, grad	8	Občina Radovljica	Psihiatrična bolnišnica Begunje	Muzej talcev v prizidku od leta 1961.
18	Knežji dvorec, Celje	60	Mestna občina Celje	Pokrajinski muzej Celje	
19	Koper, samostan Santorijeva 9	8346	RS (Univerza na Primorskem)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2011 postane lastnik Univerza na Primorskem.
20	Kostanjevica, grad	54	RS (MK RS)	Galerija Božidar Jakac	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Do razpustitve cistercijanskega reda leta 1786 samostan. V <i>Registru kulturne dediščine</i> tudi kot Kostanjevica, samostan (EŠD 265). Galerija od leta 1974. Območje spomenik drž. pomena (EŠD 8766).

se nadaljuje ...

... nadaljevanje Preglednice 1

21	Kostel, grad	910	Občina Kostel	brez namembnosti	Leta 2014 s pogodbo lastništvo neodplačno preneseno z MK RS na občino Kostel.
22	Lanthierijeva graščina	818	Občina Vipava	brez namembnosti	Avgusta 2015 med Občino Vipava in Univerzo v Novi Gorici predviden podpis aneksa št. 2 k <i>Pogodbi o zakupu in uporabi prostorov</i> obnovljenega rezidenčnega poslopja Lanthierijeve graščine v Vipavi. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7885).
23	Lipica, grad	9173	RS (MK RS)	upravlja Kobilarna Lipica	
24	Negova, grad	484	RS (MK RS)	turistična in poslovna dejavnost, sedež TIC Negova	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
25	Otočec, grad	505	RS (MK RS)	hotelska dejavnost	Park spomenik drž. pomena (EŠD 7915) in območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8759).
26	Pišcece, grad	524	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8763).
27	Polhov Gradec, grad	1594	RS (MK RS)	Tehniški muzej Slovenije, Muzej pošte in telekomunikacij	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. 2014 MK RS objavilo namero o neodplačnem prenosu lastništva na Občino Dobrova. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7879).
28	Ptuj, grad	583	RS (MK RS)	Pokrajinski muzej Ptuj	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
29	Račji dol, dvorec	6281	RS (Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport)	Muzej na prostem Račji dol se nahaja v neposredni bližini dvorca.	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
30	Rajhenburg, grad	46	Občina Krško	Muzej novejšje zgodovine Slovenije, enota Brestanica, Mestni muzej Krško, Galerija Krško; upravlja Kulturni dom Krško, gostinska ponudba	Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 11168).
31	Rihemberk, grad	40	Mestna občina Nova Gorica	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2013 s pogodbo lastništvo neodplačno preneseno z MK RS na Mestno občino Nova Gorica.
32	Slovenska Bistrica, grad	663	RS (MK RS)	stalne muzejske zbirke, večnamenska raba, upravlja Zavod za kulturo Slovenska Bistrica	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7881).

se nadaljuje ...

... nadaljevanje Preglednice 1

33	Snežnik, grad	670	RS (MK RS)	Narodni muzej Slovenije	Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8765).
34	Socerb, grad	671	RS (MK RS)	kulturne prireditve, omejena gostinska ponudba	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 11170).
35	Socka, graščina s parkom	4445	zasebna last	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Zasebni lastnik odkupil od MK RS leta 2013.
36	Starološki grad	6024	RS (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti)	Loški muzej	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
37	Stična, samostan	699	RKC	delujoč samostan, Muzej krščanstva na Slovenskem	
38	Strmol, grad	7903	RS (MK RS)	protokolarni objekt, upravlja javni gospodarski zavod Protokolarne storitve Republike Slovenije	V registru uvrščen pod tipološkim geslom: stavbe s parki in vrtovi.
39	Školj, razvaline gradu	5000	zasebna last	brez namembnosti	
40	Šrajbarski turn, grad	317	RS (MK RS)	brez namembnosti	Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8772).
41	Turjak, grad	790	RS (MK RS)	ogledi, kulturne prireditve, upravlja Javni zavod Trubarjevi kraji	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8774).
42	Turnišče, grad	792	Mestna občina Ptuj	brez namembnosti	Park spomenik drž. pomena (EŠD 7930). Leta 2013 s pogodbo lastništvo preneseno z MK RS na Mestno občino Ptuj.
43	Vetrinjski dvorec	442	RKC	namenjen izvajanju programov nevladnih organizacij. Upravlja javni zavod Narodni dom Maribor	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2005 vrnjen v last Benediktinskemu prioratu Maribor.
44	Viltuš, grad	811	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7884).

se nadaljuje ...

... nadaljevanje Preglednice 1

45	Vipolže, vila	820	RS (MK RS)	kulturni dogodki, poslovni turizem, izobraževanje, gostinska ponudba, upravlja Zavod za turizem, kulturo, mladino in šport Brda	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
46	Vodriž, razvaline gradu	7965	zasebna last	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL, nato vrnjen v zasebno last.

V Preglednicah 1– 5, ki smo jih sestavili na podlagi podatkov, pridobljenih iz spletnih baz in virov, navajamo ime gradu, lastnika, namembnost in opombe. Za velik izziv sta se izkazali opredelitvi lastnika in namembnosti; *Register nepremične kulturne dediščine* namreč ne navaja teh dveh vrst podatkov. Lastništvo gradov smo določili na podlagi portala *Prostor. Javni vpogled v podatke o nepremičninah*¹⁹ in *Portala e-sodstvo (Elektronska zemljiška knjiga)*.²⁰

V Preglednici 2 prikazujemo seznam 27 gradov v lasti države, razglašeni za spomenike državnega pomena, v Preglednici 3 pa seznam 19 gradov v lasti občin oziroma v zasebni lasti, razglašeni za spomenike državnega pomena. Za te spomenike, skupaj 46 gradov, še posebej velja, da je njihovo ohranjanje v javnem interesu (ZVKD-1, 2. člen) oziroma celo ustavno predpisana dolžnost (URS, 5. člen); v konkretnem primeru zlasti države.

Preglednica 2: Seznam gradov v lasti države, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena.

Table 2: List of castles owned by the state, declared for monuments of national importance.

ŠT.	GRAD	EŠD	LASTNIK	NAMEMBNOST (2015)	OPOMBE
1	Bizeljsko, grad	18	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 1169).
2	Bled, grad	24	RS (MK RS)	Narodni muzej Slovenije, upravlja Zavod za kulturo Bled, gostinska ponudba	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
3	Borl, grad	35	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
4	Brdo, posestvo gradu	907	RS (MK RS)	protokolarni objekt, upravlja javni gospodarski zavod Protokolarne storitve Republike Slovenije	V registru uvrščen pod tipološkim geslom: stavbe s parki in vrtovi.
5	Dornava, dvorec	120	RS (MK RS)	brez namembnosti	Park spomenik drž. pomena (EŠD 120).

se nadaljuje ...

¹⁹ <http://prostor3.gov.si/javni/login.jsp?jezik=sl> – pridobljeno 8.8.2015

²⁰ http://www.sodisce.si/javne_knjige/zemljiska_knjiga/ – pridobljeno 8.8.2015

... nadaljevanje Preglednice 2

6	Grad, grad	159	RS (MK RS)	sedež Krajinskega parka Goričko, omejena hotelska ponudba	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
7	Gradac, grad	10833	RS (MK RS)	brez namembnosti	Potekajo pogovori o neodplačnem prenosu lastništva gradu na Občino Metlika. Park spomenik drž. pomena (EŠD 8757).
8	Hmeljnik, grad	175	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
9	Jama, grad	569	RS (MK RS)	muzej, upravlja podjetje Postojnska jama d.d.	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
10	Koper, samostan Santorijeva 9	8346	RS (Univerza na Primorskem)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2011 postane lastnik Univerza na Primorskem.
11	Kostanjevica, grad	54	RS (MK RS)	Galerija Božidar Jakac	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Do razpustitve cistercijanskega reda leta 1786 samostan. V <i>Registru kulturne dediščine</i> tudi kot Kostanjevica, samostan (EŠD 265). Galerija od leta 1974. Območje spomenik drž. pomena (EŠD 8766).
12	Lipica, grad	9173	RS (MK RS)	upravlja Kobilarna Lipica	
13	Negova, grad	484	RS (MK RS)	turistična in poslovna dejavnost, sedež TIC Negova	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
14	Otočec, grad	505	RS (MK RS)	hotelska dejavnost	Park spomenik drž. pomena (EŠD 7915) in območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8759).
15	Pišcece, grad	524	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8763).
16	Polhov Gradec, grad	1594	RS (MK RS)	Tehniški muzej Slovenije, Muzej pošte in telekomunikacij	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. 2014 MK RS objavilo namero o neodplačnem prenosu lastništva na Občino Dobrova. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7879).
17	Ptuj, grad	583	RS (MK RS)	Pokrajinski muzej Ptuj	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.

se nadaljuje ...

... nadaljevanje Preglednice 2

18	Račji dol, dvorec	6281	RS (Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport)	Muzej na prostem Račji dol se nahaja v neposredni bližini dvorca.	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
19	Slovenska Bistrica, grad	663	RS (MK RS)	stalne muzejske zbirke, večnamenska raba, upravlja Zavod za kulturo Slovenska Bistrica	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7881).
20	Snežnik, grad	670	RS (MK RS)	Narodni muzej Slovenije	Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8765).
21	Socerb, grad	671	RS (MK RS)	kulturne prireditve, omejena gostinska ponudba	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 11170).
22	Starološki grad	6024	RS (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti)	Loški muzej	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
23	Strmol, grad	7903	RS (MK RS)	protokolarni objekt, upravlja javni gospodarski zavod Protokolarne storitve Republike Slovenije	V registru uvrščen pod tipološkim geslom: stavbe s parki in vrtovi
24	Šrajbarski turn, grad	317	RS (MK RS)	brez namembnosti	Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8772).
25	Turjak, grad	790	RS (MK RS)	ogledi, kulturne prireditve, upravlja Javni zavod Trubarjevi kraji	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8774).
26	Viltuš, grad	811	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7884).
27	Vipolže, vila	820	RS (MK RS)	kulturni dogodki, poslovni turizem, izobraževanje, gostinska ponudba, upravlja Zavod za turizem, kulturo, mladino in šport Brda	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.

Preglednica 3: Seznam gradov v zasebni lasti ali lasti občin, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena

Table 3: List of castles owned by municipality or private owner, declared for monuments of national importance

ŠT.	GRAD	EŠD	LASTNIK	NAMEMBNOST (2015)	OPOMBE
1	Betnava, grad	13	RKC	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2000 vrnjen v last mariborski nadškofiji. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7866).
2	Bistra, grad	15	Občina Vrhnika	Tehniški muzej Slovenije, gostinska ponudba	Do razpustitve kartuzijanskega reda leta 1782 samostan. Od leta 1951 muzej. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8775).
3	Bogenšperk, grad	29	Občina Litija	Tehniški muzej Slovenije, upravlja Javni zavod Bogenšperk	Pod tipološkim geslom: stavbe s parki in vrtovi.
4	Brežice, grad	49	Občina Brežice	Posavski muzej Brežice	
5	Cekinov grad	319	Mestna občina Ljubljana	Muzej novejšje zgodovine Slovenije	
6	Idrija, grad	183	Občina Idrija	Mestni muzej Idrija	
7	Jablje, grad	9200	Občina Mengeš	sedež Centra za evropsko prihodnost in dela Ministrstva za zunanje zadeve, gostinska ponudba	
8	Katzenstein, grad	8	Občina Radovljica	Psihiatrična bolnišnica Begunje	Muzej talcev v prizidku od leta 1961.
9	Knežji dvorec, Celje	60	Mestna občina Celje	Pokrajinski muzej Celje	
10	Kostel, grad	910	Občina Kostel	brez namembnosti	Leta 2014 s pogodbo lastništvo neodplačno preneseno z MK RS na občino Kostel.
11	Lanthierijeve graščine	818	Občina Vipava	brez namembnosti	Avgusta 2015 med Občino Vipava in Univerzo v Novi Gorici predviden podpis aneksa št. 2 k Pogodbi o zakupu in uporabi prostorov obnovljenega rezidenčnega poslopja Lanthierijeve graščine v Vipavi. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7885).

se nadaljuje ...

... nadaljevanje Preglednice 3

12	Rajhenburg, grad	46	Občina Krško	Muzej novejšje zgodovine Slovenije, enota Brestanica, Mestni muzej Krško, Galerija Krško; upravlja Kulturni dom Krško, gostinska ponudba	Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 11168).
13	Rihemberk, grad	40	Mestna občina Nova Gorica	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2013 s pogodbo lastništvo neodplačno preneseno z MK RS na Mestno občino Nova Gorica.
14	Socka, graščina s parkom	4445	zasebna last	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Zasebni lastnik odkupil od MK RS leta 2013.
15	Stična, samostan	699	RKC	delujoč samostan, Muzej krščanstva na Slovenskem	
16	Školj, razvaline gradu	5000	zasebna last	brez namembnosti	
17	Turnišče, grad	792	Mestna občina Ptuj	brez namembnosti	Park spomenik drž. pomena (EŠD 7930). Leta 2013 s pogodbo lastništvo preneseno z MK RS na Mestno občino Ptuj.
18	Vetrinjski dvorec	442	RKC	namenjen izvajanju programov nevladnih organizacij. Upravlja javni zavod Narodni dom Maribor	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2005 vrnjen v last Benediktinskemu prioratu Maribor.
19	Vodriž, razvaline gradu	7965	zasebna last	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL, nato vrnjen v zasebno last.

Pri oceni stanja ohranjenosti gradov, razglašeni za spomenike državnega pomena, smo izhajali iz relativno poenostavljene predpostavke, da pomeni neopredeljena namembnost, še zlasti izpraznjenost stavbe, še posebej kritičen element ogroženosti. Takih objektov je 15, in sicer 9 v lasti države (Preglednica 4) in 6 v lasti občin oziroma v zasebni lasti (Preglednica 5).

Preglednica 4: Seznam gradov v lasti države, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena, brez namembnosti.

Table 4: List of castles owned by the state, declared for monuments of national importance without function.

ŠT.	GRAD	EŠD	LASTNIK	NAMEMBNOST (2015)	OPOMBE
1	Bizeljsko, grad	18	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 1169).
2	Borl, grad	35	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
3	Dornava, dvorec	120	RS (MK RS)	brez namembnosti	Park spomenik drž. pomena (EŠD 120).
4	Gradac, grad	10833	RS (MK RS)	brez namembnosti	Potekajo pogovori o neodplačnem prenosu lastništva gradu na Občino Metlika. Park spomenik drž. pomena (EŠD 8757)
5	Hmeljnik, grad	175	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL.
6	Koper, samostan Santorijeva 9	8346	RS (Univerza na Primorskem)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2011 postane lastnik Univerza na Primorskem.
7	Pišeece, grad	524	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8763).
8	Šrajbarski turn, grad	317	RS (MK RS)	brez namembnosti	Območje gradu spomenik drž. pomena (EŠD 8772).
9	Viltuš, grad	811	RS (MK RS)	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7884).

Preglednica 5: Seznam gradov v zasebni lasti in v lastni občini, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena, brez namembnosti.²¹

Table 5: List of castles owned by municipality of private owner, declared for monuments of national importance, without function.

ŠT.	GRAD	EŠD	LASTNIK	NAMEMBNOST (2015)	OPOMBE
1	Betnava, grad	13	RKC	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2000 vmjen v last mariborski nadškofiji. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7866).
2	Kostel, grad	910	Občina Kostel	brez namembnosti	Leta 2014 s pogodbo lastništvo neodplačno preneseno z MK RS na občino Kostel.

se nadaljuje ...

²¹ Izložena sta Školj in Vodriž, ker gre za razvaline.

... nadaljevanje Preglednice 5

3	Lanthierijeva graščina	818	Občina Vipava	brez namembnosti	Avgusta 2015 med Občino Vipava in Univerzo v Novi Gorici predviden podpis aneksa št. 2 k <i>Pogodbi o zakupu in uporabi prostorov</i> obnovljenega rezidenčnega poslopja Lanthierijeve graščine v Vipavi. Park spomenik drž. pomena (EŠD 7885).
4	Rihemberk, grad	40	Mestna občina Nova Gorica	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Leta 2013 s pogodbo lastništvo neodplačno preneseno z MK RS na Mestno občino Nova Gorica.
5	Socka, graščina s parkom	4445	zasebna last	brez namembnosti	Podržavljen na podlagi ZLKSDL. Zasebni lastnik odkupil od MK RS leta 2013.
6	Turnišče, grad	792	Mestna občina Ptuj	brez namembnosti	Park spomenik drž. pomena (EŠD 7930). Leta 2013 s pogodbo lastništvo preneseno z MK RS na Mestno občino Ptuj.

Največji problem predstavljajo prazni gradovi, med katerimi je nekaj še posebej perečih primerov propadanja (Borl, Dornava, Viltuš). Trajni izziv pa so tudi tisti gradovi, ki imajo opredeljeno namembnost, terjajo pa stalno investicijsko vzdrževanje, ki je zaradi varstvenega režima zahtevno.

Lastnik mora namreč v skladu z *Zakonom o varstvu kulture dediščine* (ZVKD-1, 2008) ravnati z dediščino tako, da zagotavlja čim večjo ohranitev njenih vrednot za prihodnost, oziroma je dolžan varovati spomenik v sorazmerju s svojimi možnostmi (ZVKD-1, 2008, 38. člen). V primeru spomenikov, torej stavb, ki jim je bil z razglasitvijo že priznan določen pomen, lastnika obvezuje tudi varstveni režim, ki je povezan z dodatnimi stroški in določenimi omejitvami pri uporabi stavb. Zaradi zahtevnosti obnov spomenikov, ki jo dodatno povečujejo spomeniškovarstvene zahteve, in zaradi omejitev, ki jih te zahteve predstavljajo lastniku pri uporabi in dostopnosti objekta in s tem pri opredelitvi namembnosti, ki bi omogočala preživetje objekta, kot tudi s tem povezanega že omenjenega relativno majhnega tržnega potenciala, zaradi vsega tega torej sredstva, potrebna za ohranjanje dediščine, praviloma presegajo razpoložljive finančne vire zasebnih lastnikov ali države in občin (Analiza, 2011). Posledično se zato spomeniki v lasti države in občin obnavljajo in vzdržujejo pretežno iz javnih nacionalnih in evropskih finančnih virov (Analiza, 2011).²² Ti viri se morajo v skladu z *Zakonom o javnem naročanju* (ZJN-2) porabljati transparentno, gospodarno in učinkovito. Ker pa so javna sredstva omejena, je treba z vidika določil ZJN-2 pri njihovi porabi določiti prioritete. Z drugimi besedami, lastniki spomenikov, ki so v primeru gradov v lasti države in občin hkrati tudi tisti, ki odločajo o financiranju, morajo zaradi omejenih razpoložljivih sredstev sprejemati utemeljene odločitve, kako ta sredstva razporediti: »Optimalna razporeditev virov zahteva opredelitev prioritete, ki temelji na dejstvih.« (prevedeno po Appelbaum, 2007, str. 47)

Širše gledano pa problem ohranjanja dediščine ne izhaja le iz omejenih finančnih sredstev, pač pa je del problema, oziroma celo njegov vzrok, stanje konservatorstva pri nas. Več o tem predstavljamo v razdelku 2.2.1, tu pa izpostavljamo neupoštevanje veljavne zakonodaje v praksi. To je tesno povezano

²² Enako bi v smislu spodbud za vzdrževanje in obnovo spomenikov morale veljati tudi za zasebne lastnike, vendar do danes država še ni izvedla ukrepov za podporo zasebnim lastnikom spomenikov oziroma stavbne dediščine; npr. vsaj davčnih olajšav.

tudi s premalo poudarjeno interdisciplinarnostjo ohranjanja, ki bi morala nujno preseči oziroma nadomestiti ozke vidike posameznih ved.

Slika 3: Grad Lemberg, upodobitev Georg M. Vischer (levo), in grad Lemberg leta 2013 (desno; Foto: B. Vodopivec).

Figure 3: Lemberg Castle depicted by Georg M. Vischer (left) and Lemberg Castle in 2013 (right; Photo: B. Vodopivec).

Torej je toliko bolj pomembno, da so odločitve o tem, kateremu spomeniku in v kakšnem vrstnem redu nameniti omejena sredstva za obnovo, razumljive, pregledne in dosledne (Drury in McPherson, 2008, str. 23), predvsem pa strokovno in znanstveno podprte (Vodopivec et al., 2014b). »Doslednost presoje je torej ključna za sprejetje presoje s strani javnosti in za poštenost postopka. K tej doslednosti pa bistveno prispevajo podrobni kriteriji za razglasitev spomenika in redno posodabljan in metodološko dodelan postopek presoje, ali določen objekt ustreza tem kriterijem ali ne.« (prevedeno po Drury in McPherson, 2008, str. 40)

V ta namen postavljamo **hipotezo**, da lahko tistim, ki odločajo o razporeditvi sredstev, pri načrtovanju prednostnih obnovitvenih in vzdrževalnih posegov v dediščino pomaga pregledna, znanstveno utemeljena večkriterijska metoda odločanja, opredeljena za določen prostor in za določeno zvrst dediščine.

Z raziskovalnim delom, ki ga predstavljamo v disertaciji, to hipotezo preverjamo. Za ta namen razvijamo večkriterijsko metodo za oceno lastnosti stavbne dediščine, ki ustreza slovenskemu oziroma srednjeevropskemu prostoru, in utemeljujemo njeno uporabo. Metodo nato kritično presojamo z vidika odločevalca kot uporabnika takšne metode. Pri tem konceptualno izhajamo iz znanstvene vede konservatorstva in iz šestih vidikov obravnave spomenika (okoljevarstvenega, zgodovinskega, gradbenega, umetnostnozgodovinskega, upravno-ekonomskega in sociološkega), ki tvorijo osnovo za opredelitev elementov oziroma kriterijev metode.

Namen disertacije je na podlagi multi- in interdisciplinarnega raziskovalnega dela opredeliti večkriterijsko metodo ocene lastnosti dediščine. To metodo kot znanstveno utemeljeno podporo ponujamo v razmislek tistim odločevalcem, ki razporejajo sredstva za obnovo spomenikov. V primeru gradov so to občine in država. S tem želimo prispevati k utemeljenemu ohranjanju nepremične dediščine v pogojih omejenih sredstev in k smotrni porabi le-teh, praviloma javnih, sredstev. Hkrati želimo ponuditi tudi argumentiran razmislek o ohranjanju stavbne dediščine, ki lahko služi kot podlaga za opredelitev nujno potrebne strategije tega področja.

Cilj disertacije je opredelitev kriterijev metode iz šestih vidikov, poglobitev metode na segmentu grajske dediščine in preverjanje in potrditev uporabnosti metode na izbranem vzorcu strokovnjakov. Pričakovani rezultat metode imenujemo ocena lastnosti dediščine, ki jo razumemo kot z različnih vidikov ovrednoten pomen oziroma potencial spomenika za njegovo učinkovito (trajnostno) življenje po obnovi. To je odvisno predvsem od njegove uspešne revitalizacije in, posledično, vključitve v kontekst vsakokratnega lokalnega okolja in družbe.

Pri opredelitvi takšne metode pa je nujno zavedanje, da zaradi nenehnega spreminjanja stanja konservatorstva in pogojev, ki to stanje opredeljujejo, metoda nikoli ne more biti dokončna. Zasnovana mora biti dovolj odprto, da v sodelovanju stroke in znanosti omogoča nenehno nadgrajevanje.

2.1 Pričakovani izvirni znanstveni prispevki disertacije

Pričakovani izvirni prispevki disertacije so:

- opredelitev izvirnega metodološkega pristopa in sorazvoj orodja za rešitev problema strokovno in znanstveno utemeljenega načrtovanja prednostnih posegov v spomenike stavbne dediščine v pogojih omejenih sredstev,
- izvirna vsebinska opredelitev kriterijev in podkriterijev metode,
- preveritev uporabe metode z izbranimi strokovnjaki in na segmentu grajske dediščine,
- poglobitev razumevanja področja ohranjanja dediščine na podlagi analize literature in virov ter interpretacije intervjujev z izbranimi strokovnjaki.

2.2 Relevantnost problema

Relevantnost raziskovalnega problema doktorske disertacije v širšem smislu izhaja iz večplastnega pomena kulturne dediščine in s tem povezane nujnosti vključevanja multidisciplinarnega vrednotenja posamezne enote dediščine v znanstveno podprt postopek odločanja. Z namenom utemeljitve relevantnosti problema v nadaljevanju predstavljamo pomen dediščine, kot ga je mogoče razbrati iz obstoječih evropskih in nacionalnih političnih dokumentov, in nekatere poudarke znanstvenih raziskav, ključne za predmet disertacije. Podrobneje so vidiki posameznih ved, ki smo jih opredelili kot nosilne za obravnavo spomenika, predstavljeni v razdelku »Pregled literature po izbranih vidikih«.

V ožjem smislu pa relevantnost disertacije izhaja iz stanja ohranjenosti grajske dediščine pri nas. Z namenom utemeljitve relevantnosti raziskovalnega problema strnjeno orišemo stanje ohranjenosti te zvrsti na Slovenskem in hkrati nakažemo vzroke za to stanje. Stanje ohranjenosti gradov pa je neločljivo povezano z možnostjo financiranja njihove obnove in vzdrževanja, zato v razdelku prikažemo tudi pregled financiranja gradov v obdobju 2004-2014. Določeni vidiki, ki podrobneje utemeljujejo izbor gradov za študijski primer in s tem relevantnost disertacije, so obdelani tudi v poglavju »Študijski primer gradov na Slovenskem«.

Pomen dediščine za razvoj Evrope je bil na politični ravni odmevno potrjen sredi leta 2014, ko sta Evropski svet in Evropska komisija sprejela dokumenta, ki sta pozitivno ovrednotila razvojno vlogo dediščine in načrtala vrsto ukrepov za podporo njenega ohranjanja. Gre za dokument *Conclusions on*

cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe, preveden kot *Sklep o Kulturni dediščini kot strateškem viru za trajnostno Evropo* (Sklep, 2014) in za dokument *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe*, preveden kot *Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij: Na poti k celostnemu pristopu do kulturne dediščine za Evropo* (Sporočilo, 2014). Dediščino sta opredelila kot področje, ki združuje vrsto evropskih političnih strategij, povezanih zlasti s kulturo, turizmom, okoljem, družbenim povezovanjem, ekonomijo, razvojem podeželja, regionalnim razvojem, raziskavami in inovacijami, informacijsko družbo in izobraževanjem (Sporočilo, 2014, str. 6). Dokumenta predlagata državam članicam naj, med drugim, uporabijo razpoložljive vire za podporo celostnega ohranjanja dediščine in naj okrepijo vlogo dediščine v trajnostnem razvoju. Pri tem naj se osredotočajo na načrtovanje razvoja mest in podeželja ter s tem povezano obnovo (Sklep, 2014). Med pomembnimi ukrepi je izpostavljena energetsko učinkovita obnova in uporaba zgodovinskih stavb (Sporočilo, 2014, str. 3). Zadrego spričo dejstva, da dokumenta pripisujeta kulturni dediščini močan potencial za dvig konkurenčnosti Evrope v svetu, da pa je vzdrževanje, obnova in upravljanje dediščine v skladu z načelom subsidiarnosti v rokah posameznih držav, Sklep reši z navedbo vrste ciljev političnih strategij, znotraj katerih je mogoče najti ohranjanje dediščine kot so ustvarjanje novih delovnih mest, trajnostni razvoj podeželja, zgodovinskih mest in vasi, razvoj novih poslovnih modelov in kreativna revitalizacija degradiranih urbanih in industrijskih območij.

Oba navedena dokumenta tako potrjujeta izjemno vlogo ohranjanja kulturne dediščine v evropskem razvojnem modelu, vendar ostajata na ravni političnih priporočil in smernic delovanja za evropske in nacionalne ustanove. Za uresničitev ciljev, navedenih v obeh dokumentih, je treba vrsto načrtovanih aktivnosti tudi izpeljati. Eden od že uveljavljenih izvedbenih mehanizmov so raziskave, ki bi prispevale k večjemu razumevanju in k natančni, s podatki in dokazi podkrepitvi opredelitvi pomena, vpliva in vrednosti kulturne dediščine (Obzorje 2020, 2011). Seveda pri tem ne gre za novo aktivnost.

Že od leta 1985, ko je Evropska komisija uvedla programe financiranja raziskav, imenovane *Okvirni programi*, je bilo namreč ohranjanje kulturne dediščine eno od prednostnih vsebinskih področij. Analiza raziskav s področja kulturne dediščine je pokazala, da je bil močan zagon financiranja kulturne dediščine 5. *okvirni program* (1998-2002) s prednostno temo *The city of tomorrow. (Mesto jutrišnjega dne)* (Chapuis et al., 2009a; Chapuis et al., 2009b; Cultural heritage research, 2012; Fister, 2007b).²³ Pomemben je bil tudi 7. *okvirni program*, ki je razširil nabor dediščinskih tem in uvedel nova področja raziskav, kot so presoja okoljskih vplivov, opredelitev in preizkusi novih orodij in modelov za presojo tveganj, nedestruktivne metode za diagnosticiranje in konserviranje in strategije za trajnostno upravljanje dediščine.²⁴ Sočasno z uvedbo *Okvirnih programov* so namreč na evropskem parketu pridobile pomen tudi vsebine, povezane s podnebnimi spremembami in vplivi na okolje. To priložnost je področje ohranjanja kulturne dediščine znalo izkoristiti in se je pri financiranju raziskav umestilo pod znatno finančno podprto prioriteto »*Okolje*«. Argumentov v prid temu premiku dejansko

²³ Teme so bile: ocena stanja ohranjenosti, orodja za trajnostno upravljanje dediščine (z načeli reverzibilnosti, nedestruktivnih tehnik, celostnega pristopa, uravnoveženosti stroškov in prihodkov, ocene vplivov, odločanja, ocene ogroženosti, obvladovanja tveganj in turizma), vključevanje kulturne dediščine v urbani kontekst.

²⁴ Analiza raziskovalnih projektov s področja kulturne dediščine je zajela 41 projektov FP5, 23 projektov FP6 in 25 projektov FP7, ki jih je upravljal DG Research and Innovation, Directorate O – Environment. Sredstva za raziskave kulturne dediščine v 5. Okvirnem programu so znašala 39.175.997 evrov; v 6. Okvirnem programu 17.782.581 evrov in v 7. Okvirnem programu 57.350.415 evrov. *Poročilo, 2012. Cultural heritage research. Survey and outcomes of projects within the Environment Theme. From 5th to 7th Framework Programme*. European Commission. DG for Research and Innovation. Bruselj, str. 10.

ni bilo težko najti: »Sčasoma se je krhkost evropske kulturne dediščine še povečala in njena ranljivost spričo škodljivih učinkov podnebnih sprememb, onesnaževanja, naravnih in drugih nesreč, zanemarjanja in celo množičnega turizma, postaja vse bolj očitna. Spreminjanje krajine, krčenje gozdov in obalna erozija zaradi naraščajoče urbanizacije zahtevajo svoj davek. Da bi preprečili nepopravljivo škodo in izgubo, je potrebno ustrezno ukrepanje na vseh ravneh.« Financiranje raziskav kulturne dediščine v *Okvirnih programih* tako odslikava naraščajoče zavedanje evropskih ustanov o pomenu in potencialu kulturne dediščine, formalno politično potrjenem z obema dokumentoma v letu 2014 (cf. Cultural heritage research, 2012).

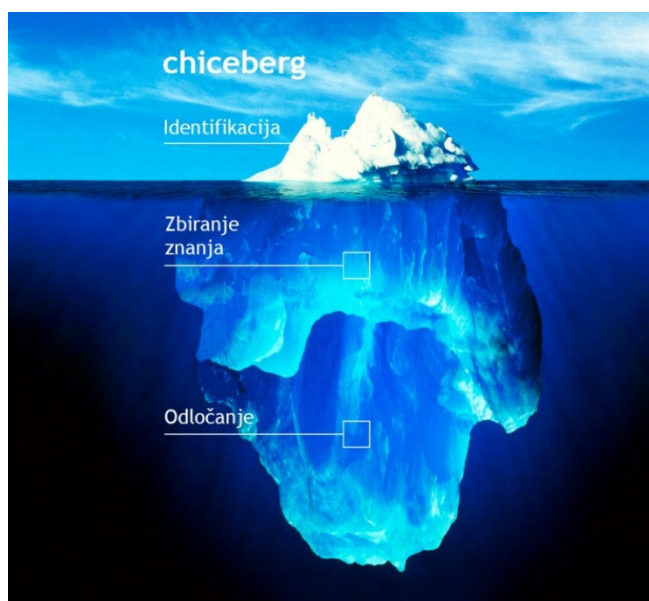
Sklepi Evropskega sveta in Sporočilo Komisije poudarjata tudi pomen sistematičnega zbiranja podatkov o kulturni dediščini in predvidevata, da bo k temu pripomogel t. i. indeks za vrednotenje kulturne dediščine, ki pa, kot ugotavlja Sporočilo, v tem trenutku še ni opredeljen (Sporočilo, 2014, str. 4). Evropska Komisija zato prek razpisov, na primer v okviru JPI *Cultural Heritage and Global Change: a new challenge for Europe (Kulturna dediščina in globalne spremembe: nov izziv za Evropo)*,²⁵ spodbuja raziskave v tej smeri. Podprla je tudi dvoletni projekt, ki se je začel leta 2013 in ki se financira iz programa *Kultura (2007-2013)*, z naslovom *Cultural Heritage Counts for Europe: Towards a European Index for Cultural Heritage (Kulturna dediščina šteje za Evropo: Na poti k evropskemu kazalniku za kulturno dediščino)*. Njegov cilj je prispevati k definiranju evropskega kazalnika za vrednotenje kulturne dediščine, izhaja pa iz mnenja, da na ravni Evrope ni enotno sprejetega pristopa za opredelitev večplastne vrednosti kulturne dediščine, kar je ugotovitev, ki močno podpira relevantnost teme disertacije.²⁶

Nujnost opredelitve enotnega evropskega sistema zbiranja, organizacije, prezentacije in hrambe podatkov o kulturni dediščini kot podlagi za znanstveno podprto odločanje o posegih, o upravljanju in o načrtovanju vzdrževanja dediščine je bila utemeljena tudi v evropskem projektu *7. okvirnega programa EU-CHIC; European Cultural Heritage Identity Card (Evropska izkaznica kulturne dediščine)* (Rajčić et al., 2011; Žarnić et al., 2012). Zasnova projekta izhaja iz rezultatov akcije COST C5, ki je leta 2000 utemeljila potrebo po t. i. osebni izkaznici stavbe; *Building Identity Card* (Žarnić, 2014). Raziskovalno delo v okviru projekta je z izvedbo dveh vprašalnikov in z obsežno analizo literature dokazalo in argumentiralo potrebo po takem sistemu v evropskem prostoru in opredelilo njegove potencialne končne uporabnike. Projekt je določil izhodišča razvoja enotnega sistema dokumentiranja, ki izhaja in nadgrajuje obstoječe podatkovne zbirke in teži k povezovanju materialnih in nematerialnih vidikov dediščine (Vodopivec et al., 2012). Razvit je bil predlog protokola integriranega dokumentiranja podatkov o kulturni dediščini na treh ravneh: identifikacija, zbiranje znanja in odločanje (Slika 4). Prva raven ledene gore, »Identifikacija«, vsebuje splošne podatke o enoti dediščine. Je javno dostopna in zato ponazorjena z vidnim delom ledene gore. Jedro sistema je druga raven, »Zbiranje znanja«, ki vsebuje podrobne zgodovinske, arhitekturne in geografske podatke, informacije o predhodnih posegih, podrobna poročila o stanju ohranjenosti, tveganjih in ogroženosti, o materialnih in konstrukcijskih lastnostih ter o raziskovalnih pristopih, tehnikah in metodah. Podatki so pod nadzorom lastnika oziroma upravljavca dediščine, dostop do njih pa je zaradi ekonomske ali druge vrednosti podatkov praviloma omejen, zato je raven prikazana z nevidnim delom ledene gore pod vodno gladino. Tretja raven, »Odločanje«, je najgloblji del ledene gore in je hkrati rezultat podatkov s prvih dveh ravni. Namenjena je uporabi tega znanja pri odločanju o posegih, vzdrževanju in upravljanju dediščine, torej potencialno tudi za opredelitev prioritet posegov v dediščino. Z

²⁵ <http://jpi-culturalheritage.eu/> – pridobljeno 5.8.2014

²⁶ <http://encatc.org/culturalheritagecountsforeurope/> – pridobljeno 5.8.2014

raziskavo, ki jo predstavljamo v disertaciji, poglobljamo tretjo raven ledene gore in s tem nadgrajujemo razvoj sistema, zasnovanega v okviru projekta EU-CHIC.

Slika 4: Shematski prikaz sistema upravljanja podatkov, utemeljenega v projektu EU-CHIC (<http://eu-chic.eu>).

Figure 4: Schematic presentation of data management system, substantiated in the EU-CHIC project (<http://eu-chic.eu>).

Prednost obnovam pred novogradnjami daje v slovenskih strateških in razvojnih dokumentih že omenjena *Strategija razvoja Slovenije* (Strategija, 2013). Nujnost opredelitve prednostnega seznama posegov na podlagi ogroženosti in razvojnega potenciala dediščine in s tem povezanih prioritete javnega financiranja pa je zapisana tudi v *Nacionalnem programu za kulturo 2015 – 2017: Pot do novega modela kulturne politike* (ReNPK 14—17): »Za najbolj ogroženo kulturno dediščino bo MK RS skupaj s pristojnimi institucijami oblikovalo program konservatorsko-restavratorskih posegov in drugih projektov za ohranjanje njenih varovanih sestavin, ki bo upošteval pomembnost dediščine, njeno ogroženost in oceno možnosti uspešne realizacije. Na tej podlagi bo zagotovljeno financiranje za izvedbo projektov, s čimer bomo postopoma uveljavili nov, ciljno usmerjen sistem financiranja nacionalno pomembne in najbolj ogrožene kulturne dediščine«. Program za najbolj pomembno in ogroženo dediščino s prednostnim seznamom posegov naj bi bil oblikovan in sprejet do leta 2015 (ReNPK 14—17, str. 79).

Rezultati naloge, ki si jo je zastavil *Nacionalni program za kulturo*, bodo imeli zaradi selektivnega pristopa daljnosežne posledice. Hkrati pa naloga iz programa predstavlja velik izziv, saj predvideva opredelitev kriterijev vrednotenja in izdelavo seznama najbolj ogrožene dediščine, ki sta izjemno zapleteni in večplasteni področji. V programu so sicer navedena izhodišča izdelave seznama, in sicer pomembnost, ogroženost in ocena možnosti realizacije. Ne opredeljuje pa program natančneje načina oziroma metode oziroma podrobnih kriterijev vrednotenja dediščine, kot tudi ne načina oziroma metode izdelave seznama najbolj ogrožene dediščine. Razumeti je mogoče, da se program na tej točki zanaša na delo strokovnih institucij varstva dediščine, dejstvo pa je, da lahko projekt vrednotenja dediščine pomembne podlage in podporo pridobi tudi s strani znanosti oziroma na podlagi sodelovanja

znanosti in stroke. To velja tako za opredelitev metodološkega pristopa kot tudi za vsebinska izhodišča. Tudi iz te ugotovitve izhaja relevantnost disertacije.

Drugi vir relevantnosti teme so znanstvene razprave ved, ki se posredno ali neposredno ukvarjajo z ohranjanjem kulturne dediščine in jih podrobneje povzemamo v razdelku »Pregled literature po izbranih vidikih«. Iz analize znanstvene literature s področja vrednotenja dediščine izhaja, da enotnega, splošno sprejetega znanstveno utemeljenega sistema večkriterijskega vrednotenja kulturne dediščine še ni (Mason, 2010). To je ugotovitev, na kateri temelji raziskovalno delo disertacije.

Vsi ti procesi vpeljujejo v konservatorstvo nove vede in s tem tudi v praksi vse odločnejše zahtevo po multi- in interdisciplinarnem pristopu, ki ga je sicer kot temeljni princip ohranjanja prepoznala že *Amsterdamska listina* z uvedbo t. i. celostnega ohranjanja (*Amsterdamska listina*, 1975).

2.2.1 Nekaj elementov stanja ohranjenosti grajske dediščine na Slovenskem in oris vzrokov

Grajske stavbe v Sloveniji predstavljajo kulturnozgodovinsko bogastvo nespornega pomena (Stopar, 1986), vendar pa so zaradi visokih stroškov obnove in vzdrževanja in ob neopredeljeni rabi tudi breme za lastnika. Grajska dediščina namreč predstavlja skupino stavbne dediščine, pri kateri sta vprašanji visokih stroškov obnove in vzdrževanja in sedanje funkcije oziroma namembnosti še posebej izpostavljeni in neločljivo povezani s stanjem ohranjenosti te zvrsti dediščine (Preglednice 1–5; Stopar, 1986; Prelovšek, 2013).

Obnova in vzdrževanje gradov v Sloveniji poteka v pretežni meri s pomočjo javnih sredstev. Spomeniki državnega pomena lahko kandidirajo za javna sredstva na razpisih MK RS, in sicer tako na tistih, ki namenjajo sredstva iz proračuna RS, kot tudi na tistih, ki namenjajo sredstva evropskih strukturnih skladov. Pri slednjih velja pravilo, da 85% sredstev prispevajo evropski skladi, 15% pa državni proračun. V nadaljevanju podrobneje predstavljamo možnosti financiranja obnov in vzdrževanja gradov, razglašanih za spomenike državnega pomena, v zadnjih desetih letih (2004-14).

V obdobju 2004-06 je bilo s sredstvi evropskih strukturnih skladov obnovljenih pet gradov (Grad, Negova, Pišece, Ptuj in Snežnik) v skupni vrednosti obnov 15 milijonov evrov. V obdobju 2007-13 je bilo iz strukturnih sredstev za obnovo kulturnih spomenikov namenjenih dodatnih 79 milijonov evrov. Iz teh sredstev so bili, poleg drugih spomenikov, obnovljeni tudi gradovi Rajhenburg, Knežji dvorec, Lanthierijeva graščina in Strmol, nadaljevala pa se je obnova Gradu (Revizijsko poročilo, 2009).

Leta 2010 je bil objavljen nov razpis za evropska strukturna sredstva, vreden 11 milijonov evrov, tokrat namenjen sofinanciranju investicij v prenovo, obnovo, celostno revitalizacijo in modernizacijo kulturnih spomenikov v lasti občin. Na podlagi razpisa sta med gradovi v lasti občin, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena, za nadaljevanje obnove sredstva prejela Knežji dvorec in Lanthierijeva graščina.²⁷ Leta 2013 je bil objavljen soroden razpis, vreden 5,7 milijonov evrov, na podlagi katerega je obnovo dočakala vila Vipolže. Oba razpisa sta imela enaka merila za izbiro projektov, in sicer multiplikacijski učinek operacije na razvoj širšega okolja (zlasti nova delovna mesta, status javne kulturne infrastrukture, ogroženost spomenika), prispevek operacije k ciljem *Resolucije o nacionalnem programu za kulturo* in pripravljenost operacije za takojšnji začetek

²⁷[http://www.arhiv.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/index25a6.html?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_sin gle\]=968](http://www.arhiv.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/index25a6.html?tx_t3javnirazpis_pi1[show_sin gle]=968) – pridobljeno 8.8.2015

izvedbe. Prvi kriterij je imel pri ocenjevanju največjo težo (60 od 100 možnih točk), drugi manjšo (25 od 100 možnih točk) in tretji najmanjšo (15 od 100 možnih točk). Ocenjevalni obrazec in obrazložitev meril sta bila del razpisne dokumentacije.²⁸

Istega leta, torej 2013, je bil objavljen tudi razpis za evropska strukturna sredstva, vreden dobrih 7 milijonov evrov, namenjen celoviti revitalizaciji, obnovi in rekonstrukcij javne kulturne infrastrukture v lasti občin za izvajanje kulturnih dejavnosti. Upravičenci razpisa so bili objekti v lasti občin, razglašeni za javno kulturno infrastrukturo (torej tudi spomeniki), za investicijska sredstva iz tega razpisa pa so bili upravičeni le objekti, razglašeni tako za spomenike kot tudi za javno kulturno infrastrukturo. Med gradovi v lasti občin, razglašeni za spomenike državnega pomena, je sredstva tega razpisa prejel le Loški grad. Merila razpisa so bila multiplikacijski učinek projekta na razvoj širšega okolja (razvoj kulture, gospodarska rast, turizem, zaposlovanje), pripravljenost operacije za takojšnji začetek izvedbe in prispevek projekta k razvoju kulturne dejavnosti, dostopnosti kulture in zaposljivosti. Prvi kriterij je bil vreden največ (70 od 100 možnih točk), drugi manj (20 od 100 možnih točk) in tretji najmanj (10 od 100 možnih točk). Ocenjevalni obrazec in obrazložitev meril sta bila del razpisne dokumentacije.²⁹

Navedeni razpisi so bili v zadnjih desetih letih edini, ki so zaradi povezave z evropskimi strukturnimi sredstvi omogočali pridobitev večjih sredstev za obnovo gradov. Razpisi za sredstva državnega proračuna, namenjenega kulturi, so bili precej skromnejši.

MK RS na podlagi *Pravilnika o postopkih za izvrševanje proračuna RS* (UL RS, št.13/ 00) vsaki dve leti po sprejetju državnega proračuna objavi *Javni razpis za (so)financiranje kulturnih projektov na področju nepremične kulturne dediščine, ki jih bo v dveletnem obdobju financirala Republika Slovenija iz dela proračuna, namenjenega za kulturo*. Subvencije teh razpisov so namenjene za načrtovanje in izvedbo obnovitvenih posegov ter za prezentacijo kulturnih spomenikov. Na javni razpis se lahko prijavijo lastniki, solastniki ali pooblaščenki upravljavci objektov in območij kulturne dediščine, ki imajo status kulturnega spomenika. Delež sofinanciranja znaša 50% proračunske vrednosti, drugih 50% sredstev pa mora zagotoviti predlagatelj projekta. Za razliko od strukturnih razpisov, so upravičenci teh razpisov kulturni spomeniki, ki so v lasti države. Razpisi so namenjeni podpori in spodbujanju naložb v varovanje kulturnih vsebin najpomembnejših in najbolj ogroženih enot nepremične kulturne dediščine, obenem pa tudi zagotavljanju dostopnosti kulturne dediščine najširšemu krogu uporabnikov ter spodbujanju vloge kulturnih spomenikov v javnem dogajanju. Dolgoročni cilj razpisov je ohranjanje in varovanje kulturne dediščine in razvijanje njenega potenciala.

V letih 2004-14 so bili objavljeni štirje takšni razpisi. Razpis, objavljen leta 2005, je za leti 2006 in 2007 namenil po več kot 2 milijona evrov sredstev. Izmed gradov, razglašeni z spomenike državnega pomena, sta sredstva prejela Betnava in Rajhenburg.³⁰ Razpis, objavljen leta 2007, je za leti 2008 in 2009 namenil po 1.676.600 evrov sredstev. Izmed gradov, razglašeni za spomenike državnega pomena, se je le Betnava uvrstila na rezervno listo.³¹ Razpis, objavljen leta 2009, je za leti 2010 in

²⁸ [http://www.mk.gov.si/si/o_ministrstvu/javne_objave/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=1625](http://www.mk.gov.si/si/o_ministrstvu/javne_objave/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=1625) – pridobljeno 8.8.2015

²⁹ [http://www.mk.gov.si/si/o_ministrstvu/javne_objave/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=1627](http://www.mk.gov.si/si/o_ministrstvu/javne_objave/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=1627) – pridobljeno 8.8.2015

³⁰ [http://www.arhiv.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/index0696.html?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=463](http://www.arhiv.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/index0696.html?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=463) – pridobljeno 8.8.2015

³¹ [http://www.arhiv.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/index445a.html?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=809](http://www.arhiv.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/index445a.html?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=809) – pridobljeno 8.8.2015

2011 namenil po 849.000 evrov sredstev.³² Razpis, objavljen leta 2013, pa je za leto 2013 namenil 900.000 in za leto 2014 milijon evrov sredstev.³³ Sredstva razpisov so se torej od leta 2005 do leta 2013 zmanjšala za polovico.

Predmet vseh razpisov je bil deljen na dva sklopa (z izjemo razpisa leta 2005, kjer je med upravičene stroške spadala tudi izdelava projektne dokumentacije), in sicer na sofinanciranje izvedbe gradbeno-obrtniških posegov za ohranjanje kulturnovarstvenih vsebin na kulturnih spomenikih in na (so)financiranje izvedbe konservatorsko-restavratorskih posegov na kulturnih spomenikih. Merila razpisov so bila ogroženost spomenikov zaradi človekovih in drugih zunanjih vplivov, pomembnost spomenika, zagotovljena lastna finančna sredstva predlaganega projekta in pomembnost projekta za vlogo v javnem dogajanju in za popularizacijo spomenika ter povezanost z drugimi razvojnimi projekti in programi. Najmočnejše vrednoteno merilo je bilo pomembnost spomenika; spomenik lokalnega pomena je prinesel 0 točk in je bil torej le vstopni pogoj, spomenik državnega pomena je prinesel 10 točk (od skupaj največ 34 možnih točk), spomenik na seznamu Unescove svetovne dediščine ali z znakom Evropske kulturne dediščine pa 15 točk. Ocenjevalni obrazec in obrazložitev meril sta bila del razpisne dokumentacije (glej opombe 33 do 36).

Leta 2008 je bil sprejet *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakon o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe Republike Slovenije v kulturi (ZSNNPK-B)*. Zakon je naslednik zakona iz leta 2003, imenovanega tudi *Zakon o kulturnem tolarju*, ki je predvideval določena proračunska sredstva za nujne, a neizvedene programe v kulturi. Med njimi so bili tudi nujni vzdrževalni in obnovitveni posegi na vrsti gradov. ZSNNPK-B je določal: »Republika Slovenija bo za uresničevanje nerealiziranih programov (...) z vsakokratnimi letnimi proračuni v obdobju od leta 2009 do leta 2013 zagotavljala sredstva v skupni višini 80.758.833 evrov.« (ZSNNPK-B, 3. člen) Sredstva so bila dodeljena na podlagi javnega razpisa – edini razpis je bil objavljen leta 2009 in je namenil milijon evrov za leto 2010 in milijon evrov za leto 2011.³⁴ Zakonu je bil priložen seznam *Sanacija najbolj ogroženih in najkvalitetnejših objektov kulturne dediščine v obdobju od 2009 do 2013 z nerealiziranimi zneski v evrih*. V Preglednici 6 prikazujemo stanje nerealiziranih programov leta 2008 in realizacijo programov leta 2012 za gradove, razglašene za spomenike državnega pomena, ki so bili uvrščeni na seznam. Leta 2013 je zakon prenehal veljati, v tem letu pa z naslova ZSNNPK-B za gradove ni bilo namenjenih sredstev.

³²[http://www.arhiv.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/index1aaa.html?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=941](http://www.arhiv.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/index1aaa.html?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=941) – pridobljeno 8.8.2015

³³ [http://www.mk.gov.si/si/o_ministrstvu/javne_objave/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=1595](http://www.mk.gov.si/si/o_ministrstvu/javne_objave/javni_razpisi/?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=1595) – pridobljeno 8.8.2015

³⁴[http://www.arhiv.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/indexfaff.html?tx_t3javnirazpis_pi1\[show_single\]=942](http://www.arhiv.mk.gov.si/si/javne_objave/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/javni_razpisi/indexfaff.html?tx_t3javnirazpis_pi1[show_single]=942) – pridobljeno 8.8.2015

Preglednica 6: Seznam gradov, ki naj bi za sanacijo prejeli sredstva na podlagi ZSSNPK-B; stanje nerealiziranih programov 2008 in stanje realizacije 2012.³⁵

Table 6: List of castles, which should receive funding on the basis of ZSSNPK-B; unrealized programmes in 2008 and realized programmes in 2012.

GRAD	NEREALIZIRANO 2008 (v evrih)	REALIZACIJA 2012 (v evrih)
Celje - Knežji dvorec (EŠD 60)	469.013,00	307.313,00
Dornava - Dvorec Dornava (EŠD 120)	1.321.957,00	1.301.957,00
Grad - Grad (EŠD 159)	696.018,00	5.431,47
Kostel - Grad Kostel (EŠD 910)	487.372,00	487.372,00
Spodnji Slemen - Grad Viltuš (EŠD 811)	1.321.957,00	1.321.957,00
Vipolže - Vila Vipolže (EŠD 820)	1.321.957,00	1.321.957,00
Gradac – Grad (EŠD 10833)	1.321.957,00	1.321.957,00
Hmeljnik – Grad (EŠD 175)	866.691,00	866.691,00
Negova – Grad (EŠD 484)	904.664,00	896.812,00
Pišece – Grad (EŠD 524)	1.739.249,00	1.050.308,73
Snežnik – Območje gradu Snežnik (EŠD 8765), pristave	1.321.957,00	717.647,00
Turjak – Območje gradu Turjak (EŠD 8774)	904.664,00	904.664,00
Leskovec pri Krškem – Območje gradu Šrajbarski Turn (EŠD 8772)	487.372,00	487.372,00
Ptuj - grad Turnišče (EŠD 792)	408.372,00	408.372,00
Ptuj – Grad (EŠD 583)	904.664,00	904.664,00

Iz Preglednice 6 izhaja, da je bilo že leta 2008 na seznam najbolj ogroženih in najkvalitetnejših objektov kulturne dediščine uvrščenih 15 gradov, razglašanih za spomenike državnega pomena. Kljub

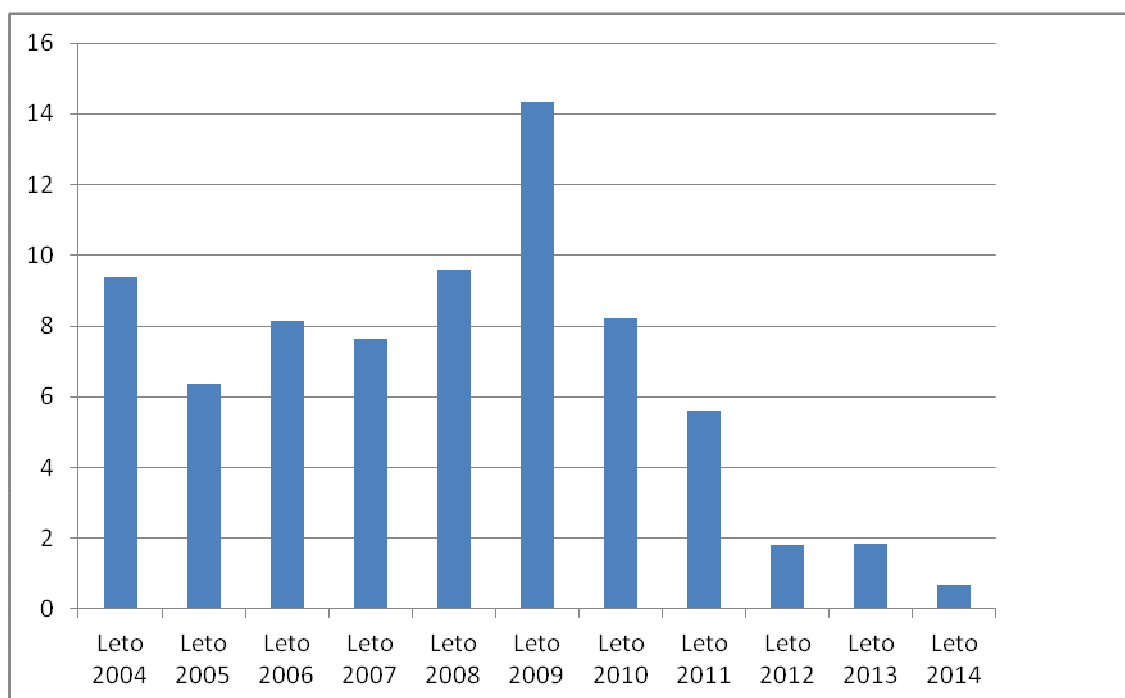
³⁵ Gradova Kostel in Turnišče sta bila leta 2012 še v državni lasti.

temu so bila sredstva *Zakona o kulturnem tolarju* namenjena le petim gradovom: Knežjemu dvorcu, Gradu, Negovi, Pišecam in Snežniku. Dornavi na primer sredstva iz tega naslova niso bila namenjena. Od leta 2008 je dvorec edina sredstva dobil na podlagi neposredne odločbe ZVKDS, in sicer 20.000 evrov.³⁶

V pregledanem obdobju, torej od 2004 do 2014, je MK RS objavljalo tudi investicijske razpise, namenjene za izbiro investicijskih projektov občin, torej za sofinanciranje investicij v izgradnjo, obnovo, rekonstrukcijo, celostno revitalizacijo in modernizacijo javne kulturne infrastrukture v lasti občin. Zadnji tak razpis je bil objavljen leta 2010. Sredstva za investicije MK RS so namreč v zadnjih letih zabeležila izreden padec (Preglednica 7), kar je v primeru vprašanja rednega investicijskega vzdrževanja spomenikov še posebej problematično.

Preglednica 7: Odhodki MK RS za kulturo po programskem sklopu: Investicije in investicijsko vzdrževanje, prorač. leta 2004-2014, delež vseh odhodkov MK RS v % (Vir: Lipovšek, 2015, str. 24).

Table 7: MK RS expenditure, programming unit: investment and investment maintenance, budget years 2004-2014. Proportion of total MK RS expenditure in % (Source: Lipovšek, 2015, p. 24).

Pregled možnosti financiranja obnov in vzdrževanja gradov v obdobju 2004-14 je pokazal, da je bilo sredstva za obnove gradov mogoče dobiti predvsem iz evropskih sredstev, medtem ko se možnosti pridobitve sredstev investicijskega vzdrževanja močno zmanjšujejo. Izvedene obnove gradov v preteklih letih sicer pomenijo velik korak naprej pri ohranjanju grajske dediščine, vendar analiza namembnosti teh gradov nakazuje njihovo negotovo prihodnost (Preglednici 4 in 5; Prelovšek, 2013, na primer). Zato kljub znatnim sredstvom, namenjenim celostnim obnovam, ostaja vprašanje zahtevnega financiranja ohranjanja grajske dediščine še naprej pereče. Glavnina sredstev je bila namreč namenjena dragim celostnim obnovam nekaj gradov, bistveno manj sredstev pa se namenja nujnim in rednim vzdrževalnim posegom. Obnova gradu Strmol, ki je bil ponovno odprt septembra

³⁶Podatki o realizaciji ZSSNPK-B so pridobljeni na podlagi *Finančnih poročil* MK RS :
http://www.mk.gov.si/si/storitve/porocila_in_podatki/letna_porocila/ – pridobljeno 8.8.2015

2012, je stala 4.852.000 evrov. Ker pa se vzdrževanje gradu začne že naslednji dan po njegovi obnovi, je obnova brez vnaprej opredeljenega načrta vzdrževanja in nujnih investicijskih posegov vprašljiva. Letni stroški vzdrževanja in obratovanja gradu Turjak, na primer, so MK RS in upravljavca *Javni zavod Trubarjevi kraji* leta 2013 stali dobrih 34.000 evrov. Spričo teh števil je jasno, da je treba problematiko financiranja obnove, predvsem pa vzdrževanja grajske dediščine reševati sistemsko in dolgoročno.

Na podlagi pregleda možnosti (so)financiranja obnove in vzdrževanja spomenikov državnega pomena lahko sklenemo tudi, da imajo v zadnjih desetih letih (2004-14) boljše možnosti za pridobitev javnih sredstev spomeniki državnega pomena v lasti občin. Razlog gre iskati v dejstvu, da se nacionalna proračunska sredstva zmanjšujejo, sredstva evropskih strukturnih skladov pa se dodeljujejo zlasti za doseganje skladnega regionalnega razvoja in so zato namenjena lokalnim skupnostim. Na ta način lahko pojasnimo tudi to, da država išče rešitev za določene gradove v neodplačnem prenosu njihovega lastništva na občine (Kostel, na primer).

V določenem obdobju pa je država iskala rešitev za prazne, propadajoče gradove tudi v prodaji. Leta 2010 je za odkup ponudila Šrajbarski turn, Viltuš, Turnišče, Gradac, Borl, Bizeljsko, Rihemberk, Otočec in Socko. Leta 2013 je bila zasebnemu lastniku za 233.000 evrov prodana le graščina Socka, kupnina pa je znašala malo manj kot izklicna cena, ki je bila 300.000 evrov. Lastništvo Rihemberka je bilo leta 2013 neodplačno preneseno na Mestno občino Nova Gorica, lastništvo Turnišča pa istega leta na Mestno občino Ptuj. V kratkem bo podobna rešitev verjetno dosežena tudi z Občino Metlika glede gradu Gradac in z Občino Dobrova glede Polhovgrajske graščine. Kupnine gradov so z leti drastično padale. Borl je bil na primer leta 2013 na javni dražbi ponujen za 2.230.000 evrov, leta 2014 pa za le še 257.000 evrov oziroma za 11,5% izklicne cene. Viltuš je bil leta 2012 na javni dražbi ponujen za 1.028.499 evrov, leta 2014 pa za le še 150.000 evrov oziroma za 14,6% izklicne cene.

Neuspešna prodaja gradov, z eno izjemo, je bila verjetno tudi posledica zahtevnih pogojev, določenih v kupoprodajni pogodbi. Ta namreč določa časovno obdobje, v katerem mora novi lastnik grad obnoviti, predložiti podroben načrt obnove ter zamisel in rešitev glede namembnosti in zagotoviti javni dostop do gradu oziroma njegovega dela.³⁷ Nezanimanje za odkup gradov torej nakazuje tudi zahtevnost njihovega upravljanja, rešitve na primerih Rihemberka, Kostela, Turnišča, zelo verjetno pa tudi Gradaca in Polhovega Gradca, pa nakazujejo, da utegne biti uspešnejša rešitev iskanje namembnosti gradov v dialogu z lokalnimi skupnostmi.

Konec leta 2014 je država prodajo gradov ustavila.³⁸ To pomeni, da je teža iskanja ustrezne rešitve za gradove, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena, še vedno v državnih rokah; v tej luči je torej še toliko bolj pomembno, da se uresniči 73. člen ZVKD-1, ki predvideva opredelitev strategije varstva dediščine. V okviru strategije pa bi bilo nujno opredeliti tudi politiko ravnanja z gradovi pri nas. Pristop, ki ga predlaga disertacija, želi prispevati k temu nedvomno izredno zahtevnemu, a hkrati nujnemu procesu.

Po tiskovni konferenci, ki jo je 6. februarja 2013, Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo posvetilo problemu devetih propadajočih grajskih stavb, v prvi vrsti pa izginjajočemu dvorcu Ravno polje (EŠD 612), je namreč Damjan Prelovšek opozoril še na dodatnih 23 obnovljenih, vendar praznih grajskih stavb; med njimi na Borl in Pišce (Prelovšek, 2013, str. 46)). Dve leti kasneje je Igor Sapač spričo rušenja razglašenega spomenika lokalnega pomena Rakushev mlin (EŠD 10268) na ministrico

³⁷ Vir: DELO, 5.1.2014

³⁸ Vir: Dolenjski list, 24.12.2014

za kulturo naslovil apel, v katerem navaja 73 objektov, zgrajenih med 12. in 19. stoletjem, ki imajo pomen stavbne dediščine, hkrati pa so v izjemno slabem stanju. Med njimi je 49 gradov in dvorcev, pretežno razglašeni za spomenike lokalnega pomena ali pa le vpisanih v *Register nepremične kulturne dediščine* (Sapač, 2015). Seznam dokazuje, da problematika stanja ohranjenosti gradov ni omejena le na gradove, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena, ampak zajema tudi tiste, ki so razglašeni za spomenike lokalnega pomena (na primer Podčetrtek in Ravno polje), ali pa razglasitve sploh še niso dočakali (grad Kamen). Čeprav disertacija slednjih ne obravnava, moramo opozoriti, da gre za precej večjo skupino objektov, ki prav tako terjajo sistemsko, dolgoročno rešitev. Ob tem velja poudariti, da lastništvo ne sme biti merilo, ali se določenemu objektu nameni sredstva za obnovo ali ne. Merilo državnega financiranja mora biti pomembnost spomenika, ki je formalno določena z razglasitvijo. Relevantnost raziskovalnega problema tako lahko razumemo tudi v kontekstu celovitega reševanja problematike grajske dediščine pri nas, pri čemer je seveda potrebna pazljivost, saj so rešitve, predlagane v disertaciji, naravnane na gradove, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena.

Gradovi so v slovenski zgodovini doživeli in relativno mnogi tudi preživeli vrsto zgodovinskih prelomnic, ki so se kazale v menjavah funkcij stavb in njihovega lastništva (kmečki upori, turški vpadi, odprava tlačanstva, 1. in 2. svetovna vojna; več o tem v poglavju »Utemeljitev študijskega primera gradov«), kot tudi naravnih nesreč, zlasti potresov. Razvaljene stavbe so bile pogosto tudi vir gradbenega materiala za okoliško prebivalstvo. Še posebej velja v tem kontekstu poudariti obdobje med in po 2. svetovni vojni, ko so bili gradovi žrtve pljenja in uničevanja, in sicer do te mere, da so še ohranjene stavbe danes, z redkimi izjemami, »brez vsakršne opreme« (Lazarini, 2007, str. 19). Po letu 1945 so bile mnoge razvrednotene z neustreznimi vsebinami, kot so, na primer, sirotišnice, zapori in stanovanja za socialno ogrožene prebivalce.

Zaradi izpraznjenosti oziroma neustrezne rabe se stanje grajske dediščine v Sloveniji v veliki meri razlikuje od stanja ohranjenosti te zvrsti v Nemčiji in Avstriji, pa tudi na Češkem in Slovaškem, kjer gradove ohranjajo pretežno v njihovi izvorni namembnosti (Ciglencečki, 2005). Še več, velik del turizma v Avstriji sloni na kulturni dediščini: »Gradovi, samostani in muzeji so lahko polni obiskovalcev le zato, ker so zgledno urejeni, ker njihove vsebine vedno znova osmišljajo ambiciozni strokovnjaki in ker so vključeni v gosto mrežo druge ponudbe.« (Murovec, 2005, str. 1) Predvsem pa so v Avstriji že takoj po razpadu monarhije leta 1918 gradove poddržavili, v Nemčiji pa so istočasno ustanovili državne ustanove za gradove in parke in s tem preprečili njihovo uničevanje in izpraznjenje. V Sloveniji je država določene gradove ponovno poddržavila leta 1999, vendar to na žalost ne pomeni, da so stavbe zaradi tega v celoti gledano bolj varovane. Opredelitev namembnosti oziroma funkcije in določitev uporabnika obnovljene stavbe ostaja nepresežen izziv obnove gradov v Sloveniji, s katerim se konservatorstvo tudi v preteklosti ni najbolje spopadalo.

Kar nekaj grajskih stavb v Sloveniji je bilo namreč v preteklih letih obnovljenih, kot je pokazala analiza financiranja. V 90-tih letih prejšnjega stoletja se je tako, pretežno v povezavi z možnostjo črpanja evropskih sredstev, slovensko konservatorstvo osredotočilo tudi na obnovo grajske dediščine. Ena prvih obnov v tem sklopu je bila obnova gradu Jablje (2000-2004). Gradbena dokumentacija obnov iz obdobja 2004-2014 je bila pred začetkom projektov pripravljena, vendar praviloma brez konkretnega programa namembnosti, ampak samo z okvirnim programom z dopuščenimi možnostmi bodoče rabe (Pečnik, 2007). Danes je tako na primer grad Pišece (Slika 13) le eden najbolj poudarjenih primerov obnovljenega, na novo opremljenega, a vsebinsko oziroma programskega praznega gradu.

Serija navedenih obnov je sicer pripomogla k številnim novim strokovnim spoznanjem, hkrati pa je tudi jasno razkrila slabosti slovenskega konservatorstva; in sicer tako na ravni zasnove in izvedbe konkretnih posameznih obnov kot tudi na ravni sistemske postavitve varovanja in ohranjanja dediščine pri nas (Pečnik, 2007).

Poleg zgodovinskih okoliščin je torej slabo stanje grajske dediščine danes tudi rezultat neustreznega odziva stroke na eni in države na drugi strani. Kažeta se predvsem v odostnosti dolgoročne strategije in politike ravnanja s to zvrstjo dediščine. Zato tudi prihajajo opozorila o alarmantnem stanju ohranjenosti velikega dela grajske dediščine pri nas in pa pozivi k ukrepanju, z argumentiranimi predlogi, skoraj izključno s strani znanosti in civilne družbe. Čeprav je sekretar MK RS, ministrstva, ki skrbi za večino državnih grajskih stavb, pred kratkim v kontekstu okroglih miz *Gradovi na razpotju* vzkliknil: »Ni strategije, ni vizije,«³⁹ velja, da je država glede ohranjanja grajske dediščine v najboljšem primeru še vedno na ravni deklarativnih izjav in da »sistematičnega in organiziranega prizadevanja« (Lazarini, 2007, str. 19) še ni zaznati. Da gre za stanje, ki mora nujno biti preseženo, govori problematika grajske dediščine sama po sebi, saj je le-ta tako večplastna in zapletena, »da je dolgoročna rešitev možna samo na najvišjem, torej državnem nivoju.« (Preinfalk in Sapač, 2012, str. 39)

Na podlagi pregleda novejših literature o problematiki grajske dediščine (Pečnik, 2007; Stopar, 2011; Preinfalk, 2012; Preinfalk in Sapač, 2012; Prelovšek, 2013; Sapač, 2015; okrogle mize *Gradovi na razpotju*⁴⁰) lahko strnemo nekaj konkretnih vzrokov za stanje ohranjenosti gradov na Slovenskem, ki ga ocenjujemo kot relativno slabo. Vsak od navedenih vzrokov bi si zaslužil poglobljeno analizo, vendar naj na tem mestu zapišemo, da prav vsak od njih, kot tudi vsi skupaj, potrjuje relevantnost zastavljenega raziskovalnega problema disertacije.

V prvo, najširšo skupino uvrščamo sistemske vzroke, kot so: neizvajanje obstoječe zakonodaje (izpostavljam, denimo, 63. člen o razlastitvi in 73. člen o pripravi strategije varstva dediščine, ZVKD-1, 2008) in odsotnost sankcioniranja njenega neizvajanja; pasivnost Inšpektorata RS za kulturo in medije; dolgotrajni denacionalizacijski postopki; nestabilno, podhranjeno javno financiranje oziroma odsotnost davčnih spodbud in instrumentov v podporo zasebnim lastnikom spomenikov (MK RS do danes še ni objavilo razpisa za sofinanciranje vzdrževanja oziroma za obnovo spomenikov za zasebne lastnike); gradbena zakonodaja ne ločuje med novogradnjo in obnovo kulturnih spomenikov; ni vzpostavljena sistema licenc za izvajalce del na kulturni dediščini; poročila o vplivih na okolje, od katerih je odvisna usoda dediščine, naročajo in plačujejo investitorji;⁴¹ Zavod za varstvo kulture dediščine RS je pogosto nadzorni organ in izvajalec del; zaradi prevlade merila najnižje cene je izbiranje izvajalcev obnovitvenih del problematično (podrejena merila kakovosti in referenc). Ne nazadnje v to skupino sodi tudi že omenjena odsotnost dolgoročne strategije in politike ravnanja z grajsko dediščino.

V naslednjo skupino uvrščamo vzroke, ki so povezani s prepoznavanjem in preučevanjem ohranjanja grajske dediščine, torej s strokovnim in raziskovalnim delom, kot so: odsotnost oziroma prekratki roki za izvedbo temeljitih predhodnih raziskav, kar je povezano tudi z mnogo prekratki roki za izdelavo

³⁹ Zupan, G. *Gradovi kot duhovna dediščina*. Dostopno na: zimb.zrc-sazu.si/sl/strani/grad-pano-20#v – pridobljeno 14.7.2015.

⁴⁰ Več o okroglih mizah na povezavi: <http://zimb.zrc-sazu.si/sl/strani/gradovi-na-razpotju-ciklus-okroglih-miz#v> – pridobljeno 14.7.2015.

⁴¹ »Kar je enako, kot če bi dali ovce past volkovom.« (Prelovšek, 2013, str. 49)

Konservatorskega načrta za prenovo; premalo timsko in interdisciplinarno raziskovalno delo; odsotnost kriterijev v zvezi z ohranjanjem grajskih stavb; odsotnost celovitih projektov oziroma osnovnih izhodišč obnove s strani spomeniške službe, kar je povezano tudi s tem, da namembnost in bodoči lastnik oziroma uporabnik niso predhodno določeni; določena strokovna izhodišča (delitev na državne in lokalne spomenike in na dediščino z različnimi ravni varstva, utemeljitev vrednotenja za vpis v *Register nepremične kulturne dediščine*; številni gradovi niso vpisani v register oziroma tudi niso razglašeni za spomenike); odsotnost javnih razgrnitev in tako tudi javne razprave o načrtovanih obnovah; premalo sodelovanja z lokalnimi skupnostmi in ustanovami.

V zadnjo skupino pa lahko uvrstimo vzroke, ki jih je težje natančneje opredeliti, vendar niso zato nič manj pomembni. Tu govorimo o splošni brezbriznosti do kulturne dediščine, o krizi vrednot in o pomanjkljivem poznavanju lastne dediščine in identitete in zato posledično tudi o pomanjkljivem zavedanju o pomenu njenega ohranjanja.

Iz zgoraj strnjenih oziroma nakazanih vzrokov za stanje ohranjenosti grajske dediščine pri nas izhaja, da je teža pričakovane sistema delovanja na državi, stroka in še zlasti znanost pa lahko opredelita strokovne podlage in izhodišča za njeno ravnanje. Igor Sapač na primer opozarja: »V Sloveniji ne razpolagamo s celovito uradno evidenco grajskih stavb, na podlagi katere bi bilo mogoče nato izdelati sezname najbolj pomembnih in najbolj ogroženih stavb.« (Preinfalk in Sapač, 2012, str. 38) Že pred njim pa je tudi Ivan Stopar razmišljal v podobno smer: »Pogrešam predvsem prioriteto listo, po kateri bi obnavljali naše ključne spomenike.« (Lazarini, 2007, str. 18) Metoda, ki jo predlaga disertacija, prav na tej točki ponuja v razmislek strokovno podprt in znanstveno utemeljen pristop k načrtovanju obnovitvenih posegov v objekte grajske dediščine.

Po podatkih MK RS so med petimi najbolj obiskanimi turističnimi destinacijami v Sloveniji kar trije gradovi (Ljubljanski, Blejski in Predjamski; Eden drugm'u ogenj dajmo, 2014, str. 8). Tudi to dokazuje potencial te zvrsti dediščine za turizem in posledično za razvoj določene skupnosti in prostora. Hkrati pa ta podatek še pogloblja nerazumevanje dejstva, da stavbe s podobnimi potenciali, kot jih imajo navedeni trije gradovi, in katerih vrednote bi bilo potrebno le na pravi način prepoznati in interpretirati v sozvočju z lokalnim okoljem, v katero so umeščene, propadajo in izginjajo.

3 ZASNOVA DISERTACIJE

Delo je razdeljeno na dvanajst poglavij. V prvem, uvodnem poglavju predstavljamo problem in predmet raziskave, hipotezo, namen, cilje in pričakovane izvirne prispevke disertacije k znanosti.

V drugem poglavju »Opredelitev problema« opredeljujemo relevantnost raziskovalnega problema in konceptualni okvir raziskave.

V tretjem poglavju »Zasnova disertacije« predstavljamo vsebinsko razdelitev disertacije po poglavjih.

V četrtem poglavju »Metodologija« predstavljamo metodološki pristop in potek raziskave.

V petem poglavju »Pregled literature po izbranih vidikih« podajamo pregled literature na podlagi šestih izbranih vidikov raziskave in utemeljujemo izbiro študijskega primera gradov.

V šestem poglavju »Orodja za rešitev problema načrtovanja obnovitvenih posegov v pogojih omejenih sredstev« utemeljujemo in predstavljamo izbor metodoloških orodij za rešitev problema.

V sedmem poglavju »Opredelitev kriterijev« prikazujemo potek raziskovalnega dela, ki je vodil k vsebinski opredelitvi kriterijev metode ocene lastnosti dediščine.

V osmem poglavju »Predstavitev raziskave« predstavljamo potek in rezultate raziskave (izvedba intervjujev z izbranimi slovenskimi in tujimi strokovnjaki in slovenskimi študenti).

V devetem poglavju »Analiza rezultatov« analiziramo rezultate raziskave.

V desetem poglavju »Pilotna preveritev uporabe metode na izbranih primerih grajske dediščine« prikazujemo pilotno uporabo metode na treh izbranih gradovih.

V enajstem poglavju »Razprava« predstavljamo razpravo, povezano s predmetom raziskave.

V dvanajstem poglavju »Zaključek« na osnovi predstavljenega raziskovalnega dela podajamo zaključke ter opredeljujemo smernice za nadaljnje delo.

4 METODOLOGIJA

Raziskovalno delo v okviru disertacije je multi- in interdisciplinarno. Vsebinsko izhaja iz multidisciplinarnih analize šestih področjih, ki smo jih opredelili kot nosilna in ki omogočajo celostno obravnavo spomenika: okoljevarstvenega, zgodovinskega, gradbenega, umetnostnozgodovinskega, ekonomsko-upravnega ter sociološkega področja. Zaradi že opredeljene povezave ohranjanja dediščine s trajnostnim razvojem smo prvotnim petim področjem, opredeljenim v izhodišču raziskave, dodali še to, okoljevarstveno področje. Vidiki konservatorstva so vključeni v vseh šest področij.

Z nadgradnjo metod večkriterijskega vrednotenja, ki so bile razvite predvsem na področjih ekonomije, varstva okolja in kasneje gradbeništva, je bilo raziskovalno delo pri razvoju večkriterijske metode ocene lastnosti dediščine interdisciplinarno.

Slika 5: Marca 2013 je bila na Tehnični univerzi Gediminas v Vilniusu, Litva, zasnova večkriterijske metode ocene lastnosti dediščine predstavljena vodilnim strokovnjakom s področja večkriterijskih metod odločanja (foto: Gediminas).

Figure 5: In March 2013 the concept of the multicriteria method for the assessment of the heritage properties was presented at Technical university Gediminas in Vilnius, Lithuania, to the leading experts of the multicriteria decision methods research filed (photo: Gediminas).

Zajemalo je kvantitativno in kvalitativno raziskovanje, kompleksnost področja pa je narekovala retroduktivno raziskovanje s prekrivanjem metod zgodovinskega, sociološkega in gradbeništva. To pomeni, da smo v dinamičnem procesu stalno prepletajočega se cikla raziskovanja in refleksije sočasno preučevali teorijo in empirično gradivo, ki smo ga zbirali s širokim naborom metod zbiranja in analize podatkov. Na podlagi raziskovanja smo izpeljevali sinergetične in holistične razlage (Ragin, 2007; Allen, 2008). V tovrstnem raziskovanju so se izhodišča in zaključki oblikovali spiralno, kar pomeni, da so bili delni rezultati pokazatelj procesa raziskovanja. Kritično analizo in interpretacijo rezultatov, na podlagi katerih preverjamo in potrjujemo postavljeno hipotezo, ter zaključke in potrditev oziroma ovržbo hipoteze podajamo v sklepnem delu raziskovalne naloge.

Metodo ocene lastnosti dediščine smo razvili v treh stopnjah: opredelitev elementov metode, poglobitev metode na ožji skupini grajske dediščine in preveritev metode na vzorcu izbranih strokovnjakov in študentov.

Predmet empiričnega dela raziskave oziroma študijski primer so bili gradovi v Sloveniji, razglašeni za spomenike državnega pomena (Stopar, 1977), ki omogočajo osvetlitev bistvenih vidikov vključevanja dediščine v trajnostni razvoj in varstvo okolja (npr. povezovanje naravne in kulturne dediščine, prostorsko načrtovanje, turizem, regionalni razvoj, opredelitev ustrezno naravnanih razvojnih vsebin (Mihalič, 2000; Božičnik, 2006). Podlaga temu delu raziskave je bila topografija gradov, dvorov in dvorcev v Sloveniji, ki sta jo izdelala dr. Ivan Stopar (od knjige 1, ki je izšla leta 1990, do knjige 16, ki je izšla leta 2004) in dr. Igor Sapač (od knjige 17, ki je izšla leta 2005, do zadnje knjige) in ki je v štiriindvajsetih knjigah izhajala od leta 1990 do leta 2011. Grajska dediščina je tako edini segment dediščine v Sloveniji, ki ima izdelano celotno umetnostnozgodovinsko topografijo in s tem klasificirane podatke po topografski metodi.

Raziskovalno delo disertacije je potekalo v okviru dveh evropskih interdisciplinarnih projektov 7. okvirnega programa in v okviru evropskega INTERREG IVC projekta.

Projekt *EU-CHIC, European Cultural Heritage Identity Card* oziroma *Evropska izkaznica kulturne dediščine*, omenjen v uvodnem delu disertacije, je potekal od leta 2009 do 2012 in je bil namenjen opredelitvi skupne evropske metodologije zbiranja, prezentacije in hrambe podatkov o nepremični kulturni dediščini. Poseben poudarek je bil namenjen tudi oceni ogroženosti in tveganj, ki jim je kulturna dediščina izpostavljena zaradi okoljsko in človeško pogojenih vplivov. Teoretično in terensko raziskovalno delo v okviru projekta in rezultati projekta, zlasti priporočila o dokumentiranju podatkov o dediščini, so pomembno prispevali k preveritvi enega od izhodišč raziskave o nujnosti povezave med ustrezno urejenimi podatki in vrednotenjem in k primerjalnim vidikom ohranjanja dediščine v različnih evropskih državah kot podlagi za razumevanje širšega kontekstualnega okvira disertacije.⁴²

Projekt *Climate for Culture, Damage risk and Societal Challenges assessment, economic impact and mitigation strategies for sustainable preservation of cultural heritage in the times of climate change* oziroma *Ocena ogroženosti, družbenih izzivov in ekonomskih učinkov in strategije trajnostnega ohranjanja kulturne dediščine v času podnebnih sprememb* je potekal od leta 2009 do 2014. Namen projekta je bil opredelitev vzrokov in vplivov tveganj, ki jim je kulturna dediščina izpostavljena zaradi okoljsko pogojenih vplivov v različnih podnebnih pasovih (propadanje historičnih materialov zaradi podnebnih sprememb), s tem povezana ocena družbenih in ekonomskih posledic in oblikovanje strateških rešitev za obvladovanje teh sprememb. Raziskovalno delo v okviru projekta je poglobilo razumevanje in spoznavanje neposrednih učinkov okolja na propadanje materialov stavbne dediščine in omogočilo spoznavanje in razumevanje doprinosa naravoslovno-tehničnih ved k ohranjanju dediščine.⁴³

Projekt *HISTCAPE; Historical Assets and Related Landscape* oziroma *Zgodovinska mesta in z njimi povezana krajina* je trajal od leta 2011 do 2014. Namen projekta je bil opredelitev priporočil za takšno upravljanje kulturne dediščine, da bo ta postala učinkovita razvojna spodbuda na evropskem podeželju in tako prispevala k zaustavitvi izseljevanja in zmanjševanja kvalitete življenja ter bega možganov.

⁴² <http://eu-chic.eu> – pridobljeno 1.3.2015

⁴³ <http://climateforculture.eu> – pridobljeno 1.3.2015

Posebna pozornost je bila posvečena iskanju novih vsebin in namembnosti dediščine oziroma vzpostavitvi učinkovitega modela upravljanja izpraznjenih objektov v manjših mestih in vasicah. Teoretično delo v okviru projekta je omogočilo poglobljeno razumevanje pomena upravljanja in povezanosti spomenikov in dediščine z okoljem in prostorom, načinov in metod iskanja ustrezne namembnosti, terensko delo pa je pomenilo pridobivanje neposrednih izkušenj pri določitvi vrednot dediščine za družbo.⁴⁴

Vsi trije projekti so bili vsebinsko osredotočeni na celostno ohranjanje dediščine v kontekstu trajnostnega razvoja in varstva okolja. Omogočali so preučevanje predmeta raziskave v mednarodnem okolju, primerjavo pristopov v različnih evropskih državah, številne študijske obiske izbranih objektov v različnih državah in vključitev vrste strokovnjakov v empirični del raziskave.

Kot metodo za pomoč pri odločanju o načrtovanju obnovitvenih posegov med enakovrednimi spomeniki (gradovi, že razglašeni za spomenike državnega pomena, ki so praviloma v državni ali občinski lasti in katerih obnova oziroma vzdrževanje praviloma presega razpoložljiva sredstva) smo na podlagi analize znanstvene literature izbrali večkriterijsko metodo odločanja (MCDM – *Multicriteria Decision Making Method*; Slika 5), za razvrščanje kriterijev po pomembnosti pa metodo analitičnega hierarhičnega procesa (AHP – *Analytic Hierarchy Proces*, analitični hierarhični proces; Saaty, 1977).

V prvem koraku raziskave smo opravili pregled literature po šestih izbranih vidikih. Uporabili smo metodo kritične vsebinske analize literature, metodo kritične analize primarnih in sekundarnih virov, metodo kompilacije in metodo sinteze in analize. Rezultat prvega koraka raziskave je pregled stanja literature in raziskav po šestih izbranih vidikih ter opredelitev temeljnih pojmov raziskave.

Preglednica 8: Seznam študijskih obiskov gradov, 2011-2014.

Table 8: List of study visits to castles, 2011-2014.

GRAD	DATUM	KOMENTAR
Grad Podsreda	29.5.2011, 29.5.2013, 7.11.2013, 19.11.2013	Študijski obiski v okviru Histcape; ogled gradu, dokumentiranje stanja, pogovori z upravljavci gradu. Konferenca v gradu, voden ogled gradu.
Grad Mirna	21.10.2011	Študijski obisk v okviru ekskurzije FGG; ogled in predstavitev obnove najemnik g. Marin
Grad Brežice	17.2.2011	Študijski obisk v okviru meritev UL FGG; v času restavriranja stropa Viteške dvorane; pogovor z restavratorem g. Zoubkom
Grad Viltuš	21.12.2011	Študijski obisk v okviru priprave diplome NČ; ogled in dokumentiranje stanja
Knežji dvorec Celje	24.4.2012	Študijski obisk v okviru nadzora MK; pogovor z izvajalci obnove (g. Gričar)
Lanthierjeva graščina	6.6.2012, 18.10.2013	Prvič: študijski obisk v okviru nadzora MK, udeležba na gradbeni koordinaciji, pogovor z izvajalci (g. Drešar). Drugič: ogled dr. Josip Korošec
Breže - Friesach	25.7.2012	Študijski obisk mesta Breže - Friesach, ogled in dokumentiranje stanja, zlasti delavnic rokodelskih spretnosti
Grad Pišcece	29.5.2013	Študijski obisk v okviru Histcape, ogled in dokumentiranje stanja, pogovor z oskrbnikom g. Ivanom
Claustra Alpinum Iuliarum	18.10.2013	Študijski obisk utrbenega obmejnega pasu, predavanja, ogled in dokumentiranje stanja; Vrhnika, Lanišče, Hrušica, Col, Ajdovščina, Vipava
Trilek (Col)	18.10.2013	Študijski obisk, ogled in dokumentiranje stanja
Dvorec Zemono	18.10.2013	Študijski obisk, ogled in dokumentiranje stanja
Dvorec Lože	18.10.2013	Študijski obisk, ogled in dokumentiranje stanja
Stari grad Vipava (Herberstein)	18.10.2013	Študijski obisk, ogled in dokumentiranje stanja
Grad Rajhenburg	7.11.2013	Študijski obisk, ogled in dokumentiranje stanja
Grad Štrajbarski tum	7.11.2013	Študijski obisk, ogled in dokumentiranje stanja
Grad Snežnik	12.11.2013, 8.10.2014	Študijski obisk, ogled in dokumentiranje stanja; pogovor z oskrbnikom go. Špeh in g. Špeh.
Linderhof	25.11. - 29.11.2013	Menitve, študijski obisk
Neuschwanstein	27.11.2013	Študijski obisk
Lemberg	11.12.2013	Študijski obisk, ogled in dokumentiranje stanja; pogovor z upravnikom g. Franci Zidar
Turjak	8.4.2014	Študijski obisk, ogled gradu in okolice, dokumentiranje stanja
Podčetrtnek	11.10.2014	Študijski obisk, ogled in dokumentiranje stanja
Haasberg/Hošperk	8.10.2014	Študijski obisk, ogled gradu in okolice, dokumentiranje stanja
Smlednik	31.8.2014	Študijski obisk, ogled gradu in okolice, dokumentiranje stanja

V drugem koraku smo opredelili kriterije metode na podlagi vsebinske analize literature izbranih področij, in sicer za nepremično dediščino, zvrst stavbna dediščina. Nato smo opredelitev kriterijev metode poglobili na segmentu grajske dediščine (metoda študija primera). Uporabili smo metode

⁴⁴ <http://histcape.eu> – pridobljeno 1.3.2015

terenskega dela (obiski gradov, fotodokumentacija, metoda opazovanja z udeležbo pri prepoznavanju vrednot dediščine med lokalnim prebivalstvom; Preglednica 8), metodo kritične analize primarnih virov (zlasti gradiva arhiva Informacijsko dokumentacijskega centra MK RS – v nadaljevanju INDOK), periodične publikacije *Varstvo spomenikov* (1948-) ter metodo vsebinske analize relevantne literature, ki omogoča razumevanje zgodovinskega konteksta nastanka in razvoja gradov na Slovenskem (zlasti Stopar, 1977; Stopar, 1983; Stopar, 1986; Kosi, 1998; Kos, 2005; Kosi, 2009; Štih, 2000; Vodopivec, 2007; Štih in Simoniti, 2009; Preinfalk, 2012; Sapač, 2012). Z metodo evidentiranja vrednot po pogostosti omembe, z metodo agregiranja in z metodo moduliranja smo oblikovali kriterijsko drevo in natančno vsebinsko definirali kriterije in podkriterije. Rezultat drugega koraka raziskave je kriterijsko drevo z opisi kriterijev in podkriterijev.

V tretjem koraku, ki predstavlja empirični del raziskave, smo z namenom razvrstitve kriterijev in podkriterijev po pomembnosti, izvedli intervjuje z izbranim vzorcem strokovnjakov v Sloveniji in v Evropi ter z izbranim vzorcem študentov slovenskih univerz. V ta namen smo izbrali metodo vprašalnika s kritično analizo rezultatov. Intervjuju smo dodali odprti del vprašalnika, s čimer smo evidentirali komentarje in pripombe intervjuvancev na predlagano metodo (metoda nestrukturiranega intervjuja s kritično analizo rezultatov). Za analizo in vrednotenje rezultatov intervjujev smo uporabili metodo AHP. Rezultat tretjega koraka je določitev medsebojne relativne pomembnosti kriterijev in podkriterijev oziroma vrstni red kriterijev po pomembnosti (ponderiranje kriterijev).

V sklopu tega koraka raziskave smo izvedli tudi primerjalno analizo rezultatov med tremi skupinami intervjuvancev, in sicer med strokovnjaki iz Slovenije, strokovnjaki iz Evrope in študenti slovenskih univerz. Kot pilotni test oziroma dokaz uporabnosti metode v praksi smo izvedli primerjavo treh izbranih gradov, ki je predstavljena v desetem poglavju disertacije.

V četrtem koraku raziskave smo z metodo vsebinske analize komentarjev, z metodo interpretacije rezultatov in z metodo kritične analize rezultatov analizirali in interpretirali rezultate metode AHP in komentarje intervjuvancev. Na podlagi analize komentarjev in pripomb intervjuvancev smo ponovno kritično ovrednotili predlagane kriterije in v sklepnem delu raziskovalnega postopka kot rezultat četrtega koraka raziskave oblikovali predlog nadgrajenega modela kriterijev vrednotenja lastnosti stavbne dediščine.

5 PREGLED LITERATURE PO IZBRANIH VIDIKIH

Rezultati pregleda literature so opredelitev temeljnih pojmov raziskave, ki so predstavljeni v razdelku *Slovar strokovnih besed*, identifikacija temeljne literature kot podlage za oblikovanje kriterijev metode ocene lastnosti dediščine in poglobljeno razumevanje izbranih šestih vidikov in njihovega pomena za oblikovanje teh kriterijev.

Opozoriti velja, da je zaradi obsežnosti področja in vključevanja šestih različnih raziskovalnih polj, od katerih bi vsako zase lahko predstavljalo samostojno poglobljeno raziskavo, pregled stanja dejansko osredotočen le na tiste poudarke, ki nam služijo kot vsebinska podlaga za opredelitev kriterijev metode, ki jo razvijamo z raziskovalnim delom, predstavljenim v nadaljevanju disertacije.

5.1 Dediščina in narava – okoljevarstveni vidik

Slika 6: Shematski prikaz razmerja okolje – prostor – kulturna krajina – grajene strukture – stavbna dediščina – grad.

Figure 6: Schematic presentation of the relationship environment – space – cultural landscape – build structures – architectural heritage – castle.

Področji varstvo okolja in ohranjanje kulturne dediščine se poveujeta zlasti pri učinkovitem (trajnostnem) upravljanju z naravnimi viri, vključno z energijo, pri smotni rabi in načrtovanju prostora, pri obvladovanju podnebno pogojenih vplivov, ki dediščino ogrožajo, in pri varstvu okolja v smislu preprečevanja okoljskih obremenitev zaradi dejavnosti človeka. Način varstva okolja je tudi ohranjanje naravne dediščine (Unesco konvencija, 1972), ki se s kulturno dediščino prepleta v primeru kulturne krajine in varovanih območij spomenikov naravne in kulturne dediščine, kot so parki, vrtovi in spomeniki oblikovane narave, pogosto prisotni v primeru grajske dediščine (Slika 6). Razvojna

pomembnost povezave med ohranjanjem naravne in kulturne dediščine,⁴⁵ in sicer še posebej na območjih kulturne krajine in zavarovane narave, temelji tudi na storitvah, ki izhajajo iz te sinergije. Storitve, povezane s kulturno dediščino (*cultural heritage services*, ki izhajajo iz grajenega okolja), so namreč lahko skupaj s storitvami, povezanimi z naravno dediščino (*ecosystem services*, ki izhajajo iz naravnega okolja), podlaga za gospodarsko rast, nova delovna mesta in kvaliteto življenja skupnosti, ki živijo na zaščiteneh območjih (Žarnić, 2014).

Nenazadnje sta trajnostno prostorsko načrtovanje in razvoj prostora, med drugim, hkrati tudi varstvo okolja in varstvo kulturne dediščine.⁴⁶ Po podatkih iz *Strategije razvoja Slovenije* je namreč v Sloveniji evidentiranih 979 hektarov degradiranih območij, večjih od enega hektara (evidenca ne vključuje degradiranih stanovanjskih območij), ki so potencial za razvoj in investicije: »Na ta način želimo preprečiti nepotrebno in nenadzorovano širjenje urbanih območij in izgubo kmetijskih zemljišč ter kulturnih krajin, prispevati k reaktivaciji gospodarstva v gradbeništvu, spodbuditi razvoj lokalnega gospodarstva in ustvarjanje novih delovnih mest, znižati življenjske stroške zaradi zmanjšanja deleža porabe energije in znižati ogljični odtis.« (Strategija, 2013, str. 16) Ohranjanje dediščine in krajine na podeželju pa naj bi imelo še dodatne pozitivne učinke za varstvo okolja: ohranjanje kulturne krajine; medsektorsko povezovanje (npr. kmetijstvo – kultura); spodbujanje in promocija lokalne proizvodnje; povezovanje proizvajalcev v verige z namenom povečevanja količin ekoloških živil; spodbujanje uporabe tradicionalnih znanj, veščin in materialov in ohranjanje podeželske krajine (Strategija, 2013, str. 18).

Prednost obnove pred novogradnjo ima poleg ekonomskih tudi močne okoljevarstvene prednosti. »Ohranjanje dediščine je najboljša strategija recikliranja,« trdi Donovan Rypkema. Volumen gradbenih odpadkov je namreč v primeru rušenja stavbe velik, poleg tega je rušenje stavbe potratno, saj ne gre le za tisto energijo, ki je potrebna, da se stavba zruši in zgradi na novo, opozarja avtor, gre tudi za t. i. vgrajeno (»embodied«) energijo, ki je bila vložena v gradnjo obstoječe stavbe (Rypkema, 2008). Poleg tega, navaja avtor, je ohranjanje zgodovinskih stavb pomembno z vidika okolja in energetske učinkovitosti tudi po obnovi: »Večina zgodovinskih stavb ima nižje stroške komunalnih storitev kot stavbe, zgrajene v 70-tih letih 20. stoletja. Zgodovinske stavbe imajo debele, trdne stene, zaradi česar imajo večjo toplotno maso. Običajno večja toplotna masa izboljšuje izolacijo, kar zahteva manj energije za ogrevanje in hlajenje.« (prevedeno po Rypkema, 2008, str. 50) Še več: »Veliko zgodovinskih stavb je bilo zgrajenih z energetsko učinkovitostjo v mislih. Natančno načrtovanje, postavitev in orientiranost mnogih starejši stavb izkorišča naravno prezračevanje in tako uravnava notranjo klimo.« (prevedeno Rypkema, 2008, str. 96)⁴⁷

Z uveljavitvijo predvidevanja, kaj dediščina lahko pomeni za razvoj družbe, se je uveljavil tudi argument, da dediščino ohranjamo zato, ker je to v javnem interesu. Ena od poti za uveljavljanje javnega interesa ohranjanja dediščine pa naj bi bilo tudi izvajanje t. i. ocen vplivov investicije na okolje in v tem okviru tudi ocen vplivov na kulturno dediščino, vključno z uporabo mehanizma omilitvenih ukrepov (Pirkovič, 2014). Za metodološki pristop k presoji vplivov na okolje je pomemben evropski raziskovalni projekt »SUIT; *Sustaining long term heritage value. Using environmental assessment to conserve historic urban areas*«, ki je potekal v 5. okvirnem programu,

⁴⁵ Cf. *Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage*. UNESCO, Paris, 1972. *Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine* (Uradni list SFRJ, št. 56/74).

⁴⁶ *Resolucija št. (76) 28 o prilagajanju zakonov in zakonskih ureditev zahtevam celostnega ohranjanja stavbne dediščine*, 1976; *Konvencija o varstvu stavbne dediščine Evrope*, 1985 (Granada); *Urbana listina Evrope*, 1993.

⁴⁷ Priporočila, kako graditi stavbe, da bodo prijetne za bivanje (prezračevanje, osončenost, na primer), je zapisal že rimski arhitekt Vitruvius pred 2000 leti. Vitruvius. 1960. *The Ten Books on Architecture*. New York, Dover Publications.

pod vsebinskim sklopom *Mesto jutrišnjega dne (The City of Tomorrow)*. Projekt je opredelil kulturno dediščino kot sestavni del okolja in je preučeval ohranjanje kulturne dediščine z vidika implementacije dveh evropskih direktiv 85/337/EEC in 2001/42/EC, ki sta definirali t. i. presojo vplivov gradbenih projektov na okolje (*Environmental Impact Assessment; EIA in The Strategic Environmental Assessment; SEA*). Direktivi sta v Sloveniji implementirani v postopku celovite presoje vplivov na okolje (ZVO-1).

Temeljni dokument, ki v Sloveniji ureja črpanje evropskih sredstev za investicije in med drugim predpisuje analizo vplivov investicije na okolje, je *Uredba o enotni metodologiji za pripravo in obravnavo investicijske dokumentacije na področju javnih financ* (Uredba, 2006). Ta izvedbeni dokument določa tudi kriterije in merila za dodelitev teh sredstev; tudi v primeru obnove gradov. *Uredba* določa minimum meril za ugotavljanje učinkovitosti projektov (...), ki so podlaga za odločanje o investicijah, ter njihovo uvrstitev v načrt razvojnih programov (Uredba, 2006, 1. člen). Merila in kriteriji iz *Uredbe* se uporabljajo za odločanje o izbiri izvedljivih, učinkovitih in željenih projektov (1. člen), uredba pa predvideva tudi metode za presojo upravičenosti, zaželenosti izvedljivosti in učinkovitosti investicije. Med metodami za izbiro ustreznih projektov in oceno učinkovitosti *Uredba* predvideva tudi multikriterijsko analizo: » (...) je način ocenjevanja z več merili, s katerim zajamemo cilje investicije z različnih vidikov ter vsakemu določimo utež, da jih je mogoče izmeriti; glede na kombinacijo različnih finančnih, ekonomskih in drugih meril dobimo enotno oceno različnih ciljev projekta, na podlagi katere lahko razvrstimo predloge projektov oziroma variante posamičnega projekta.« V 12. členu za fazo preinvesticijske zasnove projekta *Uredba* predvideva vključitev analize vplivov investicije na okolje, kot zagotavilo o učinkoviti rabi prostora in o skladnem regionalnem razvoju ter o trajnostnem razvoju družbe. Iz evropskih virov in skladno z zahtevami *Uredbe* je bilo v zadnjih letih v Sloveniji obnovljenih kar nekaj gradov. O tem podrobneje govori razdelek »Študijski primer gradov na Slovenskem«.

Prelom v financiranju raziskav, povezanih z ohranjanjem kulturne dediščine, pomeni že omenjeni 5. okvirni program (1998-2002) in umestitev dediščine tudi pod okrilje okoljskih tem. 6. *okoljski akcijski program* (2002-2012) je bil namenjen povezavi okoljskega trajnostnega razvoja s kvaliteto urbanega življenja. Znotraj strategije programa so bila štiri prednostna področja (eno od njih so podnebne spremembe) in sedem instrumentov za izvajanje strategije. Eden od instrumentov je bila *Tematska strategija o urbanem razvoju*, sprejeta 11. januarja 2006 in namenjena izboljšanju okoljske učinkovitosti mest, kar pomeni tudi trajnostno obnovo stavb, vključno z zgodovinskimi stavbami in spomeniki, ter celosten pristop k upravljanju urbanega okolja s ciljem povečanja kvalitete življenja (Fister, 2007a).

Trenutno veljavni program za raziskave in inovacije *Obzorje 2020* vsebuje tri prednostna področja: znanstvena odličnost, vodstvo v industriji in družbeni izzivi (Obzorje 2020, 2011). V slednje področje so, tudi na podlagi strokovnih priporočil *ECTP-FACH – Evropske tehnološke platforme, področja kulturna dediščina*, vključene teme, kjer je mogoče iskati dediščino: podnebne spremembe in učinkovita raba virov in surovin, kar vključuje tudi trajnostno rabo in razvoj zemlje/krajine/prostora (Žarnić, 2014, str. 24). Ohranjanje in varstvo kulturne dediščine je mogoče najti tudi znotraj v prvi vrsti okoljsko usmerjenega programa Evropske komisije PPP – *Public Private Partnership on Energy-efficient buildings (Javno privatno partnerstvo za energetske učinkovite stavbe)*.

V drugi polovici 20. stoletja so v konservatorstvo odločno vstopile naravoslovne in tehnične vede. Vloga naravoslovja se je zlasti povečala v povezavi z uveljavitvijo zaključkov t. i. *Sternovega poročila*

(Stern, 2006) in spoznanja, da dediščino močno ogrožajo okoljsko pogojeni vplivi⁴⁸ ter da je dediščina s tem izpostavljena številnim tveganjem.⁴⁹ Tako se je t. i. znanstveno konservatorstvo, utemeljeno v prvi vrsti z eksperimentalnimi laboratorijskimi in in-situ nedestruktivnimi metodami, ločilo od konservatorstva kot sklopa aktivnosti, povezanega neposredno s konservatorskim in restavratorskim delom na objektu (Viñas, 2011).

Pregled preseka varstva okolja in ohranjanja kulturne dediščine, ki mu je bilo mogoče še posebej jasno slediti pri analizi politike financiranja evropskih raziskav, nam je služil za podlago pri opredelitvi kriterija »Okoljski pomen«.

5.2 Dediščina in zgodovina konservatorstva – zgodovinski vidik

Slika 7: Grad Turjak: obnova je zahtevala multidisciplinarno sodelovanje umetnostnih zgodovinarjev, zgodovinarjev, arhitektov, arheologov, gradbenikov, konservatorjev in drugih ter visoko usposobljenih obrtnikov in demonstrira sodelovanje več ved pri obnovi objekta (foto: B. Vodopivec).

Figure 7: Turjak Castle: renovation required cooperation of art historians, historians, architects, archaeologists, civil engineers, conservators and others, as well as of highly skilled craftsmen, and demonstrates cooperation of multiple disciplines in the renovation of the object (photo: B. Vodopivec).

V razdelku »Zgodovinski vidik« se v skladu s predmetom raziskave osredotočamo na zgodovino konservatorstva in na razvoj spomeniškega varstva. Celovitemu zgodovinskemu razvoju in analizi konceptov in teorije konservatorstva od renesanse dalje lahko sledimo v delu Jukke Jokilehta *A History of Architectural Conservation* (Jokilehto, 2005). Avtor postavlja začetek konservatorstva kot znanstvene vede v pozno 19. in v zgodnje 20. stoletje, kot prelomnici pa označuje ustanovitev prvih znanstvenih združenj (*Society for the Protection of Ancient Buildings – Društvo za zaščito starinskih zgradb*, ustanovljeno v Angliji leta 1877, velja za prvo znanstveno združenje s področja obnove stavbne dediščine) in pa »internacionalizacijo« konservatorske misli, ki jo označujejo konvencije,

⁴⁸ Cf. na primer: <http://climateforculture.eu/> – pridobljeno 1.3.2015

⁴⁹ Cf. <http://eu-chic.eu> – pridobljeno 1.3.2015

deklaracije in priporočila mednarodnih združenj, zlasti Unesca, ICOMOSa, Sveta Evrope in drugih (cf. Jokilehto, 2005; Grobovšek, 2003; Grobovšek, 2014).

Teorija konservatorstva se je od leta 1903, ko jo je v delu *Der Moderne Denkmalkultus: Seine Wesen and seine Entstehung* sistematično utemeljil Alois Riegl (Riegl, 1903), hitro razvijala tudi pod vplivom mednarodnega povezovanja na tem področju. Pregled mednarodnih listin, priporočil in smernic za ohranjanje nepremične kulturne dediščine od leta 1964 do danes lepo kaže širitev koncepta nepremične kulturne dediščine. *Beneška listina* iz leta 1964, ki velja poleg *Atenske listine* (1931) za temeljni mednarodni dokument ohranjanja, govori o zgodovinskih spomenikih in najdiščih, ki jih opredeljuje zgodovinska, arheološka ali estetska vrednost (Beneška listina, 1964, 9. in 11. člen). Zgovorne so ICOMOSove listine: *Firenška listina* iz leta 1982 govori o zgodovinskih vrtovih, leta 1983 pa *Appletonska listina*, sprejeta v Kanadi, v naslovu navede oznako grajeno okolje, ki zajema vse od elementov posamezne stavbe do celotnega področja. Leta 1987 so predmet *Washingtonske listine* zgodovinska mesta in urbana področja, leta 1990 pa je predmet *Lousanske listine* arheološka dediščina. Serija dokumentov, sprejetih v Mehiki leta 1999, se je osredotočila na zgodovinske lesene strukture in vernakularno (domačijsko) dediščino, *Zimbabvejska listina* pa je leta 2003 na prvo mesto ponovno postavila le arhitekturno dediščino. Konvencija Sveta Evrope, sprejeta v Firencah leta 2000, je posvečena kulturni krajini, *Quebeška deklaracija* ICOMOSa t. i. duhu prostora, ICOMOSova *Narska listina* iz leta 1994 pa avtentičnosti kot univerzalnemu principu vrednotenja. Razumevanje dediščine kot ene od temeljnih človekovih pravic, ki kot taka pogojuje sodelovanje celotne skupnosti, je utemeljila konvencija Sveta Evrope, sprejeta v Faru leta 2005 (Faro konvencija, 2005). Leta 2011 je ICOMOS v Parizu sprejel vrsto priporočil za ohranjanje industrijske dediščine, konstrukcij, področij in krajin ter zgodovinskih krajev, mest in urbanih področij. Listine so dediščino vrednotile na podlagi različnih opredelitev, od definicije krajev kulturnega pomena v *Burški listini* (Burška listina, 1999), krajev dediščinskega pomena v *Mehiški listini* leta 1999, opredelitve duha prostora v *Quebeški listini* leta 2008 do definiranja krajev kulturnega pomena v *Novozelandski listini* leta 2010.⁵⁰

Iz analize znanstvene literature s področja konservatorstva je mogoče izluščiti tudi ključne premike, ki so bistveno vplivali na položaj dediščine v družbi in s tem tudi na pogoje njenega ohranjanja. Določeni premiki so neposredno povezani s konservatorstvom, tako uveljavitev modela preventivne konservacije (Beneška listina, 1964), celostnega ohranjanja (Amsterdamska listina, 1975) in v predhodnem odstavku orisana širitev polja konservatorstva. Hkrati pa so na razvoj teorije konservatorstva vplivali tudi premiki, ki so se zgodili na drugih področjih znanstvenega diskurza; ti so lahko s konservatorstvom povezani bolj, na primer vstop antropologije v definicijo kulture na začetku 20. stoletja (Jahoda, 2012), ali manj, na primer politično in zgodovinsko pogojeni oboroženi spopadi, ki so zaradi uničenja velikega števila spomenikov zlasti v obeh svetovnih vojnah vplivali na sprejetje *Haaških deklaracij* leta 1954 (Jokilehto, 2005). Danes se polje konservatorstva še vedno širi na nova področja, tako da se spaja s tokovi družbenega razvoja, povezanimi zlasti s trajnostnim modelom razvoja (Mebratu, 1998; Plut, 2010), z razvojem informacijske družbe in z uveljavitvijo kreativnih industrij, ko na primer v turizmu iskanje avtentičnosti materiala zamenja iskanje avtentičnosti izkušnje, kar izhaja tudi iz zaznavnih sprememb življenjskega stila in identitete (Garnham, 2005; Richards, 2011).

Del, ki analizirajo sodobne smernice konservatorstva, je več (npr. Appelbaum, 2007; Viñas, 2011), za temeljni pristop konceptualnega razumevanja področja pa še vedno velja zlasti analiza tekstov

⁵⁰ Navedene listine ICOMOSa in Sveta Evrope so podrobneje predstavljene v Prilogi A.

posameznih teoretikov konservatorske misli (Price et al., 1996). Z dokončno uveljavitvijo konservatorstva kot znanstvene discipline v 50-tih letih 20. stoletja (leta 1952 začne izhajati revija *Studies in Conservation*, ki velja za prvo mednarodno znanstveno revijo s tega področja) je skokovito narasla količina znanstvenih besedil, ki utemeljujejo pristope in metode vede. Analiza besedil pogosto ponuja vtis, da se konservatorstvo še ni povsem odcepilo od temeljnih ved, ki so se tradicionalno ukvarjale z varstvom spomenikov, zlasti od arhitekture, umetnostne zgodovine, arheologije in zgodovine. Razlog gre iskati v dejstvu, da je bilo konservatorstvo sprva specializacija humanističnih in družboslovnih (Pirkovič, 2003), šele kasneje pa tudi tehničnih in naravoslovnih ved. Poleg tega se je polje konservatorstva v zadnjih desetletjih močno razširilo; v področje se vključujejo vedno novi vidiki, ki jih razumemo pod skupnim imenovalcem t. i. trajnostnega razvoja. Celostna obravnava dediščine in celovita obnova spomenikov mora danes združevati njene materialne (stanje ohranjenosti materialov, konstrukcije) in nematerialne vidike (pomen) (Feilden, 2003; Kovač, 2004; Appelbaum, 2007, na primer). Za lažje razumevanje je zato smiselno slediti klasifikaciji Viñasa, ki polje konservatorstva razdeli na dve področji: konservatorstvo v ožjem pomenu kot fizična aktivnost, povezana neposredno z delom na določenem objektu, in konservatorstvo v širšem pomenu kot vsota različnih aktivnosti, povezanih z ohranjanjem dediščine, ki združuje vidike različnih ved in je na ta način že pomemben del razvojne politike (Viñas, 2011). Pri opredelitvi večkriterijske metode vrednotenja stavbne dediščine izhajamo iz konservatorstva v širšem pomenu besede, kot je pojem opredeljen tudi na začetku tega razdelka.

Poglobljene študije zgodovine konservatorstva na Slovenskem ni, možno pa se je nasloniti na pregledne prispevke v strokovni publikaciji *Varstvo spomenikov* (Baš, 1955; Komelj, 1976; Peskar, 2008) in na študije posameznih avtorjev (Fister, 1979; Pirkovič, 1993; Delak-Koželj, 2009). Na podlagi literature lahko ocenimo, da je bil razvoj konservatorske teorije konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja usklajen z razvojem na evropski ravni. Obdobje po letu 1945 zaznamuje institucionalna in normativna podpora spomeniškem varstvu, vendar je bil, zlasti v prvih povojnih letih, zaznaven tudi vpliv takratne oblasti, ki je raziskovanje in strokovne odločitve o ohranjanju kulturne dediščine podrejela takratni politični realnosti: »V prvih letih po prevzemu oblasti so jugoslovanski komunisti v odnosu do znanosti zvesto sledili sovjetskim vzorcem ter znanstveno raziskovanje presojali predvsem z vidika njegove ideološko-politične primernosti in uglašenosti z dialektičnim materializmom. Takoj po vojni je oblast podržavila znanstvene ustanove ter s tem prevzela ne le njihovo financiranje, temveč tudi vzvode nadzora nad njimi, kadrovske pa se je naslonila na strokovnjake, ki so oblast bodisi podpirali ali se ji vsaj niso zamerili.« (Režek, 2014, str. 974) Od začetka 50-tih let so bili grobi sovjetski vzorci vladanja večinoma opuščeni, neposreden nadzor nad znanostjo pa so zamenjali implicitni mehanizmi nadzora (Režek, 2014, 976; Gabrič, 1995).

Ohranjanju stavbne dediščine v Sloveniji po letu 1945 lahko sledimo v publikaciji *Varstvo spomenikov* (konservatorska poročila), od 60-tih let dalje pa tudi v delu Maje Črepinšek *Prenova stavbne dediščine v Sloveniji* (Črepinšek, 1993). Avtorica v analizi »spomeniškovarstvene stroke« prikazuje razvoj varstva od varovanja posamezne stavbe v 60-tih letih prek varovanja stavbne dediščine v 70-tih letih do koncepta varovanja in obnove stavbnega fonda ter celotne krajine kot sestavnega dela gospodarjenja s prostorom v 80-tih letih (Črepinšek, 1993, str. 69). Avtorica opozarja, da mora dediščina postati del splošne razvojne politike in preseči ozko institucionalno obravnavo, pogosto vezano celo le na eno osebo, ter da je »v okviru spomeniškovarstvene stroke treba doseči novo razumevanje stavbne ter prostorske dediščine (...).« (Črepinšek, 1993, str. 70) Peter Fister opozarja, da mora biti ohranjanje dediščine vedno vpeto v razvojne dokumente in v dokumente načrtovanja prostora, kajti stavbna dediščina (s specifičnimi, lokalnimi arhitekturnimi značilnostmi) je tisto, iz

česar izhaja in na čemer temelji naša identiteta (Fister, 2001; Fister, 2014). Za teorijo obnove stavbne dediščine so poleg del strokovnjakov konservatorske stroke pomembna tudi dela drugih ved, zlasti arhitekture (Fister, 1979), etnologije in antropologije (Hudales, 2005b, 2005a; Jezernik, 2010), umetnostne zgodovine (Zadnikar, 1962; Komelj, 1976; Štupar-Šumi, 1981; Šumi, 1983) in arheologije (Curk in Puc, 1989).

Novo razumevanje dediščine se je postopno uveljavljalo prek mednarodnih listin in konvencij. Na deklarativni ravni je bilo zaznано, ko je Republika Slovenija leta 1991 skrb za varstvo kulturne dediščine zapisala v *Ustavo RS* (URS), še posebej intenzivno pa se je Slovenija seznanjala z novo doktrino okoli leta 2004 v povezavi z vstopom v Evropsko unijo (cf. Grobovšek, 2003; Grobovšek, 2014).

Normativni in institucionalni okvir t. i. celostnega ohranjanja dediščine (cf. Pirkovič, 1993), je zapisan v *ZVKD-I*, v spremljajočih podzakonskih aktih in v veljavnem *NPK* (ReNPK, 14—17). S tem je dano okolje, v katerem je mogoče izvajati varstvo dediščine, vključno z obnovami in odločitvami o prioritetah posegov ter o alokaciji javnih sredstev. Eden od osrednjih instrumentov varstva po tej zakonodaji je opredelitev varstvenega režima oziroma razglasitev spomenika. Ta postopek pa temelji na vrednotenju dediščine, ki je predmet četrtega razdelka tega poglavja.

Slovenski zakonodajni okvir torej uvaja celostno ohranjanje, trajnostni razvoj in razvojno načrtovanje kot temeljno kontekstualno izhodišče varstva dediščine, obnovo pa kot instrument udejanjanja tega vidika. Izpostavljen je multidisciplinarni pristop, ki se lahko uveljavlja v procesu vrednotenja kot podlagi za razglasitev spomenika in za posege v spomenik ali obnovo (Slika 7).

Pregled zgodovine spomeniškega varstva nam je služil za poglobitev razumevanja konservatorstva in za opredelitev kriterija »Zgodovinski pomen«.

5.3 Dediščina in in posegi – gradbeni vidik

Slika 8: Vizulani pregled stanja ohranjenosti objekta. Grad Podčetrtek, 2014 (foto: R. Žarnić).

Figure 8: Visual inspection of the object's state of conservation. Podčetrtek Castle, 2014 (photo: R. Žarnić).

Gradbeni vidik je pri ohranjanju dediščine tisti najbolj temeljni vidik, ki pomeni neposredno delo na objektu oziroma na spomeniku. V tem smislu v razdelku *Slovar strokovnih besed* opredeljujemo pojme, povezane z neposrednim delom na materialni substanci dediščine. Med posege sodi tudi preventivna konservacija, ki je postopek, pomemben z vidika zmanjševanja sredstev za ohranjanje dediščine, kot tudi z vidika obvladovanja ogroženosti dediščine tako s strani okoljsko pogojenih tveganj kot tveganj, povezanih z dejavnostmi človeka. Postopek za razliko od obnove, ki se financira iz projektnih sredstev, terja intervencijska oziroma redna programska sredstva. V pregled ga vključujemo z močnim poudarkom, ker je t. i. preventivna konservacija z vzdrževanjem kot njenim osnovnim delom postopek, katerega sestavni del je tudi oblikovanje temeljnih podatkovnih baz, ki so bistvenega pomena za odločanje o posegih.

Ker je stanje dediščine močno odvisno od vplivov okolja in človeških dejavnikov, ki dediščino nenehno ogrožajo (Sabbioni et al., 2010), je ključni pristop k ohranjanju materialne substance nepremične dediščine prav preventivno konservatorstvo, ki temelji na rednih preventivnih pregledih stavb in na njihovem vzdrževanju (Beneška listina, 1964). Izkušnje organizacije *Monumentenwacht Noord-Brabant*, ustanovljene leta 1976, dokazujejo, da redno periodično spremljanje stanja in vzdrževanje dediščine sčasoma bistveno znižata stroške ohranjanja »Preventivna konservacija je cenejša kot restavriranje,« je trditev dolgoletnega direktorja organizacije Jacquesa Akerbooma.⁵¹

⁵¹ *Preventive Conservation and Regional Development Good Practices from Monumentenwacht Vlaanderen BEFS Annual Congress – 19 Nov 2013*, Linlithgow Elisabeth Michiels, Aziliz Vandesande: *Mainstreaming the Historic Environment*.

Temelj načrtovanja rednega preventivnega vzdrževanja spomenikov je popis stavbe – *building survey* (Watt, 2010; Klemisch, 2011; Slika 8). Literatura s področja znanstveno podprtega popisa stavb je obsežna (Feilden, 2003; Binda et al., 2008; Artioli, 2010; Bosiljkov et al., 2010a; Bosiljkov et al., 2010b; Avent, 2011; Krüger, 2011), tematika je predmet številnih evropskih raziskovalnih projektov (Chapuis et al., 2009a; Chapuis et al., 2009b).

Popis stavbe je tudi podlaga za zbiranje ustreznih podatkov in za njihovo dokumentiranje. Podatki popisa se zbirajo, hranijo in prezentirajo z različnimi metodami. Tako oblikovane baze podatkov pa so vzpostavljene bodisi na ravni posameznih držav, regij ali mest (na primer registri, konservatorski načrti, različno organizirane baze podatkov, kot denimo mreža Sveta Evrope *Herein*), bodisi na ravni posameznih ustanov ali pa kot rezultat raziskovalnih projektov (Eppich in Chabbi, 2007; Letellier, 2007; Umetnost in vojna, 2010; Štampfl, 2013). Evropska unija posega na to področje z oblikovanjem standarda popisa nepremične dediščine (Standard EN 16096:2012), Svet Evrope priporoča uporabo standarda *Core data standard* za arheološko in *Core data index* za arhitekturno dediščino (Bold, 2009), na ravni zvrsti dediščine pa se vzpostavljajo posamezni specializirani metodološki prijemi (Šeme, 2005; Meyer et al., 2007; Geymen, 2009; Lourenço et al., 2011; Rivieiro et al., 2011; Kavčič, 2014). Prvi ekspertni sistem rednih preventivnih pregledov objektov stavbne dediščine je leta 1976 na Nizozemskem vzpostavila že omenjena organizacija *Monumentenwacht*.

Metodološki pristopi zbiranja, dokumentiranja in prezentiranja podatkov o objektih, ki bi združevali obravnavo materialnega in nematerialnega vidika dediščine, so redki (Fister, 1979; Appelbaum, 2007) in jih je v znanstvenem diskurzu zadnjih petih let pogosteje zaslediti v študijah, ki preučujejo kulturno krajino, kjer je povezovanje naravne in kulturne dediščine temeljna predpostavka (Swensen in Jerpasen, 2008; Landorf, 2009; Skoglund in Svensson, 2010).

V smislu povezovanja materialnih in nematerialnih podatkov o posamezni enoti dediščine je metodološko zanimiv pristop celostne zasnove objektov kot integrirano projektno delo, ki v vseh fazah načrtovanja objekta predvideva vključevanje strokovnjakov različnih ved in ki je v celoti opisan v diplomski nalogi Matica Ožbolta (Ožbolt, 2008). Avtor zastavlja celostno zasnovo objekta na podlagi holističnega pristopa in v primeru obnove predvideva tudi vključevanje izhodišč in smernic varovanja kulturne dediščine. Širše gledano pa celostni pristop temelji na izhodiščih trajnostne gradnje in je konceptualno kompatibilen s procesom simulacije virtualne gradnje, imenovanim *BIM – Building Information Modeling* (Kymmell, 2008). Bistvena prednost procesa BIM je vizualizacija in združevanje ter komunikacija različnih udeležencev v procesu načrtovanja projekta. Pristop pripomore k interdisciplinarnosti in k boljšemu razumevanju vseh, ki sodelujejo v procesu gradnje (lastnika, upravljavca, izvajalca). V kontekstu odločanja o prioritetah posegov v objekte kulturne dediščine sta torej omenjena pristopa pomembna zaradi uveljavljanja multi- in interdisciplinarnega sodelovanja.

Celovito obravnavo posameznega objekta oziroma enote dediščine lahko omogoči podatkovna baza, oblikovana na podlagi metodologije dokumentiranja, ki integrira podatke o stavbi, pridobljene z znanstvenim in strokovnim delom naravoslovnih, tehničnih, družboslovnih in humanističnih ved in strok (Fister, 1979; Appelbaum, 2007; Mason, 2010). Multidisciplinarna podatkovna baza je lahko izhodišče za oblikovanje strategij upravljanja, varstva, zaščite in vzdrževanja stavbne dediščine, kot tudi za vrednotenje dediščine v danem času in okolju. Ustrezno zasnovana podatkovna baza lahko predstavlja učinkovito znanstveno utemeljeno podlago za sprejemanje odločitev o prioritetah posegov

(*Knowledge based decision making procedures*), metodološko pa terja takšna opredelitev inovativen pristop, ki upošteva tako interdisciplinarnost področja kot tudi specifično vsakega posameznega spomenika.

Številni evropski projekti, financirani predvsem pod okriljem evropskih *okvirnih programov*, pa so prispevali k opredelitvi enotnega modela dokumentiranja na ravni posamezne metode zbiranja podatkov (na primer *SMooHS; Smart Monitoring of Historic Structures* za nedestruktivne metode),⁵² bodisi posameznega vidika zbiranja podatkov (na primer *CFC; Climate for Culture* za podnebne spremembe),⁵³ bodisi na ravni posamezne zvrsti dediščine (na primer *Onsiteformasonry* za zidane konstrukcije)⁵⁴ ali pa v smeri enotnega evropskega sistema upravljanja s podatki (EU-CHIC).⁵⁵

Analiza obstoječih sistemov dokumentiranja podatkov o dediščini je bila pomembna pri zasnovi materialnih elementov kriterijskega drevesa. Pregled področja nam je služil kot podlaga za opredelitev kriterija »Stanje ohranjenosti«. Klasifikacija tveganj, relevantnih za kulturno dediščino, izdelana v okviru projekta EU-CHIC, je bila pomembna podlaga opredelitvi kriterija »Ogroženost«.

5.4 Dediščina in in vrednotenje – umetnostnozgodovinski vidik

Slika 9: Strop Viteške dvorane v gradu Brežice med restavriranjem, ki ga je leta 2011 izvajal Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (foto: P. Štukovnik).

Figure 9: Ceiling of the Knights' Hall during the restoration in 2011, conducted by the Slovenian Institute for the Protection of Cultural Heritage (photo: P. Štukovnik).

Razvoj spomeniškega varstva v Sloveniji je tesno povezan z razvojem spomeniškega varstva v Avstrijskem cesarstvu, teoretične in metodološke osnove varstva pa mnogo dolgujejo tudi epistemološkemu razvoju umetnostne zgodovine pri nas. Za začetek institucionalizacije spomeniškega varstva na Slovenskem velja leto 1913, ko je bil ustanovljen *Deželni konservatorski urad na*

⁵² <http://smoohs.eu/tiki-index.php> – pridobljeno 27.4.2015

⁵³ <http://climateforculture.eu/> – pridobljeno 17.4.2015

⁵⁴ <http://ndt.net/article/ndtce03/papers/v070/v070.htm> – pridobljeno 27.4.2015

⁵⁵ <http://eu-chic.eu/> – pridobljeno 27.4.2015

Kranjskem in je Max Dvořak (1874-1921), takratni vodja spomeniške centrale na Dunaju, za prvega predstojnika urada imenoval svojega študenta in kasneje sodelavca Franca Stelëta (1886-1972) (Prelovšek, 2009, str. 36). V istem času je »triumvirat« leta 1886 rojenih znanstvenikov – Izidor Cankar (1886-1958), France Stele in Vojeslav Mole (1886-1973) – znanstveno utemeljil slovensko umetnostno zgodovino (Murovec, 2015, str. 7), katere začetek na Slovenskem sicer postavljamo v leto 1919, ko je bila ustanovljena slovenska univerza in v njenem okviru tudi stolica za umetnostno zgodovino. Vsi trije znanstveniki, imenovani »pionirji« umetnostne zgodovine, so se živahno zanimali tudi za vprašanja spomeniškega varstva in prispevali k njegovi utemeljitvi v prvi polovici 20. stoletja (Murovec, 2015, str. 19). Institucionalna zgodovina spomeniškega varstva je razgibana (cf. Vodopivec in Žarnić, 2012), dejstvo pa je, da so najvidnejši nosilci misli spomeniškega varstva vse do preloma po 2. svetovni vojni v največji meri sledili teoretičnim izhodiščem Aloisa Riegla (1858-1905), odmevno artikuliranim v delu *Der Moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung (1903)*, in Maxa Dvořaka, ki je v delu *Katechismus der Denkmalpflege (1916)* na konkretnih primerih in v kontekstu konkretnega slovenskega okolja opredelil temeljne pristope k ohranjanju dediščine (cf. Murovec, 2015). Povojni umetnostni zgodovinarji so se praviloma specializirali za posamezna področja raziskovanja: prvi, ki so obravnavali tudi grajsko dediščino, so bili Marijan Zadnikar, Ivan Komelj, Dean Komelj, Nada Štupar Šumi in Nace Šumi. Kmalu so jim sledili tudi strokovnjaki drugih ved, vsi skupaj pa so že delovali v kontekstu povojnega spomeniškega varstva in njegovega institucionalnega in zakonodajnega okvira (glej tudi poglavje »Dediščina in zgodovina konservatorstva – zgodovinski vidik«).

V skladu z namenom in cilji disertacije se v nadaljevanju osredotočamo na postopek vrednotenja, ki je temeljna metoda umetnostne zgodovine in hkrati tudi osrednja naloga spomeniškega varstva.

Namen vrednotenja kulturne dediščine je določitev tistih objektov, ki nosijo zgodovinske, umetnostnozgodovinske in druge vrednote in jih zato tudi varujemo (Slika 9). Vrednotenje je raznovrstno in kompleksno področje, načini vrednotenja in vrednote pa so se spreminjali skozi čas (Price et al., 1996; Avrami et al., 2000; de la Torre, 2002; Battaini-Dragoni, 2005⁵⁶). Vrednote so kot ključni element identifikacije dediščine zapisane v domala vseh mednarodnih listinah ICOMOS-a, Unesca in Sveta Evrope, ki so od začetka 20. stoletja in še zlasti po drugi svetovni vojni zaznamovale razvoj konservatorske teorije v tujini (Bell, 1997; Jokilehto, 2005) in pri nas (Grobovšek, 2003; Grobovšek, 2014). Randall Mason prikazuje zapletenost in večplastnost vrednotenja in obdeluje tako zgodovino procesa kot tudi vrsto relevantnih vprašanj in omejitev. Opozarja, da vrednotenju ni mogoče predpisati recepta ali zanj izpostaviti le določenih metod, vidi pa ga kot pomemben del procesa odločanja o ohranjanju dediščine in pri opredelitvi prioritet obnove (Mason, 2010). Masonova tipologija vrednot, ki nadgrajuje sistem Aloisa Riegla in drugih teoretikov (Price et al., 1996), je podlaga tukaj predlaganemu sistemu večkriterijskega vrednotenja. Pomembne podlage so tudi publikacije Gettyjevega inštituta iz Los Angelesa (Price et al., 1996; Avrami et al., 2000; de la Torre, 2002).

Ker vrednote opredeljujejo dediščino, je vrednotenje ključno za določitev pomena dediščine. Še več; razumevanje in artikulacija vrednot določene enote dediščine je nujni pogoj za odločanje o njeni prihodnosti (Drury in McPherson, 2008, str. 21). Vendar na področju vrednotenja še ni splošno sprejete in priznane metode oziroma metodologije (Mason, 2010; de la Torre, 2002; Dupagne et al., 2004; Battaini-Dragoni, 2005). Edina splošno sprejeta pristopa sta Unescov sistem vrednotenja

⁵⁶ <http://tfcs.rcc.int/en/projects/ljubljana-process> – pridobljeno 6.4.2015

predlogov za vpis na seznam svetovne dediščine⁵⁷ (Operational guidelines, 2011) in novejši postopek podelitve Znaka evropske kulturne dediščine (Sklep, 2011). Vendar oba pristopa podajata splošna izhodišča, način in metode vrednotenja pa prepuščata vsakokratni presoji. Poleg tega sta oba sistema namenjena dediščini, ki je že obnovljena in se za status svetovne oziroma evropske dediščine poteguje prav na podlagi uspešne revitalizacije, vključenosti v lokalno okolje in ustrezne ohranjenosti.

Vrednotenje in vrednote so predmet znanstvene refleksije že najmanj od začetka 20. stoletja (Price et al., 1996; na primer). Kot rečeno, teorija vrednotenja v Sloveniji temelji na dediščini *Cesarsko-kraljeve centralne komisije za proučevanje in vzdrževanje stavbnih spomenikov* na Dunaju (1851-1918), na delu Aloisa Riegla, Maxa Dvořáka, Georga Dehia in Franceta Stelèta (Dvořák, 1916; Stelè, 1936; Baš, 1955; Stelè, 1955; Pirkovič, 1993; Price et al., 1996; Murovec, 2004; Peskar, 2008; Murovec, 2015). Vrednote in celostno vrednotenje zadnja leta v svojih delih obravnavajo predvsem Peter Fister (Fister, 1979), Zvezda Delak-Koželj (Delak-Koželj, 2009), Jelka Pirkovič (Pirkovič, 1993) in Vito Hazler (Hazler, 1999). Vrednote in vrednotenje dediščine so kot ključno izhodišče varstva zapisani v *ZVKD-1* in konkretizirani v *Pravilniku o konservatorskem načrtu* (Pravilnik, 2009a). *Register nepremične kulturne dediščine*, ki ga vodi MK RS in ki v slovenskem prostoru predstavlja prvo raven varstva dediščine, temelji na priporočilih Sveta Evrope (Bold, 2009), in tako pri vsakem vpisu predvideva tudi kategorijo s povzetkom vrednotenja pomena določene enote dediščine.

V strokovni in znanstveni literaturi zadnjih treh desetletij je mogoče zaslediti dve smeri, ki zagovarjata diametralno nasprotna pristopa.

Prva smer se zavzema za objektivizacijo vrednotenja in uvedbo merljivih, kvantitativnih metod (Ciegis et al., 2009; Fister, 1979; Bosiljkov et al., 2010a, na primer).⁵⁸ Argumente išče v dejstvu, da je ohranjanje dediščine zaradi njenega pomena v javnem interesu in da so odločevalci dolžni javna sredstva porabljati racionalno ter zlasti pregledno in dosledno. Številčni rezultati kvantitativnega vrednotenja naj bi ovrgli morebitne sume o subjektivnosti odločitev. Edini dosedanji poskus normativno podprte uveljavitve takšnega vrednotenja pri nas je formula, ki jo določa *Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti* iz leta 1992 (Ur. l. RS, št. 27/91-I, 9. in 10. člen) .

Druga smer trdi, da je vrednotenje dediščine izjemno kompleksen in nemerljiv proces, ki mora hkrati upoštevati tako vidike različnih ved, področij in smeri kot tudi specifično posameznih primerov in ga je zato nemogoče zvesti na poenostavljene matematične formule (Price, 1996; Appelbaum, 2007, na primer)⁵⁹. Vrednotenje mora temeljiti na poglobljenih študijah in elaboratih, subjektivnosti pa se je mogoče izogniti z doslednim spoštovanjem metod ved, ki sodelujejo v procesu.

Sodobna konservatorska teorija, kot jo opredeljuje Viñas (2011) in ki jo formalno odslikava na primer, konvencija Sveta Evrope *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, sprejeta 27. 10. 2005 v Faru na Portugalskem (Faro konvencija, 2005), na prvi pogled

⁵⁷ *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* je sprejela Generalna konferenca UNESCO 16. novembra 1972 v Parizu, veljati pa je začela 1976. Ratificiralo jo je 186 držav, med njimi tudi Slovenija leta 1992 na podlagi sukcesije.

⁵⁸ Tovrstni prispevki praviloma izhajajo iz tehničnih in naravoslovnih ved, pri čemer je poudarjen določen vidik vrednotenja, kot na primer ocena tveganj ali presoja vplivov na okolje, oziroma so povezani z opredelitvijo kazalnikov t. i. trajnostnega razvoja.

⁵⁹ Pristop je starejši, utemeljen že v 19. stoletju z Aloisom Rieglom in se praviloma nanaša na to, kar danes razumemo pod pojmom celostno vrednotenje.

nagiba tehtnico v prid drugemu pristopu vrednotenja dediščine.⁶⁰ Proces namreč postaja z uveljavitvijo t. i. trajnostnih načel ohranjanja dediščine (cf. Mebratu, 1998) vse bolj zapleten. Tu gre zlasti za imperativ vključevanja lokalnega okolja v ohranjanje dediščine, za povezovanje naravne in kulturne dediščine ter za težnjo evropskih strateških dokumentov regionalnega razvoja, ki v zameno za evropska sredstva zahtevajo povezovanje ohranjanja s področji, ki naj bi zagotavljala konkurenčnost in gospodarsko rast.⁶¹ Sočasno pa se družbena realnost, ki morda bolj kot kdajkoli zahteva nadzor in pregled nad porabo javnih sredstev, in pa vse močnejša vloga naravoslovja in tehnike (cf. Chapuis et al., 2009a; Chapuis et al., 2009b), ki z nezaupanjem gledata na opisne metode vrednotenja, nagibata na stran prvega pristopa kvantitativnega vrednotenja.

V na videz nerešljivi zanki tako tudi pri ohranjanju dediščine postajajo vedno pomembnejše metode, ki so se razvile na drugih znanstvenih področjih, kot so ekonomija, grajeno okolje in varstvo okolja. Le-te, večkriterijske metode odločanja, ponujajo možnost hkratnega upoštevanja več merljivih in nemerljivih kriterijev (Šijanec Zavrl et al., 2009; Ferreti et al., 2014). Rezultati teh metod so kvantitativni, vendar imajo nekatere hkrati tudi vgrajene mehanizme, ki objektivizirajo sicer subjektivne sodbe (Vodopivec et al., 2014b). Še vedno aktualno iskanje ustreznega metodološkega pristopa za integriranje večih in hkrati različnih lastnosti oziroma vrednot dediščine je v znanosti torej povezano z raziskovalnima področjema teorije odločanja in večkriterijskih metod odločanja (Robins, 2001). Večkriterijske metode so se najprej uveljavile na področjih varstva okolja, kjer je dediščina vključena predvsem v okvir študij presoje vplivov na okolje (Dupagne et al., 2004), študij kulturne krajine, kjer je povezovanje naravne in kulturne dediščine temeljna predpostavka (Swensen in Jerpasen, 2008; Landorf, 2009; Skoglund in Svensson, 2010) in ekonomskega vrednotenja, zlasti v povezavi s turizmom in trajnostnim razvojem posameznih področij oziroma mest. Tu so se uveljavile predvsem kontingenčne metode (*Contingent Valuation Methods* - CVM), kot anketne metode za vrednotenje netržnih vrednosti in preferenčne metode (*Willingness to Pay* -WTP in *State Preference Method*), ki v ospredje postavljajo afinitete interesnih skupin in posameznikov (Nypan, 2005; Tuan in Navrud, 2007; Verbič in Slabe-Erker, 2008).

V zadnjih desetih letih se večkriterijske metode uveljavljajo tudi na področju grajenega okolja. Razvoj metode za razvrščanje zgodovinskih stavb, podprt s kompatibilno programsko opremo HIST – *Historic Importance Software Tool*, predstavljata Lippiatt in Weber za območje Združenih držav Amerike (Lippiatt in Weber, 1995). Girard in De Toro (Girard in De Toro, 2007) v svojem prispevku utemeljujeta nujnost upoštevanja več kriterijev s področja naravne in kulturne dediščine pri trajnostnem prostorskem načrtovanju. Za razvrščanje kriterijev uporabljata metodo AHP. Ciegis in soavt. (Ciegis et al., 2009) definirajo trajnostne kazalce, ki združujejo ekološke, ekonomske in družbene vidike določenega področja. Članek izhaja tudi iz metodologije opredelitve trajnostnih indikatorjev OECD (OECD, 2008). Šelih in soavt. (Šelih et al., 2008) na primeru avtocestnih nadvozov v Sloveniji opredeljujejo večkriterijski model odločanja o prioritetah vzdrževalnih in obnovitvenih posegov na avtocestni infrastrukturi. Pristop MR&R (*Maintenance, Repair and Rehabilitation*), ki ga predlagajo avtorji, je namenjen objektivizaciji pogosto subjektivnih sodb o načrtovanju posegov, poudarjajo pa, da morajo biti kriteriji presoje opredeljeni pred procesom

⁶⁰ Konvencijo je ratificirala tudi Republika Slovenija: *Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo* (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 5/08).

⁶¹ *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Horizon 2020 - The Framework Programme for Research and Innovation* *COM/2011/0808 final*; dostopno na:

<http://eur-lex.europa.eu/legal>

content/EN/ALL/?jsessionid=cQJnTDTNYnsDNbZQRngLQRMLhnSjwqpnrCxsJc02QshJNR2L5R1X!1827107031?uri=C
ELEX:52011DC0808 – pridobljeno 26.5.2014

odločanja. Medsebojna vrednost kriterijev je določena na podlagi metode AHP. Predlagani model kot enega od elementov upošteva tudi možnost proračunskih omejitev. Šijanec Zavrl in soavt. (Šijanec Zavrl et al., 2009) opredeljujejo večkriterijski metodološki pristop k vrednotenju fonda stanovanjskih stavb v Sloveniji. Izhajajo iz treh dimenzij trajnostnega razvoja – ekonomske, ekološke in družbene –, opredeljujejo kvantitativne in kvalitativne kriterije in indikatorje ter predlagajo metodo, na podlagi katere lahko numerično določimo kvaliteto obstoječega fonda stanovanjskih stavb. Dutta in Husain (Dutta in Husain, 2008) utemeljujeta uporabo večkriterijske metode odločanja oziroma sistema razvrščanja stavb glede na njihov pomen in funkcijo kot učinkovit pristop k urbanističnemu načrtovanju. Tupenaite in soavt. (Tupenaite et al., 2010) v prispevku utemeljujejo holistični model integrirane analize obnove grajenega okolja na primeru razpisa za obnovo spomenikov v Bolgariji. Večkriterijsko vrednotenje prijav, prispelih na razpis za dodelitev sredstev, avtorji umeščajo v jedro procesa odločanja oziroma določitve vrstnega reda projektov obnove, upravičenih do financiranja. Za razvrščanje kriterijev in podkriterijev je uporabljena metoda AHP. Gražulevičiūtė-Vilenišké in soavt. (2011) poudarjajo, da operacionalizacija vrednotenja stavbne dediščine zahteva prevod vrednot v kriterije, kar nujno poenostavlja posamezna področja. Raziskava je relevantna predvsem zaradi umestitve mnenja lokalnega prebivalstva in specifičnih zgodovinskih in kulturnih kriterijev v celostni metodološki pristop. Kim in soavt. (2010) izhajajo iz ugotovitve, da ne obstaja sistematičen proces odločanja, ki bi lahko omogočil objektivno opredelitev prioritete ohranjanja kulturne dediščine. Avtorji zato na primeru dediščine v Koreji razvijejo in opredelijo alternativni večkriterijski model odločanja kot podporo pri opredelitvi prioritete restavratorskih posegov znotraj okvirov razpoložljivih sredstev. Kriterije odločanja določijo s pomočjo metode Delphi in jih hierarhično razvrstijo z metodo AHP. Rezultat metode je objektivno in kvantitativno točkovanje restavratorskih posegov.

Iz pregleda področja sledi, da mora biti vrednotenje kot podlaga odločanju večkriterijsko in da raziskave potrjujejo učinkovitost kombinacije večkriterijskih metod odločanja in metode AHP. Pregled področja nam je služil tudi za podlago pri opredelitvi kriterija »Estetski pomen« in, delno, kriterija »Kulturno-simbolni pomen«.

5.5 Dediščina in družbeni razvoj – ekonomsko-upravni vidik

Slika 10: V letu 2008 je bil Ljubljanski grad za Blejskim gradom na drugem mestu po številu obiskovalcev. Virtualni muzej in razgledni stolp na Ljubljanskem gradu si je ogledalo 122.753 obiskovalcev (foto: A. Guillem).

Figure 10: Ljubljana Castle was in 2008 in the second place after Bled Castle by the number of visitors. 122.753 tourists visited virtual museum and viewing tower of the castle (photo: A. Guillem).

Čeprav je zaradi visokih stroškov obnove in vzdrževanja stavbne dediščine ekonomski vidik ohranjanja pogosto izpostavljen del celostne obravnave spomenika, ta ne sme prevladati nad drugimi materialnimi in nematerialnimi vidiki. Je pa pomemben, zlasti ko govorimo o takem upravljanju dediščine, ki si prizadeva v največji možni meri združevati ohranjanje vrednot in hkrati zagotavljati učinkovito vključevanje dediščine v okolje, prostor, družbo in razvoj. Zato je pri razumevanju ekonomskega vidika ohranjanja pomembno presojati tudi nekatere upravne vidike, ki so povezani s postopki razglasitve, varstvenimi režimi in upravljanjem. Ekonomski vidik se v kontekstu razvojnega potencialna dediščine torej tesno prepleta tudi z družbenim pomenom, ki je povezan z vlogo dediščine v življenju in razvoju družbe (Slika 10).

Princip javnega financiranja in s tem državnega reguliranja ohranjanja dediščine, ki se je uveljavil na podlagi procesov oblikovanja korpusov nacionalnih dediščin konec 18. in v 19. stoletju, še posebej pa po 2. svetovni vojni, od sredine 20. stoletja postopno izriva princip trga (Garnham, 2005; KEA, 2006), kar označuje pomemben prelom v ekonomiki kulture, saj pomeni obrat od pretežno javnega financiranja k privatnemu. Obrat se je najprej zgodil v Veliki Britaniji (Garnham, 2005) in nato postopno tudi na celini (Koller, 2005); s tem tudi upravljanje kulturnih ustanov in spomenikov prehaja iz javnega v privatno. Obrat in posledice tega prehoda prikazuje in kritično analizira Wolfgang Kippes na primeru gradu Schönbrunn (Kippes, 2014). Javno kulturno infrastrukturo v Avstriji danes upravljajo privatna podjetja, prav tako gradove v lasti države. »Gospod Davek ni bil več pripravljen financirati tekočih stroškov vseh novih muzejev.« (prevedeno po Kippes, 2014, str. 7) Odmik države je zaradi visokih stroškov ohranjanja in obnov in s tem povezano visoko odvisnostjo ohranjanja dediščine od javnih virov financiranja še posebej daljnosežen premik, ki področje ohranjanja dediščine sili pod okrilje trajnostnih utemeljitev njene vloge in pomena. Evropske in s tem nacionalne politične strategije, znotraj katerih bi bilo mogoče iskati finančne mehanizme za podporo ohranjanja dediščine, so se zato z dokumenti nove finančne perspektive dokončno naravnale na ekonomske kazalce rasti

(Obzorje 2020, 2011; Sklepi, 2014). Ohranjanja dediščine in spomenikov, zlasti Rieglovih »nenamernih spomenikov« (Riegl, 1903), tako danes ne utemeljujemo več zgolj z njihovim zgodovinskim ali umetnostnim pomenom, ampak moramo imeti za izvajanje oziroma financiranje njihovega celovitega ohranjanja še celo vrsto argumentov, povezanih z, na primer, varstvom okolja, regionalnim razvojem, razvojem občinstva, povečano dostopnostjo, razvojem novih poslovnih modelov in podobno.

David Throsby razpravlja o različnih modelih kulturne politike in ugotavlja, da obstaja eksplicitna kulturna politika, ki zadeva kulturo neposredno (kot umetnost ali kot tradicije, vrednote in način življenja), in implicitna kulturna politika, ki zadeva kulturo le posredno, na način učinkov, ki jih proizvajajo druge veje politike (tudi ekonomska) (Throsby, 2009, str. 179). In ker: »Podpora umetnosti je lahko kulturna politika, toda dejstvo, da ta politika razpolaga z javnimi sredstvi, zahteva od nje, da upošteva in se prilagaja tudi ekonomskim utemeljitvam,« ima zato kulturna politika tudi ekonomske učinke in hkrati ekonomska politika tudi kulturne učinke (prevedeno po Throsby, 2009, str. 180). To seveda pomeni, da javno financiranje kulturne dediščine ne more mimo politične realnosti določenega časa in prostora.

V modelu kulturne politike v Sloveniji še vedno prevladuje javno financiranje javne kulturne infrastrukture, zlasti spomenikov, smernice javnega financiranja pa določajo usmeritve kulturne politike. Vendar država vedno močnejše deluje v smeri iskanja alternativnih virov financiranja (Pevcin in Klun, 2013). MK RS je leta 2003 v povezavi s tem naročilo obsežno študijo *Ekonomika kulture* (Center za mednarodno konkurenčnost, 2003), ki je v zasnovi in argumentaciji sorodna študiji, ki jo je naročila Evropska komisija *The Economy of Culture* (KEA, 2006). Obe študiji, prva za Slovenijo, druga pa za Evropski prostor, s konkretnimi številkami dokazujeta dodano vrednost kulture in tudi ohranjanja kulturne dediščine. S tem sta tlakovali pot vedno večjemu pomenu dediščine za razvoj in konkurenčnost evropskega prostora (Europa Nostra, 2005; Sklepi, 2014; Sporočilo, 2014) in hkrati tudi okrepili pomen ekonomskega oziroma celo finančnega dejavnika pri odločanju o financiranju raziskav in posegov v kulturno dediščino (Navrud in Ready, 2002). Nista pa raziskavi v celoti odgovorili na vprašanje, kako meriti ekonomski pomen oziroma vrednost javnega dobrega v primeru kulture in s tem tudi kulturne dediščine. Ker je večina gradov pri nas v javni lasti, je to vprašanje še posebej relevantno.

Problem obravnava razprava Navruda in soavtorjev (Navrud in Ready, 2002). Avtorji zagovarjajo tezo, da je v ta namen mogoče metode, ki so bile sprva razvite za presojo okoljskih vrednot, prenesti na področje kulturne dediščine Gre za t. i. *non-market valuation techniques* (tehniko netržnega vrednotenja). Vrednost dediščine, opredeljena s temi tehnikami, lahko, menijo avtorji, pomaga odločevalcem določiti obseg sredstev, namenjenih ohranjanju dediščine, je lahko podpora odločitvi, ali izvesti projekt obnove oziroma zaščite dediščine, podpora pri določitvi stopnje investicije v dediščino, podpora odločevalcem glede želja in pričakovanj javnosti (glede različnih konkurenčnih interesov) in podpora odločanju o financiranju dediščine. Opredeljene preference strokovnjakov in javnosti pa lahko pomagajo izbrati med več objekti dediščine.

Ekonomski vidik ohranjanja na eni strani pomeni presojo finančne izvedljivosti, ustreznosti in zaželenosti investicije, pa tudi njene učinkovitosti (Uredba, 2006), po drugi strani pa mnogo širšo presojo vloge dediščine v vsakokratnem družbenem kontekstu. Ekonomskega vidika ni mogoče obravnavati ločeno od drugih pomenov dediščine in se kot tak navezuje tako na javno politiko kot na različne modele upravljanja.

Tudi pregled tega področja je potrdil uporabnost večkriterijske metode na področju kulturne dediščine. Pregled področja nam je služil za opredelitev kriterija »Ekonomski pomen« in delno »Družbeni pomen«.

5.6 Dediščina in identiteta – sociološki vidik

Slika 11: Načrtovanje šestih pohodov po regiji Marche z namenom odkrivanja zanimivosti in zgodb, skritih v pokrajini in v spominu domačinov. Arcevia, Italija, 2014 (foto: B.Vodopivec).

Figure 11: Planning of the six walking tours in the region of Marche in order to discover attractions and stories, hidden in the landscape and in the memory of the locals. Arcevia, Italy, 2014 (photo: B. Vodopivec).

Sociološki vidik pokriva vrsto pomenov dediščine, ki jih *ZVKD-I* imenuje družbeni pomen. Na tem mestu glede na predmet raziskave izpostavljamo sodelovanje družbe oziroma t. i. deležnikov pri odločanju o posegih v dediščino, zlasti pri opredelitvi ciljev in namena posegov, ter pomen kulturne dediščine za identiteto in družbeno kohezijo.

Do pojava moderne države v evropskem prostoru v 18. in 19. stoletju je identiteta posameznika temeljila na vrojenih socialnih kategorijah: »V srednjem veku, na primer, se je posameznik identificiral z družbeno vlogo fevdalne hierarhije, (...) občutek nespremenljivega položaja pa je bil bistveni del njegovega občutka istovetnosti.« (Praprotnik, 1999, str. 30) S pojavim moderne države so veliki sistemi dotedanje identifikacije (dinastične monarhije, religiozne skupnosti, na primer) razpadli, izprazenjen prostor pa je tekom kompleksnega razvoja zapolnil koncept nacionalne države. Ta koncept je ustvaril novo vrsto oziroma možnost identitete, ki je temeljila na pripadnosti določenemu narodu, t. i. nacionalno identiteto (Hobsbawm, 1983, 1990; Anderson, 1998). Nacionalna identiteta je po Južnič iz raznovrstnih drugih »sestavljena« identiteta (Južnič, 1993, str. 306). Eden pomembnejših elementov oblikovanja nacionalne identitete je postala tudi nacionalna kultura in z njo povezana kulturna dediščina (Južnič, 1993; Jezernik, 2010). »Varovanje in skrb za kulturno dediščino je bistvenega pomena za ohranjanje naroda in nacionalne identitete.« (Pagon, 2003, str. 23) Določena enota dediščine, ki je nastala v povsem drugačnem pojmovnem okviru, dobi v moderni državi nov pomen in novo vlogo na simbolni ravni (pogosto seveda tudi novo funkcionalnost). Tako v 19. stoletju postane arhitektura temeljnih kulturnih ustanov (na Slovenskem na primer muzeja, opere) vidni simbol

oblikovanja naroda in kot taka podarja stavbnemu fondu kontekst nacionalne kulturne dediščine (Južnič, 1993; Pirkovič, 2014).

Kulturni dediščini pa je danes pripisana pomembna vloga tudi pri oblikovanju enotnega evropskega prostora (Bruter, 2003; Drole, 2008; Golež Kaučič, 2009). S tem postaja kulturna dediščina predmet nacionalne identitete oziroma identifikacije na eni strani in kohezivni element Evrope na drugi strani: »Vsaka nacionalna kultura je skupaj s svojo dediščino in izročilom danes opazovana v procesu izrazite dvojnosti – na eni strani so močno poudarjeni njena avtentičnost, izvornost in specifičnost kot elementi posamičnih nacionalnih identitet, na drugi strani pa je močno vpeta v globalizacijske tokove in integracijske evropske procese, ki pa jo potiskajo v položaje, ko se odpira novim kulturnim dinamikom in vplivom ter tako vstopa v tiste prostore, ki jo povezujejo z drugimi evropskimi kulturnimi izročili.« (Golež Kaučič, 2009, str. 91) Evropska skupnost v 50-tih letih 20. stoletja namreč ni nastajala na način nacionalnih držav 18. stoletja (Judt, 2007), niti ni bila, kot je dobro znano, zamišljena kot skupnost, ki bi temeljila na skupni identiteti svojih pripadnikov. Po širitvi leta 2004 pa je postalo dokončno jasno, da mora Evropska skupnost okrepiti dejavnike pripadnosti oziroma kohezivne dejavnike, če želi postati enotna politična tvorba s skupno identiteto svojih državljanov. Gospodarsko sodelovanje, ustvarjanje novih trgov in prost pretok ljudi, še celo evropski državni simboli, kot sta zastava in himna, ali skupna valuta, za to niso dovolj (Bruter, 2003). Kot je v kontekstu elaborirane razprave o pripadnosti zamišljeni skupnosti leta 1983 svoje argumente ponazoril Anderson: »Vendar trgovske cone same po sebi ne zagotavljajo pripadnosti, naj bodo naravno-geografske ali politično-administrativne. Kdo pa bi bil pripravljen umreti za SEV ali Evropsko gospodarsko skupnost?« (Anderson, 1998, str. 65) Potrebno je več. Ta več išče Evropska unija tudi v kulturi in kulturni dediščini, ki jo vidi kot enega potencialno najmočnejših združitvenih elementov evropskega prostora. Pri tem spričo dejstva, da je dediščina »last« nacionalnih držav, ni v zadregi: »Ni protislovja med nacionalnimi odgovornostmi in ukrepanjem na ravni Evrope: dediščina je bila vedno hkrati lokalna in evropska. Nastajala je v dolgem časovnem obdobju in segala preko meja in posameznih skupnosti. Dediščino sestavljajo lokalne zgodbe, ki skupaj tvorijo zgodovino Evrope.« (Communication, 2014, str. 3) Stališče je na prvi pogled mogoče razumeti kot poseg nadnacionalne politične tvorbe v načelo subsidiarnosti, vendar analiza posledic tega stališča presega področje disertacije. V tem trenutku je dovolj ugotovitev, da evropske ustanove s pomočjo javne politike in instrumentov financiranja vplivajo na vzpostavitev skupnega evropskega prostora tudi na področju kulture in kulturne dediščine, s čimer je identitetni oziroma družbeni pomen dediščine še okrepljen. »Pri tem morajo državne institucije delovati v skladu z dejstvom, da imamo opraviti s koncentričnimi krogi identifikacij, ki izvirajo iz avtonomije in dostojanstva posameznika, se širijo prek družine, soseske, mesta in regije do slovenske nacije in evropskega 'skupnega doma' pa do transatlantskih integracij, če že ne človeštva.« (Pagon, 2003, str. 5)

Pomemben prelom v pojmovanju družbenega pomena dediščine pomeni sprejetje *Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo* v Faru na Portugalskem 27. 10. 2005 (Faro konvencija, 2005). Konvencija, ki govori o skupni evropski dediščini, uvaja pojme, kot so kulturna dediščina in dialog, skupna odgovornost za kulturno dediščino in udeležba javnosti, dostop do kulturne dediščine in demokratična udeležba (Slika 11). V praksi vsi ti pojmi dejansko pomenijo pravico vsakega, da sodeluje pri odločanju o posegih in o načrtovanju uporabe kulturne dediščine. Načini in metode sodelovanja so različni in jih v literaturi lahko zasledimo pod skupnim pojmom »družbena udeležba«, tiste, ki sodelujejo oziroma se udeležujejo odločanja, pa pod pojmom »deležniki«.

V sklopu raziskovalnega dela disertacije smo z metodo opazovanja z udeležbo sodelovali pri oblikovanju razvojne strategije italijanske regije Marke (Vodopivec, 2014). Oblikovanje strategije je vsebinsko izhajalo iz možnosti in potencialov vključevanja kulturne dediščine v razvoj in je temeljilo na udeležbi in sodelovanju celotne skupnosti regije in še posebej občine Arcevia. Udeležba pri projektu je ponudila možnost za opazovanje sodelovanja družbe in, ker občino Arcevia sestavlja devet gradov (*castelli*), zlasti možnost za opazovanje, kako vključiti grad v razvoj sodobne družbe. Projekt, ki ga je vodila regionalna oblast, je bil zasnovan skupaj z univerzama iz Bologne in Ancone, z lokalnimi občinskimi združenji in prebivalci regije. Težišče projekta je bila izvedba metod udeležbe, s katerimi je bilo mogoče prepoznati in popisati dediščino, znamenitosti, zgodbe in mite, ki so vtakani v krajino in so bili do nedavnega skrit in neizkoriščen potencial turističnega razvoja. Od 5. do 11. maja 2014 smo sodelovali pri terenskemu delu projekta. Na ta način smo se neposredno seznanili z načinom dela in z metodami t. i. družbene udeležbe in izkusili, kaj izhodišča *Konvencije iz Fara* dejansko pomenijo v praksi (Vodopivec, 2014). Ta izkušnja in pregled področja sta nam služila pri opredelitvi kriterija »Družbeni pomen« in delno »Kulturno-simbolni pomen«.

5.7 Študijski primer gradov na Slovenskem

»Slovenija je posuta z gradovi. Starejši so posedli strme vrhe, izpostavljene griče in skalne pomole, mlajši, graščine in dvorci, so se zleknili po prostranih ravninah. Vsak izmed njih nosi pečat svojega časa, znamenja dobe, ki se kaže tako v njegovi zasnovi kot v arhitekturnih nadrobnostih. Malone tisoč let so že z nami in med nami. Postali so nepogrešljiva sestavina pokrajine, in še kadar so razvaljeni, s svojimi sivimi stenami in s svojo nemo govorico vznemirjajo, prevzemajo, vabijo. Nihče ne ve natanko, koliko grajskih stavb je nekdaj stalo na Slovenskem, in še tega ne vemo zanesljivo, koliko jih je preživelo vihre časov in še vedno obstajajo. Nemara bo veljalo, če rečemo, da jih je bilo vsega kakšnih tisoč.« (Stopar, 1986)

Izbor študijskega primera gradov je utemeljen z zgodovinskim razvojem na slovenskem ozemlju in s stanjem ohranjenosti grajske dediščine (glej razdelek 2.2.1). Pri izbiri študijskega primera smo izhajali tudi iz relativno velikega števila tovrstnih objektov pri nas in iz dejstva, da gre za edino zvrst dediščine z že izdelano umetnostnozgodovinsko topografijo, ki predstavlja bogato bazo podatkov, ter iz možnosti multidisciplinarne interpretacije te zvrsti dediščine. Gradovi namreč omogočajo preveritev bistvenih vidikov vključevanja dediščine v trajnostni razvoj in varstvo okolja, od povezovanja naravne in kulturne dediščine do obujanja tradicionalnih spretnosti in znanj ter do raziskav in razvoja novih tehnologij v podporo ohranjanju dediščine (Fairclough, 2010).

Kot utrjena srednjeveška prebivališča fevdalne gospode (Sapač, 2012) so gradovi del grajenega okolja in s svojo značilno umeščenostjo v prostor, praviloma na naravno zavarovanih legah, dominirajo pokrajini ali veduti mest: »Srednjeveški gradovi imajo posebno lego v prostoru. Običajno stojijo na izpostavljenih mestih nad skalnimi previsi tik nad naselji ali pomembnimi starimi potmi. Stolpi in obrambni zidovi, palaciji, kapele in drugi grajski prostori so se v stoletjih svojega razvoja dvignili iz naravnih sten, kakor da bi zrastle iz njih. (...) Če se na eni strani naravi skrajno prilagajajo, jo na drugi strani ravno gradovi najbolj nadgrajujejo.« (Rožič, 2012, str. 747) Z več kot tisočletno umeščenostjo v prostor so gradovi neločljiv del krajine in priča humanizacije prostora. Njihova slikovita vraščenost v ambient jim daje poseben čar, hkrati pa s pomočjo zgodovinske interpretacije pričajo o pomenu in razvoju prostora, katerega del so.

Zadnja, 24. knjiga topografije gradov, dvorov in dvorcev na Slovenskem je izšla leta 2011 (Stopar in Sapač, 1990-2011). Topografija, ki sta jo v letih 1990 – 2011 izdelala Ivan Stopar (od knjige 1, ki je izšla leta 1990, do knjige 16, ki je izšla leta 2004) in Igor Sapač (od knjige 17, ki je izšla leta 2005, do zadnje knjige), predstavlja več kot 1300 objektov grajske dediščine. Mnogi opisi se nanašajo na ruševine ali zgolj na omembe v virih, vendar je mnogo objektov še ohranjenih. Ivan Stopar v monografiji *Gradovi na Slovenskem*, ki je izšla leta 1986, predstavlja 90 gradov in dvorcev, ki jih uvršča med reprezentativne ohranjene tovrstne stavbe pri nas; 50 jih je leta 1974 takratna slovenska spomeniška služba razglasila za spomenike prve kategorije (Stopar, 1986).

Tanja Mihalič s soavtorji predstavlja v študiji, posvečeni ekonomskim in upravljavskim vidikom slovenskih gradov, seznam grajskih objektov s 1182 enotami, od katerih jih 47 uvršča v reprezentativni vzorec ohranjenih gradov (Mihalič, 2000).

Podatkovno bogato je gradivo študij primerov izbranih gradov, ki je v letu 1990/91 nastajalo v sklopu seminarja *Razvoj arhitekture* Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani in se hrani v Arhivu Republike Slovenije pod naslovom *Korpus slovenske arhitekture*. Izdelane so bile študije številnih gradov, med drugim Bistre, Turjaka, Brestanice, Škofje Loke, Viltuša, Bokalc, Bizeljskega, Pišec, Brežic in Podsrede.⁶² V kontekstu predmeta naše raziskave izstopa študija Alenke Sovinc, ki je predlagala kriterije vrednotenja gradov z namenom izdelave ocene in seznama prioritet obnov. Rezultati so vezani na obdobje ocenjevanja gradov, torej na leto 1990. Sistem ocenjevanja je relativno pomanjkljivo opisan, kljub temu pa gre za zanimivo študijo, ki predstavlja problem načina vrednotenja grajske dediščine. Kot eno največjih težav ohranjanja te zvrsti poudarja avtorica odsotnost opredelitve ustrezne namembnosti in za določene gradove predlaga tudi alternativne vsebine.⁶³

Mnoge vidike, pomembne za razumevanje in raziskavo grajske dediščine, lahko najdemo v temeljnih raziskavah zgodovinopisja (Štih, 2000; Kos, 2005; Vodopivec, 2007; Kosi, 2009; Štih in Simoniti, 2009), umetnostne zgodovine (Stopar in Sapač, 1990-2011), etnologije in antropologije (Hudales, 2005b, 2005a; Jezernik, 2010) in sociologije (Južnič, 1993; Praprotnik, 1999; Pagon, 2003). *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* je v zadnjih letih izdal vrsto tematskih števil o grajski dediščini (Preinfalk, 2012). Od septembra 2013 dr. Miha Preinfalk z Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU in dr. Igor Sapač pripravljata okrogle mize s skupnim naslovom *Gradovi na razpotju*. Do danes se je zvrstilo že osem razprav, na katerih so strokovnjaki in zainteresirana javnost obravnavali posamezne primere zapostavljene grajske dediščine.⁶⁴

Pojav gradov na Slovenskem je tesno povezan z nastankom zgodnjih mestnih naselbin (Kosi, 2009, str. 41) in je vpet v politično realnost na prelomu prvega tisočletja. V tem času je bil slovenski prostor na obrobju vplivnega območja Frankov in je prevzemal obrambo celotne jugovzhodne meje cesarstva; v ta namen so bili zgrajeni številni gradovi in utrdbe. Zahvaljujoč svoji legi je bil slovenski prostor tudi najlažje prehodno območje med celinsko Evropo in Sredozemljem (Štih, 2000, str. 355) in zato na poti selitev in vpadov različnih plemen (kot na primer Slovanov: 5., 6. in 7. stoletje, Madžarov: 9., 10. stoletje, in od 15. stoletja dalje Turkov).

Veliki turški vpadi v drugi polovici 15. stoletja so bili zadnji vzgib za nastanek utrjenih mest z obzidji in za utrditev starejših trdnjav in obrambnih gradov (cf. Stopar, 1977; Simoniti, 1990; Simoniti, 1991). Doba srednjeveških gradov se je zaradi sprememb načina bojevanja in zahtev po udobnejšem življenju končala do 16. stoletja.

Obdobje srednjeveških gradov je imelo za slovenski prostor dolgoročen vpliv. S prvimi gradovi se je na Slovenskem začel uveljavljati družbeno-ekonomski sistem fevdalizem, ki je hkrati pomenil tudi utrditev krščanstva na Slovenskem in je skoraj za tisočletje umestil slovenski prostor v zahodnoevropski razvojni koncept (Štih in Simoniti, 2009). To je bil tudi čas zgodovinskih procesov kolonizacije, germanizacije, asimilacije staroselskih prebivalcev in fevdalizacije družbe na vseh ravneh. Ti procesi so potekali znotraj zemljiških gospostev, ki so se oblikovala zlasti v drugi polovici 10. in v 11. stoletju in so predstavljala osnovno fevdalno gospodarsko in pravno-upravno enoto. Gradovi kot središče zemljiške posesti in kot samozadostne gospodarske enote so skupaj s pripadajočimi posestmi predstavljali upravno, sodno in vojaško središče, hkrati pa tudi kulturno in izobraževalno ter razvojno žarišče določenega področja (Štih in Simoniti, 2009, str. 79; Slika 12).

⁶² Vir podatkov: AS 2067, Zbirka *Korpus slovenske arhitekture*, popisna enota SI AS 2067, tehnična enota 67.

⁶³ AS 2067, Zbirka *Korpus slovenske arhitekture*, popisna enota SI AS 2067, tehnična enota 67, škatla 86.

⁶⁴ Več o okroglih mizah »Gradovi na razpotju«: <http://zimk.zrc-sazu.si/node/52628#v> – pridobljeno 1.6.2015

Zemljiška odveza je leta 1848 gradovom odvzela zaledje in s tem vir preživetja ter povzročila še danes nepreseženo iskanje njihove nove funkcije.

Slika 12: Grad Borl-Anckhenstein, okoli leta 1681, upodobljen z okolico in obdelano zemljo, ki je bila temelj samozadostnega gospodarjenja zemljiškega gospostva (G. M. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, 1681). Grad, prvič omenjen v 12. stoletju, je postavljen na vzpetino nad reko Dravo nad mestom nekdanjega broda.

Figure 12: Castle Borl – Anckhenstein, around 1681, depicted with the surroundings and cultivated land, which was the foundation of the self-sustaining feudal dominion (G. M. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, 1681). Castle, first mentioned in the 12th Century, is located on the hill above the Drava River over the former river crossing.

Zgodovinsko gledano so torej gradovi omogočali vpetost slovenskega prostora v srednjeevropske razvojne tokove in bili nosilci fevdalizma. Čeprav so po eni strani prinašali napredek na določenih področjih (uvajanje novih poljedelskih tehnik, knjižnice, šole ...), so bili po drugi strani tudi središča in kasneje simboli izkoriščanja in velikih družbenih razlik.

Danes vzbuja ravnanje lastnikov (pretežno javnih ustanov) z gradovi dvojni vtis. Na deklarativni ravni dvoma o nujnosti ohranjanja gradov ni, v praksi pa mnogi od njih propadajo ali pa je njihova funkcija neopredeljena. Morda gre razloge iskati v obdobju po letu 1945, ko so mnogi gradovi, ki so še stali, postali na primer zavetje socialno ogroženih in socialno odrinjenih skupin. Le redki so z novo vlogo uspeli preživeti (Brdo – protokolarna funkcija, Bled, Predjama – turizem). Temeljita študija vzgibov ravnanja z gradovi presega okvire disertacije, zato se na tem mestu zadovoljujemo z ugotovitvijo, da je stanje ohranjenosti slovenskih gradov relativno slabo, kot smo navedli že v poglavju o relevantnosti disertacije.

Dejansko je bilo nekaj gradov v državni lasti zadnja leta obnovljenih (glej razdelek 2.2.1), vendar pa tem gradovom, z redkimi izjemami (na primer Rajhenburg; Slika 9, Snežnik), še ni najdena vsebina, ki bi omogočala njihovo ekonomsko vzdržno upravljanje in vzdrževanje (Revizijsko poročilo, 2009; Porevizijsko poročilo, 2010; Slika 13).

Slika 13: Grad Pišece: obnova gradu iz 13. stoletja se je začela leta 2004. Grad kljub določenim zamislim v času odobritve projekta obnove, še nima ustrezne vsebine (foto: B.Vodopivec).

Figure 13: Pišece Castle. Renovation of the castle from the 13th Century started in 2004. Despite some ideas from the beginning of the renovation project, castle has no relevant content, yet (photo: B. Vodopivec).

Revizijsko poročilo in *Porevizijsko poročilo* Računskega sodišča RS, ki sta obravnavali financiranje obnove gradov iz evropskih sredstev, sta aktivnosti ocenili kritično predvsem zaradi neustrezno načrtovane vsebine in programa obnovljenega spomenika po obnovi (Revizijsko poročilo, 2009; Porevizijsko poročilo, 2010). S tem je kritična analiza financiranja obnove gradov iz evropskih sredstev pokazala, da vrednotenje investicij (torej posegov v dediščino) s poudarjenimi zlasti ekonomskimi in finančnimi merili ni nujno pot, ki vodi k trajnostni obnovi.

5.7.1 Študija primera – grad Turjak

Zahtevnost odločanja o posegih in zlasti opredelitve namembnosti prikazujemo na primeru gradu Turjak. Turjak je izbran, ker gre za grad, ki je spomenik državnega pomena in ki je v lasti države, ker združuje različne pomene (npr. Preinfalk, 2005) in zato, ker je v INDOK centru MK RS na voljo dovolj arhivskega gradiva, ki omogoča kvalitetno obdelavo študijskega primera.

Grad Turjak, ki se v *Registru nepremične kulturne dediščine* vodi pod enotno številko dediščine (EŠD) 790, je kulturni spomenik državnega pomena (Odlok, 1999; z istim odlokom je za kulturni spomenik državnega pomena razglašeno tudi območje gradu Turjak - EŠD 8774).⁶⁵ Obnova gradu poteka z večjimi in manjšimi prekinitvami od leta 1962, zadnja obsežnejša obnova je bila izvedena med letoma 2004 in 2006. Tudi tekoče vzdrževanje gradu je zahtevno. Za grad Turjak je lastnik MK RS v letu 2013 plačal 25.669,14 evrov stroškov za ogrevanje, varovanje, zavarovanje in servis protipožarnega sistema. Največji strošek je bilo ogrevanje (22.022,64 evrov). Hkrati je imel upravljalec gradu Javni zavod Trubarjevi kraji v letu 2013 skupaj 12.113 evrov stroškov z gradom (čiščenje, voda, drobna vzdrževalna dela, elekrika in oskrbnik gradu). Največji strošek je predstavljal

⁶⁵ Odlok o razglasitvi območja gradu Turjak za kulturni spomenik državnega pomena (Odlok, 1999).

oskrbnik gradu (7.107 evrov).⁶⁶ Za investicije v grad Turjak je ministrstvo v letu 2013 namenilo le 6.319,60 evrov, in sicer za oljenje parketa v Viteški dvorani.⁶⁷ Za primerjavo naj navedemo podatek, da je bilo za obnovo gradu Rajhenburg, ki je bila končana leta 2012, namenjenih 11 milijonov evrov, ki so bili pretežno črpani iz evropskih skladov.⁶⁸

Grad Turjak je že med vojnama veljal za enega najlepših gradov (Slika 14), zaradi vloge v drugi svetovni vojni, ko je bil 13. septembra 1943 razrušen v spopadu med partizani in domobranci (Stopar, 1986, str. 253), pa je sodil med objekte, katerih obnova ni bila vprašljiva zaradi političnih ali ideoloških razlogov. Kljub temu njegova usoda po letu 1943 odsljikava sicer intenzivno, vendar neučinkovito iskanje ustrezne vsebine in funkcije.

Grad je bil vseskozi po drugi svetovni vojni deležen pozornosti spomeniške službe; Ivan Komelj in Marijan Zadnikar sta med letoma 1946 in 1952 večkrat obiskala grajsko ruševino, opisovala njeno stanje; prvič že 15. 4. 1946,⁶⁹ in poudarjala nujnost zaščite ostankov gradu. Pri tem sta se sklicevala zlasti na pomembnost grajske arhitekture, na izjemne umetnostnozgodovinske elemente, na pomen gradu v reformacijskem gibanju in na njegov pomen kot »spomenik narodnoosvobodilne borbe zaradi leta 1943 tam izbojevanе zmage nad okupatorjevimi pomagači«, kot je, med drugim, zapisano v *Odločbi Zavoda za spomeniško varstvo LRS za razglasitev gradu Turjak za kulturni spomenik*.⁷⁰ Kmalu po razglasitvi je bila na pobudo *Zavoda za spomeniško varstvo LRS* sklicala seja OLO Kočevje, kjer so razpravljali o ustanovitvi in programu muzeja v Kočevju, katerega »največja in najvažnejša prva spomeniška naloga v okraju Kočevje je zavarovanje gradu Turjak.«⁷¹

Muzej ni zaživel, Zavod pa si je še naprej prizadeval najti ustrezno funkcijo gradu po obnovi. Edo Turnher, ravnatelj Zavoda za spomeniško varstvo LRS, se je v tem kontekstu leta 1959 vprašal: »Ali bi bila obnova gradu gospodarsko utemeljena?«⁷² Njegova skepsa je izhajala iz neuspele pobude zavoda leto dni pred tem. Zavod je ponudil sodelovanje Turistični zvezi Slovenije (TZS), saj bi se po mnenju Zavoda dalo »po obnovi v gradu poleg drugih prostorov, dobiti tudi kakih 50 sob.«⁷³ Nekaj kasneje je zavod pozval Svet za zdravstvo in Svet za socialno skrbstvo, ali bi na podlagi »ugodne lege in naravnih pogojev za rekreacijo utegnil priti ta objekt v poštev za kako zdravstveno ali socialno skrbstveno ustanovo.«⁷⁴ TZS je odgovorila z načelno podporo obnovi gradu in njegovi uporabi za turistične namene⁷⁵, Svet za socialno skrbstvo pa je zavrnil možnost uporabe gradu za svojo dejavnost: » (...) vsled dosedanje prakse s starimi gradovi, ki neprestano zahtevajo razna vzdrževalna in obnovitvena dela.«⁷⁶ Enako odklonilno se je odzval Svet za zdravstvo »(...) ker bi prostori ne bili

⁶⁶ Vir podatkov: Javni zavod Trubarjevi kraji – pridobljeno 7. 3. 2014

⁶⁷ Na gradu Turjak so v obdobju 1995 do 2013 potekala tudi številna obnovitvena in vzdrževalna dela; MK RS je zanje namenilo 2.127.946,56 evrov od skupaj 507.861.166,28 evrov stroškov, ki so bili pokriti iz drugih virov financiranja, zlasti občine Velike Lašče in evropskih virov (Vir podatkov: MK RS, *Informacijski sistem kulturne dediščine*, pridobljeno 6. 3. 2014).

⁶⁸ MK RS, *Letna finančna poročila*. Dostopno na: http://www.mk.gov.si/si/storitve/porocila_in_podatki/letna_porocila/ – pridobljeno 20. 7. 2015

⁶⁹ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Ivan Komelj: *Zapiski o službeni poti*, 15. 4. 1946.

⁷⁰ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, odločba Zavoda za spomeniško varstvo LRS z dne 4. 8. 1952.

⁷¹ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, zapisnik seje OLO Kočevje, 2. 11. 1953, zapisnikar Franjo Baš

⁷² Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, rokopis Eda Turnherja, 1959.

⁷³ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, dopis Zavoda Turistični zvezi Slovenije z dne 22. 10. 1958.

⁷⁴ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, dopis Zavoda z dne 19. 11. 1958.

⁷⁵ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, dopis Turistične zveze Slovenije zavodu z dne 28. 12. 1958.

⁷⁶ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, dopis Sveta za socialno skrbstvo zavodu z dne 12. 12. 1958.

primerni za adaptacijo v te namene. Razen tega zdravstvena služba ne razpolaga s sredstvi za investicije, ki bi bila potrebna za ureditev te stavbe za namene zdravstva.«⁷⁷

Konec 60-tih in v začetku 70-tih let so prizadevanja za opredelitev ustrezne funkcije gradu ponovno oživela. Na podlagi ogleda gradu 13. 1. 1967 je arhitektka Špelka Valentinčič-Jurkovič izdelala oceno stanja in predlog ureditve gradu in okolice, iz česar je leta 1970 nastala študija o namembnosti gradu Turjak.⁷⁸ Poudarjena je bila kulturno-turistična funkcija in večnamenska uporaba (mdr. naj bi bili v gradu točilnica, restavracija, vinska klet, muzej NOB, muzej kmečkih uporov, grajske ječe, rastlinjak, orožarna, knjižnica, čitalnica, apartmaji, grajski salon in plesna dvorana). Uspešen zagon kulturno-turistične funkcije po letu 1962 obnovljenega dela gradu je leta 1974 potrdil Ivan Komelj, ki poroča, da je grad deležen velikega obiska: »Na parkirnem prostoru pred združenim domom je stalo več kot 60 avtomobilov.«⁷⁹

Konec 90-tih se je Zavod ponovno intenzivno ukvarjal z usodo gradu Turjak, tudi v povezavi z razglasitvijo za spomenik državnega pomena leta 1999, in je v sklopu priprave dokumentacije za obnovo spomenika, ki naj bi se začela leta 2001, izvedel vrsto študij. Vendar se je, med drugim, hkrati ponovno odprlo nerešeno vprašanje bodoče funkcionalne namembnosti gradu, zlasti dela, ki še ni bil obnovljen. »V kolikor gradu kmalu ne določimo funkcionalno namembnost in dejavnost ter te vizije ne spravimo v življenje, lahko grad ob sedanji dinamiki obnavljamo še desetletja dolgo,« je leta 1997 opozarjala odgovorna konservatorica Mojca Arh Kovač.⁸⁰ Leta 2001 je izdelala programska izhodišča, kjer je bila ponovno poudarjena večnamenskost prostorov gradu, zlasti pa je bila izpostavljena zasnova muzejskega prikaza vojaške zgodovine slovenskega prostora. Grad Turjak naj bi bil zaradi svoje vloge v času turških bojev, kmečkih uporov in druge svetovne vojne še posebej primerna lokacija za takšen muzej.⁸¹

⁷⁷ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, dopis Sveta za zdravstvo zavodu z dne 6.12.1958.

⁷⁸ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Špelka Valentinčič Jurkovič: *Grad Turjak. Namembnost*, Zavod za spomeniško varstvo, Ljubljana 1970.

⁷⁹ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Ivan Komelj: *Uradni zaznamek*, 1974.

⁸⁰ Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Mojca Arh Kovač: *Zgodovinski oris gradu Turjak, Spomeniškovarstvena obnova gradu in smernice za ponovno oživitev celotnega kompleksa*, Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1997, 5.

⁸¹ Arhiv INDOK, Mojca Arh Kovač: *Grad Turjak, Obnova spomenika v letu 2001*, Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 2001.

Slika 14: Prispevek o gradu Turjak »Turjak, naš najlepši grad XVI. stoletja«, *Ilustrirani Slovenec, Tedenska priloga Slovenca*, št. 42, 19. oktober 1930 (vir: <http://dlib.si>).

Figure 14: The contribution on the Turjak Castle »Turjak, our most beautiful castle of the 16th century«, *Ilustrirani Slovenec, Tedenska priloga Slovenca*, nr. 42, 19 October 1930 (source: <http://dlib.si>).

Del gradu še danes ni obnovljen. Del gradu pa, ki je bil v preteklih letih obnovljen, je odprt za javnost, hkrati pa na gradu občasno potekajo prireditve, zlasti v organizaciji lokalnih združenj. Pregled gradiva, povezanega z gradom Turjak, kaže, da se poleg zgodovinskih in umetnostnozgodovinskih pomenov gradu v zadnjem času vedno bolj izpostavlja tudi njegov družbeni pomen in da je treba opredelitev namembnosti iskati tudi oziroma predvsem v povezavi z lokalnimi organizacijami.⁸² Slednje po eni strani pomeni priložnost za iskanje novih inovativnih vsebin, hkrati pa zaradi včasih konfliktnega soočenja sodobnih družbenih zahtev in spomeniškovarstvenih pogojev pomeni dodaten izziv za spomeniško službo.

Podrobnejši pregled ravnanja spomeniškovarstvene službe z gradom Turjak po letu 1945 kaže na izjemno zapletenost in raznovrstnost dejavnikov, ki vplivajo na odločanje, povezano z obnovo gradov. Gradovom, ki so leta 1848 z zemljiško odvezo izgubili posesti, ki so jim kot središču samozadostne gospodarske enote omogočale preživetje, je bilo treba najti novo uporabnost in namembnost. Kot nakazuje stanje ohranjenosti gradov v Sloveniji danes in opis primera gradu Turjak, je prav opredelitev ustrezne funkcije, ki bi omogočala dolgoročno stabilno financiranje že obnovljenih

⁸² Arhiv INDOK, fond Turjak – grad, Mojca Arh Kovač: *Zgodovinski oris gradu Turjak, Spomeniškovarstvena obnova gradu in smernice za ponovno oživitev celotnega kompleksa*, Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1997, 4.

gradov, ključni izziv spomeniškega varstva na Slovenskem. Na pomanjkanje ustreznega načrtovanja vsebin v gradovih so sicer opozarjale številne študije že od 40-tih let 20. stoletja naprej (Komelj, 1948; Komelj, 1950, 1951-52; Štupar-Šumi, 1981; Stopar, 1983; Šumi, 1983; Preinfalk, 2012).

Ne le zgodovinski pomen, tudi stanje ohranjenost gradov in še vedno pereče vprašanje opredelitve njihove funkcije po obnovi utemeljuje gradove kot študijski primer preveritve uporabnosti večkriterijske metode. Ker združuje ta metoda vidike sodobne konservatorske teorije, kar vključuje tudi družbeni pomen lahko uporaba metode pomeni korak naprej pri zahtevnem procesu odločanja o posegih v objekte kulturne dediščine, ki bi moralo biti, kot kaže analiza arhivskega gradiva, neločljivo povezano s hkratno opredelitvijo namembnosti objekta po obnovi.

6 ORODJA ZA REŠITEV PROBLEMA NAČRTOVANJA OBNOVITVENIH POSEGOV V POGOJIH OMEJENIH SREDSTEV

6.1 Odločanje

Odločanje je sestavni del človekovega delovanja že od pradavnine. V idealnih razmerah poteka na podlagi vseh informacij, ki so pomembne za odločitev, pogosto pa se odvija ob pomanjkljivih informacijah, v popolni negotovosti, v razmerah, ko rezultata odločitve ni mogoče predvideti vnaprej ali pa v tveganih situacijah. Zato in pa zaradi izredno kompleksnega okolja, ki ga v zadnjih desetletjih pogojuje skokovit napredek računalniških tehnologij in s tem tudi vedno večje podatkovne baze in količina razpoložljivih informacij z različnih področij, se znanost osredotoča na razvoj večkriterijskih metod odločanja, ki skupaj s teorijo družbene izbire, teorijo iger in teorijo odločanja predstavljajo jedro t. i. operacijskih raziskav (Robins, 2001).

Sprva je iskanje ustreznih metodoloških rešitev potekalo zlasti pod okriljem razvoja uporabne matematike, statistike, konceptualno pa v povezavi z obvladovanjem tveganja in negotovosti z razvojem verjetnostne analize, metod obvladovanja tveganj in t. i. teorije uporabnosti (*utility theory*). Teorija uporabnosti, ki izvira iz 17. in 18. stoletja in je bila v 19. stoletju zavržena kot neeksaktna teorija, je bila sredi 20. stoletja ponovno obujena v publikaciji matematika J. von Neumanna in ekonomista O. Morgensterna *Theory of Games and Economic Behaviour*, Princeton University Press, 1944. Teorija uporabnosti je tako postala temelj obsežnega raziskovalnega polja, ki se je v naslednjih desetletjih razvijalo v smeri večkriterijskih metod odločanja (MCDM) in odprlo novo področje znanstvenega raziskovanja, imenovano teorija odločanja.

Marko Bohanec področje imenuje uporabna odločitvena teorija in navaja, da je njen namen probleme strukturirati in jih razgraditi na manjše, bolj obvladljive podprobleme: »Odločitvena analiza predlaga sistematičen pristop k reševanju odločitvenih problemov. Odločitveni proces razdeli na posamezne faze, kot so identifikacija odločitvenega problema, identifikacija alternativ, razgradnja problema in modeliranje, vrednotenje, analiza in izbira alternativ in realizacija odločitve.« (Bohanec, 2009, str. 352)

Polju odločanja je dala zagon informacijska tehnologija, ki z razvojem vedno novih orodij izvaja zbiranje in analizo pogosto že neobvladljive količine informacij in celo prevzema vlogo odločanja. Bohanec govori o tem, kako lahko računalniški programi, sistemi, metode in tehnike pomagajo pri odločanju oziroma nudijo podporo pri odločanju, in sicer v primeru večkriterijskih oziroma, po avtorju, večparametrskih odločitvenih modelov: »Računalniške discipline razumejo odločanje kot celovit proces pridobivanja, preverjanja, modeliranja in uporabe znanja, ki vodi do odločitve in naprej do njene realizacije.« (Bohanec, 2009, str. 353) Avtor med računalniškimi programi izpostavlja program *Dexi*, omenja pa tudi *Expert Choice*, ki smo ga uporabili v disertaciji (Expert Choice, 2004; Ho, 2008; Ishizaka in Labib, 2009). Ena najbolj osnovnih metod odločitvene analize je, utemeljuje Bohanec, primerjava alternativ po parih (Bohanec, 2009, str. 352).

6.2 Večkriterijske metode odločanja

Ker je področje ohranjanja kulturne dediščine multidisciplinarno, ker vključuje vrsto zainteresiranih akterjev, od posameznih strokovnjakov do vladnih struktur in lokalnega prebivalstva, in ker zahteva celostno ohranjanje upoštevanje cele vrste raznorodnih vidikov, od zagotavljanja energetske učinkovitosti do umetnostnozgodovinskega vrednotenja, v disertaciji na podlagi analize literature izhajamo iz predpostavke, da so metodološko temu izzivu najboljše kos t. i. večkriterijske metode odločanja.

V zadnjih letih lahko v znanstveni literaturi sledimo razvoju večkriterijskih metod ocene trajnosti določenega predmeta raziskave (*multi-criteria sustainability assessment methods*). Pregled uporabe teh metod na področju grajenega okolja je prikazan v razdelku 5.4, posebej pomembni prispevki za metodološki del disertacije pa so: metoda večkriterijskega trajnostnega vrednotenja bivalnih stavb (Šijanec Zavrl et al., 2009), prispevek o odločitvenih modelih in sistemih za podporo pri odločanju (Bohanec, 2009) in prispevek o večkriterijskem vrednotenju v upravljanju naravne in kulturne dediščine (Šelih, 2014).

Namen prispevka Šijanec Zavrl in soavtorjev je predstavitev metodologije za oceno bivalne kvalitete obstoječega stavbnega fonda, prilagojene razmeram v Sloveniji (pregled stanja, opredelitev kriterijev in parametrov – srečanja in intervjuji s strokovnjaki in deležniki, preveritev metode na omejenem številu primerov, analiza rezultatov). Konceptualni okvir je trajnostna uporaba bivalnih stavb. Tudi tu so bistvo metodologije natančno opredeljeni kriteriji: njihova identifikacija, selekcija in določitev uteži. Kriterije, ugotovljajo avtorji, morajo redno posodabljeni neodvisni strokovnjaki. Določeni morajo biti v tesnem sodelovanju z deležniki, in sicer glede na specifični slovenski okvir. Morajo biti merljivi in/ali opisni. Temeljiti morajo na lahko dostopnih informacijah, zato je nujna povezava z ustrežno metodologijo dokumentiranja. Pomembna koraka v metodologiji sta tudi agregiranje kriterijev v indikatorje glede na trajnostni konceptualni okvir in pa določanje uteži trajnostnih indikatorjev po metodi konsenza, kot na primer odprta razprava, vprašalnik (Šijanec Zavrl et al., 2009).

Jana Šelih (Šelih, 2014) predstavlja osnove odločanja in upravljanja na področju upravljanja naravne in kulturne dediščine. Predstavlja večkriterijske metode, ki omogočajo vključitev vrste kriterijev in podkriterijev in so lahko, kot ugotavlja avtorica, izredno uporabno orodje pri opredelitvi prioritete. Predstavlja tudi metode, ki omogočajo opredelitev kriterijev. Ker pa teh kriterijev različni deležniki ne vrednotijo enako, so predstavljene tudi metode, ki jih lahko uporabimo za določitev njihove relativne pomembnosti; med njimi tudi metoda AHP. Avtorica izpostavlja, da je najpomembnejši korak pri opredelitvi večkriterijske metode določitev kriterijev in podkriterijev: »Posebno pozornost pa je treba nameniti opredelitvi ustreznih kriterijev in njihovi relativni pomembnosti (...) Šele nato lahko metoda služi odločevalcem in družbi kot celoti za utemeljitev izbora enot dediščine, ki jih je treba prenoviti ali vzdrževati.« (Šelih, 2014, str. 25) Načinov opredelitve kriterijev je več, navaja avtorica, vsi pa morajo biti »celoviti in sistematični«, kot so npr. ciljna srečanja, fokusne skupine, pa tudi analiza literature (Šelih, 2014, str. 23).

Predlagani koraki za opredelitev pristopa, kot jih navaja avtorica, so:

1. Določitev, utemeljitev in izbor kriterijev na prvem nivoju, ki jim sledijo kriteriji še na drugem ali višjem nivoju.
2. Določitev relativne pomembnosti med kriteriji (na vsakem nivoju).
3. Določitev skupine objektov dediščine, ki tvorijo končno skupino alternativ.
4. Strukturiranje kriterijev in modeliranje odločitvenega drevesa. Čeprav teorija omogoča strukturiranje poljubnega števila nivojev kriterijev, praksa kaže, da je obvladovanje prevelikega števila nivojev težko »... zato predlagamo uporabo največ treh nivojev kriterijskega drevesa.« (Šelih, 2014, str. 23)
5. Določitev relativne pomembnosti kriterijev. Prispevek predlaga v ta namen uporabo metode AHP (Šelih, 2014, str. 24).

6.3 Analitični hierarhični proces

Iz pregleda in analize literature torej izhaja, da je za opredelitev metode ocene lastnosti dediščine, ki zahteva upoštevanje merljivih in nemerljivih kriterijev, še posebej primerna metoda AHP. Metoda sodi v polje teorije odločanja in je v znanstveni literaturi pogosto uporabljena z MCDM. Bistvo metode, ki jo je utemeljil Thomas L. Saaty (Saaty, 1977), je merjenje subjektivne distance med kriteriji. Metoda temelji na parnih primerjavah vnaprej opredeljenih kriterijev in trdi, da je parno razvrščanje kriterijev po pomembnosti objektivnejše od istočasnega razvrščanja vseh danih kriterijev. Uporabnik metode AHP najprej razgradi odločitveni problem na bolj obvladljive podprobleme oziroma kriterije, ki jih je lažje analizirati. Nato posamezne kriterije vrednoti tako, da primerja le po dva hkrati (parne primerjave), primerjave pa so izražene v obliki matrice. Bistvo in prednost metode AHP je, da za podlago odločitvi omogoča uporabo subjektivnih sodb, za razliko od odločitvenih tehnik, ki temeljijo zgolj na razpoložljivih podatkih. Metoda AHP nato te sodbe pretvori v numerične vrednosti, ki jih je mogoče primerjati med seboj. Vsakemu kriteriju je tako določena utež oziroma vrstni red po pomembnosti. Na ta način je mogoče jasno in dosledno primerjati med seboj pogosto izrazito raznorodne kriterije. Medsebojna relativna pomembnost med kriteriji nam pove, kolikšna je vloga oziroma teža posameznega kriterija pri končni odločitvi. Ta korak metode v zadnjem času pogosto podpira ustrezna programska oprema.

Metodi so mnogi že od začetka očitali pomanjkljivo konsistentnost sodb (Šelih, 2014). Opisni kriteriji določanja pomembnosti določenega kriterija naj bi namreč ne bili dovolj natančni (ali A je boljši od B pomeni, da je A 1-krat, 2-krat ali večkrat boljši od B). Thomas L. Saaty je na kritiko odgovoril z razvojem devetstopenjske lestvice vrednotenja, vendar so nekateri menili, da bi metoda lahko zagotavljala najboljšo konsistentnost sodb le, če bi uporabnik sam določil svojo vrednostno lestvico. Poleg kritike konsistentnosti je metoda spodbudila tudi razpravo o tem, ali je za vrednotenje primernejša številčna os ali grafični prikaz. Raziskave so dilemo ovrgle, ko so dokazale, da so rezultati ob primerjavi obeh vrednotenj enaki, vendar pa znanstveniki poudarjajo, da mora rezultate metode AHP nujno spremljati testni preizkus, če želimo dobiti resnično relevantno odločitev. Bistvena vrednost metode AHP je končna porazdelitev vrednosti kriterijev (rangiranje) in pa zmožnost metode, da upošteva človeško lastnost odločanja glede na preference. Ker metoda AHP dopušča tudi relativno ohlapno vrednotenje kriterijev, je vsebinsko oziroma konceptualno izhodišče vrednotenja izredno

pomembno. Zgodovinar bo kriterije vrednotil drugače kot gradbeni inženir, zato mora parno vrednotenje temeljiti na določeni metodi ali metodah, ki relativizirajo poglede različnih ved (na primer vprašalnik, intervju). Procesu razvrščanja kriterijev po pomembnosti oziroma določitve uteži pa mora nujno slediti metoda večkriterijskega vrednotenja. Povedano drugače, rangiranje kriterijev in določitev uteži s pomočjo metode AHP je za opredelitvijo kriterijev drugi najpomembnejši korak večkriterijskega odločanja. Na tem mestu velja opozoriti, da je omejitev uporabe metode AHP na področju kulturne dediščine nujno poenostavljanje vidikov posameznih ved. Pred dokončno odločitvijo je zato potrebno upoštevati tudi podrobne študije posameznih objektov (*Konservatorski načrt* in *Konservatorski načrt za prenovo*).

7 OPREDELITEV KRITERIJEV

7.1 Uvod

V tem poglavju predstavljamo raziskovalno delo in metodologijo, na podlagi katerih smo opredelili elemente oziroma kriterije večkriterijske metode za oceno lastnosti stavbne dediščine, konkretno gradov. Rezultat tega koraka raziskave je kriterijsko drevo s podrobnimi opisi vsakega kriterija in podkriterija. Raziskovalno delo je podrobno predstavljeno tudi v študiji *Opredelitev kriterijev in podkriterijev večkriterijske metode za oceno prioritet obnove stavbne dediščine na primeru gradov v Sloveniji* (Vodopivec, 2012) in v prispevku *Interdisciplinarna opredelitev prioritet obnove stavbne dediščine na primeru gradov* (Vodopivec et al. 2015).

Teoretska podlaga vsebinske opredelitve kriterijev je konceptualni okvir trajnostnega razvoja in celostnega ohranjanja dediščine in pa pregled in analiza literature po šestih vidikih obravnave spomenika, predstavljena v predhodnih razdelkih disertacije.

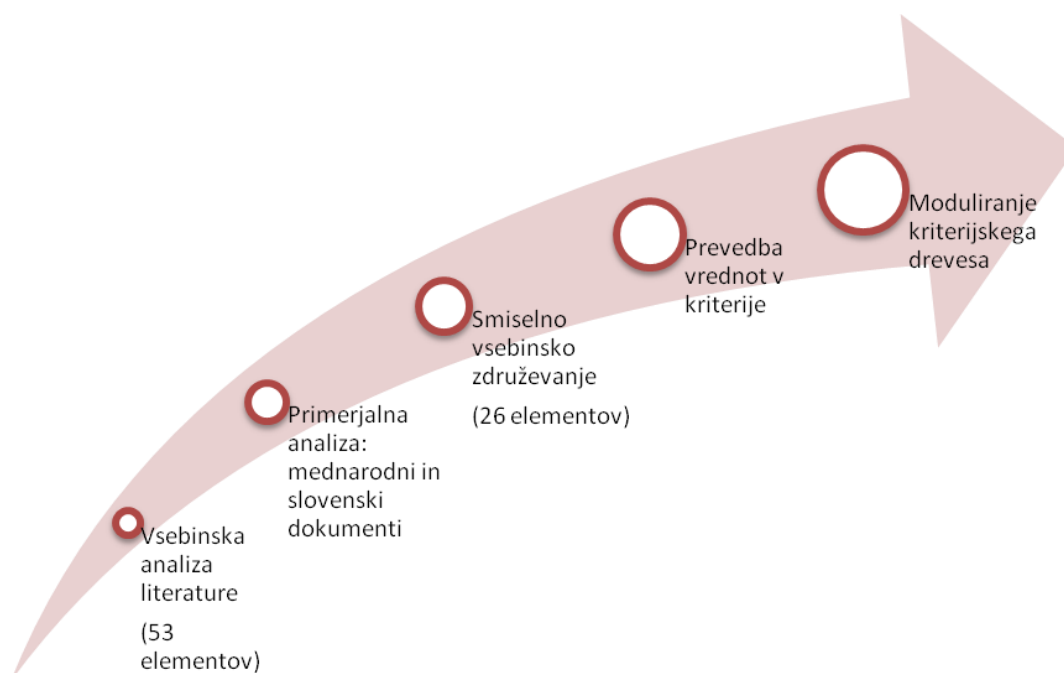
Pri opredelitvi kriterijev večkriterijske metode smo izhajali iz značilnosti področja ohranjanja stavbne dediščine, ki pogojujejo kriterije ocene kot:

- Multidisciplinarne.
- Opisne in merljive glede na pomen in ohranjenost.
- Globalne in lokalne glede na kontekst in lokacijo.
- Univerzalne in specifične glede na zvrst dediščine.

Raziskavo smo izvedli v več korakih:

1. Kritična analiza literature: evidentiranje vrednot in pogostosti njihove omembe.
2. Primerjalna analiza mednarodnega in slovenskega prostora.
3. Smiselno vsebinsko združevanje vrednot.
4. Prevedba vrednot v kriterije.
5. Modeliranje kriterijskega drevesa.

Slika 15 prikazuje korake opredelitve elementov večkriterijske metode ocene lastnosti stavbne dediščine.

Slika 15: Shematski prikaz korakov opredelitve kriterijev večkriterijske ocene lastnosti stavbne dediščine.

Figure 15: Schematic representation of the steps carried out for definition of criteria which constitute multi-criteria assessment of built heritage properties.

Izrazoslovno pojasnilo: v prvem delu raziskave govorimo v vrednotah, ker se v analiziranem gradivu pojavlja več izrazov, ki označujejo lastnosti dediščine. Tako smo izraze vrednota, vrednost in pomen navajali pod skupnim izrazom vrednota. Pod tem izrazom smo navedli tudi kriterije in merila, ki se v analiziranem gradivu pojavljajo redko, vendar dosledno v pomenu vrednosti oziroma vrednote. V četrtem koraku raziskave smo vrednote prevedli v kriterije in od tam dalje uporabljamo izraz kriterij oziroma podkriterij.

7.2 Kritična vsebinska analiza literature

Vsebinska opredelitev kriterijev temelji zlasti na:

- podrobnem poznavanju predmeta raziskave: ohranjanje nepremične kulturne dediščine, konkretno zvrsti stavbne dediščine s podzvrstjo grajske dediščine;
- podrobnem poznavanju zgodovine teorije varstva spomenikov oziroma konservatorstva s poudarkom na vrednotenju dediščine;
- podrobnem poznavanju posebnosti slovenskega prostora in teorije konservatorstva;
- podrobnem poznavanju dosedanjega znanstvenega dela na področju razvoja večkriterijskih metod.

V skladu z vsebinskimi izhodišči šestih vidikov obravnave spomenika smo določili tiste dokumente in gradiva, ki smo jih analizirali z namenom določitve najpogosteje omenjenih vrednot.

V Prilogi 1 prikazujemo vsa analizirana besedila z navedbo nosilnega avtorja oziroma organizacije, naslova in datuma izdaje oziroma sprejetja besedila, pri mednarodnih konvencijah s podatkom, ali je bila listina ratificirana tudi v Sloveniji in z navedbo uradnega prevoda, kjer obstaja (kjer ni navedeno, da je listina prevedena, so prevodi delo avtorice), s povzetkom kriterijev vrednotenja oziroma vrednot, ki se v besedilu omenjajo, in s kratko oznako relevantnosti dokumenta za predmet raziskave. V razdelku »Kriteriji vrednotenja« so navedeni tudi nekateri originalni izseki iz besedil, in sicer tam, kjer podajajo za predmet raziskave bistvene poudarke. V tem razdelku so krepko poudarjene vrednote oziroma kriteriji, ki smo jih uvrstili v nadaljnjo analizo. Pri nekaterih dokumentih nismo določili vrednot za nadaljnjo analizo, vendar jih v pregledu zaradi celovitosti pregleda ohranjamo. Zaradi v pregledu literature utemeljene nujne povezave med vrednotenjem in dostopnostjo do podatkov, gre tu predvsem za besedila s področja dokumentiranja podatkov o kulturni dediščini

7.3 Evidentiranje pogostosti omembe vrednot

Na podlagi kritične vsebinske analize 19 mednarodnih listin Unesca, ICOMOS-a in Sveta Evrope, petih mednarodnih priporočil, štirih izbranih raziskovalnih projektov in 13 prispevkov tujih in slovenskih avtorjev ter veljavne slovenske zakonodaje smo v prvem koraku opredelitve kriterijev metode določili vrednote, s katerimi se v analiziranem gradivu opredeljuje pomen dediščine. Določili smo tudi pogostost omembe posameznih vrednot oziroma kriterijev skupaj v vseh dokumentih.

Pri evidentiranju vrednot smo že v izhodišču združili naslednje vrednote: **kulturno** in civilizacijsko, **zgodovinsko** in pričevalno, **spominsko** in komemorativno, **simbolno** in asociativno in **čustveno** in sentimentalno, saj gre za pomensko ujemanje oziroma za sinonime. Število omemb pridruženih vrednot smo prišteli k skupnemu pojmu. Dobili smo seznam 53 različnih vrednot s pogostostjo njihove omembe, kot prikazuje Preglednica 9.

Preglednica 9: Prikaz vseh vrednot s pogostostjo omembe v izbranih mednarodnih in slovenskih dokumentih.

Table 9: List of all values with frequency of mentioning in selected international and Slovenian documents.

VREDNOTA OZ. KRITERIJ	ŠTEVILO OMEMB	VREDNOTA OZ. KRITERIJ	ŠTEVILO OMEMB
zgodovinska (prič.)	21	denarna	2
kulturna (+ civil.)	16	v. možnosti	2
estetska	11	v. obstoja	2
družbena	11	v. zapuščine	2
ekonomska	9	čustvena (+ sent.)	2
znanstvena	7	redkost	2
simbolna (+ asoc.)	7	religiozna	2

se nadaljuje ...

... nadaljevanje Preglednice 9

umetnostna	5	avtorska	2
arhitekturna	5	tipološka	2
izobraževalna	5	krajinska	2
spominska (+ kom.)	4	spomeniška	1
duhovna	4	tradicionalna	1
tehnološka	4	rekreativna	1
avtentičnost	3	en. učinkovitost	2
integriteta	3	informativna	1
arheološka	3	prestižna	1
stanje ohranjenosti	3	raziskovalna	1
uporabna	3	tržna	1
ogroženost	3	netržna	1
starost	3	lokalno posebno	1
razvojna (gradb.)	3	neposredna	1
prostorska	3	politična	1
upravljanje	2	javna	1
funkcionalna	2	urbanistična	1
okoljska	2	senzorična	1
novost	2	razvojna (družb.)	1
		vzgojna	1

7.4 Primerjalna analiza mednarodnega in slovenskega prostora

Zaradi vpetosti slovenskega spomeniškega varstva v evropski konceptualni okvir, kar je prikazano v razdelku 5.2, smo v drugem koraku opredelitve kriterijev izvedli primerjavo med mednarodnimi in slovenskimi gradivi.

Posebnost slovenskega prostora je zaznaven vpliv Rieglove opredelitve vrednot, kot sta starost in novost (Price et al., 1996), ter skupina treh kriterijev oziroma meril, ki smo jih v naši raziskavi, osredotočeni na stavbno dediščino, v nadaljevanju združili z arhitekturno vrednoto: avtorsko, razvojno in tipološko merilo (Pirkovič, 1993). V slovenskih besedilih so pogosto poudarjene tudi lokalno specifične vrednote, kot sta na primer lokalni odziv in javno mnenje, kar je razumljivo, glede na to, da so mednarodni dokumenti namenjeni splošnim priporočilom in smernicam, medtem kot so nacionalni dokumenti, in s tem tudi slovenski, namenjeni vrednotenju v konkretnem okolju.

Primerjava prvih desetih vrednot po številu omemb v mednarodnih in slovenskih dokumentih (Preglednica 10) kaže veliko ujemanje z rahlo različnim vrstnim redom in seveda številom omemb. V obeh seznamih so na vrhu zgodovinska, kulturna, estetska in družbena vrednota. Ujemajo se še

ekonomska, znanstvena in simbolna vrednota, ki so v slovenskih dokumentih uvrščene nekoliko nižje. Arhitekturna vrednota je pomensko blizu gradbeno-razvojni vrednoti, ki je v slovenskih dokumentih uvrščena nekoliko višje. Podobno sta v obeh seznamih uvrščeni znanstvena in simbolna vrednota, dodatno pa najdemo na mednarodnem seznamu še izobraževalno vrednoto na desetem mestu, na Slovenskem pa prostorsko vrednoto, ki je uvrščena na relativno visoko šesto mesto.

Preglednica 10: Prvih deset vrednot po številu omemb v slovenskih in mednarodnih dokumentih.

Table 10: The first ten values according to the frequency of mentioning in Slovenian and international documents.

VREDNOTA	SLOVENIJA	VREDNOTA	MEDNARODNO
Zgodovinska	7	Zgodovinska	14
Kulturna	5	Kulturna	11
Estetska	3	Estetska	8
Družbena	3	Družbena	8
Razvojna (gradb.)	3	Ekonomska	7
Prostorska	3	Znanstvena	5
Umetnostna	2	Simbolna	5
Znanstvena	2	Arhitekturna	4
Ekonomska	2	Spominska	4
Simbolna	2	Izobraževalna	4

Primerjava kaže popolno ujemanje med prvimi štirimi mesti in relativno veliko ujemanje do desetega mesta ter le po eno vrednoto iz vsakega seznama, ki se v drugem ne pojavlja med prvimi desetimi (arhitekturna v mednarodnem seznamu in prostorska v slovenskem).

7.5 Smiselno vsebinsko združevanje vrednot

V tretjem koraku raziskave smo na podlagi zbirnega seznama omemb v vseh dokumentih nekatere pomensko sorodne vrednote oziroma kriterije združili; krepko so poudarjeni osnovni pojmi, ki jim pomene pridružujemo. Pri združevanju enot smo se vseskozi zavedali poenostavljanja vidikov posameznih ved (Gražulevičičiūtè-Vilenišké et al., 2011), vendar smo metodološko sledili izhodiščem za učinkovito uporabo metode AHP, ki smo jo uporabili za določitev relativne medsebojne pomembnosti kriterijev v nadaljevanju raziskave (Ishizaka in Labib, 2009; Šelih, 2014).

Pri združevanju smo izhajali iz kritične vsebinske analize pomenov vrednot in število omemb združenih elementov prišteli osnovnim pojmom.

Tako smo:

- spominsko (komemorativno) vrednoto združili s **simbolno**,
- umetniško z **estetsko**,

- politično, neposredno, javno, razvojno (nemerljivo v denarju) z **družbeno**,
- urbanistično s **prostorsko** (prostorsko vrednost razumemo kot razvojno kategorijo, medtem ko je varstvena kategorija zajeta v okoljski vrednosti),
- informativno in vzgojno z **izobraževalno**,
- religiozno z **duhovno**,
- v kontekstu obravnave stavbne dediščine avtorsko, tipološko, gradbeno razvojno z **arhitekturno**,
- pod **ekonomsko** kategorijo smo združili denarno vrednost, vrednost obstoja, možnosti, zapuščine, prestižno vrednost ter tržno in netržno vrednost (čeprav bi netržno vrednost lahko umestili pod družbeni pomen, smo za merilo vzeli merljivost v denarju, četudi gre za dolgoročne posredne učinke),
- raziskovalno smo združili z **znanstveno**,
- funkcionalno z **uporabno**.

Nekaterih sorodnih vrednot oziroma kriterijev na tej stopnji nismo združili, ker so kljub majhnemu številu omemb pomembni v kontekstu obravnave grajske dediščine. Takšna je denimo krajinska vrednota, ki bi jo lahko pripisali prostorski vrednoti.

Kot rezultat smo dobili 31 vrednot s pogostostjo omembe. Nato smo vrednote razvrstili po številu omemb od najpogosteje omenjenih do najmanj pogosto omenjenih. Vrednote, ki so bile v analiziranem gradivu omenjene le enkrat, smo iz nadaljnje analize izločili. Dobili smo 26 elementov, ki jih prikazujeta Preglednica 11 in Slika 16.

Preglednica 11: Pregled združenih vrednot in njihovo skupno število omemb.

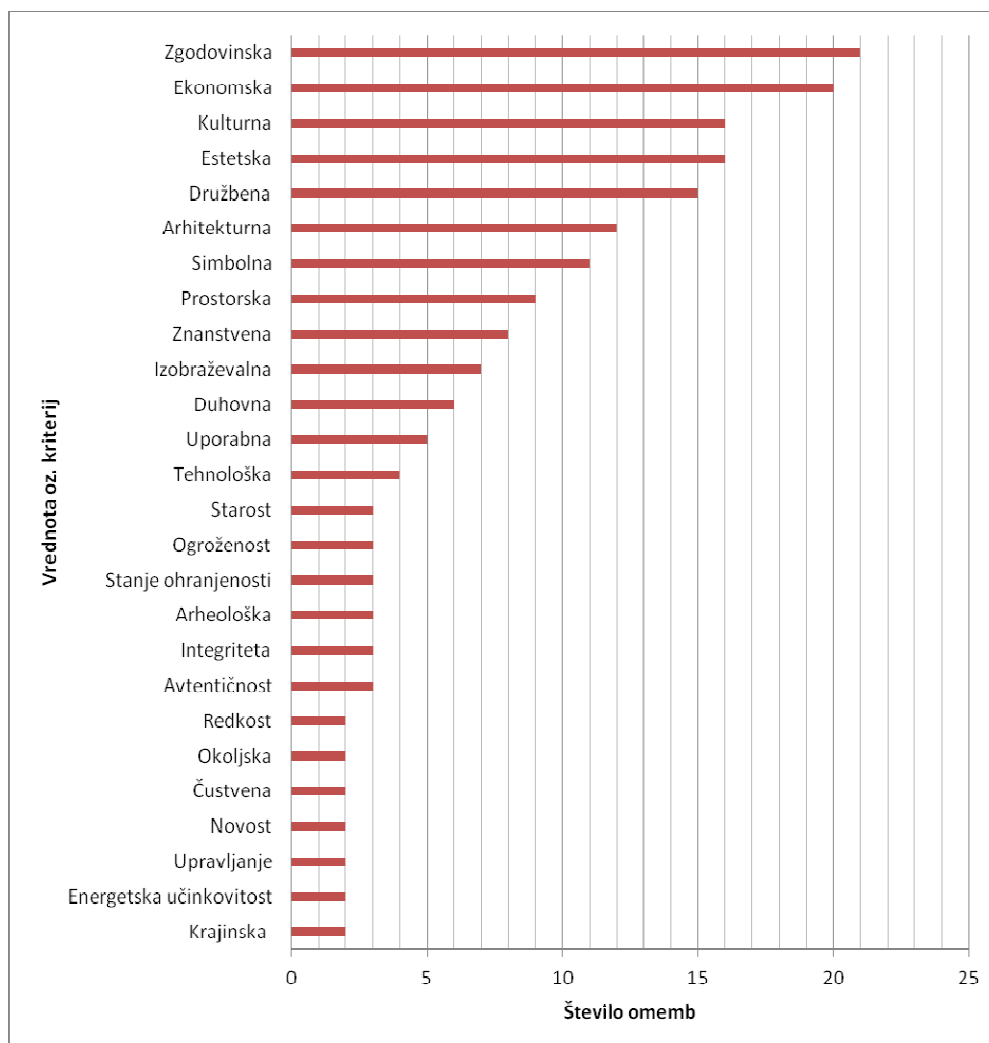
Table 11: List of joined values and the total number of their mentioning.

VREDNOTA	ŠTEVILO OMEMB
Zgodovinska	21
Ekonomska	20
Estetska	16
Kulturna	16
Družbena	15
Arhitekturna	12
Simbolna	11
Prostorska	9
Znanstvena	8
Izobraževalna	7
Duhovna	6

se nadaljuje ...

... nadaljevanje Preglednice 11

Uporabna	5
Tehnološka	4
Avtentičnost	3
Integriteta	3
Arheološka	3
Stanje ohranjenosti	3
Ogroženost	3
Starost	3
En. učinkovitost	2
Upravljanje	2
Novost	2
Čustvena	2
Okoljska	2
Redkost	2
Krajinska	2
Spomeniška	1
Tradicionalna	1
Rekreativna	1
Lokalno posebna	1
Senzorična	1

Slika 16: Grafični prikaz vrednot po vrstnem redu glede na število omenb.

Figure 16: Graphical representation of values, classified according to the number of their mentioning.

Zanimive so tudi vrednote, kot so na primer lokalno posebna ali senzorična, celo rekreativna, ki so bile omenjene redko in se v celoviti obravnavi dediščine pojavljajo zadnja leta, vendar jih posamezno v nabor kriterijev zaradi metodološkega pristopa, pri katerem smo kot mejno vrednost za uvrstitev v nabor vrednot določili omembo vsaj dvakrat ali več, nismo uvrstili.

7.6 Prevedba vrednot v kriterije

V četrtem koraku raziskave smo vrednote prevedli v kriterije, kot prikazuje Preglednica 12.

Tako smo dobili 26 kriterijev, ki smo jih v petem koraku raziskave na podlagi nadaljnje kritične vsebinske analize in smiselne vsebinskega združevanja razvrstili v kriterijsko drevo.

Preglednica 12: Prikaz prevedbe vrednot v kriterije.

Table 12: Translation of values into criteria.

VREDNOTA	KRITERIJ
Zgodovinska	Zgodovinski pomen
Ekonomska	Ekonomski pomen
Estetska	Estetski pomen
Kulturna	Kulturni pomen
Družbena	Družbeni pomen
Arhitekturna	Arhitekturni pomen
Simbolna	Simbolni pomen = kulturno-simbolni
Prostorska	Prostorski pomen
Znanstvena	Znanstveni pomen
Izobraževalna	Izobraževalni pomen
Duhovna	Duhovni pomen + religiozni
Uporabna	Uporabni pomen = upravljanje
Tehnološka	Tehnološki pomen
Avtentičnost	Avtentičnost
Integriteta	Integriteta
Arheološka	Arheološki pomen
Stanje ohranjenosti	Stanje ohranjenosti
En. učinkovitost	En. učinkovitost
Ogroženost	Ogroženost
Starost	Starost = avtentičnost
Upravljanje	Upravljanje
Novost	Novost
Čustvena	Čustveni pomen = posvetni pomen
Okoljska	Okoljski pomen
Redkost	Redkost
Krajinska	Krajinski pomen

7.7 Modeliranje kriterijskega drevesa

Pri modeliranju kriterijskega drevesa smo v petem koraku raziskave izhajali iz vsebinskih opredelitev in smernic mednarodnih dokumentov konservatorstva, ki uveljavljajo celostno ohranjanje, iz rezultatov relevantnih raziskav, iz zvrsti grajske dediščine in iz posebnosti konservatorske teorije slovenskega prostora (Poglavje 5). Pri modeliranju kriterijskega drevesa smo izhajali tudi iz priporočil za učinkovito in konsistentno uporabo metode AHP, ki predvideva uravnoteženo strukturo kriterijskega drevesa z največ devetimi elementi in z največ tremi nivoji elementov (Ishizaka in Labib,

2009; Šelh, 2014). Zato smo določene elemente, ki bi lahko predstavljali tudi samostojne kriterije, smiselno navedli kot podkriterije osnovnih elementov.

Najprej smo določili glavne kriterije. Mednje smo na podlagi definicije trajnostnega razvoja uvrstili ekonomski, okoljski in družbeni pomen (Mebratu, 1998). Nato smo dodali še tri najpogostejše omenjene kriterije iz naše analize; zgodovinski, estetski in kulturni pomen. Na podlagi rezultatov projekta EU-CHIC smo glavnim kriterijem dodali še stanje ohranjenosti in ogroženost (Žarnić et al., 2012). Na podlagi teorije Randalla Masona smo kulturnemu dodali simbolni pomen (Mason, 2010).

Sledila je opredelitev podkriterijev pri vsakem od osmih glavnih kriterijev.

Okoljskemu pomenu smo določili prostorski pomen, energetska učinkovitost in krajinski pomen (Poglavje 5.1).

Zgodovinskemu pomenu smo določili arheološki, tehnološki kriterij in avtentičnost. K avtentičnosti smo pomensko pripisali še starost (Poglavje 5.2).

Na podlagi rezultatov projekta EU-CHIC smo **stanju ohranjenosti** kot podkriterije določili materiale, konstrukcijo in predhodne posege, **ogroženosti** pa dolgoročne okoljske vplive, kratkoročne okoljske vplive in antropogene družbene vplive (Poglavje 5.3).

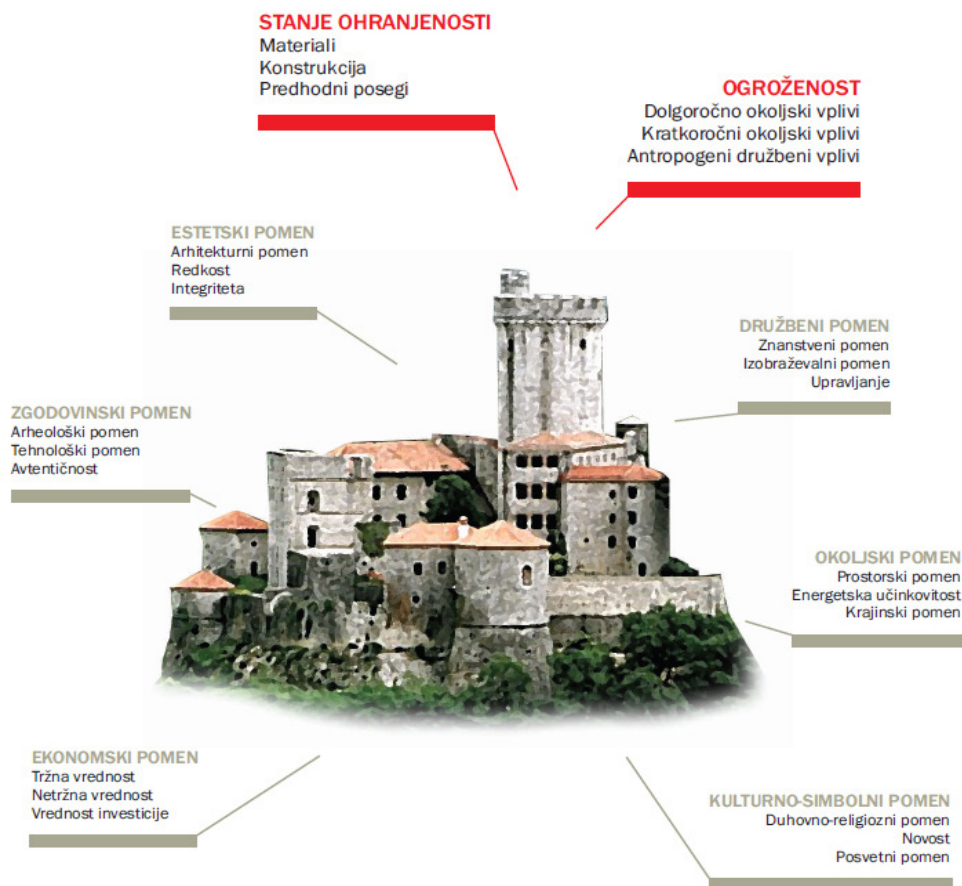
Estetskemu pomenu smo določili arhitekturni pomen, redkost in integriteto (Poglavje 5.4).

Ekonomskemu pomenu smo podkriterije dodali na podlagi analize ekonomike ohranjanja dediščine: tržna vrednost, netržna vrednost in vrednost investicije (Poglavje 5.5).

Družbenemu pomenu smo določili znanstveni in izobraževalni pomen ter upravljanje, kamor smo umestili tudi uporabni pomen (Poglavji 5.5 in 5.6).

Kulturno-simbolnemu pomenu smo določili duhovni pomen, kjer smo, kljub temu, da smo v tretjem koraku religiozni pomen združili z duhovnim, zaradi večje razumljivosti in jasnejše razmejitev z nereligioznim pomenom ponovno dodali formulacijo religiozni, posvetni pomen (podkriteriju smo tako v kontekstu obravnave grajske dediščine pripisali širši pomen od zgolj čustvenega) in novost (Poglavji 5.4 in 5.6).

Dobili smo osem skupin glavnih kriterijev s po tremi podkriteriji, kot prikazuje Slika 17.

Slika 17: Kriterijsko drevo metode ocene lastnosti gradov: osem skupin glavnih kriterijev s po tremi podkriteriji, razvrščenih v naključnem vrstnem redu.

Figure 17: Criteria tree of the method for the assessment of the castles properties: eight groups of main criteria, each with three sub-criteria, in random order.

7.8 Vsebinski opis kriterijev in podkriterijev večkriterijske metode ocene lastnosti gradov

Glavni kriteriji vsebinsko niso seštevke svojih podkriterijev. Vsak glavni kriterij ima svoj pomen, ki ni nujno razviden tudi iz podkriterija. Podkriteriji so določeni in opredeljeni na podlagi kritične vsebinske analize, prikazane v predhodnih poglavjih, ki je bila vsebinsko osredotočena na stavbno dediščino, zvrst grajska dediščina, zato so podkriteriji poudarki pomembnih vidikov ohranjanja te zvrsti dediščine. Sklepamo lahko, da bi bili podkriteriji drugačni, če bi obravnavali drugo zvrst dediščine. Prav to pa je prednost predlaganega modela, saj njegova dvonivojska struktura z glavnimi kriteriji kot univerzalnimi vidiki in s podkriteriji kot posebnimi vidiki vsakokratnega predmeta obravnave omogočajo prilagoditev in uporabo modela tudi za druge zvrsti dediščine.

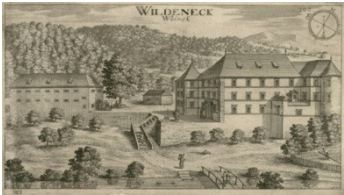

V nadaljevanju podajamo podroben vsebinski opis vsakega kriterija in podkriterija. Pri vsaki opredelitvi podajamo tudi ilustracijo opisa na primeru gradov. Vrstni red predstavljenih opisov sledi shematskemu prikazu kriterijskega drevesa, kot ga prikazuje Slika 33.

KRITERIJ/ PODKRITERIJ	OPIS	PRIMER
I DRUŽBENI POMEN	Opisni kriterij opredeljuje tiste lastnosti dediščine, ki ustvarjajo t. i. družbeni kapital; spodbujajo in omogočajo družbeno povezovanje, ustvarjajo socialno kohezijo , občutek pripadnosti skupnosti (identiteta). Povezan pa je tudi z razvojnimi potencialom dediščine (turizem, npr).	 <p>Ljubljanski grad, EŠD 340. Projekt Knjižnica pod krošnjami, 2013. Vir fotografije: http://visitljubljana.com</p>
I (a) IZOBRAŽEVALNI POMEN	Opisni podkriterij opredeljuje potencial dediščine za izobraževanje v šolskem sistemu, kot tudi širše (učiti se iz preteklosti), za informiranje in za prenos znanja , povezanega z dediščino v učni proces na vseh stopnjah izobraževanja in za vseživljenjsko učenje.	 <p>Celjski grad, EŠD 58. Pedagoška delavnica. Vir fotografije: http://grad-celje.com</p>
I (b) UPRAVLJANJE	Opisni podkriterij zajema upravljavsko strukturo in načrt enote dediščine, pa tudi varstveni režim enote in s tem njeno pravno varstvo (npr. spomenik lokalnega, nacionalnega pomena, Evropska dediščina, UNESCO svetovna dediščina), lastništvo in dostopnost . Kriterij opredeljuje tudi navezavo na razvojno politiko, povezano z rabo dediščine (turizem, regionalni razvoj). V ta sklop sodi tudi funkcionalni, uporabni pomen in namembnost .	 <p>Grad Rajhenburg, EŠD 46. Grad upravlja lokalna skupnost; Muzej Krško. Vir fotografije: http://gradrajhenburg.si</p>
I (c) ZNANSTVENI POMEN	Opisni podkriterij opredeljuje vrednost in potencial dediščine za razvoj znanosti. Ohranjanje dediščine lahko pripomore tudi k razvoju novih materialov, tehnik, pristopov in raziskav dediščine. Proces ohranjanja pripomore k znanstvenim dognanjem več ved; ima torej potencial za multi- in interdisciplinarni razvoj znanosti (novi materiali, tehnike, orodja ...).	 <p>Grad Brežice, EŠD 49. UL FGG izvajanje optične 3D mikroskopije. Vir fotografije: P. Štukovnik</p>

KRITERIJ/ PODKRITERIJ	OPIS	PRIMER
II EKONOMSKI POMEN	<p>Merljivi kriterij opredeljuje ekonomsko vrednost dediščine, ki jo je mogoče izraziti bodisi v denarju/ceni bodisi z drugimi metodami.</p> <p>Posredni razvojni učinki ohranjanja dediščine so uvrščeni tudi v družbeni pomen.</p>	 <p>Grad Sevnica, EŠD 645</p> <p>Na gradu potekajo številne dobro obiskane prireditve, ki prek vstopnine prispevajo sredstva za življenje in vzdrževanje gradu. Vir fotografije: http://grad.sevnica.com</p>
II (a) NETRŽNA VREDNOST	<p>Opisni podkriterij opredeljuje vrednost, ki je ni mogoče ponuditi in prodati na trgu in je zato ni mogoče izraziti v denarju (t. i. vrednost neuporabe; »<i>non-use value</i>«). Podskupine:</p> <p>Altruistična vrednost: pripravljenost prispevati za ohranjanje izhaja iz zavedanja, da je dediščina na voljo drugim, da jo obiščejo.</p> <p>Vrednost zapuščine: pripravljenost prispevati za ohranjanje izhaja iz zavedanja, da bo dediščina na voljo prihodnjim generacijam</p> <p>Vrednost možnosti: pripravljenost prispevati za ohranjanje izhaja iz zavedanja, da neobiskovalec nekoč morda lahko postane obiskovalec.</p> <p>Vrednost obstoja: pripravljenost prispevati za ohranjanje izhaja iz zavedanja, da dediščina zgolj obstaja.</p>	 <p>Grad Branik-Rihemberk, EŠD 40.</p> <p>Grad je v slabem stanju in zaradi nevarnosti za obiskovalce zaprt. Zaradi pomena gradu za lokalno skupnost je bila leta 2013 na pobudo občine Nova Gorica podpisana pogodba z državo o neodplačnem prenosu lastništva gradu na občino, ki je s tem prevzela tudi breme obnove. Vir fotografije: http://si.wikipedia.org</p>
II (b) TRŽNA VREDNOST	<p>Merljivi podkriterij sodi v skupino ekonomskega pomena, določenega na podlagi koncepta uporabnosti (»<i>utility</i>«), ki ga je mogoče izražati v denarju. Tržna vrednost dediščine izhaja iz dobrin in storitev, ki jih je mogoče ponuditi in prodati na trgu (vstopnine, plače) in izraziti v ceni. Meri se z ekonomskimi metodami, na primer s CBA.</p>	 <p>Grad Predjama, EŠD 569. Grad je bil leta 2008 z 115.079 obiskovalci na tretjem mestu najbolj obiskanih turističnih destinacij pri nas. Vir fotografije: http://sl.wikipedia.org</p>
II (c) VREDNOST INVESTICIJE	<p>Merljivi podkriterij opredeljuje oceno učinkov investicije v objekt (obnova, sanacija ...). Podlage za njihovo oceno so <i>Konservatorski načrt za prenovo</i> in študije upravičenosti, zaželenosti, izvedljivosti in učinkovitosti investicije. Študije vsebujejo finančno in ekonomsko analizo, mdr. tudi posrednih ekonomskih in razvojnih učinkov.</p>	 <p>Grad Bled, EŠD 24.</p> <p>Grad je bil leta 2008 z 221.230 obiskovalci na prvem mestu najbolj obiskanih turističnih destinacij v Sloveniji. Vir fotografije: J. Gantar</p>

KRITERIJ/ PODKRITERIJ	OPIS	PRIMER
III ESTETSKI POMEN	<p>Opisni kriterij opredeljuje umetnostne lastnosti, kot so koncept, oblika, barva, in je kot tak pogosto naveden tudi kot umetniška vrednost ali kot likovna vrednost. V to skupino so uvrščene tudi vizualne lastnosti, ki jih dediščini pripisuje vsakokratna interpretacija vrednosti kot so na primer lepota, vzvišenost, estetika ruševin. V najširšem pomenu estetski pomen pripomore k intenzivnemu doživljanju dediščine v smislu zaposlitve vseh čutov: vonja, sluha, otipa.</p>	 <p>Grad Brežice, EŠD 49.</p> <p>Viteška dvorana, detajl vrhunske baročne poslikave z začetka 18. stoletja avtorja Frančiška Karla Remba. Vir fotografije: A. Padovnik</p>
III (a) ARHITEKTURNI POMEN	<p>Opisni podkriterij, še posebej relevanten v primeru stavbne dediščine, ponazarja avtorsko (izjemno, najboljše, značilno delo določenega avtorja), tipološko (izjemen, značilen primer določenega obdobja), razvojno in gradbeno-razvojno vrednost (izjemen, značilen primer razvoja določenega sloga, načrtovanje objekta).</p>	 <p>Celjski grad, EŠD 58</p> <p>Grad predstavlja vrh razvoja grajske arhitekture pri nas. Upodobitev: G. M. Vischer, Topographia ducatus Stiriae, 1681</p>
III (b) INTEGRITETA	<p>Opisni podkriterij opredeljuje celovitost in neokrnjenost oziroma ohranjenost tistih elementov, ki so povezani z vrednotami dediščine, na podlagi katerih opredeljujemo njen pomen in zaradi katerih jo varujemo. Razumljen tudi kot odsotnost neželenih učinkov kasnejših posegov, dodatkov, zanemarjanja, neustrezne rabe in procesov propadanja.</p>	 <p>Grad Podsreda, EŠD 549. Ohranjena je prvotna romanska zasnova gradu. Detajl. Vir fotografije: http://tic-kozje.si</p>
III (c) REDKOST	<p>Opisni podkriterij opredeljuje redkost, izjemnost določene dediščine. Lahko je tudi le merljiv kriterij, po katerem ima neka enota dediščine pomen že samo zato, ker je edini primerek nečesa; določenega obdobja, avtorja itd.</p>	 <p>Grad Pišcece. EŠD 524. Najvišja ohranjena romanska stavba pri nas. Vir fotografije: B. Vodopivec</p>

KRITERIJ/ PODKRITERIJ	OPIS	PRIMER
IV KULTURNO- SIMBOLNI POMEN	Opisni kriterij opredeljuje vrednote, povezane z dediščino, ki izhajajo iz vsakokratnega koncepta »tu« in »zdaj« : to so ideje, navade, dejavnosti, nazori, širše kulturni in civilizacijski in tisti, povezani z dediščino. Kulturni pomen je včasih povezan s terminom civilizacijski: naši standardi določajo, kako vidimo in želimo videti določene lastnosti dediščine. Simbolni pomen pomeni vrednost enote dediščine na podlagi simbolov, ki so z njo povezani (temeljijo na legendah, mitih, literaturi ipd.). V zelo široki interpretaciji pomen lahko povezujemo tudi z občutki navezanosti na prostor (<i>spirit of place</i>).	 <p>Grad Turjak, EŠD 790. France Prešeren: <i>Turjaška Rozamunda</i> Ilustracije: Andreja Peklar. Prešernova družba, 2004. Naslovnica slikanice</p>
IV (a) DUHOVNO- RELIGIOZNI POMEN	Opisni podkriterij opredeljuje vrednost, ki izhaja iz religioznega ali drugega svetega pomena dediščine . Lahko se navezuje na prakso, verovanje in učenje določene religije.	 <p>Samostan Olimje, EŠD 496. Grad je bil spremenjen v samostan. Vir fotografije: http://zetale.e-obcina.si</p>
IV (b) NOVOST	Opisni podkriterij opredeljuje stilistično enotnost , idealno stanje in odstranitev vseh kasnejših dodatkov. V teoriji danes zavržen koncept, vendar v praksi še prisoten. Gre za pomen dediščine, ki izhaja iz kasnejših obnovitvenih, rekonstrukcijskih in drugih posegov, ki vodijo k stilistično novi oziroma izčiščeni podobi ali vrnitvi v preteklo »idealno stanje«, ki ga morda niti nikoli ni bilo. Izgled »novosti« ima prednost pred izgledom »patine«.	 <p>Grad Lemberg, EŠD 4625. Grad je v privatni lasti. Na novo sklesani stebri renesančnih arkad. Vir fotografije: B. Vodopivec</p>
IV (c) POSVETNI POMEN	Opisni podkriterij izhaja iz nereligioznih izkušenj občudovanja, čudenja, spoštovanja določene enote dediščine oziroma vrednosti, povezanih z njo. Tesno povezan s t. i. namernimi spomeniki.	 <p>Celjski grad, EŠD 58. Barbara Celjska in Sigismund Luksemburški na koncilu v Konstanci (1414-1418), Barbara Celjska predstavlja med drugim simbol politične moči grofov Celjskih. Vir fotografije: http://wikipedia.org</p>

KRITERIJ/ PODKRITERIJ	OPIS	PRIMER
<p>V OGROŽENOST</p>	<p>Merljivi kriterij opredeljuje tveganja oz. vplive, ki jim je izpostavljena enota dediščine. Zajema antropogeno družbene, dolgoročne okoljske in kratkoročne okoljske (nenadne) vplive. Kriterij lahko določajo kazalniki tveganja oziroma ogroženosti.</p>	 <p>Grad Belnek – Wildeneck. Lokacija gradu vpisana v <i>Register kulturne dediščine</i> EŠD 29432. Grad je bil požgan med drugo svetovno vojno 15. 7. 1942 in je po vojni izginil brez sledu. Ohranjeni ostanki mlina in žage, nekaj parkovnih dreves in kapelica z Marijinim kipom. Upodobitev: J. V. Valvasor: <i>Slava vojvodine Kranjske</i>, 1689.</p>
<p>V (a) ANTROPOGENI DRUŽBENI VPLIVI</p>	<p>Merljivi podkriterij opredeljuje enega ali več vplivov, pogojenih z delovanjem človeka, ki ogrožajo dediščino: slabo gospodarjenje (zanemarjanje, opustitev vzdrževanja), ekonomsko pogojeni vplivi, neustrezne odločitve, vandalizem, upori, vojne ipd.</p>	 <p>Grad Podčetrtek, EŠD 4628. Poškodba na mestu iztrgane grbovne plošče nad vhodnim portalom. Vir fotografije: B. Vodopivec</p>
<p>V (b) DOLGOROČNI OKOLJSKI VPLIVI</p>	<p>Merljivi podkriterij opredeljuje enega ali več okoljsko pogojenih vplivov, ki dolgoročno ogrožajo dediščino: biodegradacija, podnebne spremembe, vetrovi, voda (podtalnica, atmosferske vode), sončno sevanje, delci snovi, aerosoli, dolgoročna obtežba, geološki pogoji (vključno z lokalnimi posebnostmi).</p>	 <p>Graščina Trilek, EŠD 4976. Biodegradacija. Vir fotografije: B. Vodopivec</p>
<p>V (c) KRATKOROČNI OKOLJSKI VPLIVI</p>	<p>Merljivi podkriterij opredeljuje enega ali več okoljsko pogojenih vplivov, ki kratkoročno ogrožajo dediščino: nevihta, požar, poplava, potres, plaz, snežni plaz, cunami, vulkan ...</p>	 <p>Grad Snežnik, EŠD 670. Poplave novembra 2014. Vir fotografije: http://siol.net</p>

KRITERIJ/ PODKRITERIJ	OPIS	PRIMER
VI OKOLJSKI POMEN	Opisni kriterij opredeljuje t. i. trajnostne vidike dediščine, kot so okoljska vrednost v smislu varstva okolja (obnova kot ohranjanje zemljišč, zmanjševanje onesnaževanja in gradbenih odpadkov), pa tudi razmerje dediščine do okolja (umeščenost, povezava naravne in kulturne dediščine) in prostora (obnova dediščine kot del prostorskega načrtovanja).	 <p>Grad Sevnica, EŠD 645. Grad sredi vinogradov se zliva z okolico in nakazuje stoletni vir preživetja gradu. Vir fotografije: J. Gantar</p>
VI (a) ENERGETSKA UČINKOVITOST	Merljivi podkriterij opredeljuje energetska učinkovitost objekta v smislu trajnostnega varstva oziroma rabe virov v primeru obnove objekta (ponovna uporaba materialov, uporaba kompatibilnih materialov, zmanjševanje obremenitve povezane s transportom in proizvodnjo novih materialov ...).	 <p>Grad Strmol, EŠD 7903 Grad je bil obnovljen leta 2012 v skladu z varstvenimi zahtevami in predpisi o energetska učinkovitosti. Vir fotografije: http://wikimedia.org Avtor: M. Grmek</p>
VI (b) KRAJINSKI POMEN	Opisni podkriterij opredeljuje vrednost dediščine, ki izhaja iz odnosa med dediščino in okoljem, iz povezave med naravno in kulturno dediščino in ki se v konkretnem primeru gradov izraža tudi v kulturni krajini kot oblikovanem prostoru in s tem povezanimi vrednotami (parki, vrtovi, drevoredi ...).	 <p>Grad Snežnik, EŠD 670. Grad je bil obnovljen leta 2007. Kot spomenik je zaščiten tudi park okoli gradu, EŠD 7909. Vir fotografije: http://adeco.si</p>
VI (c) PROSTORSKI POMEN	Opisni podkriterij opredeljuje prostorsko vrednost dediščine, ki izhaja iz njene umeščenosti v lokalno okolje, vedute, dominante, mestne silhuete ipd. V primeru gradov podkriterij prostorskega pomena ne povezuje z razvojnim vidikom (ta sodi v družbeni in delno v ekonomski pomen), ampak izhaja iz vsakokratnega danega dejstva konkretne umeščenosti gradu v prostor, kot tudi iz opredelitve njegove kontekstualne vpetosti v prostor kot podlage za razvojne priložnosti.	 <p>Grad Škofja Loka, EŠD 739. Grad kot središče razvoja mesta in njegova prostorska dominantna. Vir fotografije: J. Gantar</p>

KRITERIJ/ PODKRITERIJ	OPIS	PRIMER
VII STANJE OHRANJENOSTI	Merljivi kriterij opredeljuje stanje ohranjenosti materialov in konstrukcije.	 <p data-bbox="1059 640 1307 665">Grad Podčetrtek, EŠD 4628.</p> <p data-bbox="1018 680 1353 801">Grad je prazen in propada. Neopredeljena raba, opustitev vzdrževanja in odsotnost načrtov za obnovo hitro slabšajo stanje ohranjenosti. Vir fotografije: R. Žarnić</p>
VII (a) KONSTRUKCIJA	Merljivi podkriterij opredeljuje izsledke konstrukcijske analize . Pogojuje oceno varnosti objekta.	 <p data-bbox="1082 1041 1289 1066">Grad Kamen, EŠD 207.</p> <p data-bbox="1024 1081 1343 1178">Delno rekonstruirane ruševine gradu zahtevajo utrditev konstrukcije, sicer grozi porušitev dela zidu. Vir fotografije: http://jagode.si</p>
VII (b) MATERIALI	Merljivi podkriterij opredeljuje lastnosti materialov, oceno stanja ohranjenosti , vzroke in stopnjo propadanja.	 <p data-bbox="1059 1476 1307 1500">Grad Podčetrtek, EŠD 4628.</p> <p data-bbox="1024 1516 1343 1590">Propadanje materialov v zapuščeni in nevdrževani stavbi. Vir fotografije: B. Vodopivec</p>
VII (c) PREDHODNI POSEGI	Merljivi podkriterij opredeljuje oceno vplivov predhodnih posegov na stanje ohranjenosti. To so predhodna intervencijska dela, konservatorska in restavratorska dela in drugi posegi.	 <p data-bbox="1059 1910 1315 1935">Knežji dvorec Celje, EŠD 60.</p> <p data-bbox="1024 1935 1343 1980">Predhodno zazidano gotško okno. Vir fotografije: B. Vodopivec</p>

KRITERIJ/ PODKRITERIJ	OPIS	PRIMER
VIII ZGODOVINSKI POMEN	Opisni kriterij opredeljuje tiste lastnosti dediščine, ki pričajo o preteklosti in ki ponazarjajo določen razvoj oziroma zgodovinski pomen. Lahko izhaja iz povezave z določenimi osebnostmi in /ali dogodki, iz dokumentarne oziroma arhivske vrednosti. Opredelitev kriterija je rezultat znanstvenega preučevanja in razumevanja dediščine.	 <p>Grad Bogenšperk, EŠD 29. Del zgodovinskega pomena izhaja iz dejstva, da je na gradu bival J.V.Valvasor (tudi vir za preučevanje zgodovine gradov). Vir fotografije: A. Perko.</p>
VIII (a) ARHEOLOŠKI POMEN	Opisni podkriterij opredeljuje vrednost dediščine na podlagi arheoloških najdb , opredelitve arheološkega pomena teh najdb kot priče določenega razvoja oziroma opredelitve arheološkega potenciala dediščine (na podlagi predhodnih raziskav utemeljena določitev še ne izkopanih arheoloških najdišč).	 <p>Knežji dvorec Celje, EŠD 60. Rimske izkopanine. Vir fotografije: http://slovenia.info</p>
VIII (b) AVTENTIČNOST	Opisni podkriterij opredeljuje stopnjo verodostojnosti, izvirnosti in originalnosti elementov v smislu ohranjenosti originalne oblike in zasnove, materialov, uporabe in namena, tradicij, lokacije ..., kot tudi virov, povezanih z dediščino in na podlagi katerih so opredeljene vrednote dediščine. Del razumevanja podkriterija vsebuje tudi kriterij »starost« (Riegl), ki opredeljuje evidentno povezavo dediščine s preteklostjo na podlagi starosti kot posledice ciklusa naravnega staranja brez očitnih restavratorskih posegov in vplivov predčasnega staranja (npr. patina).	 <p>Gamberk, EŠD 138. Avtentičnost ohranjenih ruševin. Vir fotografije: http://gradovi.net</p>
VIII (c) TEHNOLOŠKI POMEN	Opisni podkriterij opredeljuje vrednost dediščine kot stopnje v razvoju določenega tehnološkega procesa, produkta, tehnologije. V to skupino sodita tudi na primer rokodelska in obrtniška vrednost, povezani s procesom, spretnostmi in metodami gradnje (tradicionalno graditeljstvo), kot tudi pomen, povezan z industrijskim in tehnološkim razvojem (industrijska, tehnična dediščina).	 <p>Planina pri Sevnici, EŠD 7924. Romanska zidava. Vir fotografije: http://gradovi.net</p>

8 PREDSTAVITEV RAZISKAVE

8.1 Določitev medsebojne pomembnosti kriterijev in podkriterijev

Vrednost oziroma uteži posameznih kriterijev in podkriterijev, ki odražajo njihovo medsebojno pomembnost, smo določili z metodo AHP na podlagi strukturiranih intervjujev z izbranimi strokovnjaki in študenti. Pri izvedbi raziskave smo uporabili računalniško programsko opremo *Expert Choice* (Expert Choice, 2004). Le-ta temelji na metodi AHP in je orodje, namenjeno znanstveno podprtemu večkriterijskemu odločanju, pri katerem je treba poleg empiričnih podatkov upoštevati tudi relativno subjektivnost sodb. Programska oprema omogoča pregledno strukturiranje problema in presojo pomembnosti različnih kriterijev na način parne primerjave. Kriteriji se lahko medsebojno primerjajo s tremi vrednostnimi lestvicami: opisno, grafično in numerično; v raziskavi smo izbrali opisno primerjavo. Ko so prioritete relativne medsebojne pomembnosti kriterijev definirane, lahko določimo skupne vrednosti in vrstni red kriterijev in na ta način odločevalcu pomagamo pri izbiri optimalne rešitve. Programska oprema sproti vrednoti medsebojna razmerja med odgovori anketirancev in računa logično nekonsistenco sodb, kar omogoča odkrivanje možnih napak v sodbah ali njihovo dejansko nekonsistenco. Velja, da je nekonsistenca, ki je nižja od stopnje 0,1, sprejemljiva (Expert Chioce, 2004).

Strokovnjaki in študenti so med intervjujem izpolnili vprašalnik, ki je pripravljen po metodi AHP. Določitev medsebojne pomembnosti kriterijev je potekala najprej s parno primerjavo vsakega glavnega kriterija z vsemi ostalimi in nato s parno primerjavo treh podkriterijev znotraj vsakega glavnega kriterija. Vprašalnik s predstavitvenim obrazcem, navodili in pojasnili je v Prilogi B te disertacije. V sklepnem delu intervjuja so strokovnjaki in študenti podali tudi svoje pripombe in komentarje k predlaganemu modelu.

Za izvedbo raziskave smo oblikovali tri vzorce strokovnjakov:

- vzorec A – slovenski strokovnjaki,
- vzorec B – slovenski študenti,
- vzorec C – strokovnjaki držav Evropske unije.

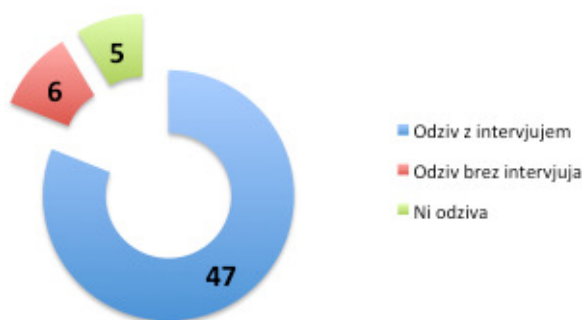
8.2 Predstavitev vzorca A – slovenski strokovnjaki

Vzorec izbranih slovenskih strokovnjakov – vzorec A smo oblikovali tako, da smo vsakemu glavnemu kriteriju določili vsaj eno in največ dve nosilni vedi,⁸³ nato pa smo izbrali strokovnjake za vsako vedo, pri čemer je bilo merilo vsaj pet let delovnih izkušenj na področju ohranjanja kulturne dediščine. Vzorec predstavljamo na podlagi predstavitvenega obrazca, na katerem so sodelujoči strokovnjaki pred izpolnjevanjem vprašalnika poleg imena navedli izobrazbo, vedo (CERIF), specializacijo oziroma področje dela, delovno mesto in ustanovo ter izkušnje v letih na področju ohranjanja kulturne dediščine. Strokovnjaki so v razdelkih veda in specializacija oziroma področje dela lahko opredelili

⁸³ Vede v obeh vzorcih so bile določene na podlagi: *Common European Research Classification Scheme, annex to CERIF (Common European Research project Information Format, Official Journal of the European Communities, L189, 1991), Zakona o strokovnih in znanstvenih naslovih (1998) in Uredbe o samozaposlenih v kulturi (2004, 2006, 2010).*

več ved oziroma področij, zaradi česar se število strokovnjakov pri predstavitvi vzorca razlikuje od dejanskega števila sodelujočih v raziskavi.

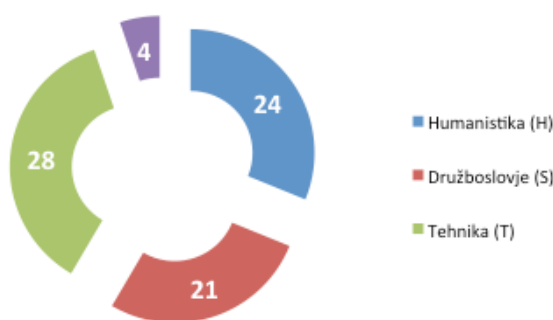
K sodelovanju v raziskavi smo povabili 58 strokovnjakov, od tega jih je 47 izpolnilo vprašalnik, 6 se jih je odzvalo le s pogovorom, 5 pa se jih vabilu ni odzvalo (Slika 18). Vsakega strokovnjaka smo vabili osebno, vprašalnik pa so lahko izpolnili na tiskanem izvodu, v *Excel* obliki ali neposredno z vnašanjem sodb v masko, izdelano s programsko opremo *Expert Choice*. Večino intervjujev smo opravili osebno, ker je bilo na ta način mogoče zbrati tudi neposredne odzive in komentarje udeležencev. Povprečna delovna doba strokovnjakov, ki so sodelovali v raziskavi, je bila 14,5 let.

Slika 18: Vzorec A, odziv strokovnjakov na vabilo k sodelovanju v raziskavi, n = 58.

Figure 18: Sample A, response of experts to the invitation to participate in the study, n = 58.

V vzorcu je bilo zastopanih 45 strokovnjakov s področij humanistike in družboslovja in 32 strokovnjakov s področij naravoslovja in tehnike (Slika 19).⁸⁴

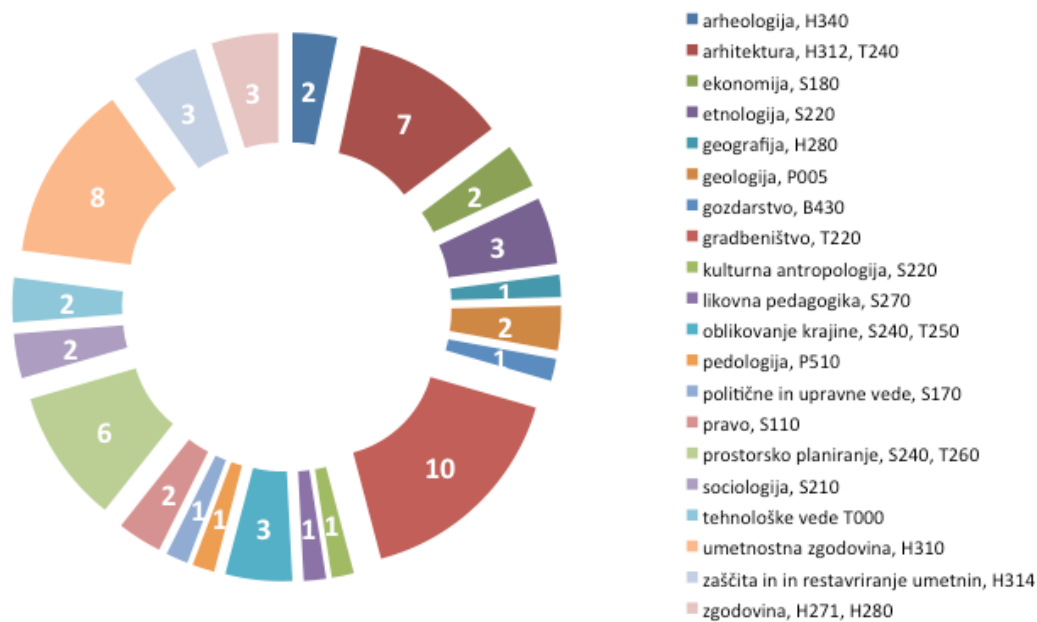

Slika 19: Vzorec A, zastopanost strokovnjakov po vedah (naravoslovje, tehnika, družboslovje, humanistika), n = 47.

Figure 19: Sample A, representation of experts by discipline (natural sciences, technical sciences, social sciences, humanities), n = 47.

V raziskavi je sodelovalo 47 strokovnjakov 20 ved. Ob upoštevanju dejstva, da so nekateri strokovnjaki v predstavitvenem obrazcu kot nosilno opredelili več kot eno vedo, so bile vede v vzorcu zastopane, kot prikazuje Slika 20.

⁸⁴ Nekatero vede sodijo pod dve kategoriji: arhitektura H in T, oblikovanje krajine S in T, prostorsko planiranje S in T.

Slika 20: Vzorec A, zastopanost strokovnjakov po vedah, n = 47.

Figure 20: Sample A, representation of experts by discipline, n = 47.

Največ strokovnjakov je zastopalo področje gradbeništva (10), sledijo umetnostna zgodovina (8), arhitektura (7) in prostorsko planiranje (6), po trije so zastopali etnologijo, oblikovanje krajine, zaščito in restavriranje umetnin in zgodovino, po dva arheologijo, ekonomijo, geologijo, pravo, sociologijo in tehnične vede, po eden pa geografijo, gozdarstvo, kulturno antropologijo, likovno pedagogiko, pedologijo ter politične in upravne vede. Med tistimi, ki se niso odzvali, so po eden zastopali zgodovino, gradbeništvo, kemijo, umetnostno zgodovino in oblikovanje krajine.

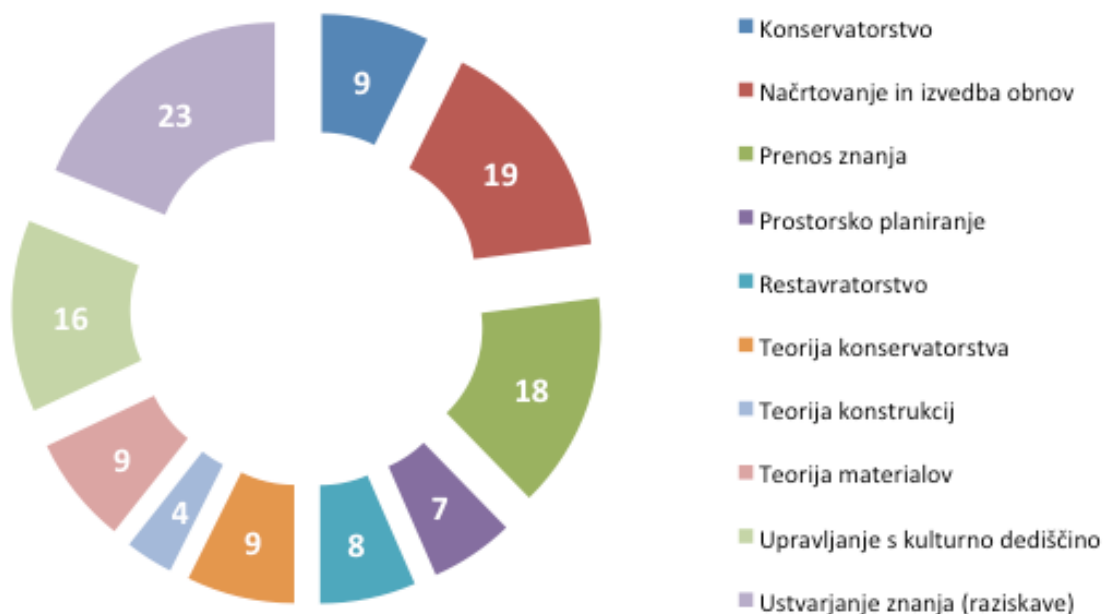
Največ strokovnjakov je kot svoje področje dela opredelilo ustvarjanje znanja (23), sledijo načrtovanje in izvedba obnov (19), prenos znanja (18) in upravljanje s kulturno dediščino (16). Po devet strokovnjakov je opredelilo konservatorstvo, teorijo konservatorstva in teorijo materialov, osem restavriranje, sedem prostorsko planiranje in štiri teorijo konstrukcij. Področja dela prikazuje Slika 21.⁸⁵ Med sodelujočimi strokovnjaki jih je osem zaposlenih v zasebnem sektorju, ostali pa v javnem.⁸⁶ Ker sta dva strokovnjaka zaposlena na dveh ustanovah hkrati, skupno število za dve presega število sodelujočih v raziskavi.

Največ strokovnjakov je zaposlenih na Univerzi v Ljubljani (16), nato na Zavodu RS za varstvo kulturne dediščine (8), na M (4), na Gradbenem inštitutu ZRMK (3), po dva v podjetju Gea Consult d.o.o., na Mestni občini Ljubljana, v Narodnem muzeju Slovenije, na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU in kot samostojna podjetnika, po eden pa na Univerzi na Primorskem, na Ministrstvu RS za izobraževanje, znanost in šport, v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje, na Stanovanjskem skladu RS

⁸⁵ Vsi univerzitetni profesorji so bili avtomatično uvrščeni pod kategoriji ustvarjanje in prenos znanja. Po le enkrat omenjena področja popularizacija, promocija in oživljanje dediščine, upravljanje z EU in nacionalnimi sredstvi in pravno varstvo so bili uvrščeni pod kategorijo upravljanje s kulturno dediščino.

⁸⁶ Pravnoorganizacijska oblika je razvidna iz akta o ustanovitvi poslovnega subjekta oziroma *Zakona o gospodarskih družbah* (Ur. l. RS 42/2006 s spremembami) in *Zakona o zavodih* (Ur. l. RS 12/1991, s spremembami).

in v podjetju Populus d.o.o. To pomeni, da dobrih 30% strokovnjakov prihaja iz akademskega in javnega sektorja, slabih 10% iz državne uprave in dobrih 6% iz zasebnega sektorja.

Slika 21: Vzorec A, zastopanost strokovnjakov po področju dela, n = 47.

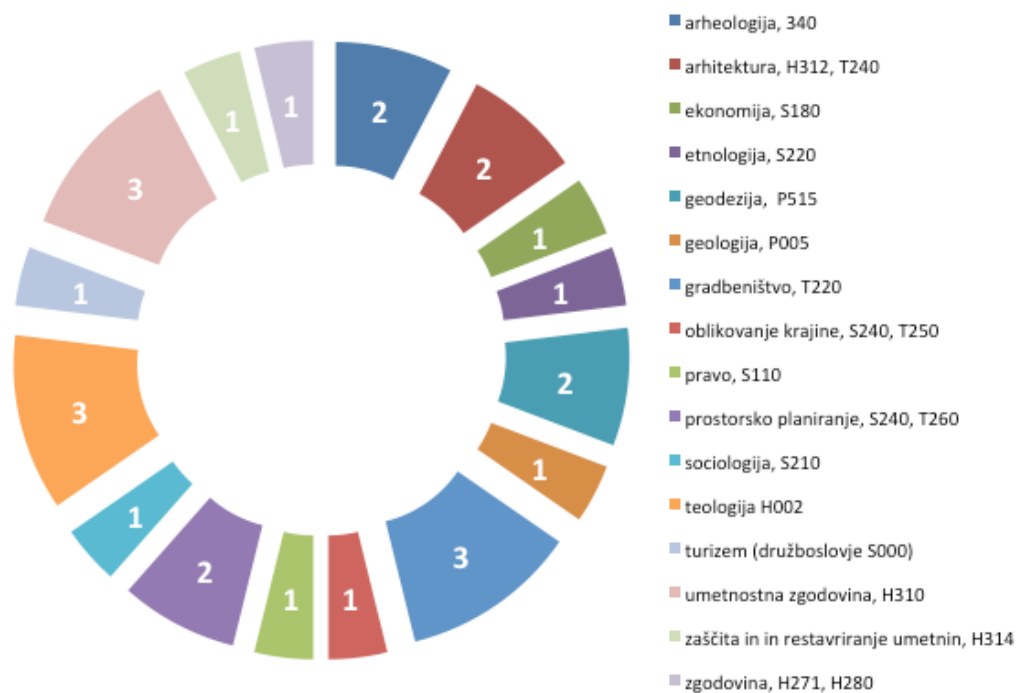
Figure 21: Sample A, representation of experts by the field of work, n = 47.

8.3 Predstavitev vzorca B – slovenski študenti

Vzorec študentov – vzorec B smo oblikovali na podlagi določitve relevantnih študijskih smeri glede na glavne kriterije. Izbrali smo študijske programe, kjer predmetniki predvidevajo vsebine s področja celostnega ohranjanja dediščine, oziroma bi jih glede na vsebinsko opredelitev kriterijev tam lahko pričakovali. Vzorec predstavljamo na podlagi predstavitvenega obrazca, na katerem so sodelujoči študentje pred izpolnjevanjem vprašalnika poleg imena opredelili študijsko smer, vedo (CERIF) in univerzo, na kateri študirajo.

Ker smo intervjuje opravili osebno, je bil odziv študentov 100%.

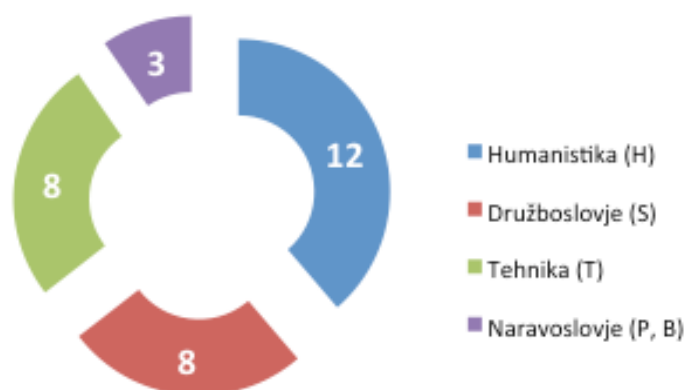
Vzorec je sestavljalo 26 študentov s 16 področij, kot prikazuje Slika 22.

Slika 22: Vzorec B, zastopanost študentov po vedah, n = 26.

Figure 22: Sample B, representation of students by disciplines, n = 26.

Največ študentov je zastopalo gradbeništvo, teologijo in umetnostno zgodovino in sicer po trije, po dva sta zastopala arhitekturo, arheologijo, geodezijo in prostorsko planiranje, po eden pa ekonomijo, etnologijo, geologijo, oblikovanje krajine, pravo, sociologijo, turizem, zaščito in restavriranje umetnin in zgodovino. V vzorcu je bilo tako največ študentov humanistike (12), nato družboslovja in tehnike (po 8) in najmanj s področij naravoslovja (3), kot prikazuje Slika 23.⁸⁷

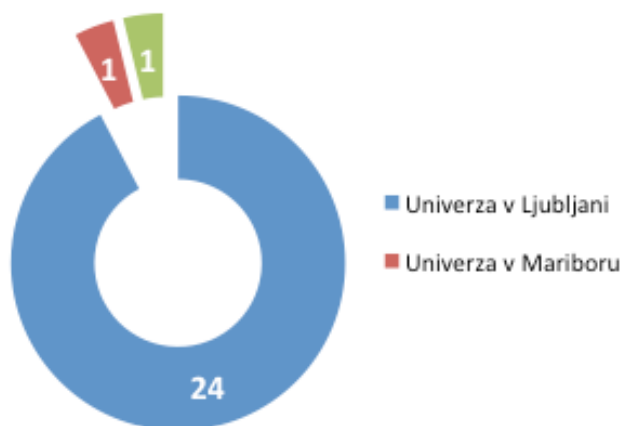

Slika 23: Vzorec B, zastopanost študentov po vedah (naravoslovje, tehnika, družboslovje, humanistika), n = 26.

Figure 23: Sample B, representation of students by discipline (natural sciences, technical sciences, social sciences, humanities), n = 26.

⁸⁷ Nekatere vede smo uvrstili pod dve kategoriji: arhitektura H in T, oblikovanje krajine S in T, prostorsko planiranje S in T.

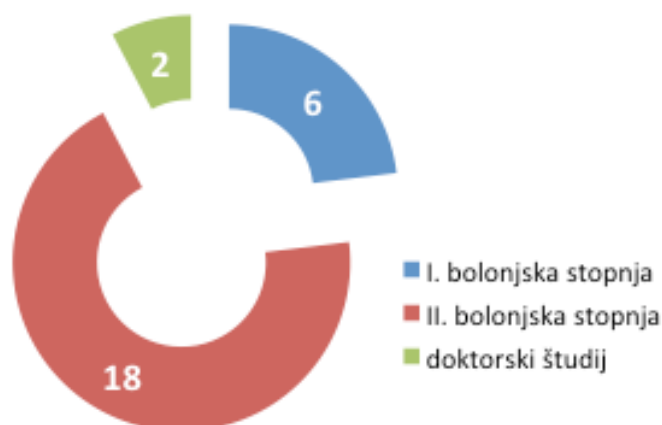
Največ študentov je bilo z Univerze v Ljubljani (24), po eden pa z Univerze v Mariboru in z Univerze na Primorskem (slika 24).

Slika 24: Vzorec B, zastopanost študentov po univerzi, n = 26.

Figure 24: Sample B, representation of students by the university, n = 26.

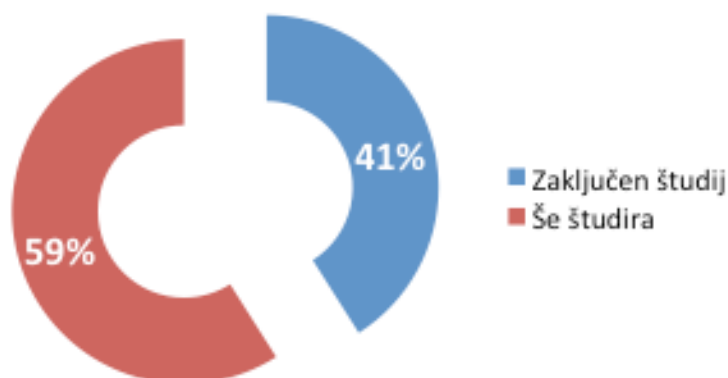
Glede na doseženo izobrazbo ali trenutno izobraževanje je v vzorcu največ študentov druge bolonjske stopnje in starih univerzitetnih programov (18), manj je študentov prve bolonjske stopnje (6), najslabše zastopani pa so doktorski študenti (2), kot prikazuje Slika 25.

Slika 25: Vzorec B, zastopanost študentov glede na stopnjo študija, n = 26.

Figure 25: Sample B, representation of students by the degree of study, n = 26.

Med študenti v vzorcu B jih je 41% študij že zaključilo, 59% pa jih je v času intervjuja še študiralo (Slika 26).

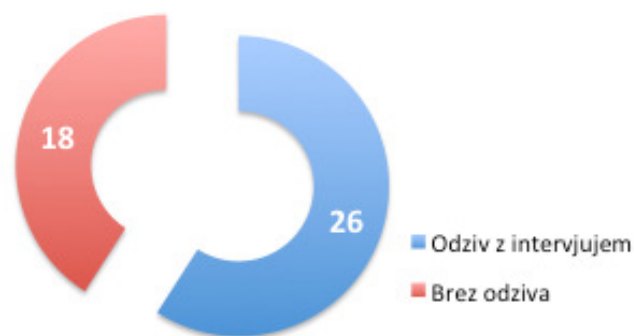
Slika 26: Vzorec B, zastopanost študentov glede na status, n = 26.

Figure 26: Sample B, representation of students by the status, n = 26.

8.4 Predstavitev vzorca C – strokovnjaki iz držav EU

Vzorec strokovnjakov iz držav Evropske unije – vzorec C smo oblikovali tako, da smo k sodelovanju povabili strokovnjake iz treh evropskih projektov s področja ohranjanja kulturne dediščine, v katerih je v obdobju 2010 – 2014 sodelovala Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo Univerze v Ljubljani. To so bili: projekt 7. okvirnega programa EU-CHIC, projekt 7. okvirnega programa *Climate for Culture* in INTERREG IVC projekt HISTCAPE. Tudi v tem vzorcu smo upoštevali kriterij vsaj petih let delovnih izkušenj s področja ohranjanja kulturne dediščine. Vzorec predstavljamo na podlagi predstavitvenega obrazca, na katerem so sodelujoči strokovnjaki pred izpolnjevanjem vprašalnika poleg imena opredelili izobrazbo, vedo (CERIF), specializacijo oziroma področje dela, delovno mesto in ustanovo ter izkušnje v letih na področju ohranjanja kulturne dediščine. Strokovnjaki so v razdelkih veda in specializacija oziroma področje dela lahko opredelili več ved oziroma področij, zaradi česar se število strokovnjakov pri predstavitvi vzorca razlikuje od dejanskega števila sodelujočih v raziskavi. Strokovnjaki so bili vabljeni osebno ali prek elektronske pošte. Na oba načina so tudi lahko izpolnili vprašalnik. Povprečna delovna doba strokovnjakov, ki so sodelovali v raziskavi, je bila 13,5 let.

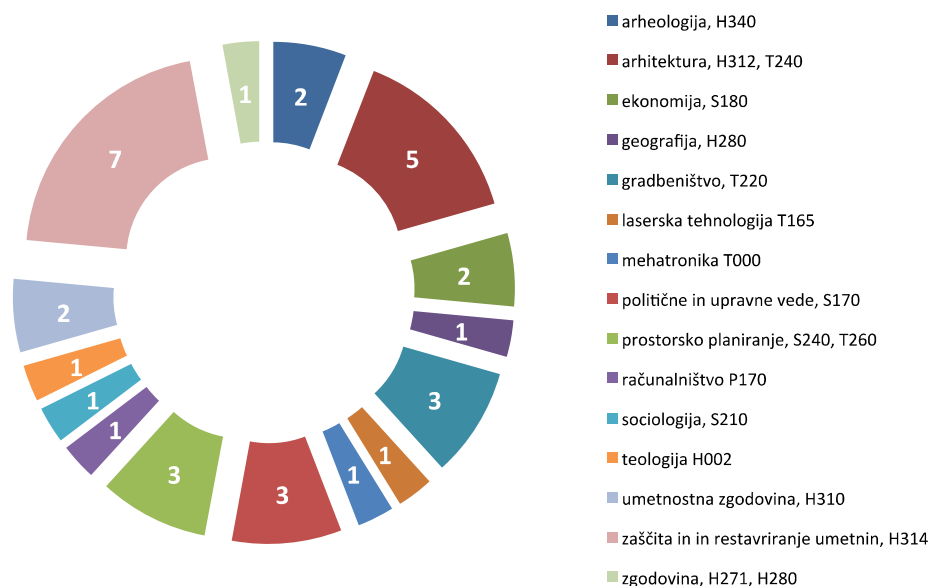
K sodelovanju v raziskavi je bilo povabljenih 44 strokovnjakov, 26 se jih je povabilu odzvalo, 18 pa jih na vabilo ni odgovorilo, kot prikazuje Slika 27.

Slika 27: Vzorec C, odziv strokovnjakov na vabilo k sodelovanju v raziskavi, n = 44.

Figure 27: Sample C, response of experts to the invitation to participate in the study, n = 44.

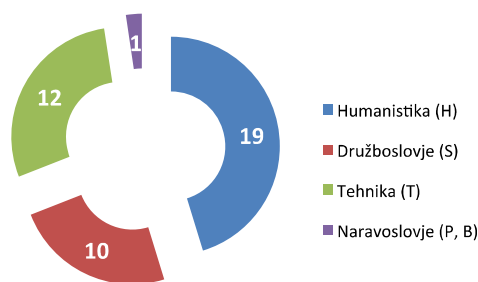
Zastopanost strokovnjakov po vedah prikazuje slika 28.

Slika 28: Vzorec C, zastopanost strokovnjakov po vedah, n = 26.

Figure 28: Sample C, representation of experts by the discipline, n = 26.

Največ strokovnjakov je predstavljalo zaščito in restavriranje umetnin (7), nato arhitekturo (5), gradbeništvo, upravne in politične vede in prostorsko planiranje (3), arheologijo, ekonomijo in umetnostno zgodovino (2), po eden pa je predstavljaj geografijo, lasersko tehnologijo, mehatroniko, računalništvo, sociologijo, teologijo in zgodovino. V vzorcu je bilo tako največ strokovnjakov humanistike (19), nato tehnike (12), družboslovja (10) in naravoslovja (1), kot kaže Slika 29.⁸⁸

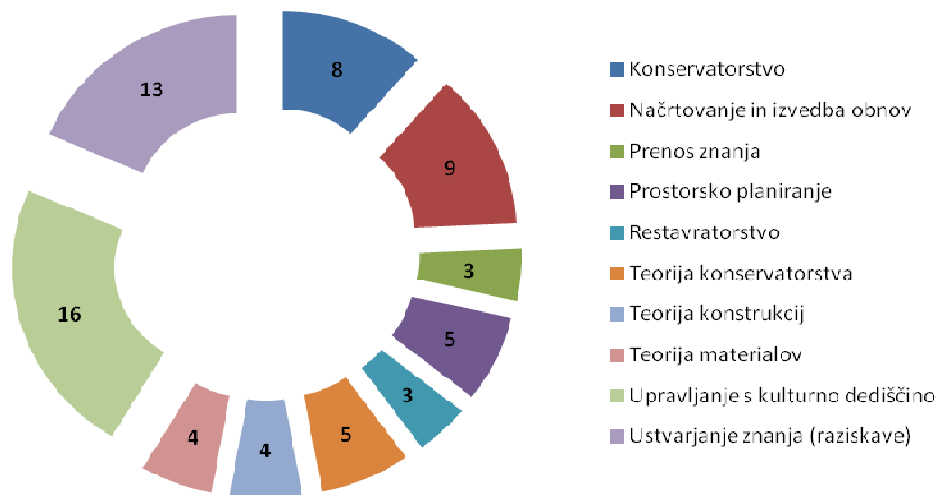
Slika 29: Vzorec C, zastopanost strokovnjakov po vedah (naravoslovje, tehnika, družboslovje, humanistika), n = 26.

Figure 29: Sample C, representation of experts by the discipline (natural sciences, technical sciences, social sciences, humanities), n = 26.

Največ strokovnjakov je kot področje dela opredelilo upravljanje s kulturno dedščino (16), nato ustvarjanje znanja (13), načrtovanje in izvedbo obnov (9) in konservatorstvo (8). Po pet jih je kot

⁸⁸ Nekateri vede smo uvrstili pod dve kategoriji: arhitektura H in T, oblikovanje krajine S in T, prostorsko planiranje S in T.

področje dela opredelilo prostorsko planiranje in teorijo konservatorstva, po štirje teorijo konstrukcij in teorijo materialov, po trije pa prenos znanja in restavracijsko. Področja dela prikazuje Slika 30.⁸⁹

Slika 30: Vzorec C, zastopanost strokovnjakov po področju dela, n = 26.

Figure 30: Sample C, representation of experts by the field of work, n = 26.

Ustanove, v katerih so zaposleni strokovnjaki, so prikazane v Preglednici 13, pregled pa kaže, da jih 74% prihaja iz javnega sektorja, 26% pa iz zasebnega sektorja.

Preglednica 13: Vzorec C, zastopanost strokovnjakov po ustanovi, n = 26. Kratica pred ustanovo pomeni projekt, v katerem je sodeloval strokovnjak.

Table 13: Sample C, representation of experts by the institution, n = 26. Acronym before the institution indicates project in which the expert participated.

USTANOVE, IZ KATERIH SO IZPRAŠANI TUJI STROKOVNJAKI	ŠTEVILO STROKOVNJAKOV
CFC, Bavarski oddelek za državne gradove, vrtove in jezera, Nemčija	2
CFC, Romunska evangeličanska cerkev, Romunija	1
CFC, Vodja laboratorija inštituta FORTH, Grčija	1
EU-CHIC, Akademija za likovno umetnost, Poljska	1
EU-CHIC, CFC, Pravni forum evropske dediščine (EHLF)	1
EU-CHIC, CFC, Univerza v Zagrebu, Fakulteta za gradbeništvo	1
EU-CHIC, samostojni svetovalec, Avstrija	1
EU-CHIC, samostojni svetovalec, Velika Britanija	1

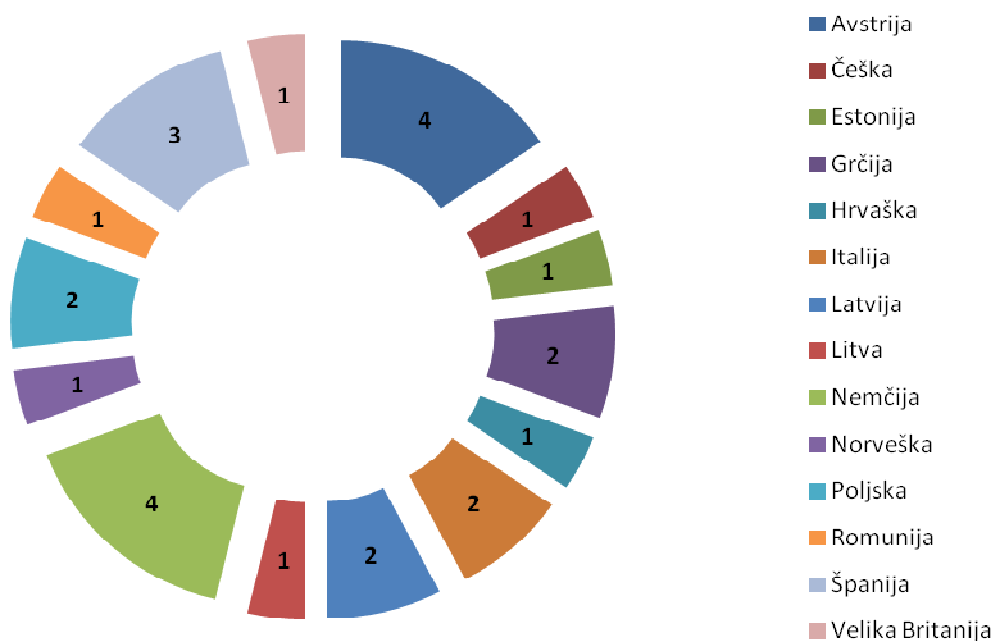
se nadaljuje ...

⁸⁹ Po le enkrat omenjena področja popularizacija, promocija in oživljanje dediščine, upravljanje z EU in nacionalnimi sredstvi in kulturni turizem smo uvrstili pod upravljanje s kulturno dediščino.

... nadaljevanje Preglednice 13

EU-CHIC, Akademija znanosti in umetnosti, Poljska	1
EU-CHIC, Akademija znanosti in umetnosti, Češka	1
EU-CHIC, Ministrstvo za podnebje in okolje, Norveška	1
EU-CHIC, Nacionalna tehniška univerza Atene, Grčija	1
EU-CHIC, Univerza v Ferari, Italija	1
HISTCAPE, Občinska uprava okrožja Alythus, Litva	1
HISTCAPE, Regionalna oblast regije Castilia & Leon, Španija	2
HISTCAPE, EU-CHIC, Tecnalía zasebno podjetje, Španija	1
HISTCAPE, samostojna svetovalka, Nemčija	1
HISTCAPE, zasebna ustanova Landentwicklung Steiermark, Avstrija	1
HISTCAPE, Univerza v Gradcu, Avstrija	1
HISTCAPE, Regionalni razvojni urad regije Vidzeme, Latvija	2
HISTCAPE, UNESCO	1
HISTCAPE, Regionalna oblast regije Marke, Italija	1
HISTCAPE, Okrožno združenje občin regije Saaremaa, Estonija	1

Vzorec C je zajel strokovnjake iz 14 držav Evropske unije, in sicer po štiri iz Avstrije in Nemčije, po tri iz Španije, po dva iz Grčije, Italije, Latvije in Poljske ter po enega iz Češke, Estonije, Hrvaške, Litve, Norveške, Velike Britanije in Romunije (Slika 31).

Slika 31: Vzorec C, zastopanost strokovnjakov po državah, n = 26.

Figure 31: Sample C, representation of experts by the state, n = 26.

8.5 Potek raziskave

Intervjuji s strokovnjaki so potekali v treh korakih. Najprej smo izvedli intervjuje z vzorcem A. Kot prvo stopnjo intervjujev vzorca A smo decembra 2012 in januarja 2013 izvedli pilotne intervjuje s 17 slovenskimi strokovnjaki. Izvedba raziskave je podrobno predstavljena v Vodopivec et al. (2014b). Na podlagi njihovega odziva in komentarjev smo metodološko dodelali vprašalnik, zlasti opise posameznih kriterijev, ki so postali krajši, poudarili smo tudi ključne besede. Nato smo od septembra 2013 do januarja 2014 izvedli dodatnih 30 intervjujev.

V drugem koraku smo želeli preveriti odziv tistih strokovnjakov, ki bodo v prihodnje delovali na področju ohranjanja kulturne dediščine, zanimalo pa nas je tudi, ali študentje v študijskem procesu slišijo vsebine, povezane s tem področjem. V ta namen smo oktobra 2013 izvedli intervjuje s študenti vzorca B. Potek te raziskave in rezultati so podrobneje predstavljeni v Vodopivec et al. (2014a). Da bi rezultate raziskave lahko primerjali z evropskim prostorom, smo v tretjem koraku od junija 2013 do januarja 2014 izvedli intervjuje s strokovnjaki iz držav Evropske unije, torej z vzorcem C. V nadaljevanju predstavljamo rezultate vsake od treh faz, ki jih v sklepnem delu razdelka tudi primerjamo.

Strokovnjaki in študenti so vprašalnik lahko izpolnjevali na tri načine, in sicer pisno na tiskanem gradivu, v *Excel* tabeli (Slika 32) ali neposredno v maski, oblikovani s pomočjo programske opreme *Expert Choice*. Različne možnosti izpolnjevanja so bile pomembne zaradi večje prilagodljivosti urniku in lokaciji strokovnjaka, čeprav smo si zaradi dokumentiranja odziva prizadevali za osebne intervjuje. Rezultate vrednotenja strokovnjakov, ki so vprašalnik izpolnjevali v tiskani ali *Excel* obliki, smo naknadno vnesli v masko programske opreme *Expert Choice*.

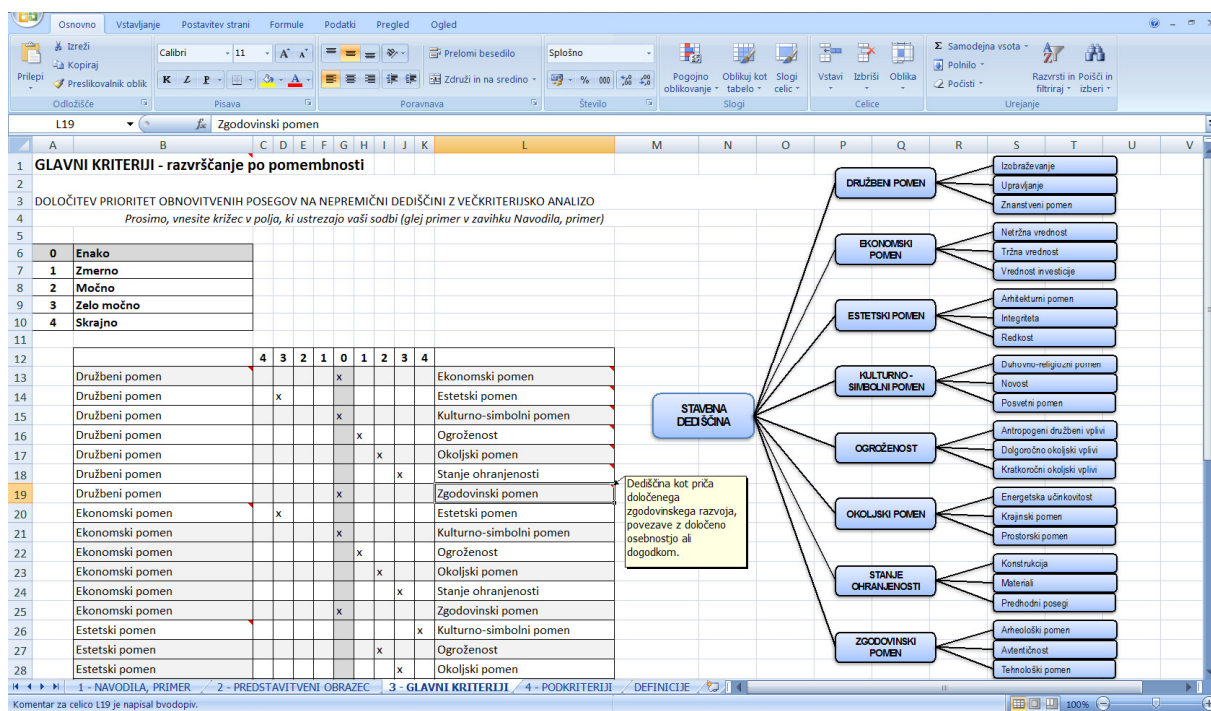
Vprašalnik je sestavljen iz petih delov: prvi del so navodila in primer izpolnjenega vprašalnika, drugi del je predstavitveni obrazec s podatki o izobrazbi, vedi, področju dela, ustanovi, delovnem mestu in delovni dobi strokovnjaka. Tu je bilo mogoče vpisati tudi morebitne komentarje strokovnjakov. Tretji del je tabela parnih primerjav glavnih kriterijev, četrti del pa tabela parnih primerjav podkriterijev. Kriteriji in podkriteriji so navedeni v naključnem vrstnem redu. Definicije vsakega kriterija in podkriterija so skupaj s kriterijskim drevesom podane v petem delu vprašalnika, z izjemo pri obliki *Excel*, kjer so bile definicije podane v zavihkih ob posameznem kriteriju oziroma podkriteriju.

Vsebinsko izhodišče intervjuja, torej empiričnega dela raziskave, je bilo večje število gradov, ki potrebujejo obnovo, sredstva zanjo pa so omejena. Zato je potrebno na podlagi danih kriterijev določiti vrstni red oziroma prioritete obnov. Pomembno je, da se ocenjujejo spomeniki, ki jim je bil z razglasitvijo že priznan določen pomen, in da ocenjevanje izhaja iz obstoječega stanja. Metoda torej ni namenjena razvrščanju gradov po pomembnosti, ampak opredelitvi nujnosti obnovitvenih posegov v spomenike, kadar so sredstava omejena.

V raziskavi je bila uporabljena petstopenjska opisna vrednostna lestvica pomembnosti: 0 – enako, 1 – zmerno, 2 – močno, 3 – zelo močno, 4 – skrajno.

Vsak strokovnjak oziroma študent je najprej parno primerjal vsak glavni kriterij z vsakim, nato pa znotraj vsakega glavnega kriterija parno primerjal po tri podkriterije vsakega z vsakim. Sodbe "bolj

pomemben" se nahajajo na levi strani tabele, sodbe "manj pomemben" se nahajajo na desni strani tabele. Z vrednostno lestvico določimo stopnjo pomembnosti (Slika 32).

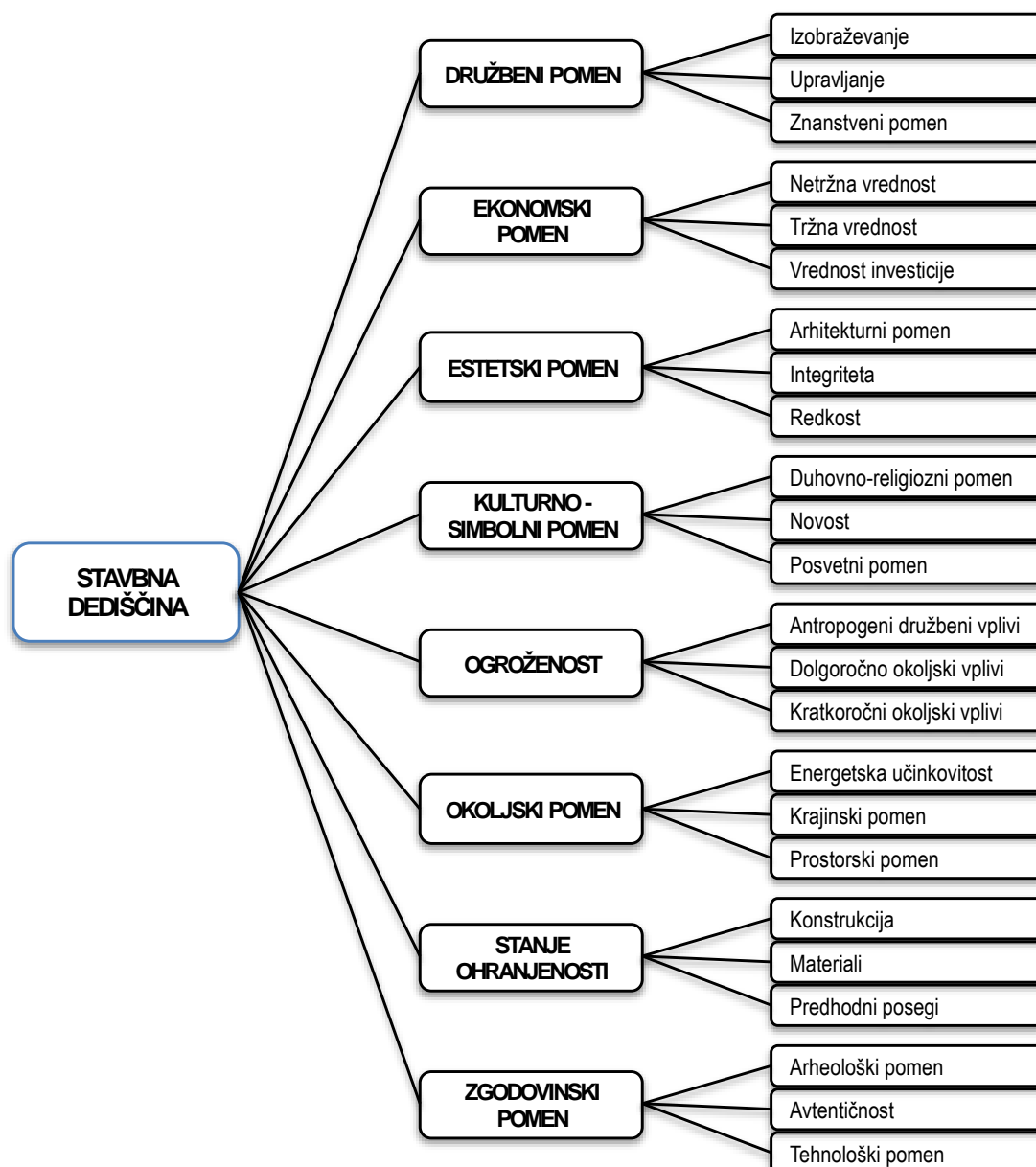

Slika 32: Primer izpolnjenega vprašalnika v *Excel* formatu: tabela parnih primerjav z definicijami in kriterijsko drevo. Okoljski pomen na primer je bil glede na stopnjo pomembnosti ocenjen *močno* pomembnejši v primerjavi z ekonomskim pomenom.

Figure 32: An example of a completed questionnaire in *Excel* format: table of pairwise comparisons with the definitions and criteria tree. Environmental significance, for example, was rated as *strongly* more important than economic significance.

9 ANALIZA REZULTATOV

Po opredelitvi medsebojne pomembnosti kriterijev in podkriterijev z metodo AHP na podlagi strukturiranih intervjujev z izbranimi strokovnjaki smo dobili uteži kriterijev in podkriterijev razvrščenih po osnovni shemi, prikazani na Sliki 33. Računski model za izračun uteži je predstavljen v članku Vodopivec et al. (2014b). V Preglednici 14 so prikazane uteži glavnih kriterijev in podkriterijev.

Slika 33: Osnovna shema kriterijev in podkriterijev, na podlagi katere je bil izdelan vprašalnik.

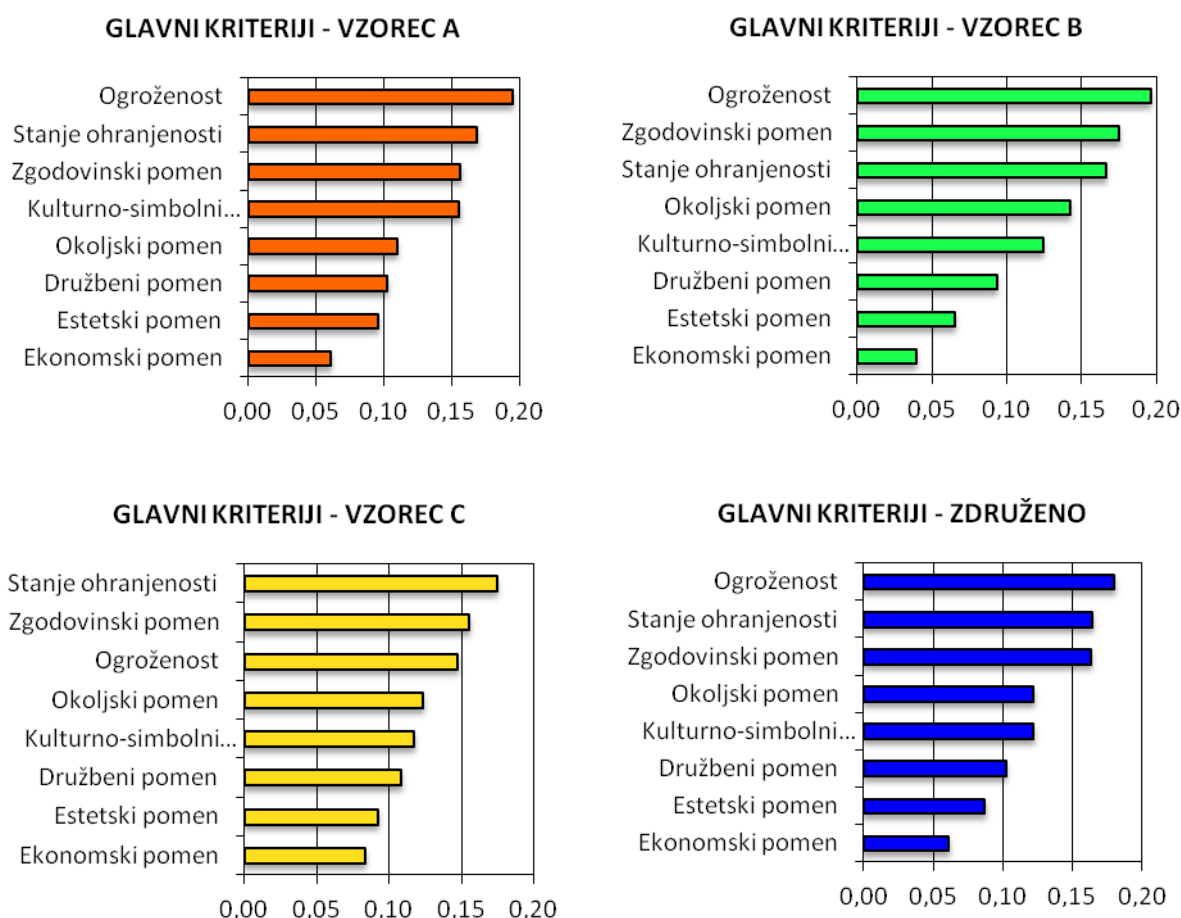
Figure 33: The basic scheme of main criteria and subcriteria on which basis the questionnaire has been created.

Preglednica 14: Prikaz uteži glavnih kriterijev in podkriterijev metode ocene lastnosti dediščine, izračunane s programsko opremo *Expert Choice*. Vrstni red v tabeli sledi vrstnemu redu vsebinskih vidikov, prikazanih na Sliki 33.

Table 14: List of weights of main criteria and subcriteria of the method for the assessment of heritage properties, calculated with the *Expert Choice* software. The order of elements follows thematic areas presented in Figure 33.

Glavni kriterij	Utež kriterija w_i			Podkriterij	Utež podkriterija w_{ij}			$\sum_{i=1}^M w_{ij} = 1$
	vz. A	vz. B	vz. C		vz. A	vz. B	vz. C	
Družbeni pomen	0,102	0,093	0,108	Upravljanje	0,406	0,182	0,259	1,00
				Izobraževalni p.	0,310	0,451	0,404	
				Znanstveni p.	0,285	0,367	0,337	
Ekonomski pomen	0,060	0,039	0,083	Tržna vrednost	0,213	0,396	0,456	1,00
				Investicije – oc.vr.	0,365	0,307	0,304	
				Netržna vr.	0,422	0,297	0,240	
Estetski pomen	0,095	0,065	0,092	Arhitekturni p.	0,345	0,225	0,306	1,00
				Integriteta	0,292	0,274	0,261	
				Redkost	0,364	0,501	0,433	
Kulturno-simbolni pomen	0,115	0,124	0,117	Novost	0,272	0,244	0,254	1,00
				Duh.-religiozni p.	0,324	0,366	0,412	
				Posvetni pomen	0,404	0,390	0,334	
Ogroženost	0,194	0,196	0,147	Antropo druž. vpl.	0,367	0,222	0,330	1,00
				Kratkoročni v.	0,286	0,307	0,347	
				Dolgoročni v.	0,347	0,471	0,323	
Okoljski pomen	0,109	0,142	0,123	Energ. učinkov.	0,166	0,287	0,210	1,00
				Prostorski p.	0,435	0,359	0,393	
				Krajinski p.	0,399	0,354	0,398	
Stanje ohranjenosti	0,168	0,166	0,174	Predhodni posegi	0,181	0,264	0,230	1,00
				Konstrukcija	0,485	0,423	0,449	
				Materiali	0,334	0,313	0,321	
Zgodovinski pomen	0,156	0,175	0,155	Arheološki p.	0,248	0,287	0,275	1,00
				Tehnološki p.	0,224	0,313	0,211	
				Avtentičnost	0,528	0,401	0,514	

9.1 Glavni kriteriji

Slika 34: Grafični prikaz relativne pomembnosti oz. uteži glavnih kriterijev, določene na podlagi metode AHP in izračunane s programsko opremo *Expert Choice*.

Figure 34: Graphic presentation of the relative importance or weights of main criteria defined by the AHP method and calculated by the *Expert Choice* software.

Rezultati vzorca A (Slika 34) kažejo, da imata med glavnimi kriteriji kriterija ogroženosti ter stanje ohranjenosti skupno relativno pomembnost 36%, kar pomeni, da bistveno vplivata na skupno oceno obravnavanega primera stavbne dediščine oziroma gradu. Sledi jima zgodovinski pomen s 16% deležem. Ostali kriteriji so ocenjeni dokaj enakovredno, z deleži od 6 % do 12 %. Ogroženosti (19%) in stanju ohranjenosti (17%) tako sledijo zgodovinski pomen (16%), kulturno-simbolni pomen (12%), okoljski pomen (11%), družbeni pomen (10%), estetski pomen (10%) in ekonomski pomen (6%). Največja razlika v pomembnosti je med ogroženostjo in ekonomskim pomenom.

Rezultati vzorca B (Slika 34) med glavnimi kriteriji uvrščajo na prvo mesto po pomembnosti ogroženost (20%), sledi zgodovinski pomen (18%), stanje ohranjenosti pa je na tretjem mestu s 17% deležem. Pomembnost kriterijev nato dokaj enakomerno pada prek okoljskega (14%), kulturno-simbolnega (12%), družbenega (9%) in estetskega pomena (7%), najmanj pomemben kriterij po mnenju sodelujočih v vzorcu B pa je ekonomski pomen (4%). Največja razlika po pomembnosti je med ogroženostjo in ekonomskim pomenom.

Razvrstitev glavnih kriterijev vzorca C (Slika 34) izkazuje majhne razlike med kriteriji; na prvih treh mestih so z le dvema odstotnima točkama razlike stanje ohranjenosti (17%), zgodovinski pomen (16%) in ogroženost (15%), sledijo domala enakovredno ovrednoteni okoljski (12%), kulturno-simbolni (12%) in družbeni pomen (11%), na dnu lestvice pa sta estetski (9%) in ekonomski pomen (8%). Največja razlika se torej kaže med stanjem ohranjenosti in ekonomskim pomenom, kriteriji na sredini lestvice pa so vrednoteni dokaj enakomerno.

Združeni rezultati vseh treh vzorcev izkazujejo naslednji vrstni red: ogroženost (18%), nato stanje ohranjenosti in zgodovinski pomen (oba 16%), sledita okoljski in kulturno-simbolni pomen (12%), in nato družbeni (10%), estetski (9%) in ekonomski pomen (6%). Tudi v združenem vzorcu nastopa največja razlika med ogroženostjo in ekonomskim pomenom (12 odstotnih točk). Stanje ohranjenosti in zgodovinski pomen imata enak rezultat, prav tako okoljski in kulturno-simbolni pomen, rahlo zaostaja le estetski pomen.

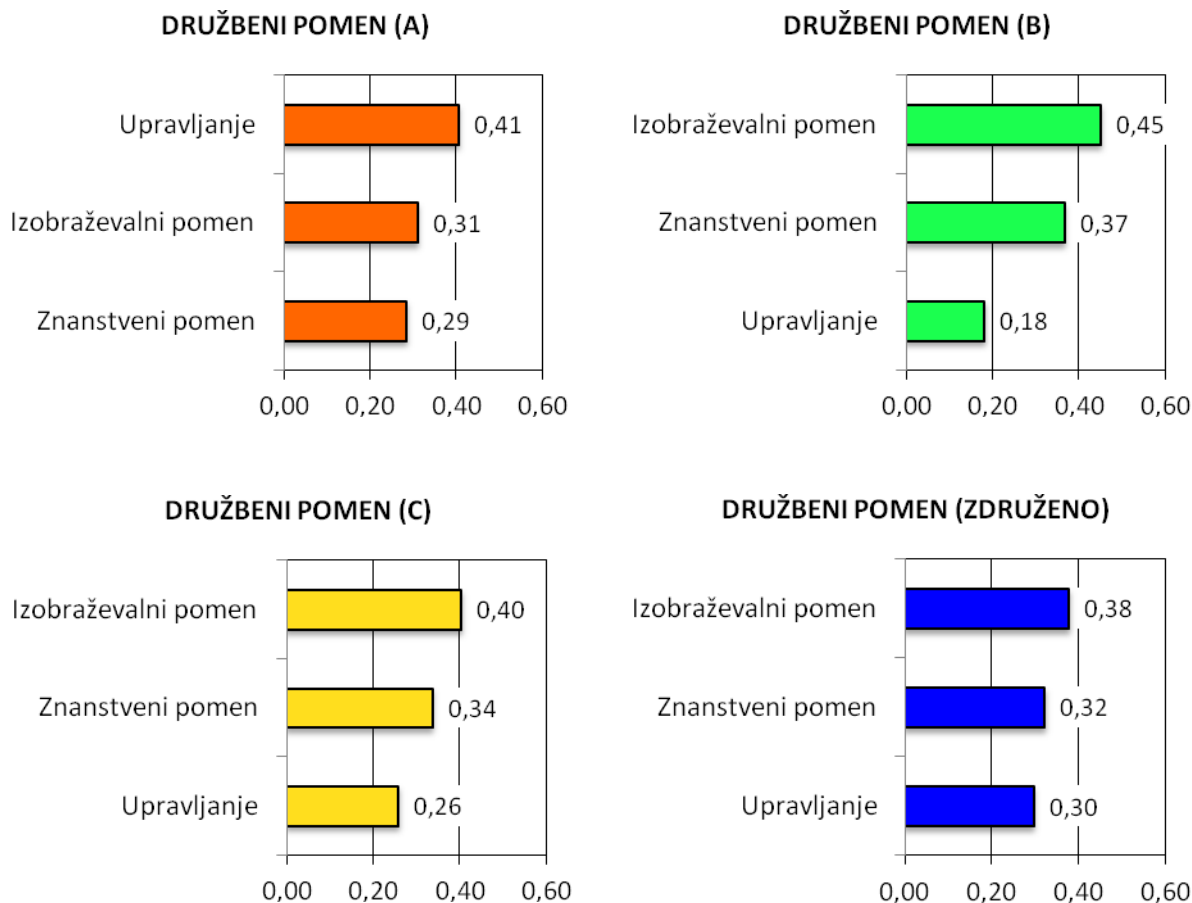
9.2 Podkriteriji

Pregled dobljenih pomembnosti posameznih podkriterijev vzorca A (Slike 35 – 42) kaže, da so podkriteriji vrednoteni precej enakovredno. Rezultati kažejo, da izkazuje največjo pomembnost avtentičnost kot podkriterij zgodovinskega pomena (53%), sledi ji konstrukcija (49%), nedaleč za njima pa se uvrščajo prostorski pomen (44%), netržna vrednost (42%), upravljanje (41%), krajinski pomen (40%) in posvetni pomen (40%). Nad 30% delež izkazujejo podkriteriji antropogeni vplivi (37%), investicijska vrednost (37%), redkost (36%), arhitekturni pomen (35%), dolgoročni okoljski vplivi (35%), materiali (33%), duhovno-religiozni pomen (32%) in izobraževalni pomen (31%). Med 20% in 30% se uvrščajo kratkoročni okoljski vplivi (29%), znanstveni pomen (29%), integriteta (29%), arheološki pomen (25%), novost (27%), tehnološki pomen (22%) in tržna vrednost (21%). Najmanjšo relativno pomembnost pa izkazujeta podkriterija predhodni posegi (18%) in energetska učinkovitost (17%). Največja razlika nastopa med avtentičnostjo kot podkriterijem zgodovinskega pomena in energetske učinkovitostjo kot podkriterijem okoljskega pomena.

Podkriteriji so v vzorcu B dokaj enakomerno zastopani (Slike 35 – 42). Izstopa redkost, ki dosega polovični delež (50%), visoko vrednoteni pa so še dolgoročni okoljski vplivi (47%), izobraževalni pomen (45%), konstrukcija (42%), avtentičnost (40%) in tržna vrednost (40%). Sledijo posvetni pomen (39%), duhovno-religiozni pomen (37%), znanstveni pomen (37%), prostorski pomen (36%), okoljski pomen (35%), kratkoročni okoljski vplivi (31%), materiali (31%), tehnološki pomen (31%), investicijska vrednost (31%) in netržna vrednost (30%). Pod 30% delež se uvrščajo arheološki pomen (29%), energetska učinkovitost (29%), integriteta (27%), predhodni posegi (26%), novost (24%), arhitekturni pomen (23%) in antropogeni vplivi (22%). Najmanjša pomembnost je pripisana upravljanju kot podkriteriju družbenega pomena (18%). Največja razlika nastopa med redkostjo kot podkriterijem estetskega pomena in upravljanjem kot podkriterijem družbenega pomena.

Med podkriteriji vzorca C (Slike 35 – 42) največje odstopanje kaže podkriterij avtentičnost, ki z 51% edini presega polovični delež. Relativno blizu polovičnemu deležu so še tržna vrednost (46%), konstrukcija (45%), redkost (43%), duhovno-religiozni pomen (41%), krajinski pomen (40%) in izobraževalni pomen (40%). Sledijo podkriteriji, ki se gibljejo med 30% in 40% deležem, in sicer prostorski pomen (39%), kratkoročni okoljski vplivi (35%), antropogeni vplivi (33%), posvetni pomen (33%), dolgoročni okoljski vplivi (32%), materiali (32%), arhitekturni pomen (31%), investicijska vrednost (30%) in znanstveni pomen (24%). Pod 30% delež pa so se uvrstili energetska učinkovitost

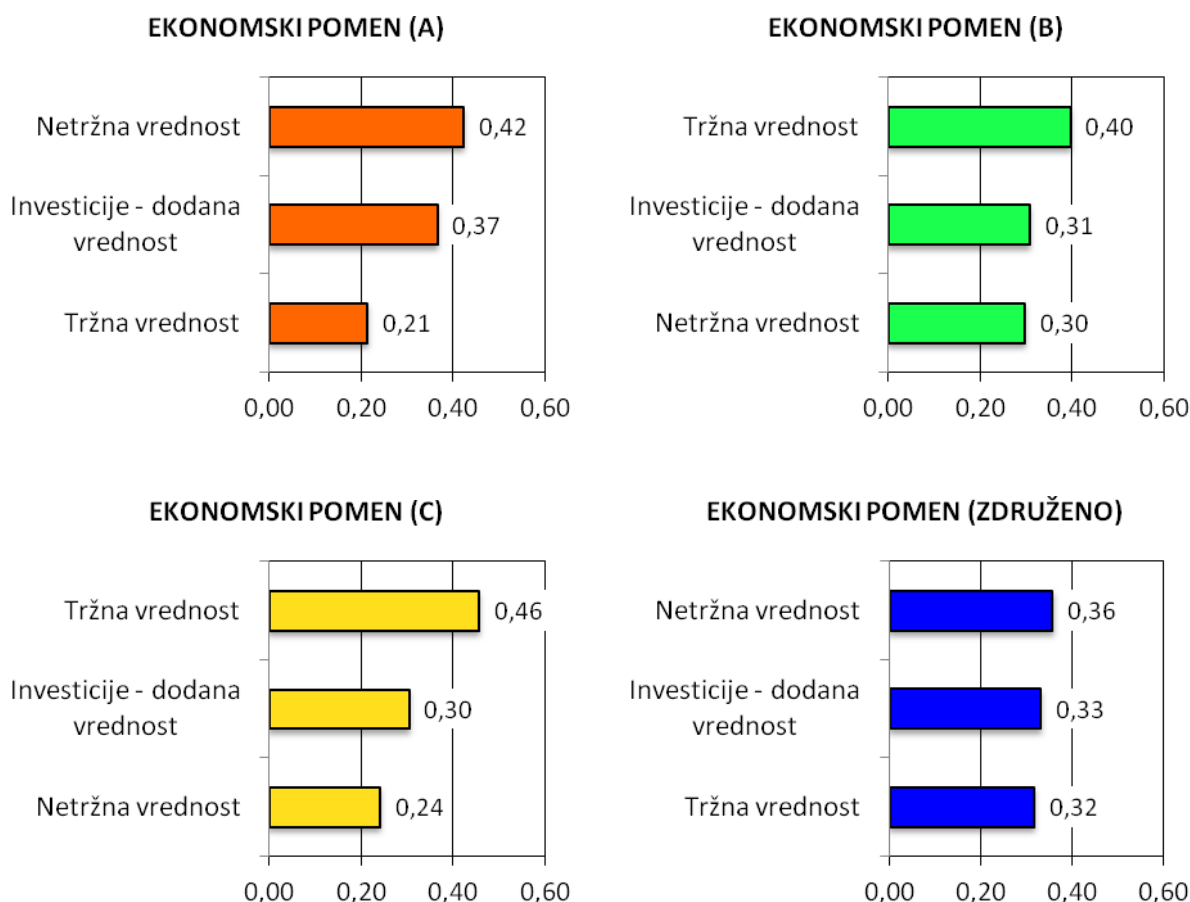
(29%), arheološki pomen (28%), novost (25%), integriteta (25%), upravljanje (25%), netržna vrednost (24%), predhodni posegi (23%) in tehnološki pomen (21%). Največja razlika nastopa med avtentičnostjo kot podkriterijem zgodovinskega pomena in tehnološkim pomenom kot podkriterijem zgodovinskega pomena.

Slika 35: Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija družbeni pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.

Figure 35: Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium social significance for samples A, B, C and combined view.

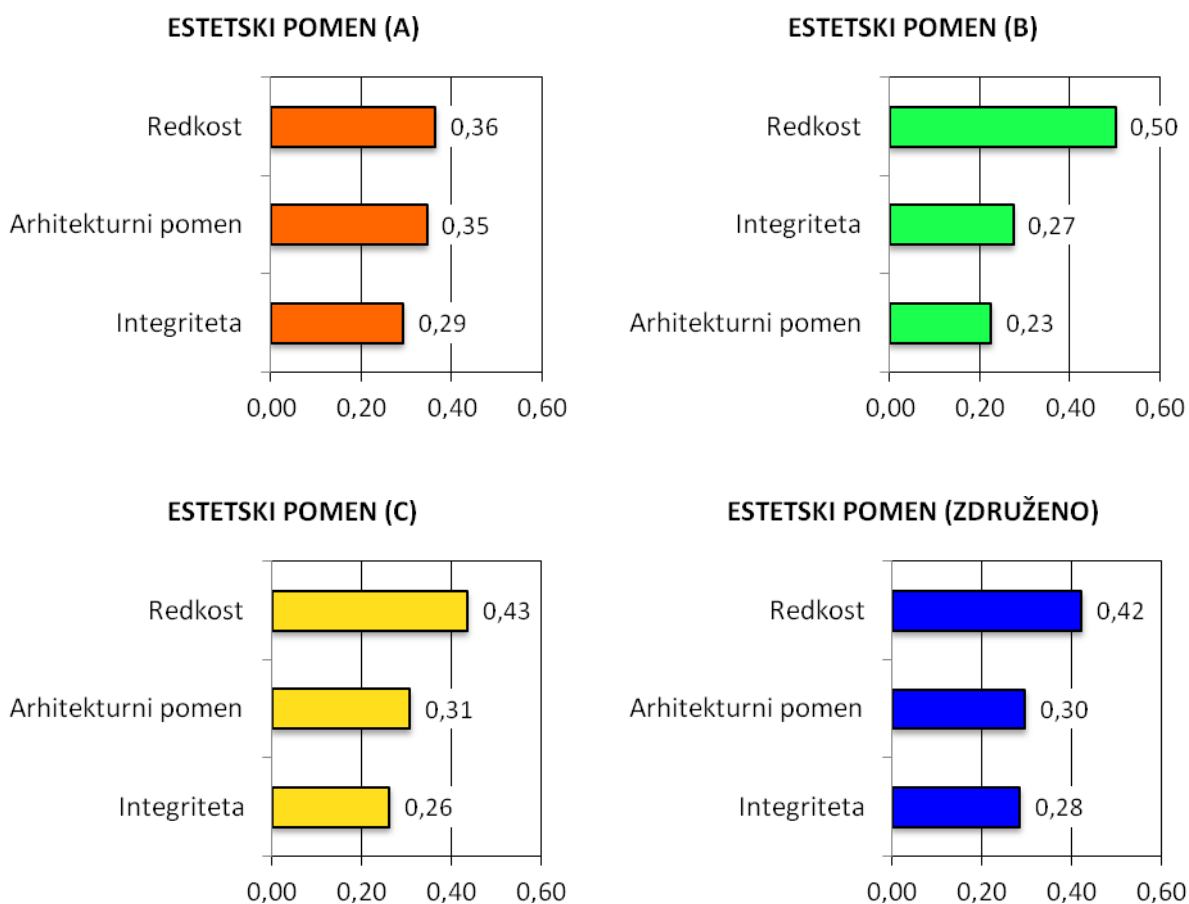
Pokriteriji družbenega pomena so bili v vseh treh vzorcih vrednoteni relativno različno. Na prvem mestu je največkrat izobraževalni pomen, in sicer pri vzorcih B in C. Vzorec A največ pomena pripisuje upravljanju, medtem ko ostala dva vzorca, B in C, upravljanje uvrščata na zadnje mesto. Vzorec B ga uvršča na zadnje mesto celo z znatnim zaostankom 19 odstotnih točk za znanstvenim pomenom oziroma 27 točk za izobraževalnim pomenom. Znanstveni pomen za dve odstotni točki zaostaja za drugim mestom pri vzorcu A, pri vzorcu B je na drugem mestu in prav tako pri vzorcu C. Skupno povprečje ima tako na prvem mestu izobraževalni pomen, sledi mu znanstveni pomen in na koncu upravljanje. V skupnem povprečju razlike med podkriteriji niso velike; vsi so vrednoteni z več kot 30%.

Slika 36: Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija ekonomski pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.

Figure 36: Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium economic significance for samples A, B, C and combined view.

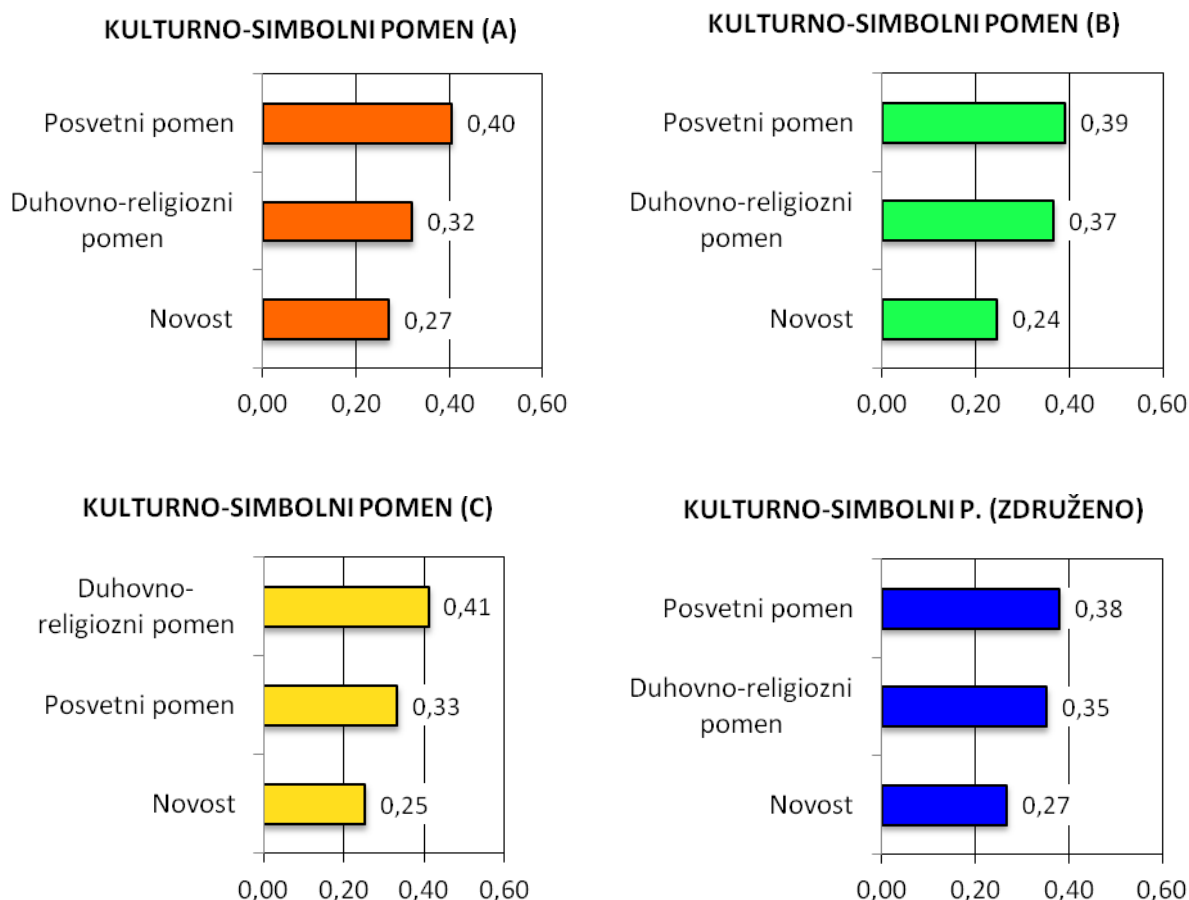
Pri podkriterijih ekonomskega pomena je konsistentno uvrščanje investicij-dodane vrednosti na drugo mesto pri vseh treh vzorcih s podobnimi odstotki. Na prvem in zadnjem mestu se izmenjujeta netržna vrednost in tržna vrednost. Vzorec A postavlja na prvo mesto netržno vrednost in na zadnje tržno vrednost (razlika med obema 21%), vzorec B ima na prvem mestu tržno vrednost in netržno na zadnjem mestu (razlika med obema 10%), vzorec C pa največ pomena ponovno pripisuje tržni vrednosti, netržno pa postavlja na zadnje mesto (razlika med obema 22%). V skupnem povprečju so razlike uravnane, kaže se enakomerna razporeditev z netržno vrednostjo na prvem, investicijami-dodano vrednostjo na drugem in tržno vrednostjo na tretjem mestu. Razlike med njimi so v skupnem povprečju minimalne.

Slika 37: Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija estetski pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevkju.

Figure 37: Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium aesthetic significance for samples A, B, C and combined view.

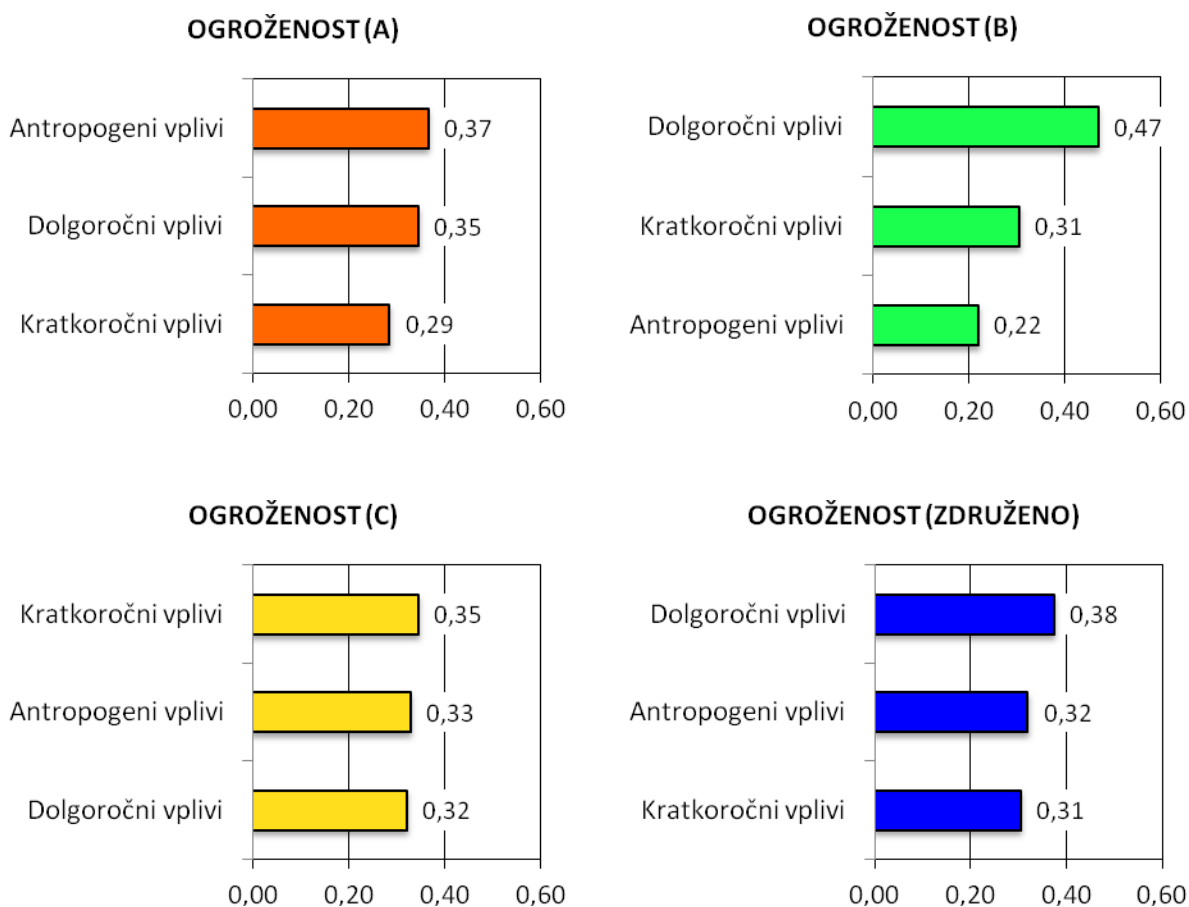
Podkriteriji estetskega pomena so vrednoteni dokaj enakovredno. Izstopa redkost pri vzorcu B, ki ji je pripisanih 50% oziroma 23% prednosti pred integriteto in 27% pred arhitekturnim pomenom. Redkost je hkrati tudi na prvih mestih pri vseh treh vzorcih. Pri vzorcih A in C je na drugem mestu arhitekturni pomen, pri vzorcu B pa integriteta. Ta je na zadnjem mestu pri vzorcih A in C, pri vzorcu B pa na drugem mestu. Vzorca A in C, torej strokovnjaki, sta podkriterije vrednotila zelo podobno, medtem ko študentje odstopajo z bolj odločnimi sodbami v prid redkosti. Skupno povprečje sledi najpogostejšemu vrstnemu redu v tem sklopu, in sicer redkost, arhitekturni pomen in integriteta. Razlika med prvim (redkost) in zadnjim mestom (integriteta) je 14%.

Slika 38: Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija kulturno-simbolni pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.

Figure 38: Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium cultural-symbolic significance for samples A, B, C and combined view.

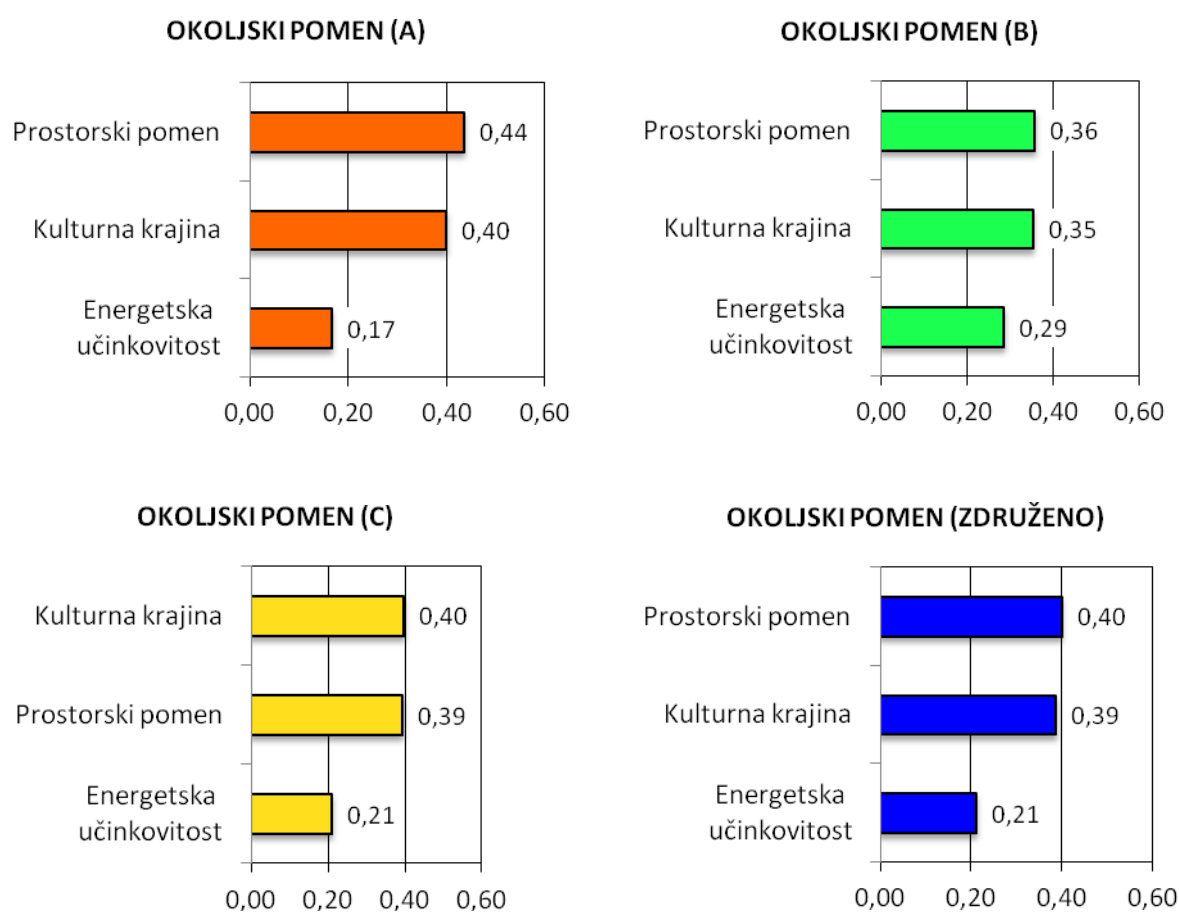
Med podkriteriji kulturno-simbolnega pomena je konsistentno uvrščana novost, ki so jo vsi trije vzorci postavili na zadnje mesto. Vzorec A je na drugo mesto postavil duhovno-religiozni pomen, prav tako vzorec B, vzorec C pa posvetni pomen. Prvo mesto ima pri vzorcih A in B posvetni pomen, pri vzorcu C pa duhovno-religiozni pomen. Skupni vrsti red je tako posvetni pomen, le tri odstotne točke za njim duhovno-religiozni pomen in osem odstotnih točk za njim novost. Razlika med prvim in drugim mestom ni velika in kaže na podobno vrednotenje posvetnega in duhovno-religioznega pomena, medtem ko novost po odstotnih točkah pričakovano nekoliko zaostaja (11% glede na posvetni pomen na prvem mestu).

Slika 39: Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija ogroženost pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.

Figure 39: Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium risks for samples A, B, C and combined view.

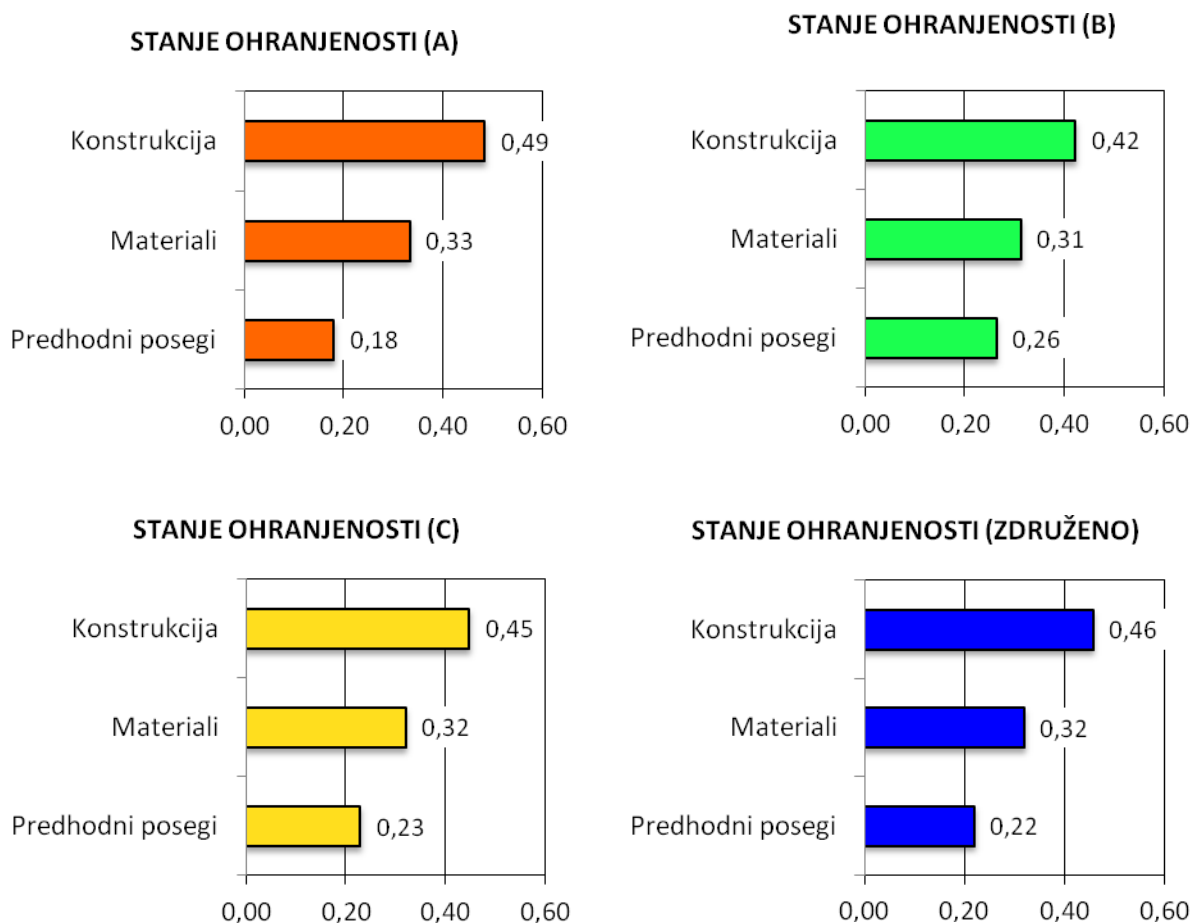
Podkriteriji kriterija ogroženost so med tremi vzorci vrednoteni relativno različno; prav vsakega od podkriterijev je mogoče najti tako na prvem kot tudi na drugem in na tretjem mestu. Antropogeni vplivi so na prvem mestu pri vzorcu A, vzorec B jih je postavil na zadnje mesto, vzorec C pa na sredino. Tako so antropogeni vplivi tudi v povprečju na drugem mestu. Dolgoročni vplivi so na prvem mestu pri vzorcu B, na drugem mestu pri vzorcu A in na zadnjem mestu pri vzorcu C. Ker pa kot drugo in tretjevrščeni ne zaostajajo veliko, so v skupnem povprečju na prvem mestu. Tudi kratkoročni vplivi so enkrat na prvem mestu (vzorec C), enkrat na drugem (vzorec B) in enkrat na zadnjem mestu (vzorec A). Zaradi precejšnje razlike pri uvrstitvi na drugo in tretje mesto v primerjavi z boljše vrednotenima podkriterijema pa so kratkoročni vplivi v povprečju na zadnjem mestu. Razlike med tremi podkriteriji v skupnem seštevku niso velike – vsem je bila pripisana pomembnost, večja od 30 odstotkov.

Slika 40: Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija okoljski pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.

Figure 40: Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterion environmental significance for samples A, B, C and combined view.

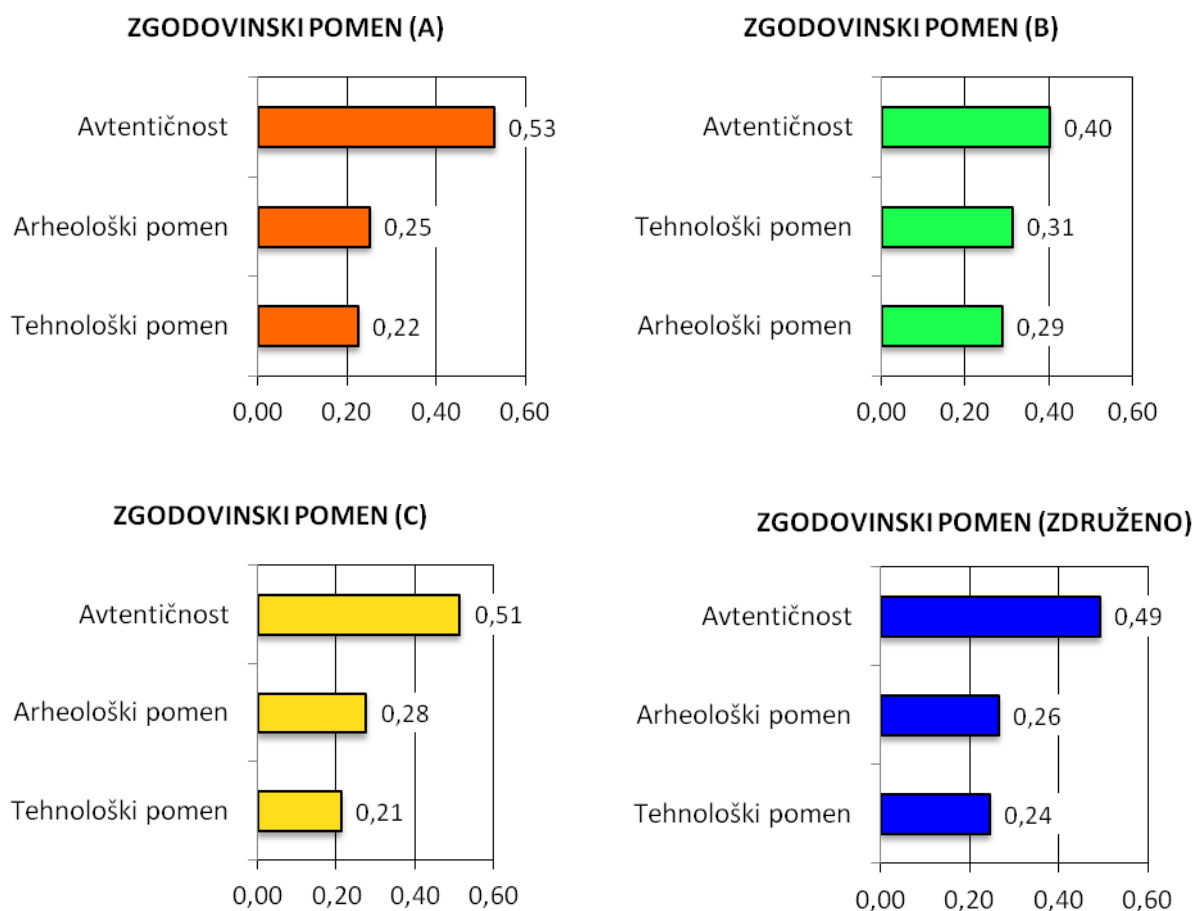
Med podkriteriji okoljskega pomena sta podkriterija prostorski pomen in kulturna krajina vrednotena relativno enakovredno in se menjavata na prvih dveh mestih. Razlika med njima je največ štiri odstotne točke, v skupnem povprečju pa le ena. Prostorski pomen je na prvem mestu pri vzorcih A in B, na drugem pa pri vzorcu C. Pri vzorcu C je tako na prvem mestu kulturna krajina, ki je pri vzorcih A in B na drugem mestu. Pri vseh treh vzorcih je na zadnjem mestu energetska učinkovitost, z relativno velikim zaostankom. To velja zlasti za vzorec A, kjer je razlika med drugim in zadnjim mestom 23 odstotnih točk. V skupnem povprečju je tako vrstni red prostorski pomen, le odstotek za njim kulturna krajina in 18 odstotkov za njo energetska učinkovitost.

Slika 41: Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija stanje ohranjenosti pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.

Figure 41: Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium state of conservation for samples A, B, C and combined view.

Podkriteriji stanja ohranjenosti so v vseh treh vzorcih, in s tem tudi v povprečju, vrednoteni v enakem vrstnem redu in s podobnimi odstotki. Na prvem mestu je pri vseh treh vzorcih konstrukcija, sledijo materiali in nato predhodni posegi. Največ prednosti je konstrukciji pripisal vzorec A, najmanj pa vzorec B. Vzorec A je tudi ocenil predhodne posege z najmanj odstotki, medtem ko je predhodnim posegom več pomena, četudi na zadnjem mestu, pripisal vzorec B. V povprečju je tako vrstni red enak, in sicer konstrukcija, materiali in predhodni posegi. Med prvim in drugim mestom je 14 odstotnih točk razlike, med drugim in tretjim pa 10. Medtem ko so materiali s 32% v zlati sredini, je razlika med konstrukcijo (46%) in predhodnimi posegi (22%) relativno visoka.

Slika 42: Grafični prikaz vrstnega reda podkriterijev kriterija zgodovinski pomen pri vzorcih A, B, C in v skupnem seštevku.

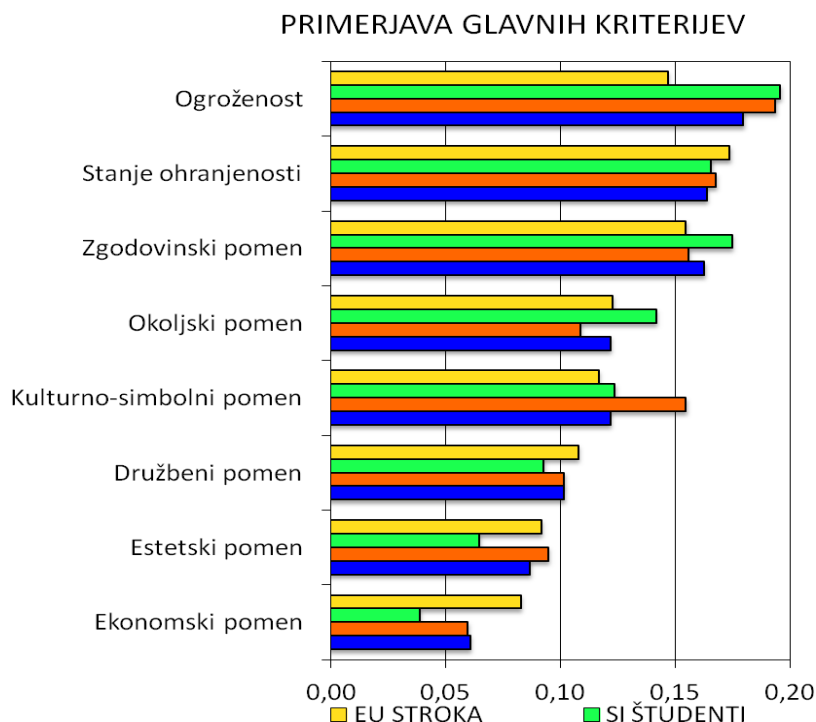
Figure 42: Graphic presentation of ranking order of subcriteria under criterium historical significance for samples A, B, C and combined view.

Pri podkriterijih zgodovinskega pomena izrazito premoč izkazuje podkriterij avtetičnost, ki je pri vzorcu A in vzorcu C na prvem mestu z več kot 50%, pri vzorcu B pa s 40%. Arheološki pomen je na drugem mestu pri vzorcu A in vzorcu C, vzorec B pa ga je uvrstil na zadnje mesto. V povprečju je arheološki pomen tako na drugem mestu in za avtentičnostjo zaostaja za 23 odstotnih točk. Tehnološki pomen je na zadnjem mestu pri vzorcih A in C, pri vzorcu B pa na drugem mestu, kar v skupnem povprečju še vedno pomeni zadnje mesto, vendar le z dvema odstotnima točkama zaostanka. Avtentičnosti je bil tako pripisan enkrat večji pomen kot arheološkemu in tehnološkemu pomenu. To je med vsemi podkriteriji osmih glavnih kriterijev tudi največja premoč enega kriterija nad ostalima dvema, hkrati pa je podkriterij avtentičnost zabeležil tudi največ odstotnih točk na prvem mestu (53%, vzorec A).

9.3 Primerjava rezultatov med vzorci A, B in C in združenih rezultatov

Dva glavna kriterija sta bila med strokovnjaki in študenti (vzorci A, B in C) vrednotena enakovredno, in sicer stanje ohranjenosti in družbeni pomen. Pri ostalih kriterijih se vsaj pri enem od vzorcev kažejo odstopanja, čeprav je razlika največ 5 odstotnih točk. Največja razlika nastopa pri ogroženosti, ki ji je vzorec B pripisal 20% delež, vzorec C pa 15%, in pri ekonomskem pomenu, ki mu je vzorec C pripisal

8% delež, vzorec B pa le 4%. Ostali glavni kriteriji so bili vrednoteni relativno enakomerno, z razliko največ 3 odstotnih točk (zgodovinski pomen, okoljski pomen, kulturno-simbolni pomen in estetski pomen), kot prikazuje Slika 43.

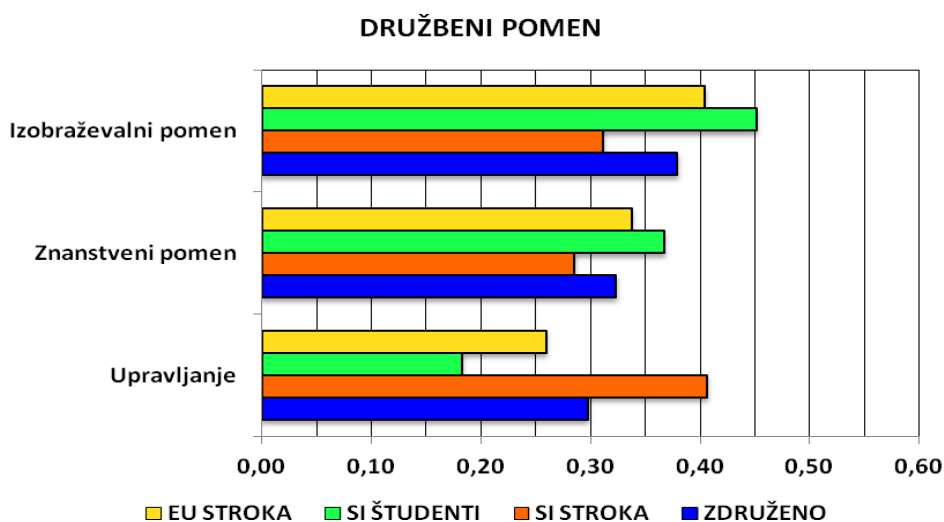

Slika 43: Primerjava vrstnega reda glavnih kriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno). Vrstni red kriterijev sledi vrstnemu redu združenega vzorca.

Figure 43: Comparison of the main criteria ranking order between three samples and combined view (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined). The order of criteria corresponds to the order of the combined sample.

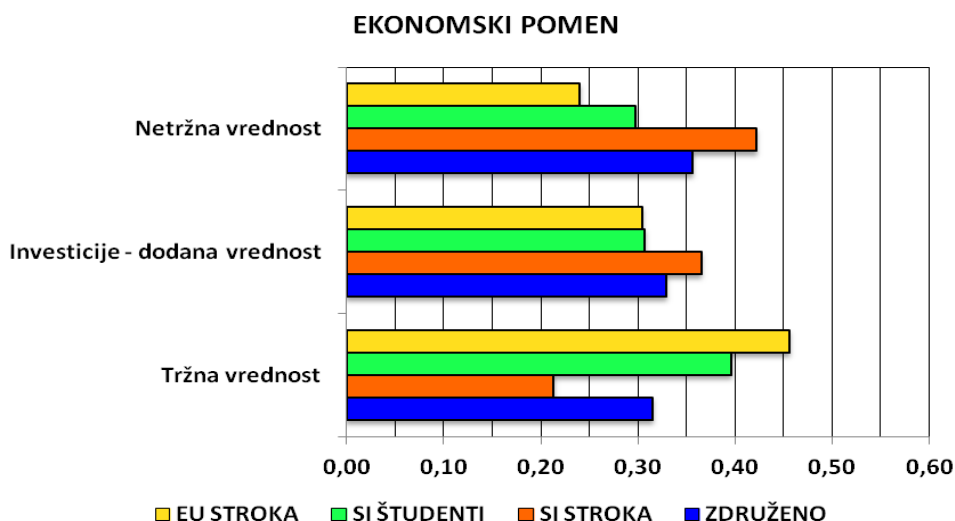
Pri podkriterijih največja razlika med vzorci – več kot 20% – nastopa pri tržni vrednosti, ki ji vzorec C pripisuje 46%, vzorec A pa 21% (B: 40%), in pri upravljanju, ki mu vzorec A dodeljuje 41%, vzorec B pa 18% (C: 26%). Razlika 11% do 20% nastopa pri vrednotenju podkriterijev antropogeni okoljski vplivi (A: 37%, C: 33%, B: 22%), dolgoročni okoljski vplivi (B: 47%, A: 35%, C: 32%), avtentičnost (A: 53%, C: 51%, B: 40%), izobraževalni pomen (B: 45%, C: 40%, A: 31%), redkost (B: 50%, C: 43%, A: 36%), arhitekturni pomen (A: 35%, C: 31%, B: 23%), netržna vrednost (A: 42%, B: 30%, C: 24%) in energetska učinkovitost (B, C: 29%, A: 17%). Razlika 5% do 10% nastopa pri podkriterijih kratkoročni okoljski vplivi (C: 35%, B: 31%, A: 29%), predhodni posegi (B: 26%, C: 23%, A: 18%), tehnološki pomen (B: 31%, A: 22%, C: 21%), duhovno-religiozni pomen (C: 41%, B: 37%, A: 32%), posvetni pomen (A: 40%, B: 39%, C: 33%), znanstveni pomen (B: 37%, C: 34%, A: 29%), investicijska vrednost (A: 37%, B: 31%, C: 30%), krajinski pomen (C, A: 40%, B: 35%), prostorski pomen (A: 44%, C: 39%, B: 36%) in konstrukcija (A: 49%, C: 45%, B: 42%). Najmanjša razlika, manj kot 5%, nastaja pri materialih (A: 33%, C: 32%, B: 31%), arheološkem pomenu (B: 29%, C: 28%, A: 25%), novosti (A: 27%, C: 25%, B: 24%) in integriteti (A: 29%, B: 27%, C: 26%).

Iz podatkov izhaja, da je večina podkriterijev vrednotena relativno enakovredno v vseh treh vzorcih (18 kriterijev), dva sta vrednotena izrazito različno (tržna vrednost, upravljanje), štirje pa izrazito enakovredno (materiali, arheološki pomen, novost, integriteta). Na eni ali drugi skrajni strani vrednotenja, torej z največjo oziroma najmanjšo vrednostjo, se najredkeje pojavi vzorec C (11x), kar pomeni, da so evropski strokovnjaki kriterije in podkriterije vrednotili z manj skrajnimi sodbami kot vzorec A, ki se pojavi 22x in vzorec B, ki se pojavi 17x.

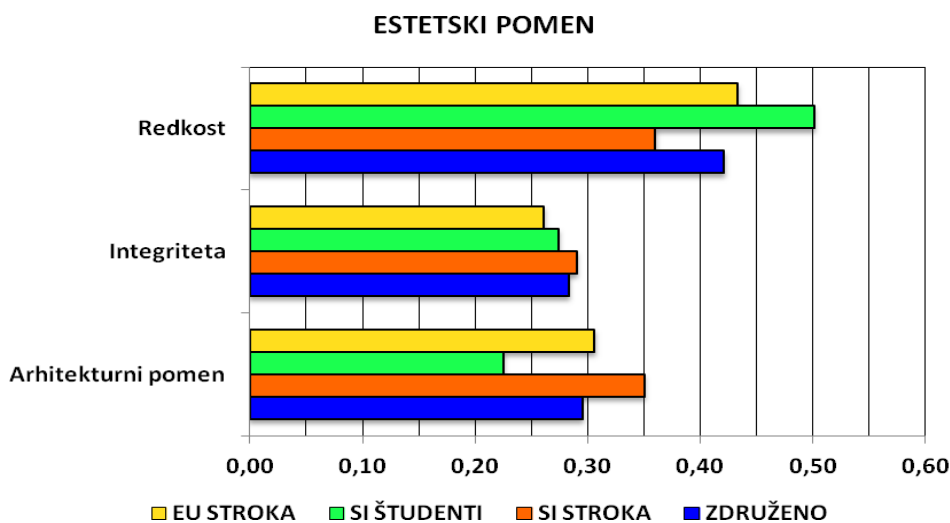
Slika 44: Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija družbeni pomen (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).

Figure 44: Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion social significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).

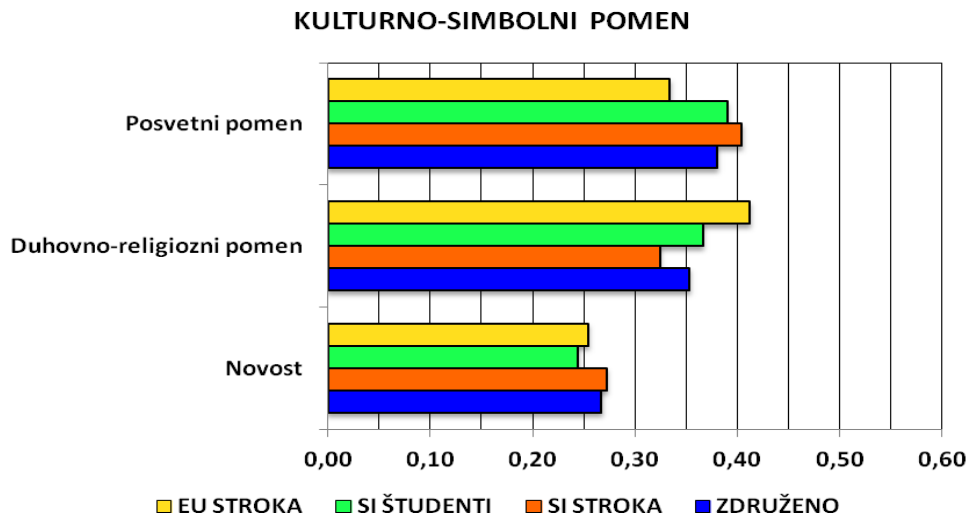
Slika 45: Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija ekonomski pomen (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).

Figure 45: Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion economic significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).

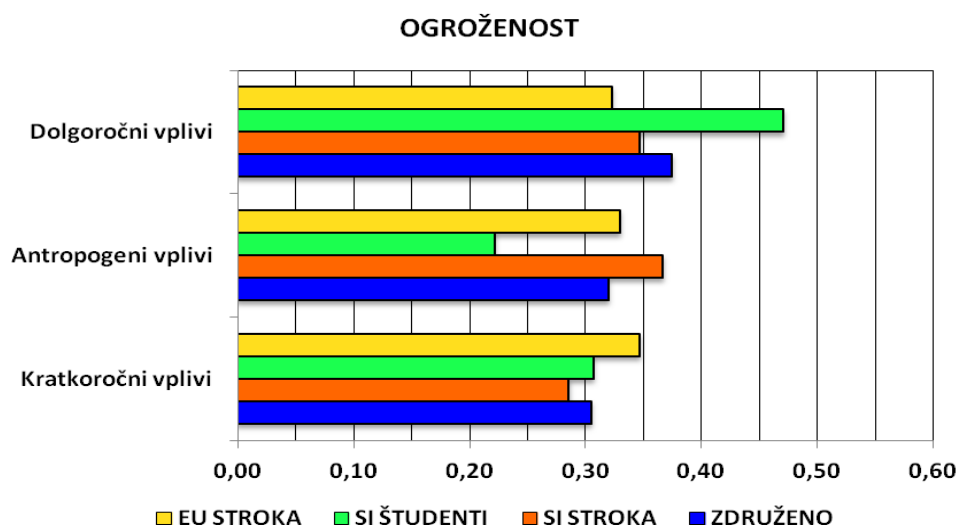
Slika 46: Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija estetski pomen (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).

Figure 46: Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion aesthetic significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).

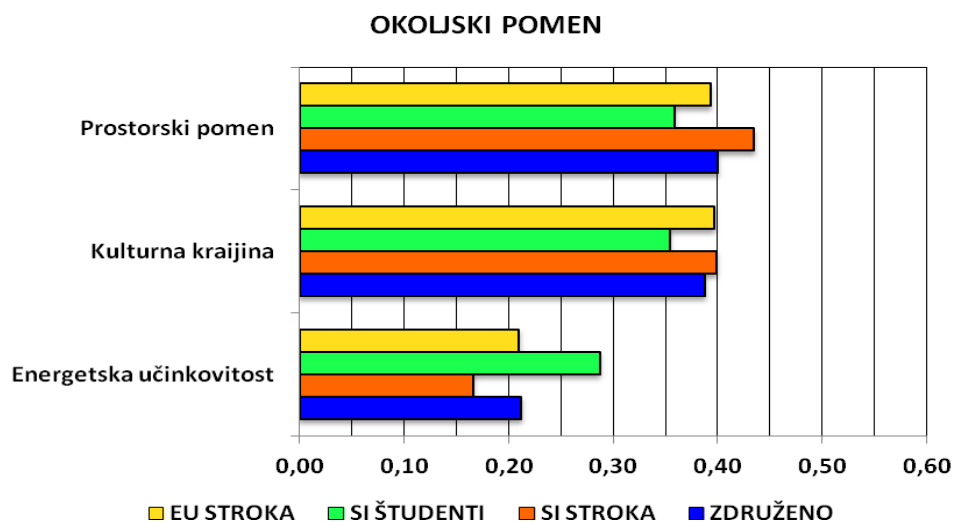
Slika 47: Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija kulturno-simbolni pomen (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).

Figure 47: Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion cultural-symbolic significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).

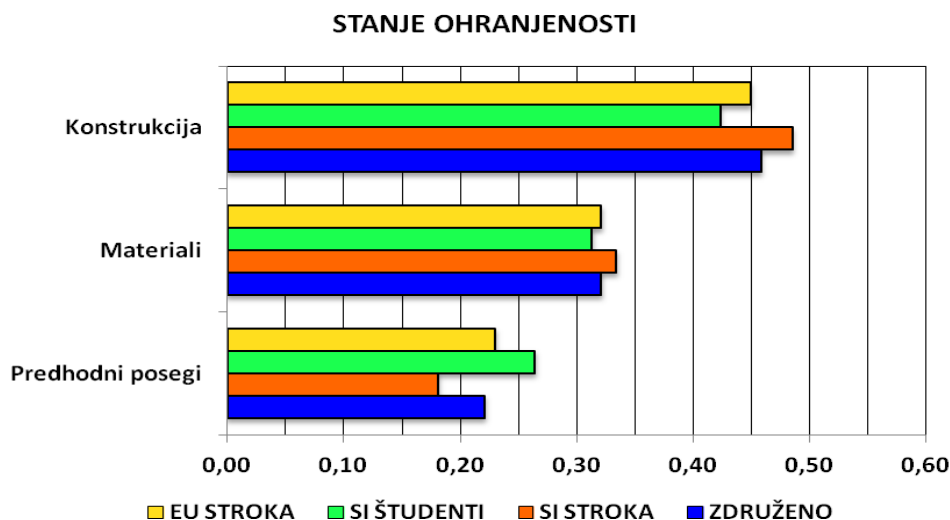
Slika 48: Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija ogroženost (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).

Figure 48: Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion risks (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).

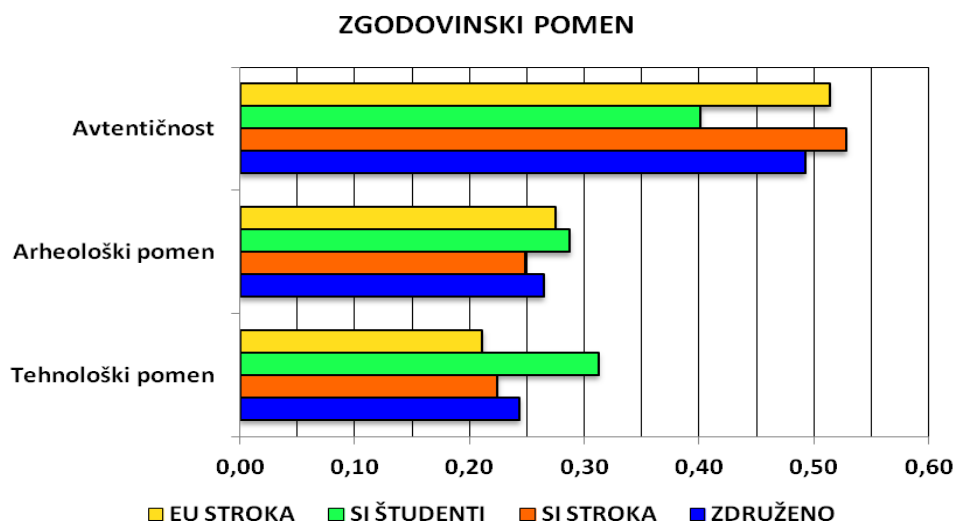
Slika 49: Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija okoljski pomen (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).

Figure 49: Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion environmental significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).

Slika 50: Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija stanje ohranjenosti (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).

Figure 50: Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion state of conservation (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).

Slika 51: Primerjava vrstnega reda podkriterijev med tremi vzorci in združenim vrstnim redom znotraj kriterija zgodovinski pomen (A = SI stroka, B = EU stroka, C = SI študenti, združeno).

Figure 51: Comparison of the subcriteria ranking order between three samples and combined view under the main criterion historical significance (A = SI experts, B = EU experts, C = SI students, combined).

9.4 Uvrščanje na prvo mesto po pomembnosti

Kljub skupnemu vrstnemu redu, ki po posameznih vzorcih kaže hierarhično lestvico pomembnosti, velja opozoriti, da so različni strokovnjaki na prvo mesto po pomembnosti postavljali različne kriterije. To pomeni, da ogroženost in stanje ohranjenosti nista bila pri vseh strokovnjakih uvrščena na prvo mesto. Dejansko so prva mesta relativno različna. Čeprav pogostost določenega kriterija na prvem mestu ne opredeljuje skupnega vrstnega reda kriterijev, saj je v skupnem seštevku po posameznih vzorcih pomembno, kako so se v celotnem vzorcu uvrščali drugi kriteriji (konsistentno uvrščanje določenega kriterija na drugo mesto lahko v skupnem seštevku prinese večjo težo, kot pa določen kriterij, ki se je uvrstil na prvo mesto dvakrat, sicer pa je bil pretežno uvrščen v spodnji del lestvice), omogoča pregled prvih mest preveritev, ali veda dejansko prevladujoče vpliva na vrstni red kriterijev.

Preglednica 15 prikazuje odstotek strokovnjakov, ki so določen kriterij v določenem vzorcu uvrstili na prvo mesto po pomembnosti. Ekonomski pomen je, na primer, v vzorcu C na prvo mesto uvrstilo 7,5% strokovnjakov. Zadnji stolpec Preglednice 15 prikazuje povprečen odstotek strokovnjakov vseh vzorcev, ki so določen kriterij uvrstili na prvo mesto. Okoljski pomen, na primer, je na prvo mesto uvrstilo 10,5% strokovnjakov iz vzorca A, B in C.

Preglednica 15: Uvrstitev posameznega kriterija na prvo mesto po pomembnosti po posameznem vzorcu in povprečna vrednost uvrstitve posameznega kriterija na prvo mesto po pomembnosti s povprečenjem vseh treh vzorcev (v odstotkih). Vrstni red kriterijev sledi številu odstotkov v skupnem seštevku.

Table 15: Ranking of each criterion in the first place of importance by each sample and the average rank of each criterion in the first place of importance by averaging all three samples (as a percentage). The order of the criteria follows the number of the total percent.

KRITERIJ	VZOREC A	VZOREC B	VZOREC C	ZDRUŽENO
Ogroženost	37%	35%	23%	31.6%
Zgodovinski pomen	22%	19%	19.5%	20.2%
Stanje ohranjenosti	13%	19%	15.5%	15.8%
Okoljski pomen	8.5%	7.5%	15.5%	10.5%
Družbeni pomen	6.5%	7.5%	7.5%	7.3%
Kulturno-simbolni pomen	4.5%	4%	7.5%	5.3%
Estetski pomen	6.5%	4%	4%	4.8%
Ekonomski pomen	2%	4%	7.5%	4.5%
Skupaj	100%	100%	100%	100%

V vzorcu A je ogroženost na prvo mesto postavilo 37% strokovnjakov, 13% pa jih je menilo, da je najpomembnejše stanje ohranjenosti. 22% jih je menilo, da je najpomembnejši zgodovinski pomen, ki pa se je zaradi povprečnega višjega uvrščanja stanja ohranjenosti v celotnem vzorcu v skupnem seštevku uvrstil za stanje ohranjenosti. Okoljski pomen je na vrh postavilo 8,5% strokovnjakov (geografija, srednja tehnična izobrazba, gozdarstvo in umetnostna zgodovina), po 6,5% strokovnjakov je glasovalo za estetski pomen (arhitektura, sociologija kulture in krajinska arhitektura) in za družbeni pomen (prostorsko planiranje, dvakrat umetnostna zgodovina), 4,5% strokovnjakov je menilo, da je bistvenega pomena kulturno-simbolni pomen (etnologija in krajinska arhitektura), 2% pa, da je takšnega pomena ekonomski pomen (ekonomija).

Pri kriterijih kulturno-simbolni pomen, ekonomski in estetski pomen najdemo pretežno pričakovane vede, pri kriterijih okoljski in družbeni pomen, ogroženost, stanje ohranjenosti in zgodovinski pomen pa najdemo tako naravoslovne in tehnične kot družboslovne in humanistične vede. Med vedami, ki so glasovale za ogroženost, poleg gradbeništva nastopajo še arheologija, umetnostna zgodovina, kulturna antropologija, zaščita in restavriranje umetnin. Pri stanju ohranjenosti najdemo geologijo, pravo, zaščito in restavriranje umetnin, umetnostno zgodovino, gradbeništvo, arhitekturo in ekonomijo. Pri zgodovinskem pomenu pa poleg zgodovine tudi gradbeništvo, arhitekturo, pedagogijo, pravo, likovno pedagogiko, politologijo in krajinsko arhitekturo. Zaključimo lahko, da ima med slovenskimi strokovnjaki (vzorec A) veda pomembno vlogo, vendar pri sodbah, zlasti tistih na vrhu hierarhične lestvice, prevlada specializacija oziroma področje dela. Kot ključni kriterij pri sestavi vzorca se tako izkaže kriterij »vsaj pet let delovnih izkušenj na področju ohranjanja kulturne dediščine«. Ta kriterij je pri vzorcu A še toliko pomembnejši, ker konservatorstva pri nas ni mogoče študirati dodiplomsko.

Največjo težo, vrednoteno s pogostostjo uvrščanja na prvo mesto po pomembnosti, je, v primerjavi z vzorcema B in C, vzorec A pripisal ogroženosti: 37% (B: 35%, C: 23%).

V vzorcu B je ogroženost na prvo mesto postavilo 23% študentov, sledi zgodovinski pomen, ki ga kot najpomembnejšega ocenjuje 19,5% študentov. Stanje ohranjenosti in okoljski pomen sta dobila vsak po 15,5% študentov, za družbeni pomen, kulturno-simbolni pomen in ekonomski pomen je 7,5% študentov menilo, da sodijo na vrh lestvice, medtem kot je za estetski pomen tako menilo le 4% študentov. Pri študentih o delovnih izkušnjah sicer ne moremo govoriti, kljub temu pa pregled ved, ki so glasovale za prvo mesto določenega kriterija, ne dovoljuje splošnega sklepa, da so vede oziroma študijske smeri prevladujoče vplivale na vrstni red kriterijev. Vede, ki so glasovale za ogroženost, so arheologija, arhitektura, geodezija, gradbeništvo, sociologija, turizem in umetnostna zgodovina, za zgodovinski pomen so bile arheologija, pravo, umetnostna zgodovina in zgodovina, za stanje ohranjenosti pa geodezija, geologija, gradbeništvo in teologija. Za okoljski pomen sta bili arhitektura in krajinska arhitektura, za družbeni ekonomija in etnologija, za ekonomski heritologija, za estetski zaščita in restavriranje umetnin in za kulturno-simbolni teologija.

Vzorec B je, podobno kot vzorec A, ogroženost umestil na prvo mesto s 35%, največjo težo v primerjavi z vzorcema A in C pa je pripisal stanju ohranjenosti, in sicer 19% (A:13%, C: 15,5%).

V vzorcu C je ogroženost na prvo mesto postavilo 23% strokovnjakov, zgodovinski pomen pa 19,5% strokovnjakov. Sledita stanje ohranjenosti in okoljski pomen, vsak s 15,5%, nato pa s po 7,5% družbeni, ekonomski in kulturno-simbolni pomen. Estetski pomen je kot najpomembnejšega opredelilo 4% strokovnjakov. Vede, ki so glasovale za ogroženost, so umetnostna zgodovina, upravne vede, zaščita in restavriranje umetnin, gradbeništvo in prostorsko planiranje. Zgodovinski pomen za

najpomembnejšega ocenjujejo geografija, zaščita in restavriranje umetnin, arhitektura in upravne vede, stanje ohranjenosti pa zaščita in restavriranje umetnin, arheologija in gradbeništvo. Za okoljski pomen so bile vede ekonomija, fizika in umetnostna zgodovina. Družbeni pomen najvišje vrednotijo sociologija in teologija, ekonomski informacijske znanosti in arhitektura, kulturno-simbolni mehatronika in zaščita in restavriranje umetnin, estetski pa arhitektura. Tudi v vzorcu C v razporeditvi ved pri opredelitvi najpomembnejšega kriterija ni mogoče določiti pravila, kar pomeni, da glede vpliva ved na razvrščanje kriterijev velja enaka ugotovitev kot za vzorec A.

V primerjavi z vzorcem A je vzorec C odstotkovno s precej nižjim deležem ovrednotil ogroženost kot najpomembnejši kriterij, več teže pa je dal zadnjim štirim kriterijem z lestvice pomembnosti, in sicer okoljskemu, estetskemu, ekonomskemu in kulturno-simbolnemu. Slednje še zlasti velja za okoljski pomen s 15,5%, kjer poleg ogroženosti nastopa najvišja razlika v primerjavi z drugima dvema vzorcema (A: 8,5%, B: 7,5%).

Ugotovimo lahko, da sta vzorca A in B, torej vzorca slovenskih intervjuvancev, relativno primerljiva z največjo razliko pri stanju ohranjenosti (6 odstotnih točk) in povprečno razliko 2,5 odstotnih točk.

Razlike med vzorcema B in C nastopajo zlasti pri ogroženosti (12 odstotnih točk) in okoljskem pomenu (8 odstotnih točk), medtem ko pri vrednotenju družbenega in estetskega pomena ni razlik. Povprečna razlika med vzorcema je 3,9 odstotne točke.

Pri primerjavi vzorcev A in C najdemo največjo razliko v vrednotenju, in sicer 14 odstotnih točk pri ogroženosti, sledi okoljski pomen s 7 odstotnimi točkami. Povprečna razlika med vzorcema je 4,7 odstotne točke.

Če primerjamo vse tri vzorce, največjo razliko pri vrednotenju najpomembnejših kriterijev ugotovimo pri ogroženosti, ki jo je vzorec A na prvo mesto postavil v 37%, vzorec C pa le v 23%.

9.5 Sklepne ugotovitve

Slovenski strokovnjaki, ki so imeli nekonsistenco sodb znotraj sprejemljive stopnje, in tisti, ki so imeli nekonsistenco sodb višjo od 0,1 (v vzorcu A so imeli štirje stopnjo, višjo od 0,1, pri čemer je bila najvišja stopnja 1,3, v vzorcu C jih je imelo stopnjo, znatno višjo od 0,1, dvanajst, največja je bila 0,7)⁹⁰, so ob koncu anketiranja ter kratki pojasnitvi dobljenih vrednosti potrdili, da končni vrstni red kriterijev odraža njihova stališča. Povprečna stopnja nekonsistence pri študentih je bila 0,12. Ocenjujemo, da so odstopanja od sprejemljive nekonsistence, ki je 0,1 (Expert Choice, 2004), minimalna in imajo zanemarljiv vpliv na končne rezultate.

Pri razvrščanju glavnih kriterijev po pomembnosti je največja razlika nastopila pri ogroženosti, ki so ji slovenski strokovnjaki in študentje pripisali bistveno večji pomen kot evropski. Stanje ohranjenosti je vrednoteno v vseh treh vzorcih enakomerno. Zgodovinskemu pomenu so med vsemi tremi vzorci največjo pomembnost pripisali študentje, prav tako okoljskemu pomenu. Kulturno-simbolnemu pomenu so izrazito največjo pomembnost pripisali slovenski strokovnjaki, družbeni pomen pa je

⁹⁰ Ocenjujemo, da je rahlo povečana stopnja nekonsistence pri tujih strokovnjakih povezana s tem, da je bila več kot polovica intervjujev opravljena po elektronski pošti, zaradi česar ni bilo mogoče sproti opozarjati na nekonsistenco sodb. Dejstvo pa je, da je tudi največje odstopanje navzgor kljub temu manjše kot pri vzorcu A.

vrednoten relativno enakomerno, s tem da so mu evropski strokovnjaki pripisali rahlo prednost. Estetskemu pomenu so opazno najmanjšo pomembnost pripisali študentje, prav tako ekonomskemu pomenu. Slednjemu so zaznavno največjo pomembnost pripisali evropski strokovnjaki. Na splošno je opaziti, da so študentje podajali bolj skrajne sodbe, medtem ko so strokovnjaki ostajali bolj na sredini vrednostne lestvice. Najenakomernejše padanje po lestvici pomembnosti kaže vzorec evropskih strokovnjakov. Vendar je hkrati tako pri slovenskih kot pri evropskih strokovnjakih opaziti odmike; slovenski strokovnjaki so v primerjavi s študenti in evropskimi strokovnjaki dali izrazito prednost kulturno-simbolnemu pomenu in izrazito pustili zadaj okoljski pomen, evropski strokovnjaki pa so dali izrazito prednost ekonomskemu pomenu (za razliko od obeh slovenskih vzorcev) in pustili ogroženost izrazito zadaj v primerjavi s slovenskima vzorcema.

Na podlagi razvrstitve glavnih kriterijev po pomembnosti lahko sklenemo, da se v razporeditvi vzorca evropskih strokovnjakov mnogo jasneje odlikavajo smernice evropskih dokumentov in priporočil (prednost ekonomskih, okoljskih in družbenih vidikov; t. i. trajnostnih vidikov). Med slovenskimi strokovnjaki prevladujeta materialna kriterija ogroženost in stanje ohranjenosti. To in pa uvrstitev estetskega pomena na predzadnje mesto kljub prevladujočemu številu umetnostnih zgodovinarjev v vzorcu (13 od 58) dovoljuje sklep, da področje dela (konservatorstvo) prevladujoče vpliva na sodbe strokovnjakov. Prevlada obeh materialnih kriterijev in uvrstitev t. i. trajnostnih kriterijev (okoljski, družbeni in ekonomski) na dno vrstnega reda vodi k zaključku, da je sodobna konservatorska teorija celostnega ohranjanja v slovenskem prostoru sprejeta na deklarativni ravni, v praksi pa še vedno prevladuje odločanje na podlagi trenutnega materialnega stanja objekta. Takšno odločanje na prvo mesto postavlja reševanje spomenikov pred materialnim propadom in manj razvojni in vsebinski vidik oziroma vlogo dediščine. To tudi lahko pomaga razumeti dejstvo, da določeni obnovljeni gradovi zaradi neuspešno načrtovane namembnosti in uporabnosti samevajo. Domnevamo, da bi višje vrednotenje družbenega in ekonomskega pomena odlikavalo večjo težo teh dveh vidikov pri odločanju o obnovah, kar bi pomenilo tudi več poglobljenih študij pomena in vloge gradu v določenem času in prostoru.

Med študenti vrstni red glavnih kriterijev nakazuje opazno pomanjkanje izkušenj z delom na terenu (konservatorstva pri nas namreč ni mogoče študirati na dodiplomski ravni), zato pričakovano prevladujejo kriteriji, ki so bolj povezani s splošnimi predstavami o pomenu dediščine (zgodovinski pomen).

Med podkriteriji po pripisani pomembnosti izstopata podkriterija avtentičnost in redkost, ki sta v vseh treh vzorcih vrednotena kot izrazito pomembna. Po drugi strani izstopa novost, ki ji vsi trije vzorci odločno pripisujejo zadnje mesto po pomembnosti. Podkriteriji glavnih kriterijev ekonomski pomen, družbeni pomen in ogroženost so v skupnih povprečjih vrednoteni relativno enakomerno (po trije podkriteriji znotraj teh kriterijev dosežajo nad 30%). Največje razlike med razvrščanjem podkriterijev so znotraj glavnih kriterijev zgodovinski in okoljski pomen. Enakomerno vrednoteni podkriteriji kažejo na njihovo uravnoteženost, izstopajoči pa nakazujejo bodisi nerazumevanje njihovih definicij bodisi neuravnoteženost zasnove kriterijskega drevesa ali pa dejansko ocenjeno stanje pomembnosti.

Tudi vrednotenje določenih podkriterijev odlikava specifično vzorca. Slovenski strokovnjaki so namreč velik pomen pripisali prostorskemu pomenu, ki je poudarjen vidik v slovenski konservatorski stroki. Zlasti različno sta bila vrednotena podkriterija tržni in netržni pomen. Slovenski strokovnjaki, sodeč po rezultatih, zagovarjajo netržni pomen dediščine, medtem ko evropski strokovnjaki izpostavljajo njen tržni pomen. Slovenski strokovnjaki postavljajo netržni pomen na prvo mesto z

razliko 21 odstotnih točk glede na zadnje mesto tržnega pomena, evropski strokovnjaki pa, obratno, tržni pomen postavljajo na prvo mesto z razliko 22 odstotnih točk glede na zadnje mesto netržnega pomena. Tu se kaže diametralno nasprotno razumevanje ekonomskega pomena dediščine. Razliki med prvim in zadnjim mestom v obeh vzorcih sta relativno visoki, kar kaže na nedvoumnost izkazanega vrstnega reda in potrjuje že omenjeno različno gledanje slovenskih in evropskih strokovnjakov na ekonomsko oziroma finančno vrednost kulturne dediščine. Takšno vrednotenje je morda posledica modela financiranja dediščine, ki je v Sloveniji, za razliko od mnogih držav Evropske unije, še vedno močno povezano z javnimi sredstvi (glej tudi razdelek 5.5), in pa dejanskega sprejemanja oziroma nesprejemanja mednarodnih konservatorskih smernic v praksi (glej tudi razdelek 5.2).

Specifično vrednotenje podkriterijev je moč zaslediti tudi pri slovenskih študentih. Tu gre za izrazito teoretičen pristop in pripis manjše pomembnosti podkriterijem, ki so povezani z neposrednim delom na objektu (upravljanje) oziroma pripis večje pomembnosti podkriterijem, ki so bolj splošne narave in bliže študentski populaciji (izobraževalni pomen). Veliko razliko med prvim in zadnjim mestom podkriterijev družbenega pomena (27 odstotnih točk razlike med izobraževalnim pomenom na prvem mestu in upravljanjem na zadnjem mestu, kjer dejansko nastopa največja razlika pri vzorcu B) gre, podobno kot pri glavnih kriterijih, pripisati dejstvu, da imajo študentje praviloma manj izkušenj z objekti na terenu.

10 PILOTNA PREVERITEV UPORABE METODE NA IZBRANIH PRIMERIH GRAJSKE DEDIŠČINE

V sklepnem delu raziskave smo metodo ocene lastnosti gradov preverili na treh izbranih primerih gradov v Sloveniji.

Izbrali smo tri primere tipološke zvrsti »grad«,⁹¹ in sicer grad Borl, grad Turjak in grad Rihemberk. Vsi trije so razglašeni za spomenike državnega pomena in so bili od leta 1999 v lasti Republike Slovenije.⁹² Lastništvo Rihemberka je bilo leta 2013 preneseno na občino.

Vsi trije potrebujejo obnovo (del Turjaka je bil sicer že obnovljen), ki bi morala biti v celoti ali deloma financirana z javnimi sredstvi.

Vsi trije so umeščeni v prostor v skladu z naravnimi danostmi in predstavljajo krajinske dominante. Izbrani so primeri iz pristojnosti ljubljanske, mariborske in novogoriške območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, s čimer smo dosegli teritorialno pokritost treh zgodovinskih dežel: Kranjske, Štajerske in Primorske.

Opisi gradov, predstavljeni v nadaljevanju, so narejeni na podlagi sistema popisa enot dediščine, ki je bil opredeljen, preverjen in sprejet v okviru evropskega projekta EU-CHIC (glej poglavje 2.2; Rajčič et al., 2011).⁹³

Pilotno vrednotenje gradov je bilo izvedeno na podlagi študije primerov iz temeljne literature in izključno z namenom pilotne preveritve predlagane metode v praksi. Zavedamo se, da bi morala biti kot podlaga dejanski odločitvi vsaka študija primera vsebinsko bolj poglobljena, prav tako pa je pomembno, da pri uporabi predlagane metode sodeluje multidisciplinarna skupina strokovnjakov, kjer posamezne kriterije ocenjujejo strokovnjaki posameznih področij. Na ta način je obravnava zares interdisciplinarna. Zavedamo se tudi, da je rezultat večkriterijske ocene pomemben pokazatelj, vsekakor pa sta pred dokončno odločitvijo o posegu nujna kritična preveritev rezultatov s strani relevantnih strokovnjakov in kritično soočenje rezultatov z dokumentacijo vsakega posameznega primera (*Konservatorski načrt, Konservatorski načrt za prenovo, umetnostnozgodovinsko vrednotenje in študije ved, ki sodelujejo pri ohranjanju kulturne dediščine*).

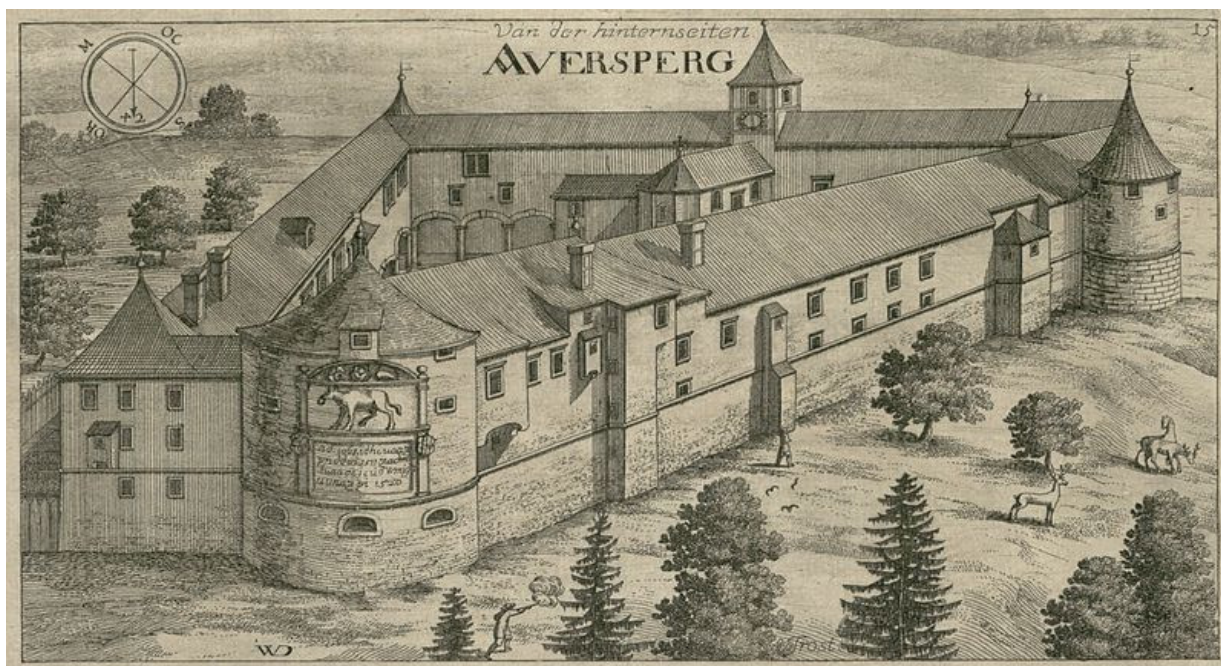
⁹¹ Glej definicijo v *Slovarju strokovnih besed*.

⁹² Vir: *Register kulturne dediščine* (<http://sital.org> – pridobljeno 14.2.2013) in *ZLKSDL*.

⁹³ Gradovi so opisani na podlagi sistema klasifikacije podatkov, ki jih je predlagal projekt *EU-CHIC – European Cultural Heritage Identity Card* (Rajčič et al., 2011).

Ime	Turjak - Grad Turjak (EŠD 790); Auersperg, Auersberg
Lokacija	Grad stoji ob robu vasi, vrh hriba nad Želimejsko dolino in Ljubljanskim barjem. Skromni ostanki starega istoimenskega gradu se nahajajo na pobočju hriba pod današnjim gradom.
Zgodovina	<p>Stari grad je bil domnevno pozidan v drugi polovici 11. ali 12. stoletja, novi grad se omenja v 14. stoletju, sredi 15. stoletja pa so stari grad dokončno opustili. Stari grad so zgradili svobodni Turjaški, ki so sredi 13. stoletja izumrli. Nasledili so jih nesvobodni ministeriali, ki so prevzeli njihove posesti, ime in grb. Pomen Turjaških se je od 15. stoletja strmo vzpenjal: leta 1550 se omenjajo kot baroni, leta 1630 kot grofje in leta 1653 kot državni knezi. Ena od vej Turjaških je obdržala grad v posesti vse do konca 2. svetovne vojne.</p> <p>Grad Turjak je srednjeveški grajski kompleks z razpoznavnimi romanskimi prvinami (romanska gradnja, romanski palacij). V stari grajski kapeli, ki je bila v 17. stoletju gotizirana, so ohranjene poznogotske freske iz 15. stoletja. Po potresu leta 1511 in zaradi kmečkih puntov ter turških obleganj se je začela renesančna preobrazba gradu v mogočno bastijo (Volovski stolp velja za najobsežnejšo bastijo na naših tleh, z največjim renesančnim reliefom v Sloveniji). Na vrhuncu moči Turjaških v 17. in 18. stoletju, je bil Turjak razkošen grad z bogato opremo, s štukaturami, prizidan je bil nov stanovanjski trakt, ob gradu pa je bil urejen rastlinjak in jahalnica. Septembra leta 1943 so grad po šestdnevni bitki z domobranci požgali partizani, grad je bil opuščen, inventar izgubljen (bogato knjižnico in arhiv so lastniki nekaj dni pred obleganjem odnesli v Italijo). Konservatorska dela na gradu so se začela leta 1962. Od leta 1999 je v lasti Republike Slovenije.</p>
Pomen	<p>Zgodovinski in umetnostnozgodovinski pomen Turjaških kot ene najmočnejših plemiških rodbin na Slovenskem je velik; med drugim so bili podporniki umetnosti, predvsem protestantske književnosti, imeli so bogat arhiv in knjižnico, kot poveljniki v Vojni krajini pa so se odlikovali v borbi proti Turkom.</p> <p>Grad Turjak ima zaradi pesnika A. Grüna in Prešernove pesnitve <i>Turjaška Rozamunda</i> pomembno mesto tudi v literarni zgodovini.</p> <p>Stavbno zgodovinsko je zanimiv položaj obeh gradov: stara utrdba je bila pozidana na naravnem pomolu v zelo strmem pobočju, kjer jo je bilo nemogoče obkoliti, imela pa je dober razgled na nekdanjo rimsko cesto. Nova utrdba je zrastle nad staro tam, kjer strmina preide v vrh in je bilo z gradu mogoče obvladovati okolico. Obrambni značaj gradu je še danes mogoče razbrati iz mogočnih zidov (4 metre debeline), ki zapirajo dostop do gradu s položnejše vzhodne strani.</p> <p>Pomemben dendrološki spomenik je stara lipa, ki stoji pred vhodom v grad.</p>
Funkcija	Grad je bil domovanje Turjaških do njegove opustitve leta 1943. Od leta 1789 je bila v gradu tudi župnija. Danes v gradu potekajo občasne prireditve in razstave, notranjost obnovljenega dela gradu pa je odprta za turistične ogleda. Možen je najem prostorov za poroke in razne prireditve. Grad upravlja Javni zavod Trubarjevi kraji.
Datacija	Stari grad je bil domnevno pozidan v 11. ali 12. stoletju, novi grad se omenja v 14. stoletju.
Stanje	Grad je danes delno obnovljen. Po letu 1962 je bila obnovljena streha, grad je bil statično utrjen. Do leta 2006 je bil obnovljen velik del gradu (Viteška dvorana,

ohranjenosti	poročna dvorana, t. i. Dalmatinova kapela, katoliška kapela, Volovski stolp), del gradu pa na obnovo še čaka.
Varstveni režim	Od leta 1999 je razglašen za spomenik državnega pomena; pristojnost: ZVKDS OE Ljubljana.
Lastništvo	Republika Slovenija.
Viri	<p>http://sital.org (<i>Register nepremične kulturne dediščine</i> – 14.2.2013)</p> <p>Stopar, I. 2003. <i>Grajske stavbe v Sloveniji. 2, Dolenjska. Knj. 4, Med Igom, Ribnico in Kočevjem</i>. Ljubljana, Viharnik.</p> <p>Preinfalk, M. 2005. <i>Auerspergi. Po sledih mogočnega tura</i>. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.</p> <p>Reisp, B. 1979. <i>Turjak. Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 94. zvezek</i>, Maribor, Obzorja.</p> <p>Stopar, I. 1986. <i>Gradovi na Slovenskem</i>. Ljubljana, Cankarjeva založba.</p> <p>Valvasor, J.V. 1978. <i>Slava vojvodine Kranjske</i>, Ljubljana, Mladinska knjiga.</p>

Slika 52: Turjak z zadnje strani z vzdano ploščo iz leta 1520 na stolpu. Vir fotografije: J. V. Valvasor: *Slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana, Mladinska knjiga 1977.

Figure 52: Turjak Castle from the back side with stone slab from 1520, build into the tower. Source: J. V. Valvasor: *Slava vojvodine Kranjske*, Ljubljana, Mladinska knjiga 1977.

Ime	Dolane - Grad Borl (EŠD 35); Ankenstein
Lokacija	Grad stoji na zahodnem robu razglednega pomola, visoko nad desnim bregom Drave, ob starodavnem prehodu čez reko blizu nekdanje štajersko-ogrske meje.
Zgodovina	<p>Prva izpričana omemba gradu je iz leta 1255, ko je ogrski kralj Bela IV izdal Frideriku Ptujskemu fevdno pismo tudi za grad Borl. Ko je rodbina Ptujčanov v 15. stoletju izumrla, je grad pogosto menjal lastnike. Grad je bil med ogrsko-habsburškimi spopadi večkrat oblegan. Leta 1481 so ga začasno zavzeli Ogri, ki so se pod poveljstvom Matije Korvina borili proti Frideriku III. Habsburškemu.</p> <p>Zasnova gradu je iz 13. stoletja (jedro, zgodnjegotski obrambni stolp, stanovanjski trakt na zahodu), renesančne in kasnejše prezidave so dodale ostale trakke in obodne utrdbene sestavine. Grad se je stavbno več stoletij kontinuirano razvijal, današnjo podobo pa mu je dala obsežna baročna obnova v 17. stoletju. Baročna grajska kapela s štukom, freskami in ohranjeno opremo je iz leta 1674, viteška dvorana se ponša z baročno fresko, več sob pa krasijo štukirani stropi. Na dvorišču je baročna cisterna, največja te vrste na Slovenskem (meri 4x4 metre v obsegu in 20 metrov v globino).</p> <p>Ko je grad v 17. in 18. stoletju posedovala družina Sauer, je doživel svoj največji razcvet, pomembno pa so Sauerji prispevali tudi k razvoju okoliških krajev, med drugim z uvajanjem šolskega pouka.</p> <p>Leta 1843 je bil grad obnovljen in spremenjen v poletno rezidenco z izjemno kvalitetnim krajinskim okoljem. Od leta 1999 je v lasti Republike Slovenije.</p>
Pomen	<p>Pomen gradu Borl, ime pomeni »rečni prehod«, izhaja iz njegove izjemne strateške lege in s tem povezane obrambne zasnove, zaradi česar je tudi izpostavljena prostorska dominanta na prepadni skali nad Dravo. Zgodovinsko je eden najstarejših dokumentiranih srednjeveških gradov območja, ki ga krasijo baročne umetnostne prvine. Stavbno zgodovinsko je pomemben bergfrid, ki ima zaradi strateške pomembnosti in izpostavljenosti gradu izjemno zasnovo in razvrstitev notranjih prostorov v stolpu. Zid je v pritličju dela stolpa, ki je oblikovan kot klin in obrnjen proti pobočju hriba, debel 12 metrov, zunanje stene v ostalih dveh nadstropjih, kjer je notranja masa stolpa intenzivneje izrabljena z večjimi prostori, pa so debele 3 do 4 metre.</p> <p>Je vrtnoarhitekturni spomenik, zaradi izredne zasnove parka, ki ga obkroža.</p> <p>Grad je povezan z ljudskim izročilom in legendami o kralju Matjažu. Nekateri viri ga povezujejo tudi z legendo o vitezu Parzivalu.</p> <p>Zaradi različnih funkcij med 2. svetovno vojno in po njej je tudi svojevrsten pomnik zgodovine 20. stoletja.</p>
Funkcija	<p>Med 2. svetovno vojno so bile v gradu Borl nemške mučilnice in prehodno koncentracijsko taborišče. Od leta 1945 je bil grad nenaseljen, leta 1948 je bil zavetišče za sirote (predvsem sirote iz Grčije), občasno so v njem potekale poletne kolonije.</p> <p>Leta 1952 je bil delno obnovljen. Leta 1956 so v gradu namestili madžarske begunce, leta 1972 pa je bil predelan v hotel. Leta 1981 je bilo Letovišče grad Borl opuščeno.</p> <p>Grad upravlja MK RS.</p> <p>Danes je grad prazen, v njem pa potekajo občasne prireditvene in razstavne</p>

dejavnosti. Leta 2005 je bilo ustanovljeno Društvo za oživitev gradu Borl, ki si prizadeva za njegovo oživitev in vključevanje v lokalno skupnost. Za oživitev in obnovo gradu Borl si prizadeva tudi Ustanova Gandin, ki že od leta 1994 v gradu prireja srečanja Idriart.

Datacija	13. stoletje.
Stanje ohranjenosti	Grad je bil zadnjikrat delno obnovljen leta 1985 (statična ureditev, zunanost grajskega stolpa, delna sanacija oken in strehe, baročne kapele, prostora pred kapelo, sanitarij ter oživitev ožjega parka).
Varstveni režim	Od leta 1999 je razglašen za spomenik državnega pomena; pristojnost: ZVKDS OE Maribor. Park gradu Borl (EŠD 7873) je spomenik lokalnega pomena od leta 1979.
Lastništvo	Republika Slovenija.
Viri	<p>http://sital.org (<i>Register nepremične kulturne dediščine</i> – pridobljeno 14.2.2013)</p> <p>Jankovič, A. 2011. <i>Ženski politični zapor na gradu Rajhenburg (Brestanica) v letih 1948–1956</i>. Diplomsko naloga. Koper, FHŠ Koper.</p> <p>Stopar, I. 1990. <i>Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Knj.1.: Območje Maribora in Ptuja</i>. Ljubljana, Partizanska knjiga, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.</p> <p>Stopar, I. 1986. <i>Gradovi na Slovenskem</i>. Ljubljana, Cankarjeva založba.</p> <p>http://borl.si/grad-borl/ – pridobljeno 14.2.2013</p> <p>Stopar, I. 1977. <i>Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem</i>. Ljubljana, Slovenska matica.</p> <p>Valvasor, J.V. 1978. <i>Slava vojvodine Kranjske</i>, Ljubljana, Mladinska knjiga.</p>

Slika 53: Letovišče grad Borl (1950-60). Fotografija: Griesbach Đuro. Vir: Fotografije iz zapuščine Frana Ksaverja Meška. Dostopno na: <http://dlib.si>.
Figure 53: Borl Castle Resort (1950-60). Photo: Griesbach Đuro. Source: Photos from Fran Ksaver Meško legacy. Available at: <http://dlib.si>

Ime	Branik – Grad Rihemberk (EŠD 40)
Lokacija	Grad stoji na razglednem griču nad dolino Branice.
Zgodovina	<p>Arheološke najdbe so dokazale obstoj predrimskega gradišča na mestu gradu, v bližini pa je bila domnevno rimska postojanka. Od propada Rimskega imperija do 12. stoletja ni podatkov o prostoru, ki ga zaseda grad.</p> <p>Grad in rodbina Rihemberških sta prvič omenjena leta 1188. V 12. in 13. stoletju je bila rodbina zelo pomembna, kar dokazujejo pogosti stiki z oglejskimi patriarhi in goriškimi grofi. Okoli leta 1380 je rodbina Rihemberških izumrla in grad je pogosto menjal lastnike, dokler ni leta 1646 prešel v last družine Lanthieri, kjer je ostal vse do 2. svetovne vojne.</p> <p>Grad so v 2. svetovni vojni leta 1944 minirali in požgali partizani zaradi domobranske postojanke v njem (takrat je bila uničena večina inventarja), obnovitvena dela pa so se začela že v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja (1947-1954).</p> <p>Bergfrid je zgodnjegotski (v 19. stoletju je bil obnovljen zgornji del), iz leta 1533 izvira pozneje barokizirana gotska kapela, ki je bila po vojni na novo pozidana. Obodno zidovje s stolpi je renesančno. Do 17. stoletja se je grad iz utrdbe spremenil v fevdalno rezidenco in postal najbogatejša trdnjavsko arhitekturna zasnova v tem delu Slovenije. V 19. stoletju je bil grad obnovljen v romantičnem slogu. V kapeli je ohranjen marmorni oltar s sliko Giovannija Donata iz 17. stoletja (njegove slike so krasile tudi severni palacij). Grajska oprema je danes izgubljena, delno je bila uničena že v 1. svetovni vojni, ko je v gradu bivala avstrijska vojska. Od leta 1999 je v lasti Republike Slovenije.</p>
Pomen	<p>Grad odlikuje izredna razgledna in strateška lega. Je eden redkih, a hkrati največjih in najstarejših srednjeveških gradov na Primorskem.</p> <p>Zgodovinsko je pomembna izpričana naselbinska kontinuiteta (gradišče, rimska postojanka, srednjeveška utrdba). Stavbno zgodovinsko je na gradu mogoče slediti razvoju od trdnjave v palačo. Družina Lanthieri, lastnica gradu od 17. stoletja do 2. svetovne vojne, je pomembno povezana s kulturnim, gospodarskim in umetnostnim razvojem širšega področja gradu.</p>
Funkcija	<p>Od 2. svetovne vojne je bil grad odprt za turistične ogledе, do pred petimi leti so v njem potekale občasne prireditvena dejavnosti.</p> <p>Vlada RS in Mestna občina Nova Gorica sta januarja 2013 sklenili dogovor o neodplačnem prenosu lastništva gradu na občino. Lastnik gradu je tako Mestna občina Nova Gorica.</p>
Datacija	12. stoletje.
Stanje ohranjenosti	Grad je prazen in že pet let zaprt za obiskovalce. Grad po poružitvi v 2. svetovni vojni ni bil celovito obnovljen. Potekala so delna obnovitvena dela. Potrebuje obnovo. Od leta 2007 je zaprt za obiskovalce.
Varstveni režim	Od leta 1999 je razglašen za spomenik državnega pomena; pristojnost: ZVKDS OE Nova Gorica.
Lastništvo	Mestna občina Nova Gorica.

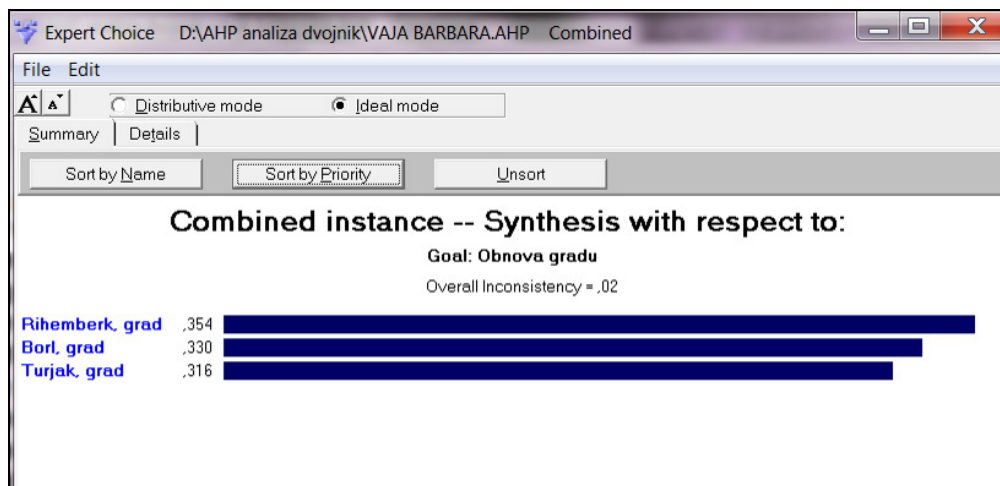
- Viri <http://sital.org> (*Register nepremične kulturne dediščine* – pridobljeno 14.2.2013)
- Ličen, M. 2008. *O gospodih z Rihemberka, njihovi posesti in sorodstvenih povezavah*. *Kronika*, 3: 435—452.
- Sapač, I. 2011. *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. Knj. 5: Kras in Primorje*. Ljubljana, Viharnik.
- Štupar-Šumi, Nada. 1979. *Grad Rihemberk nad Branikom. Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije*. 43. zvezek, Maribor, Obzorja.
- Stopar, I. 1986. *Gradovi na Slovenskem*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Informacije ZVKDS, OE Nova Gorica (Mitja Mozetič, Jasna Svetina).

Slika 54: Grad Rihemberk. Foto: M. Ličen.

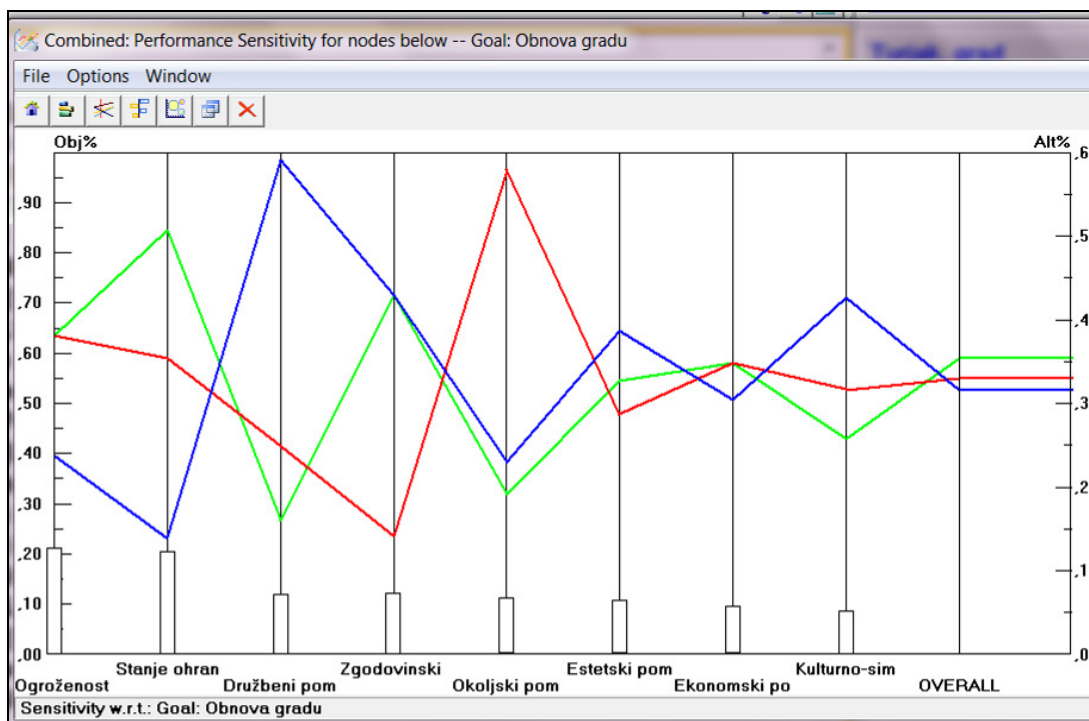
Figure 54: Rihemberk Castle. Photo: M. Ličen.

Z namenom preveritve uprabe metode smo osem glavnih kriterijev parno primerjali med seboj za vsakega od treh izbranih gradov. Ocene smo vnašali v masko programske opreme *Expert Choice*, ki je na podlagi uteži, določenih v predhodnih korakih raziskave, izračunala hipotetični vrstni red nujnosti obnove treh gradov, kot prikazuje Slika 55.

Slika 55: Hipotetični prednostni seznam treh gradov, kot ga na podlagi uteži kriterijev, določenih z metodo AHP, izračuna programska oprema *Expert Choice*.

Figure 55: Hypothetical priority list of three castles, as it is calculated by software *Expert Choice* on the basis of criteria, weighted by the AHP method.

Slika 56: Graf prikazuje vrednosti, ki so jih gradovi dosegli po posameznih kriterijih (zeleno: Rihemberk, rdeča: Borl, modra: Turjak).

Figure 56: Graphic presentation of values, reached by castles according to each criteria (green: Rihemberk, red: Borl, blue: Turjak).

10.1 Analiza

Iz rezultatov preveritve metode lahko razberemo, da so razlike med gradovi v končnem vrstnem redu minimalne, da pa nastopajo pomembne razlike pri posameznih kriterijih (Slika 54). To na eni strani potrjuje nujnost kritične preveritve rezultatov pred njihovo uporabo, po drugi strani pa analiza ocene posameznih kriterijev dokazuje raznolikost obravnavanih primerov. Glede na uteženost kriterijev sta k oceni sicer največ prispevala kriterija stanje ohranjenosti in ogroženost; na prvo mesto se je uvrstil grad, ki ima najslabše ocenjeno stanje ohranjenosti (grad je zaprt za obiskovalce, saj v sedanjem stanju ogroža njihovo varnost).

Najvišje ocenjeni kriteriji pri vsakem od treh primerov kažejo na poudarjen pomen vsakega gradu. Turjak, na primer, je najvišje med vsemi tremi gradovi ocenjen pri družbenem pomenu, zaradi relativno bogate vsebine, povezane z njegovo delno obnovo, in zaradi izrazitega interesa lokalne skupnosti za nadaljevanja obnove, hkrati pa ima prav zaradi tega, ker je v primeru z ostalima dvema gradovoma že delno obnovljen, nižjo oceno pri stanju ohranjenosti. Borl pa je zaradi parka, ki ga obdaja in je prav tako razglašen za spomenik, in pa zaradi dominantne lege v prostoru najvišje ocenjen pri okoljskem pomenu, nizko pa je ocenjen pri zgodovinskem pomenu, saj tako Turjak kot Rihemberk pri tem kriteriju dosegata višje ocene.

Poudarjene »špice« pri določenih kriterijih torej nakazujejo, kaj je največji pomen ocenjevanega gradu, in hkrati sugerirajo, da bi bilo treba vsak grad, ki pri kateremkoli kriteriju doseže izrazito visoko oceno, uvrstiti na prednostni seznam obnov. Razvrstitev kriterijev oziroma analiza rezultatov ocene (Slika 56) pa lahko služi tudi kot podlaga za opredelitev bodoče funkcije oziroma namembnosti gradu. Visoka ocena kriterija zgodovinski pomen Turjaka, ki temelji na dogodkih, povezanih z gradom (zlasti turški vpadi, kmečni upori, 2. svetovna vojna), na primer podpira zamisel o zasnovi muzeja vojaške zgodovine v tem objektu (glej tudi razdelek 5.7.1).

Pilotna preveritev uporabe metode v praksi je pokazala, da končna razvrstitev gradov sicer ponuja določeno izhodišče za odločitev, da pa je hkrati nujna podrobna celovita analiza rezultatov. Soočanje različnih vidikov, ki jim znanost in stroka pripisujeta različne pomene, ponuja odločevalcem bogato gradivo za nadaljnji razmislek o usodi gradu; torej ne le mesta njegove uvrstitve na prednostni seznam, ampak tudi izhodišča za načrtovanje njegove namembnosti oziroma funkcije, kar je pri ohranjanju gradov gotovo najpomembnejši izziv.

11 RAZPRAVA

Komentarji intervjuvancev so bili metodološki in vsebinski. Prvi so se nanašali na zasnovo pristopa in kriterijskega drevesa, drugi pa na opredelitve kriterijev in podkriterijev. Slednji so po številu močno prevladovali. Intervjuji so spodbudili tudi razpravo o konservatorstvu na splošno in o problematiki gradov v Sloveniji in s tem pripomogli k širšemu razumevanju problematike ohranjanja grajske dediščine pri nas in v evropskem prostoru.

Metodološko so konservatorji in restavratorji težko pristali na razvrščanje kriterijev, saj naj bi v skladu s konservatorsko etiko vse kriterije vrednotiti enako. Hierarhično so jih razvrstili šele, ko so pri oceni izhajali iz svojih osnovnih ved. Struktura kriterijskega drevesa bi po mnenju nekaterih strokovnjakov morala biti drugačna, saj so menili, da kriteriji in podkriteriji niso uravnoteženi med seboj, opozorili pa so tudi, da pristop predvideva primerjavo različnih kategorij, kar se jim je kazalo kot problematično.

Vsebinsko se je največ komentarjev nanašalo na prepletanje opisnih kriterijev, zlasti družbeni pomen in kulturno-simbolni pomen in pa krajinski in prostorski pomen. Na podlagi analize komentarjev strokovnjakov in študentov ugotavljamo, da so pogojeni s stopnjo poznavanja področja ohranjanja kulturne dediščine; boljše je bilo poznavanje področja, manj je bilo nejasnosti pri razumevanju posameznih pomenov in obratno. Vendar pa so se strokovnjaki, ki se s področjem ukvarjajo intenzivneje, tudi bolj zavedali zahtevnosti in zapletenosti področja in so zato nekateri med njimi opozorili, da je pri interpretaciji rezultatov te metode potrebna velika mera previdnosti in zavedanja, da vrednot dediščine ni mogoče prepustiti le kvantitativnim ocenam. Pričakovano je tudi dejstvo, da so določeni pomeni, kot na primer družbeni ali kulturno-simbolni, več nejasnosti povzročali strokovnjakom in študentom naravoslovnih in tehničnih ved, medtem ko so humanisti in družboslovci pogosteje potrebovali dodatna pojasnila pri materialnih kriterijih, kot sta materiali in stanje ohranjenosti. V celoti gledano so bili komentarji udeležencev raziskave pomembno opozorilo na tiste elemente predlagane metodologije, ki terjajo nadaljnji razmislek in dodelavo.

Slovenski strokovnjaki so opozorili, da kriteriji dopuščajo različne interpretacije; med najpogosteje omenjenimi sta bila družbeni in kulturno-simbolni pomen. Pogosto izpostavljen je bil tudi ekonomski pomen, kjer bi bilo treba po mnenju strokovnjakov dodati merilo predvidene višine investicije, na splošno pa so strokovnjaki opozorili, da ekonomski pomen ne sme prevladati, pač pa naj prevladajo vrednote, ki so s kulturno dediščino najmočnejše povezane. To mnenje je bilo v nasprotju z mnenjem drugih strokovnjakov, ki so poudarili, da bi morali imeti prednost pri obnovi tisti objekti, ki se lahko sami vzdržujejo (čeprav sta v Sloveniji le dva takšna gradova), ostale pa bi morali vzdrževati. Slišati je bilo tudi mnenje, da ekonomski pomen pravzaprav ne bi smel biti kriterij, saj je pomanjkanje sredstev za obnovo spomenikov osnovna predpostavka raziskave, kot tudi mnenje, da ekonomski vidik ni bistven, saj se sredstva za obnovo dodeljujejo na podlagi dobrega projekta.

Več strokovnjakov je omenilo, da bi bilo energetska učinkovitost vsebinsko primerneje poimenovati trajnostna raba virov v smislu rabe kompatibilnih materialov, njihove ponovne uporabe ipd. Poleg tega o energetska učinkovitosti po mnenju nekaterih strokovnjakov v primeru gradov težko govorimo, ukrepi za zagotavljanje energetske učinkovitosti pa so pogosto v nasprotju z zakonsko podprtimi

varstvenimi režimi spomenikov. Pri avtentičnosti v njenem pomenu starosti so se nekateri strokovnjaki spraševali, katera razvojna faza spomenika je relevantna, torej tista, ki jo ohranjamo.

Medtem ko sta humaniste in družboslovce stanje ohranjenosti in ogroženost pogosto begala, zlasti ko je šlo za razvrščanje podkriterijev (zato so podkriterije praviloma razvrščali kot enako pomembne), pa so bili gradbeniki relativno enotnega mnenja, da so materiali pomembnejši od konstrukcije, ker stanje materialov vpliva na konstrukcijo. Predhodni posegi pa lahko močno pokvarijo materiale. Prav tako so menili, da antropogeni vplivi najmočneje ogrožajo spomenik, saj odsotnost vzdrževanja zanesljivo vodi v propad. In še, kratkoročni vplivi naj bi bili pomembnejši od dolgoročnih, ker lahko močneje poškodujejo objekt. Podano pa je bilo tudi mnenje, da ogroženost niti ne bi smela biti kriterij, ker do nje ob rednem vzdrževanju sploh ne bi smelo priti.

Številni strokovnjaki, zlasti tisti, ki delajo s spomeniki na terenu, so poudarjali, da bi morala biti cilj pri odločitvi o obnovi raba spomenika, ki bo v skladu s časom, s standardi varstva in s tradicijo prostora. Izpostavili so, da bi moral biti najpomembnejši kriterij funkcionalni vidik oziroma namembnost. Tako bi med podkriterije morali uvrstiti tudi koncept upravljanja, strategijo in programsko zasnovo, ki bi morala biti skupaj z že znanim upravljavcem predpogoj obnove. Zabeležen je bil tudi predlog, da bi bil ustrežnejši pristop najprej definirati prevladujočo funkcijo gradu (namembnost) in nato presoditi, do katere mere temu namenu podrediti ostale kriterije.

Večkrat sta bila omenjena tudi okoljski pomen in njegov podkriterij prostorski pomen. Nekateri strokovnjaki so namreč menili, da bi prostor moral biti svoj kriterij, saj je za razliko od okoljskega pomena, ki je varstvena komponenta, prostorski pomen razvojna komponenta. Krajina bi lahko bila tudi estetski kriterij, so menili nekateri, integriteta, redkost in avtentičnost pa so kriteriji, ki presegajo vse ostale in bi morali stati sami zase.

Skupina lastnikov gradov je v nasprotju z nekaterimi strokovnjaki, ki se z ohranjanjem gradov ne ukvarjajo neposredno, močno pozdravila metodo in poudarila, da je največji problem pri ohranjanju gradov v Sloveniji prav vrednotenje in pomanjkanje institucionalne podpore temu procesu.

Intervjuvanci iz vrst javnih služb so prepoznali uporabnost metode, na primer pri pripravi javnega razpisa z vnaprej jasno opredeljenimi merili, in pristopu s tem priznali potencialno uporabnost za celotno polje kulture. Širino predmeta raziskave in večplastnost ter s tem zahtevnost opredelitve kriterijev je podkrepilo opozorilo strokovnjaka, da so gradovi za slovenski prostor pomembni tudi z vidika gozdarstva, kmetijstva ter razvoja in uvajanja novih tehnik poljedelstva in živinoreje. Strokovnjaki so tudi opozorili, da med kriteriji in podkriteriji ni eksplicitno izpostavljeno upoštevanje sredstev za predhodne raziskave in izdelavo konservatorskega načrta (ta sredstva so sicer predvidena v vrednosti investicije) in pa, da manjka vidik vzdrževanja (ta vidik v zasnovi metode ne sodi v predvidene stroške investicije, ker je del redne dejavnosti ohranjanja materialne substance spomenika).

Z metodološkega vidika izvedbe raziskave se je izkazal izjemen pomen jasno opredeljene vloge ocenjevalca (v tem primeru odločevalec, ki upravlja s sredstvi za investicije) in jasno določenega predmeta ocenjevanja (v tem primeru spomeniki stavbne dediščine – gradovi). Prav tako se je potrdila pomembnost zavedanja, da se kriteriji vsebinsko prekrivajo in prepletajo in da metoda zato ne ponuja niti absolutnih niti končnih rezultatov. Razjasnjeno je bilo tudi stališče, da predlagana metoda v procesu varstva sodi v upravljavski načrt.

Mnenje študentov o predlagani metodi je bilo, razumljivo, nekoliko bolj splošno. Menili so, da je nepremična dediščina izjemno pomembna, da jo je treba varovati in da bi bilo potrebno za obnove spomenikov nameniti več sredstev. Hkrati so poudarili, da je potrebno o dodeljevanju javnih sredstev za obnovitvene posege odločiti pregledno, jasno in objektivno in da je uporabljena metoda lahko primerno orodje za ta namen. Opozorili so tudi, da je veliko spomenikov v izredno slabem stanju in da bi bilo potrebno na tem področju bolj aktivno ukrepati. Med predlogi so bili npr. lažje oživljanje spomenikov z manj strogimi pogoji spomeniškega varstva in prodaja spomenikov v državni lasti zasebnikom za simbolično ceno, če bi se ti zavezali k obnovi (ta pristop se v praksi sicer ni obnesel). Študenti so opozorili še na upravljanje, na novost in na energetska učinkovitost kot na pomene, ki jih je mogoče razumeti različno, in pa na nejasno razliko med krajinskim in prostorskim pomenom, med antropogenimi in dolgoročnimi vplivi in med konstrukcijo in materiali. Opozorili so, da je pri tovrstnem vrednotenju zelo pomembno, da so na voljo zanesljivi in dostopni podatki in pa, da je vzorec izprašanih dovolj velik.

Tuji strokovnjaki so bili na splošno do opredelitve kriterijev in podkriterijev manj kritični kot slovenski strokovnjaki in so predlagano metodo sprejemali z manj zadržki. Določeni strokovnjaki so menili, da bi moral biti ključni kriterij avtentičnost, ekonomski pomen pa ne bi smel biti kriterij, saj je, podobno kot so opozorili nekateri slovenski strokovnjaki, pomanjkanje sredstev izhodišče raziskave. V tem primeru bi bilo bolje govoriti o ekonomskih učinkih obnove kot o razvojni kategoriji. Tuji strokovnjaki so izpostavili tudi nevarnost posploševanja pri predlaganem pristopu in so poudarili pomen jasno opredeljene ciljne skupine objektov, ki jih ocenjujemo. Poudarili so, da je treba izhajati iz manjše skupine objektov in šele na tej podlagi izpeljevati splošne zaključke. Podano pa je bilo tudi opozorilo, da so večkriterijske metode pri alokaciji javnih sredstev lahko celo nevarne; utemeljitev, dobljena na podlagi metode, lahko namreč postane dogma za razdeljevanje sredstev namesto orodja za pomoč pri odločanju o razdeljevanju sredstev. V tem primeru gre za izgubo časa, energije in sredstev.

Pilotna preveritev uporabe metode na treh izbranih študijskih primerih gradov (Turjak, Borl in Rihemberk) je sicer potrdila relativno uporabnost metode na konkretnem primeru razvrščanja obnovitvenih posegov, vendar je hkrati pokazala na potencialno pomembnejšo možnost uporabe rezultatov pri načrtovanju bodoče namembnosti in funkcije gradu. Vrstni red gradov odraža prevlado dveh materialnih kriterijev, hkrati pa analiza rezultatov ocene posameznih kriterijev ponuja bogato gradivo za razmislek o načrtovanju obnov.

11.1 Sklepi razprave

Spremljajoči poglobljeni intervjuji z izbranimi strokovnjaki so torej potrdili nujnost raziskovanja in iskanja rešitve za problem utemeljenega načrtovanja obnovitvenih in vzdrževalnih posegov v spomenike v pogojih omejenih sredstev. Največ komentarjev se je nanašalo na strukturo kriterijskega drevesa in na opredelitev posameznih kriterijev (zlasti na vsebinsko prekrivanje kriterijev in na določene definicije), kar je predstavljalo tudi največji raziskovalni izziv. Razloge gre iskati v že omenjenih različnih razumevanjih vrednotenja, kot tudi v tem, da se na področju ohranjanja dediščine prepletajo epistemološko zelo različne vede. Posledično je tudi vzorec strokovnjakov pokrival različna področja, od ekonomije do gozdarstva in etnologije, kar se je kazalo tudi v sprva različnih razumevanjih posameznih kriterijev. Strokovnjaki so tudi opozorili, da brez vsakokratne kritične presoje kriterijskega drevesa ne gre posploševati na druge zvrsti nepremične dediščine, četudi pristop ta potencial ima. To je potrdilo predpostavko, da morajo biti kriteriji, in še posebej podkriteriji, kritično preiščeni in opredeljeni za vsako zvrst dediščine posebej.

Komentarji intervjuvancev so izpostavili tudi, da je pri razvoju metode potrebna previdnost in nenehno zavedanje o kompleksnosti področja. Iskanje ustreznega pristopa mora biti usmerjeno v iskanje takšnega najmanjšega skupnega imenovalca, ki omogoča umeščenost dediščine v širši kontekst časa in prostora (kriteriji), hkrati pa tudi upoštevanje vsakokratnih posebnosti določenega objekta (podkriteriji). Vsekakor pa je raziskavo potrebno nadaljevati z nadaljnjo razširitvijo vzorca, predvsem v evropskem prostoru in s primerjavo rezultatov.

Iz komentarjev intervjuvancev je mogoče izluščiti tudi metodološke omejitve pristopa. Strokovnjaki so na splošno menili, da je metoda dobra podlaga in pomoč pri odločanju, zlasti za presejanje prevelike subjektivnosti pri sodbah, vendar so opozorili, je ključ do končne rešitve le v vsakem posameznem objektu in njegovi zgodbi ter v nenehnem, uravnoteženem soočanju splošnega in posebnega. Za implementacijo metode je hkrati nujna tudi zanesljivost in razpoložljivost vhodnih podatkov, torej ustrezne podatkovne baze, kar je pogosto problem.

Nenazadnje so strokovnjaki opozorili, da je uporaba zgolj ene metode ocene lastnosti dediščine preozka in zato lahko nevarna in zavajajoča. Na podlagi teh opozoril zato predlog metode v zaključku nadgrajujemo v predlog metodologije za oceno lastnosti gradov, pri čemer imamo v mislih uprabo več metod različnih ved, ki se glede na strategijo smiselno uporabljajo za odločitev o razporeditvi proračunskih sredstev. Na ta način bo obravnava dediščine dejansko inter- in multidisciplinarna.

Na podlagi analize komentarjev strokovnjakov in analize rezultatov raziskovalnega dela, predstavljenega v disertaciji, tako kot rezultat disertacije predlagamo nadgrajeno zasnovo kriterijev ocene lastnosti gradov. Predlog razvršča kriterije na skupino, ki vrednoti sedanost (materialna kriterija stanje ohranjenosti in ogroženost), na skupino, ki vrednoti sedanost in preteklost (nematerialni kriteriji zgodovinski, družbeni, umetnostnozgodovinski in kulturno-simbolni pomen), in na skupino, ki vrednoti sedanost in prihodnost (programska kriterija razvojni pomen in namembnost). Največja razlika pri tej opredelitvi kriterijev v primerjavi z drevesno strukturo nastopi pri programskih kriterijih, ki se nanašata na vsebine, povezane z razvojnim potencialom dediščine. Gre torej za vsebine, ki dediščino ustrezno umeščajo v razvojni model vsakokratne družbe. Tu najdemo ekonomski pomen, upravljanje, namembnost, vključenost v politične, strateške, prostorsko-razvojne dokumente ipd. Vse tri skupine so zaradi prepletanja pomenov predstavljene kot enakovredne presečne množice, v skupnem preseku pa so avtentičnost, integriteta in redkost, ki so med temeljnimi pomeni, ki opredeljujejo spomenike.

Slika 57: Predlog nadgrajene zasnove kriterijev za oceno lastnosti dediščine, oblikovan na podlagi komentarjev izprašanih strokovnjakov.

Figure 57: Proposal of the upgraded criteria scheme for the assessment of heritage properties, modeled on the basis of the interviewed experts comments.

Na podlagi analize komentarjev in rezultatov raziskovalnega dela, predstavljenega v disertaciji, predlagamo kot rezultat disertacije tudi model večplastnega upravljanja posamezne enote dediščine. Model oziroma pristop vsebuje tri temeljne skupine (plasti); teorijo (1), razvoj politike (2) in izvajanje (3), pri čemer je vrednotenje, torej tudi ocena lastnosti dediščine, predvideno v skupini 1 (raziskave) in v skupini 2 (opredelitev strategije, programska zasnova). Model je podrobno opisan v Vodopivec in Žarnić, 2014.

Slika 58: Grafični prikaz t. i. večplastnega protokola upravljanja objekta ali območja kulturne dediščine.

Figure 58: Graphic presentation of the so-called multilayered protocol for the heritage assets management.

12 ZAKLJUČEK

Disertacija se loteva problema ohranjanja grajske dediščine v slovenskem prostoru, kar je bila v preteklosti podcenjena in slabo obravnavana tema. Čeprav je ohranjanje dediščine z *Ustavo RS* predpisana obveznost in čeprav področni *Zakon o varstvu kulturne dediščine* predvideva opredelitev strategije varstva dediščine, je to področje v tem trenutku brez jasne vizije in usmeritev. Z razvojem metodologije za oceno lastnosti dediščine kot podlage za odločanje o obnovitvenih in vzdrževalnih posegih v spomenike želimo prispevati k izboljšanju stanja varstva kulturne dediščine, konkretno na študijskem primeru gradov v Sloveniji.

Rezultati zgodovinskega pregleda razvoja gradov na Slovenskem utemeljujejo izbiro študijskega primera in razkrivajo posebnosti slovenskega prostora pri ravnanju z gradovi. Te se kažejo zlasti v velikih izgubah oziroma v domala popolni izpraznjenosti grajskih stavb v in po drugi svetovni vojni, kar z redkimi izjemami onemogoča ohranjanje njihove izvorne namembnosti, in pa v pogosto neustrezni rabi gradov po letu 1945. Rezultati zgodovinskega pregleda in analize stanja konservatorstva pri nas nakazujejo vzroke, zakaj je ohranjanje gradov na Slovenskem, kljub nekaterim odmevnim celostnim prenovam v zadnjih letih, še vedno nepresežen izziv. Gre zlasti za vzroke, povezane s sistemsko ureditvijo varstva dediščine (na primer neizvajanje sprejete zakonodaje), s strokovnim in raziskovalnim delom (na primer pogosta odsotnost predhodnih raziskav in premalo multi- oziroma interdisciplinarnih raziskav) in z identiteto slovenskega prostora (šibko zavedanje o pomenu ohranjanja kulturne dediščine).

Raziskovalno delo disertacije se osredotoča na gradove, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena. Takih je po podatkih *Registra nepremične kulturne dediščine* 46 in so bodisi v lasti države (27) bodisi v lasti občin oziroma v zasebni lasti (19). Analiza namembnosti gradov je pokazala, da je devet gradov v lasti države in šest v lasti občin oziroma v zasebni lasti brez namembnosti in zato predstavljajo kritično skupino še posebej ogroženih spomenikov. Hkrati pa je ocena stanja ohranjenosti pokazala, da so tudi mnogi gradovi, ki imajo opredeljeno namembnost, v slabem stanju in potrebujejo obnovo ali pa nujne vzdrževalne posege. Obnova in vzdrževanje gradov se zaradi zahtevnosti teh posegov pretežno financirata iz javnih sredstev, ki so omejena. Potrebe po teh posegih tako praviloma presegajo razpoložljiva sredstva. Na kakšen način torej lahko država načrtuje alokacijo omejenih javnih sredstev za spomenike državnega pomena? Disertacija je izhajala iz hipoteze, da lahko pri tem pomaga znanstveno utemeljena večkriterijska metoda odločanja, pri kateri so kriteriji vneprej jasno opredeljeni in naravnani na zvrst gradov v slovenskem prostoru.

Analiza možnosti financiranja obnov in vzdrževanja spomenikov iz javnih sredstev v letih 2004-14 je pokazala, da se nacionalna sredstva za posege v spomenike zmanjšujejo, še posebej pa je zaskrbljujoče strmo padanje sredstev za investicijske, torej tudi vzdrževalne posege. Za obnove je bilo v obravnavanem obdobju mogoče pridobiti zlasti sredstva, povezana z evropskimi strukturnimi skladi. Ta pa so bila zaradi razvojne politike Evropske unije, ki je osredotočena na skladen regionalni razvoj, usmerjena v celostne obnove kot središča razvojnih spodbud določenega lokalnega okolja in zato v spomenike v lasti lokalnih skupnosti, torej občin. Hkrati je revizija obnov gradov, financiranih iz strukturnih skladov in iz Norveškega finančnega mehanizma v obdobjih 2004-06 in 2007-13 kot ključno slabost teh obnov izpostavila neustrezno načrtovanje namembnosti in programske zasnove

objekov po prenovi. Zahtevnost opredelitve namembnosti gradov smo preverili tudi na poglobljeni študiji primera gradu Turjak. Zaradi navedenih vzrokov se kot problematične kažejo tudi po številu sicer impresivne obnove desetih gradov v preteklih letih, saj se vzdrževanje stavbe začne že dan po obnovi, stavba brez namembnosti pa bo vlaganje v njeno življenje praviloma težko upravičila. V tej luči se kot kritična kaže tako financiranje manjših obnovitvenih posegov, rednega vzdrževanja in izrednih intervencijskih posegov v najbolj ogrožene spomenike, kot tudi obnova in vzdrževanje spomenikov državnega pomena v lasti države. Pri tem se zastavlja tudi vprašanje smiselnosti državnega lastništva gradov. Analiza financiranja v preteklih desetih letih je pokazala, da do sredstev, še zlasti evropskih, v zadnjih petih letih laže pridejo gradovi v lasti občin, čeprav v zadnjem času tudi občine pri iskanju evropskih sredstev težko zdržijo breme nujne lastne soudeležbe. Težko razumljivo dejstvo, da so nacionalno pomembni spomeniki zaradi državnega lastništva v slabšem položaju, opozarja, da merilo pri prednostni dodelitvi sredstev za obnovo in vzdrževanje ne sme biti lastništvo, ampak v prvi vrsti pomen, podeljen spomeniku z razglasitvijo. Pri tem bi bilo treba v bodoče kritično pregledati tudi razglasitve gradov, še posebej njihovo delitev na spomenike lokalnega in državnega pomena.

Na podlagi pregleda stanja raziskav in znanstvenega diskurza smo kot temeljni pristop za rešitev dileme odločanja o posegih določili včerkriterijsko metodo odločanja, ki je bila sprva razvita na področjih ekonomije in varstva okolja, v zadnjih letih pa je pogosto uporabljena tudi za grajeno okolje in kulturno dediščino. Kriterije in podkriterije te metode smo opredelili in razvrstili v kriterijsko drevo na podlagi kritične analize literature, pri čemer smo izhajali iz šestih vidikov, ki smo jih določili kot temeljne za obravnavo spomenikov: iz zgodovinskega, iz umetnostnozgodovinskega, iz gradbenega, iz sociološkega, iz upravno-ekonomskega in iz okoljevarstvenega. Relativno medsebojno pomembnost kriterijev in podkriterijev smo določili z metodo AHP, in sicer na podlagi intervjujev z izbranimi strokovnjaki in študenti. Izvedli smo 99 intervjujev na podlagi treh vzorcev: vzorca A (slovenski strokovnjaki), vzorca B (slovenski študenti) in vzorca C (evropski strokovnjaki). Analiza rezultatov razvrščanja kriterijev in podkriterijev po pomembnosti je pokazala, da na oceno lastnosti gradov najmočneje vplivata materialna kriterija stanje ohranjenosti in ogroženost. Izkazalo se je tudi, da največja razlika pri vrednotenju kriterijev med vzorci nastopa pri vrednotenju ekonomskega pomena, ki mu evropski strokovnjaki pripisujejo večji pomen kot slovenski strokovnjaki. Hkrati se je izkazalo, da imajo v primerjavi s slovenskimi strokovnjaki pri evropskih strokovnjakih večjo veljavo trajnostni kriteriji, poleg ekonomskega še družbeni in okoljski. To napeljuje na sklep, da ima med evropskimi strokovnjaki sodobna konservatorska teorija, ki ohranjanje dediščine tesno povezuje z razvojnimi vidiki, večji vpliv. Vrednotenje študentov z nizko ocenjenim upravljanjem, na primer, odlikava dejstvo, da v Sloveniji konservatorstva ni mogoče študirati na dodiplomski stopnji. Zgodovinski, umetnostnozgodovinski in kulturno-simbolni pomen so bili vrednoteni relativno enakomerno, s tem da se je pri vseh vzorcih najvišje uvrstil zgodovinski pomen.

Sočasno z izvedbo metode AHP smo s strokovnjaki izvedli odprte intervjuje, v katerih so lahko podali komentarje k predlaganemu pristopu. Analiza komentarjev potrjuje uporabnost predlaganega pristopa pri reševanju dileme načrtovanja obnovitvenih in vzdrževalnih posegov na spomenikih, s čimer je bila izhodiščna hipoteza potrjena. Vendar pa analiza komentarjev hkrati opozarja na vsebinske in metodološke omejitve pristopa. Ključno vsebinsko opozorilo se je nanašalo na zahtevnost opredelitve kriterijev, saj se ti prepletajo in zaradi dinamike razvoja področja tudi spreminjajo. Zato mora biti pristop zasnovan dovolj odprto, da omogoča nenehno nadgrajevanje kriterijev. Kot bistveno se je pokazalo obravnavanje vsakega posameznega primera gradu, ki mora vključevati tako posebnosti okolja in prostora, kamor je umeščen, kot tudi vpetost v širši kontekst časa in prostora. V tej luči se je

potrdila nujnost zasnove kriterijskega drevesa v dveh nivojih: glavni kriteriji kot označevalci splošnih lastnosti in podkriteriji kot označevalci vsakokratnih posebnosti. Ne nazadnje so odzivi strokovnjakov poudarili izreden pomen razpoložljivosti in dostopnosti ustreznih podatkov o posameznem objektu in na ta način potrdili nujnost povezave sistema vrednotenja s kompatibilno bazo podatkov, kar je bilo na podlagi rezultatov evropskega projekta EU-CHIC tudi eno od izhodišč disertacije.

Analiza komentarjev strokovnjakov in analiza rezultatov pilotne preveritve pristopa v praksi na primeru treh izbranih gradov (Rihemberk, Borl, Turjak) je pokazala uporabnost pristopa pri prepoznavanju ključnih lastnosti posameznega gradu, hkrati pa je nakazala pasti uporabe le ene metode pri načrtovanju razporeditve javnih sredstev. Rezultati le ene metode so namreč zaradi poenostavljanja vidikov posameznih ved lahko zavajajoči. Zato je nujno, da metodo spremljajo tudi druge metode znanstvenih ved, ki sodelujejo pri varstvu dediščine, kot tudi študije in pristopi posameznih strok, še zlasti konservatorstva. Le s sodelovanjem znanosti in stroke bo ocena lastnosti določene enote dediščine, ki bo podlaga odločanju o sredstvih, multi- in interdisciplinarna. Na podlagi teh argumentov zato predlog metode ocene lastnosti dediščine v zaključku nadgrajujemo in razpiramo v predlog metodologije ocene lastnosti dediščine. Pri tem imamo v mislih uporabo več metod (za vrednotenjem vsakega kriterija in podkriterija mora namreč stati določena veda s svojimi metodami), ki jih lahko uporabljamo v poljubni kombinaciji ali tudi le posamezno in ki poglobljajo razumevanje posameznega spomenika. S tem smo pridobili še dodano vrednost pristopa, kot ga predlaga disertacija; ne gre namreč le za razporeditev javnih sredstev za obnovo in vzdrževanje, temveč lahko bogato gradivo, pridobljeno na podlagi metodologije, omogoči tudi poglobljen razmislek o načrtovanju namembnosti gradov in njihove umestitve v prostor in razvoj lokalnega okolja.

Komentarji strokovnjakov pa so prispevali tudi k poglobljenemu razumevanju problematike ohranjanja gradov na Slovenskem. Sklenemo lahko, da se kot ključni pristop pri rešitvi vprašanja namembnosti gradov in s tem tudi pri zagotovitvi vsaj osnovnih vzdrževalnih sredstev kaže pristop od primera do primera. Pri tem je treba najprej ugotoviti, kateri strokovnjaki naj se s posameznim gradom zaradi njegove specifičnosti ukvarjajo in s pomočjo predlagane metodologije ugotavljajo, kaj je pri določenem gradu pomembno in na kakšen način je lahko vpet v razvoj lokalnega okolja in prostora.

Analiza posameznih študijskih primerov gradov, ki smo jo izvedli na podlagi študijskih obiskov gradov in z analizami namembnosti in lastništva, je pokazala, da se ob odsotnosti strategije in politike ravnanja z gradovi kot najbolj uspešna rešitev kaže lastništvo oziroma upravljanje gradu s strani močno motivirane lokalne skupnosti. Čeprav je za analizo posledic še prezgodaj, interes lokalnih skupnosti oziroma občin, ki z neodplačnim prenosom lastništva iz rok države postajajo lastnice gradov (Rihemberk leta 2013, Turnišče leta 2014, dogovori o Gradacu in Polhovem Gradcu), nakazuje regionalno upravljanje kot dobro prakso reševanja te vrste dediščine. Močan interes lokalne skupnosti oziroma ljubiteljskih združenj je zaznati tudi v primeru gradov Turjak in Borl. Primer gradu Snežnik zaradi dolgoletne uspešnosti že potrjuje primer dobre prakse reševanja gradov, namreč kastelanstvo. Gre za družino ali posameznike, ki v gradu živijo oziroma so v stavbi večino časa in delujejo kot njegovi upravitelji. Zanimiv je tudi primer gradu Mirna, ki je bil oddan zasebniku v najem za 99 let, najemnik pa je grad tudi sam obnavljal. Pri vseh navedenih primerih gre v prvi vrsti za lokalno spodbudo in iniciativo. To na eni strani postavlja pod vprašaj učinkovitosti državnega upravljanja gradov, po drugi strani pa tudi pri državnem upravljanju gradov potrjuje nujnost aktivnega vključevanja lokalnih dejavnikov v načrtovanje ravnanja z gradovi (lokalne oblasti, ustanove, nevladne organizacije, univerze, ljubiteljska združenja, zainteresirani posamezniki in drugi).

Predpostavko, da je ohranjanje dediščine najbolj učinkovito v tesnem sodelovanju z lokalno skupnostjo, smo maja 2014 preverili z metodo z udeležbo v italijanski regiji Marke, in sicer v občini Arcevia. Z desetdnevним terenskim delom smo sodelovali pri nastajanju regionalne turistične strategije, ki temelji na vključevanju premične in nepremične dediščine. Multidisciplinarna skupina strokovnjakov je s študenti Univerze v Anconi, s predstavniki Univerze v Bologni, s predstavniki regionalnih oblasti in v sodelovanju z lokalnimi prebivalci, ustanovami in drugimi izvedla skrbno načrtovano terensko delo, s katerim je določila vrednote in lastnosti dediščine v devetih zgodovinskih mestecih (*castelli* - manjša utrjena mesteca oziroma trdnjave z obzidjem in prvotno obrambno funkcijo) in jih nato uporabila kot steber načrtovanja turističnega razvoja regije. Intenzivno terensko delo je potrdilo nujnost takšnega pristopa pri vključevanju dediščine v načrtovanje lokalnega razvoja.

V sklepnem delu disertacije smo na podlagi poglobitve razumevanja stanja ohranjenosti grajske dediščine pri nas in na podlagi analize rezultatov intervjujev in komentarjev strokovnjakov predlagali nadgrajeni model kriterijev in podkriterijev ocene lastnosti gradov. Model razvršča kriterije v tri skupine: kriterije, ki vrednotijo sedanost (materialni kriteriji), kriterije, ki vrednotijo sedanost in preteklost (nematerialni kriteriji) in kriterije, ki vrednotijo sedanost in prihodnost (programski kriteriji). V primerjavi s prvotno zasnovo kriterijskega drevesa sta bistvena novost programska kriterija (razvojni pomen in namembnost), ki podajata večjo težo razvojnemu potencialom gradov, njihovemu upravljanju in njihovi namembnosti. Hkrati smo v sklepnem delu opredelili tudi, kam v proces ohranjanja kulturne dediščine umeščamo predlagano metodologijo; proces smo zaradi sodelovanja mnogih deležnikov (kot tudi zaradi vrste raznorodnih interesov) poimenovali večdimenzionalno upravljanje dediščine in ga razumemo kot zaporedje vnaprej jasno opredeljenih korakov. Proces delimo na tri skupine: na teorijo, na oblikovanje politike in na izvajanje. Metodologijo, kot jo predlaga disertacija, umeščamo v teorijo (raziskave) in v oblikovanje politike. Pri teoriji še posebej izpostavljamo nujnost temeljitih predhodnih raziskav, pri politiki pa še posebej poudarjamo nujnost opredelitve strategije varstva dediščine, znotraj nje pa opredelitev politike ravnanja z gradovi in pri vsakem posameznem primeru določitev namembnosti in opredelitev upravljalvskega načrta in programske zasnove (Slika 59). Metodologija je tako podlaga za interpretacijo pomena gradu v določenem prostoru in okolju, za načrtovanje njegovega upravljanja in namembnosti in za učinkovito vključevanje spomenika v regionalni razvoj.

Čeprav disertacija obravnava le gradove, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena, pa lahko pristop razumemo tudi kot prispevek k celovitemu reševanju problematike grajske dediščine pri nas; torej tudi k reševanju problematike precej večje skupine gradov, ki so razglašeni za spomenike lokalnega pomena ali le vpisanih v *Register nepremične kulturne dediščine*. Pri tem je seveda treba upoštevati določene prilagoditve pristopa k temu skupinoma grajske dediščine.

V disertaciji tako kot rezultat multi- in interdisciplinarnega raziskovalnega dela predstavljamo in utemeljujemo predlog metodologije večkriterijske ocene lastnosti stavbne dediščine na primeru gradov. Pristop, kot ga predlaga disertacija, je lahko tudi utemeljena podlaga za opredelitev načina ravnanja z gradovi, podlaga za načrtovanje posegov v dediščino in pristopov ohranjanja, vrednotenja in vključevanja dediščine v razvoj in v načrtovanje prostora. Metodologija vključuje materialne in nematerialne vidike ohranjanja kulturne dediščine in zajema dve ravni elementov: univerzalne (glavni kriteriji) in specifične (podkriteriji). Zaradi dvonivojske strukture je metodologija potencialno uporabna tudi za druge zvrsti dediščine in za druga okolja. Pri tem je treba vsakič vsebinsko premisliti strukturo kriterijev in se zavedati omejitev pristopa v primeru, ko bi metodologijo uporabljali komulativno, predvsem poenostavljanja vidikov posameznih ved. Hkrati je pomembno opozoriti, da je

zaradi vključevanja šestih različnih vidikov obravnave spomenika v raziskavo, obdelava teh vidikov usmerjena le v študij tistih vsebin, ki služijo kot podlaga opredelitvi kriterijev in podkriterijev skupne uporabe teh metod.

Slika 59: Metodologija, kot jo predlaga disertacija, želi zapolniti vrzel pri sistemskem odločanju o obnovitvenih in vzdrževalnih posegih in pri ravnanju z grajsko dediščino. (Turjak, stari grad, foto: B. Vodopivec)

Figure 59: Methodology, as proposed by dissertation, aims to fill the gap in decision making, regarding renovation and maintenance, as well as management of castles. (Turjak, old castle, photo: B. Vodopivec)

Rezultati empiričnega raziskovalnega dela, ki ga prikazuje disertacija, so potrdili uporabnost metode AHP pri določitvi vrstnega reda kriterijev glede na pomembnost in pokazali na nujnost vsakokratne natančne in jasne vnaprejšnje opredelitve kriterijev in podkriterijev. Rezultati intervjujev z izbranimi strokovnjaki terjajo nadaljnje raziskovalno delo pri razvoju metodologije, obenem pa potrjujejo potrebo po takšnem pristopu v slovenskem prostoru, nakazujejo možnost učinkovite uporabe pristopa v praksi in potrjujejo nujnost nadaljnje preveritve in ovrednotenja metodologije na izbranih primerih grajske dediščine. Na podlagi analize rezultatov raziskovalnega dela, predstavljenega v disertaciji, izpeljujemo zaključne ugotovitve:

1. Komentarji strokovnjakov potrjujejo, da je večkriterijska ocena lastnosti kulturne dediščine lahko učinkovita, znanstveno utemeljena podpora odločanju o načrtovanju prednostnih obnovitvenih in vzdrževalnih posegov v spomenike. S tem je izhodiščna hipoteza potrjena.
2. Rezultati raziskave potrjujejo predpostavko, da je večkriterijsko vrednotenje odvisno od razpoložljivosti in zanesljivosti podatkov o posamezni enoti dediščine in da zato ne more biti učinkovito brez povezave z metodološko kompatibilno bazo podatkov in s sistemom zbiranja in prezentacije podatkov o posamezni enoti dediščine, ki pa je v Sloveniji zaenkrat še nimamo.
3. Rezultati raziskave potrjujejo, da mora biti večkriterijsko vrednotenje lastnosti kulturne dediščine multidisciplinarno, tako da povezuje naravoslovno-tehnične in družboslovno-humanistične vede, kot tudi kvantitativne in kvalitativne podatke o dediščini.

4. Rezultati raziskave potrjujejo nujnost dvonivojske zasnove kriterijev metodologije, ki kot taka omogoča upoštevanje tako splošnih vidikov ohranjanja dediščine kot tudi posebnosti posamezne zvrsti dediščine in prostora oziroma lokalnega okolja.
5. Komentarji strokovnjakov potrjujejo, da mora biti večkriterijska ocena lastnosti dediščine kot nujni sestavni del vpeta v celovit pristop državnega ravnanja s spomeniki, ki vsebuje jasno zaporedje natančno določenih korakov (na primer upravljavski načrt določenega spomenika).
6. Komentarji strokovnjakov potrjujejo, da je večkriterijska metodologija ocene lastnosti dediščine lahko pristop za oblikovanje prednostnega seznama najbolj ogrožene dediščine ali gradov, ki so razglašeni za spomenike državnega pomena, kot ga predvideva *Nacionalni program za kulturo 2015 – 2017: Pot do novega modela kulturne politike* (ReNPK, 14—17).

Izvirni prispevki k znanosti raziskovalnega dela, predstavljenega v disertaciji, so:

1. Poglobljeno razumevanje stanja ohranjenosti grajske dediščine v slovenskem prostoru.
2. Opredelitev pristopa za rešitev dileme odločanja o razporeditvi javnih sredstev za obnovitvene in vzdrževalne posege v spomenike državnega pomena.
3. Interdisciplinarni sorazvoj večkriterijske metodologije ocene lastnosti stavbne dediščine na primeru gradov.
5. Izvirna multidisciplinarna vsebinska opredelitev kriterijev metodologije.
4. Preveritev uporabe predlagane metodologije med izbranimi strokovnjaki in na študijskem primeru grajske dediščine.
5. Opredelitev izhodišč za učinkovitejše načrtovanje upravljanja, določitve namembnosti in trajnostnega vključevanja grajske dediščine v regionalni razvoj.
6. Opredelitev znanstveno in strokovno utemeljenega pristopa k načrtovanju celostnega ohranjanja gradov.

12.1 Naslednji koraki raziskave

Naslednji koraki raziskave bodo usmerjeni v razširitev vzorca strokovnjakov v evropskem prostoru in v primerjavo rezultatov, v študije izbranih primerov grajske dediščine v primerljivih evropskih državah, še posebej tistih, ki so bile v drugi polovici 20. stoletja v primerljivih zgodovinskih okoliščinah (Hrvaška, Češka, Poljska), in v študije primerov dobrih praks ravnanja z gradovi (nemški zvezni deželi Porenje-Pfalška in Bavarska). V nadaljnjem razvoju večkriterijske metodologije pa bi bilo smiselno metodologijo preveriti na testnem razpisu.

13 SUMMARY

“Not everything that counts can be measured, and not everything that can be measured, counts.”

(Albert Einstein)⁹⁴

Preserving cultural heritage also means preserving environment, because architectural heritage is integral and inseparable part of the particular environment and space. Renovation as priority over setting up new buildings is strategic orientation of European and Slovenian development documents; this focus means preservation of land, landscape, balanced spatial development, preservation of historical urban nuclei and considerable energy savings in terms of material re-use. Thus, renovation of cultural heritage, especially of proclaimed monuments of architectural heritage, receives growing relevance.

Preservation of monuments due to their intrinsic values has been recognized ever since the Renaissance and the awareness on the maintenance of Riegl's intentional monuments was present ever since the ancient times. However, during the past decades in Europe and worldwide new values evolved, such as pronounced social value, economic value and environmental value, which constitute today well-known triplet of sustainable development aspects. Following this trend, cultural heritage preservation requires multi- and interdisciplinary approach and thus cooperation of humanities, social sciences as well as of natural and technical sciences. This cooperation introduces new methods on the field, such as non-destructive diagnostic techniques, for example, and approaches, such as cluster of so called social participation methods, for example, demanding urgent integration of tangible and intangible heritage aspects; a challenge that has been often addressed, but not yet resolved.

Contemporary challenges and trends in preservation of cultural heritage certainly contribute significantly to the scientific and professional development of the field and promise prospective future for heritage; two documents, recently adopted by the European Commission and the Council of Europe, enthroned development oriented heritage use as one of the strongest competitive advantages of Europe and as potentially one of the most promising fields for new jobs, services and business models. However, the reality today is too often different and is almost always governed by the striking issue of financing. Speaking about architectural monuments, this means the issue of predominately public financing, which is subjected to the strict rules and demands for transparent, consistent and understandable justification and which is always limited. Therefore, not all monuments, let alone the entire heritage corpus, can be preserved or restored. Priorities need to be defined.

⁹⁴ Quoted in *Cultural Heritage Counts for Europe*. Europa Nostra position paper. Adopted 2. June 2005 in Bergen, Norway.

Slovenian *National programme for culture*, adopted in 2013, envisages the establishment of Slovenian most endangered heritage objects list, yet nor national programme itself nor any other national document or applied research has so far proposed approach or method, applicable to achieve this objective. Therefore, this dissertation addresses demanding and challenging research question of how to define priorities of heritage objects preservation when public funds are limited. Hypothesis of the research is that multicriteria decision making method, offering scientific sound support to decision makers, can contribute to this process. This method needs to be backed by the values assessment criteria, clearly defined and with weights determined in advance. Anticipated research work thus needs to be multi- and interdisciplinary and six main aspects to approach the problem were identified: environmental, historical, civil engineering, art historical, economic and administrative and sociological.

Scientific articles and literature review, presented in this dissertation, revealed several relevant studies and potentially interesting methods to be applied, whilst broader literature review offers several relevant approaches to be studied, such as, for example, Unesco Universal Outstanding Value criteria and criteria for designation of the European Heritage Label. On the basis of this studies, critical literature analysis and comparative analysis of Slovenian and foreign literature were applied to define criteria of the multicriteria decisions making method. Empirical research was carried out with interviewing three samples of 99 Slovenian and European experts and Slovenian students, who ranked criteria according to their importance based on the AHP method. Main advantage of the AHP method, being already confirmed in the fields of environmental protection, economy and also build environment, is that it can objectify subjective judgements.

Medieval castles in Slovenia were selected as a case study to verify the approach. Castles bring together many aspects of contemporary heritage preservation demands, such as heritage development potential in terms of tourism, rural development, integration of cultural and natural heritage, spatial importance due to their dominant location, potential for traditional skills and knowledge revival, as well as they are important part of Slovenian historical development, of high and popular culture, of literature, myths and legends. As such they are important pillar of Slovenian identity. In addition, Slovenia has relatively large number of castles objects, over 1000 recorded, and only a few of them can sustain themselves, whilst many are in a relatively poor state of conservation. Consequently, castles today represent one of the major challenges for Slovenian monument protection; their use and function being the most ardent ones. To illustrate this challenge castle Turjak was studied in details and to validate the method, castles Turjak, Borl and Rihemberk were chosen as case studies.

As one of the major results of this research, eight main criteria for the heritage properties assessment, each with three subcriteria, were identified and each of them clearly defined and illustrated, as

presented in Chapter 7 of this dissertation. Further on, relative importance of eight main criteria and of all subcriteria was defined by pair wise comparisons (AHP method), done by selected experts and students. Result is the ranking order (weights) of all criteria, calculated by the software *Expert Choice*, as presented in Chapter 8. In the next step of the research, method was tested on three selected castles, which were ranked according to their importance and thus priority order of their preservation was proposed (Chapter 10).

The obtained results of the research work, carried out and presented in this dissertation, confirm that rational determination of relative importance of individual criteria for the assessment of architectural heritage can help decision-makers to identify buildings with higher refurbishment priority. Tangible and intangible aspects of cultural heritage preservation are combined, which allows the method to be used also for other types of heritage. In such case, the criteria structure needs to be re-considered and re-assessed prior to its use. Further, the user needs to be aware of the limitations of the method, in particular the potential simplification of individual scientific disciplines and potentially dangerous generalization of results if applied without support of specific, in-depth case studies. Moreover, comments of interviewers suggested, that use of only one method in assessing monuments properties can be misleading; therefore we upgraded our proposal into methodology for monuments properties assessment. Thus, we have got added value of the proposed methodology: it cannot serve only as a support to plan renovation and maintenance of monuments; it can also offer a profound and reach material to integrate monuments in their particular environment and regional development, as well as to define their function. Later has been the most ardent problem in preservation of castles in Slovenia.

The obtained results confirm the effectiveness of the AHP method in defining the ranking order of criteria according to their importance. The need for precise and clear prior definition of criteria and sub-criteria was clearly demonstrated. Results of interviews with selected experts require further work on the development of methodology, confirm the need for such approach in Slovenia, indicate its potential effective use in practice and confirm the necessity of verification and validation of the methodology for selected cases of castle heritage in Slovenia.

The overall results of the presented research confirm that multi-criteria methodology for assessment of architectural heritage properties can be relevant and scientifically sound support for decision makers aiming to plan scientifically sound renovation and maintenance interventions, as well as to plan integration of monuments into local environment and regional development.

VIRI

Arhivski viri

Arhiv INDOK – Arhiv spisov Informacijsko dokumentacijskega centra Ministrstva Republike Slovenije za kulturo, Ljubljana (Arhiv INDOK), fond Pišece - grad.

Arhiv INDOK – Arhiv spisov Informacijsko dokumentacijskega centra Ministrstva Republike Slovenije za kulturo, Ljubljana (Arhiv INDOK), fond Turjak - grad.

Arhiv Republike Slovenije – AS 2067, Zbirka Korpus slovenske arhitekture, popisna enota SI AS 2067, tehnična enota 67.

Zakonodajni viri

Common European Research Classification Scheme, annex to CERIF: Common European Research project Information Format (CERIF, 1991). Uradni list EU št. 189/1991.

EN 16096:2012. Conservation of cultural property – Condition survey and report of built cultural heritage. Brussels, European Committee for Standardization.

Evropa 2020, 2010. Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast. 2010. Bruselj, Evropska komisija.

http://ec.europa.eu/europe2020/index_sl.htm (Pridobljeno 9.5.2015.)

Obzorje 2020, 2011. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions Horizon 2020 - The Framework Programme for Research and Innovation Horizon 2020. COM/2011/0808 final.

Slovenski prevod »Obzorje 2020«: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52011DC0808> (Pridobljeno 9.5.2015.)

Odlok o razglasitvi območja gradu Turjak za kulturni spomenik državnega pomena (Odlok, 1999). Uradni list RS št. 81/99, 55/02 in 16/08 - ZVKD-1.

Odlok Predsedstva SNOS-a o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov (Odlok, 1945). Slovenski poročevalec št. 3/1945.

Pravilnik o konservatorskem načrtu (Pravilnik, 2009a). Uradni list RS št. 66/2009.

Pravilnik o konservatorskem načrtu za prenovo (Pravilnik, 2010). Uradni list RS št. 76/2010.

Pravilnik o metodologiji za ocenjevanje kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti (Pravilnik, 1991). Uradni list RS št. 27/91-I.

Pravilnik o postopkih za izvrševanje proračuna RS (Pravilnik, 2000). Uradni list RS št. 13/00.

Pravilnik o registru kulturne dediščine (Pravilnik, 2009b). Uradni list RS št. 66/2009.

Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2014-2017 (ReNPK14–17). Uradni list RS št. 99/2013. Sklep št. 1194/2011/EU Evropskega parlamenta in Sveta z dne 16. novembra 2011 o uvedbi ukrepa Evropske unije za znak evropske dediščine. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:32011D1194> (Pridobljeno 2.5.2015.)

Sklepi, 2014. Conclusions on cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe. Education, Youth, Culture and Sport Council, meeting Brussels, 20.5.2014. Uradni list EU št. 183/2014.

Sporočilo, 2014. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe. European Commission, Brussels, 22.7.2014, COM(2014) 477 final. Slovenski prevod: <http://www.ipex.eu/IPEXL-WEB/dossier/document/COM20140477.do> (Pridobljeno 4.5.2015.)

Strategija razvoja Slovenije 2014-2020 (osnutek). 2013.
http://svrk.gov.si/si/delovna_podrocja/evropska_kohezijska_politika/razvojno_nacrtovanje_in_programiranje_strateskih_in_izvedbenih_dokumentov/strategija_razvoja_slovenije_2014_2020_srs_2014_2020/ (Pridobljeno 2.5.2015.)

Uredba o enotni metodologiji za pripravo in obravnavo investicijske dokumentacije na področju javnih financ (Uredba, 2006). Uradni list RS št. 60/2006.

Uredba o samozaposlenih v kulturi (Uredba, 2010). Uradni list RS št. 45/10, 43/11, 64/12 in 28/14.

Ustava Republike Slovenije (URS). Uradni list RS št. 33/91-I, 42/97 - UZS68, 66/00 - UZ80, 24/03 - UZ3a, 47, 68, 69/04 - UZ14, 69/04 - UZ43, 69/04 - UZ50, 68/06 - UZ121,140,143, 47/13 - UZ148, 47/13 - UZ90,97 in 9. Dostopno na: <http://dz-rs.si/wps/portal/Home/PolitichniSistem/URS/besedilo> (Pridobljeno 2.5.2015.)

Zakon o gospodarskih družbah (ZGD-1). Uradni list RS št. 65/09 - uradno prečiščeno besedilo, 33/11, 91/11, 32/12, 57/12, 44/13 - odl. US in 82/13.

Zakon o graditvi objektov (ZGO-1). Uradni list RS št. 102/04 – uradno prečiščeno besedilo, 14/05 – popr., 92/05 – ZJC-B, 93/05 – ZVMS, 111/05 – odl. US, 126/07, 108/09, 61/10 – ZRud-1, 20/11 – odl. US, 57/12, 101/13 – ZDavNepr in 110/13.

Zakon o javnem naročanju (ZJN-2). Uradni list RS št. 12/13 - uradno prečiščeno besedilo in 19/14.

Zakon o lastninjenju kulturnih spomenikov v družbeni lastnini (ZLKSDL). Uradni list RS št. 89/1999, 107/1999, 63/2007.

Zakon o prostorskem načrtovanju (ZPNačrt). Uradni list RS št. 33/07, 70/08 – ZVO-1B, 108/09, 80/10 – ZUPUDPP, 43/11 – ZKZ-C, 57/12, 57/12 – ZUPUDPP-A, (109/12) in 76/14 – odl. US).

Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (MOKVKDD). Uradni list RS – Mednarodne pogodbe št. 5/08.

Zakon o strokovnih in znanstvenih naslovih (ZSZN-1). Uradni list RS št. 61/06 in 87/11 – ZVPI.

Zakon o urejanju prostora (ZUreP-1). Uradni list RS št. 110/02, 8/03 – popr., 58/03 – ZZK-1, 33/07 – ZPNačrt, 108/09 – ZGO-1C in 80/10 – ZUPUDPP.

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). Uradni list RS št. 16/08, 123/08, 8/11 - ORZVKD39, 90/12 in 111/13.

Zakon o varstvu okolja (ZVO-1). Uradni list RS št. 39/06 – uradno prečiščeno besedilo, 49/06 – ZMetD, 66/06 – odl. US, 33/07 – ZPNačrt, 57/08 – ZFO-1A, 70/08, 108/09, 108/09 – ZPNačrt-A, 48/12, 57/12 in 92/13.

Zakon o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe Republike Slovenije v kulturi (ZSNNPK-B. Uradni list RS št. 77/08.

Zakon o zavodih (ZZ). Uradni list RS št. 12/91, 8/96, 36/00 - ZPDZC in 127/06 – ZJZP.

Projekti

CLIMATE FOR CULTURE – Damage Risk Assessment, economic impact and mitigation strategies for sustainable preservation of cultural heritage in the times of climate change. 7. okvirni program (GA 226973) od 01.09.2009 do 31.10.2014. <http://climateforculture.eu> (Pridobljeno 4.5.2015.)

ECTP – European Construction Technology Platform. Vision 2030. SRA – Strategic Research Agenda (2005). <http://ectp.org> (Pridobljeno 4.5.2015.)

EU-CHIC – European Cultural Heritage Identity Card. 7. okvirni program (GA 226995) od 01.09.2009 do 31.10.2012. <http://eu-chic.eu> (Pridobljeno 4.5.2015.)

HISTCAPE – Historical Assets and Related Landscape. INTERREG IVC, od 1.1.2012 do 31.12.2014. <http://histcape.eu> (Pridobljeno 2.5.2015.)

HEREIN – The European Heritage Network. <http://herein-system.eu/> (Pridobljeno 4.5.2015.)

SUIT – Sustainable development of Urban historical areas through an active integration within towns. Using environmental assessment to conserve historic areas. Sustaining long term heritage value. 5 Okvirni program. <http://lema.ulg.ac.be/research/suit/> (Pridobljeno 27.3.2012.)

Umetnost in vojna. Izdelava in demonstracija modela za načrtovanje ohranjanja umetnostnozgodovinske dediščine v vojnih spopadih. Projekt CRP Znanje za varnost in mir M4-0207. Od 2006 do 2010. UI FS ZRC SAZU, GI ZRMK, UL, FGG, Ljubljana. Arhiv KPMK, UL FGG.

Konvencije

Amsterdamska listina, 1975. European Charter of the Architectural Heritage. ICOMOS, Amsterdam. <http://icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage> (Pridobljeno 4.5.2015.)

Atenska listina, 1931. The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments. International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments. Atene. <http://icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments> (Pridobljeno 4.5.2015.)

Beneška listina, 1964. The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites. ICOMOS. http://icomos.org/charters/venice_e.pdf (Pridobljeno 4.5.2015.)

Burrska listina, 1999. The Burra Charter: the Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance. Australia ICOMOS Incorporated. <http://australia.icomos.org/publications/charters/> (Pridobljeno 4.5.2015.)

Faro konvencija, 2005. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. Faro, 27 oktober 2005 (Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo). Dostopno http://svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publicacije/konvencije/199/index.html (Pridobljeno 4.5.2015.)

Granadska konvencija, 1985. Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe. Council of Europe, Granada. <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/121.htm> (Pridobljeno 4.5.2015.)

Unescova konvencija, 1972. Convention concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage. UNESCO, Paris, 16 November 1972 (Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine). <http://whc.unesco.org/en/conventiontext/> (Pridobljeno 4.5.2015.)

Periodične publikacije

Varstvo spomenikov. Ljubljana, Zavod za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti LRS, 1948 -.

Literatura

Analiza stanja na področju kulture s predlogi ciljev za Nacionalni program za kulturo 2012–2015. 2011. Ljubljana, MK RS.
http://www.arhiv.mk.gov.si/si/storitve/raziskave_in_analize/analiza_stanja_na_podrocju_kulture/
(Pridobljeno 27.5.2014.)

Anderson, B. 1998. Zamišljene skupnosti. Ljubljana, Studia Humanitatis.

Appelbaum, B. 2007. Conservation Treatment Methodology. Amsterdam, Elsevier.

Artioli, G. 2010. Scientific Methods and Cultural Heritage. An introduction to the application of materials science to archaeometry and conservation science. New York, Oxford University Press.

Avent, J. 2011. Conserving and Stabilizing Masonry Ruins. Journal of Architectural Conservation 17, 1: 29–57.

Avrami, E., Mason, R., de la Torre, M., 2000. Values and Heritage Conservation: Research Report. Los Angeles, The Getty Conservation Institute.

Bandarin, F. 2011. Why development needs culture. Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development 1, 1: 10–15.

Baš, F. 1955. Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. Varstvo spomenikov 5, 25:13–37.

Battaini–Dragoni, G. (ur.). 2005. Guidance on heritage assessment "Our cultural diversity is what unites us". Document prepared within the framework of the Technical Co–operation and Consultancy Programme. Strasbourg, Council of Europe Publishing.

Bell, D. (ur.), 1997. The Historic Scotland Guide to International Conservation Charters. Historic Scotland, Edinburgh.

Binda, L., Luadi, M., Saisi, A. 2008. Investigation strategies for the diagnosis of historic structures: on–site tests on Avio Castle, Italy, and Pisece Castle, Slovenia. Canadian Journal of Civil Engineering 35: 555–566.

Blandford, C. 2006. Management Plans for UK World Heritage Sites: Evolution, lessons and good practice. Landscape Research 31, 4: 355–362.

Bohanec, M. 2009. Računalnik in odločanje: odločitveni modeli in sistemi za podporo pri odločanju. V: Bohanec, M. et al. (ur.). Zbornik 12. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2009.

12.–16. oktober 2009: zvezek A = 12th International Multiconference Information Society – IS 2009. Oktober 12th–16th 2009, Ljubljana, Slovenia: volume A. Ljubljana, Inštitut Jožef Stefan: 350–353.

Bold, J., Chatenet, M., Cortembos, T., Kovačec Naglič, K. 2001. Guidance on Inventory and Documentation of the Cultural Heritage: document prepared by the Ad hoc group for inventory and documentation within the Technical co-operation and consultancy programme related to the integrated conservation of the cultural heritage. Strasbourg, Council of Europe Publishing.

Bosiljkov, V., Maierhofer, C., Koepf, C., Wöstmann, J. 2010a. Assessment of Structure Through Non-Destructive Tests (NDT) and Minor Destructive Tests (MDT) Investigation: Case Study of The Church at Carthusian Monastery at Žice (Slovenia). *International Journal of Architectural Heritage* 4, 1: 1–15.

Bosiljkov, V., Uranjek, M., Žarnic, R., Bokan-Bosiljkov, V. 2010b. An integrated diagnostic approach for the assessment of historic masonry structures. *Journal of Cultural Heritage* 11, 3: 239–249.

Božičnik, Ana. 2006. Študija možnosti ponudbe visokega turizma v objektih kulturne dediščine Slovenije. Ljubljana, MK RS.

Bruter, M. 2003. Winning Hearts and Minds for Europe. The Impact of News and Symbols on Civic and Cultural European Identity. *Comparative Political Studies* 36, 10: 1148–1179.

Center za mednarodno konkurenčnost. 2003. *Ekonomika kulture*. Ljubljana, MK RS.

Chapuis, M. (ur.), Lydon, A. (ur.), Brandt-Grau, A. (ur.). 2009a. Preserving our Heritage, Improving our environment. Volume I: 20 years of EU research into cultural heritage. Luxembourg, European Commission, Directorate-General for Research, Directorate Environment, unit Environment Technologies and Pollution Prevention.

Chapuis, M. (ur.), Lydon, A. (ur.), Brandt-Grau, A. (ur.). 2009b. Preserving our Heritage, Improving our environment. Volume II: Cultural heritage research: FP5, FP6 and related projects. Luxembourg,

Črepinšek, M. 1993. Prenova stavbne dediščine v Sloveniji = The renovation of the Slovene architectural heritage. Ljubljana, Info press.

Eden drugm'u ogenj dajmo. *Kultura v številkah 2010–2012*. 2014. Ljubljana, MK RS: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Novice/2014/KULTURA_V_STEVILKAH_2010–2012–SLO.pdf (Pridobljeno 27.11.2014.)

European Commission, Directorate-General for Research, Directorate Environment, unit Environment Technologies and Pollution Prevention.

Ciegis, R., Ramanauskienė, J., Startienė, G. 2009. Theoretical Reasoning of the Use of Indicators and Indices for Sustainable Development Assessment. *Inžinerine Ekonomika – Engineering Economics* 3: 33–40.

Ciglencečki, M. 2005. Prenova gradov v Avstriji in v Sloveniji. Schlosshof in Dornava. *Umetnostna kronika* 9: 19–23.

Clark, K. 2008. Sustainable development and cultural heritage. V: Fairclough, G. et al. (ur.). 2010. *The Heritage Reader*. London, New York, Routledge.

Cultural heritage research. Survey and outcomes of projects within the Environment Theme. From 5h to 7th Framework Programme. 2012. Brussels, European Commission, Directorate General for Research and Innovation.

Curk, I., Puc, M. 1989. Varstvo naše dediščine. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Črepinšek, M. 1993. Prenova stavbne dediščine v Sloveniji = The renovation of the Slovene architectural heritage. Ljubljana, Info press.

de la Torre, M. (ur.). 2002. Assessing the Values of Cultural Heritage. Los Angeles, The Getty Conservation Institute.

Delak-Koželj, Z. 2009. Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Drole, V. 2008. Soočanje nacionalnih identitet z globalnimi identitetami. Monitor ISH 10, 2: 107–124.

Drury, P., McPherson, A. 2008. Conservation Principles. Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment. London, English Heritage.

Dupagne, A. (ur.), Ruelle, C. (ur.), Teller, J. (ur.), Cornelis, B. (ur.) 2004. Sustainable Development of Urban Historical Areas through an Active Integration within Towns. Guidance for the Environmental Assessment of the Impacts of Certain Plans, Programmes or Projects upon the Heritage value of Historical Areas, in order to Contribute to their long-term Sustainability. Research report. Brussels, European Commission. <http://lema.ulg.ac.be/downloads/Suit.pdf> (Pridobljeno 9.5.2015.)

Dutta, M., Husain, Z. 2008. An application of Multicriteria Decision Making to built heritage. The case of Calcutta. Journal of Cultural Heritage 10, 7: 237–243.

Dvořák, M. 1916. Katechismus der Denkmalpflege. Dunaj, Verlag von Julius Bard.

Eppich, R. (ur.), Chabbi, A. (ur.). 2007. Recording, Documentation and Information Management for the Conservation of Heritage Places. Volume II: Illustrated examples. Los Angeles, The Getty Conservation Institute.

Europa Nostra. 2005. Cultural Heritage Counts for Europe. Position Paper of Europa Nostra, the Pan-European Federation for Cultural Heritage. Bergen, Europa Nostra Council. http://www.europanostra.org/UPLOADS/FILS/position_paper_to_eu_institutions.pdf (Pridobljeno 9.5.2015.)

Expert Choice. 2004. Part I: Quick Start Guide. Tutorials 2000–2004. Arlington, Expert Choice Inc. <http://bockytch.com.tw/PDF-File/Quick%20Start%20Guide.pdf> (Pridobljeno 8.5.2015.)

Fairclough, G. H. (ur.). 2010. The Heritage Reader. London, New York, Routledge.

Feilden, B. M. 2003. Conservation of Historic Buildings. Amsterdam, Architectural Press.

Ferretti, V., Bottero, M., Mandini, G. 2014. Decision making and cultural heritage: An application of the Multi-Attribute Value Theory for the reuse of historic buildings. Journal of Cultural Heritage 15, 6: 644–655.

Fister, P. 1979. Obnova in varstvo arhitekturne dediščine. Ljubljana, Partizanska knjiga, Znanstveni tisk.

- Fister, P. 2001. Celostno varovanje stavbnih in naselbinskih vrednot v prostorskem razvoju : strokovne podlage za prostorski plan Slovenije – sistem poselitve. Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani.
- Fister, P. 2007a. Celovita prenova in izhodišče za celostno varovanje stavbnih in naselbinskih vrednot v prostorskem razvoju. Strokovna podlage za prostorski plan Slovenije. Sistem poselitve – prostorsko načrtovanje. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.
- Fister, P. 2007b. Reurbanizacija/prenova naselbin in arhitekture (metodologija načrtovanja) = Reurbanisation of architecture and urban structures: (planning methodology). Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.
- Fister, P. 2014. Methodology of integral preservation of architectural and settlement heritage worths of space. V: Vodopivec, B. (ur.), Skordaki, N. (ur.), Žarnić, R. (ur.). HISTCAPE and Beyond. Proceedings of the final conference Legacy of the HISTCAPE project. Podsreda Castle, Slovenija, 16 September 2014. Ljubljana. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo: str. 27–33.
- Gabrič, A. 1995. Socialistična kulturna revolucija : slovenska kulturna politika 1953–1962. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Garnham, N. 2005. From Cultural to Creative Industries. An Analysis of the implications of the "creative industries" approach to arts and media policy making in the United Kingdom. *International Journal of Cultural Policy* 11, 14; 16–29.
- Geymen, A. 2009. Development of an Information and Management System for Recording, Analysis, Protection and Revitalization of Cultural Heritage Application Case Study of Istanbul. *Laser in Engineering* 19, 1–2: 93–108.
- Girard, L. F., de Toro, P. 2007. Integrated spatial assessment: a multicriteria approach to sustainable development of cultural and environmental heritage in San Marco dei Cavoti, Italy. *Central European Journal of Operations Research* 15, 281–299.
- Golež Kaučič, M. 2009. Evropska kulturna identiteta. Realnost ali fikcija? *Traditiones – Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU Ljubljana* 38, 1: 91–98.
- Gražulevičiūtė-Vilenišké, I., Janilionis, V., Guščinskienė, J., Ažukaitė, L. 2011. Contingent Valuation of Build Heritage Properties in a Transition Country: A Case of Lithuania. *International Journal of Strategic Property Management* 15, 4: 393–415.
- Grobovšek J. (ur.). 2014. Doktrina 2. Mednarodne listine in dokumenti ICOMOS. Ljubljana, ICOMOS/SI.
- Grobovšek, J. (ur.). 2003. Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS. Ljubljana, ICOMOS/SI.
- Hazler, V. 1999. Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem. Ljubljana, Rokus.
- Ho, W. 2008. Integrated analytic hierarchy process and its applications - A literature review. *European Journal of Operational Research* 186, 1: 211–228.
- Hobsbawm, E. J. 1990. Nations and Nationalism since 1780. Programme, myth, reality. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. 1983. The invention of tradition. Cambridge, Cambridge University Press.

Hudales, J. (ur.), Visočnik, N. (ur.). 2005a. Dediščina v očeh znanosti. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Hudales, J. (ur.), Visočnik, N. (ur.). 2005b. Dediščina v rokah stroke. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Ishizaka, A., Labib, A. 2009. Analytic Hierarchy Process and Expert Choice: Benefits and Limitations. *ORInsight* 22, 4: 201–220.

Jahoda, G. 2012. Critical reflections on some definitions of "culture". *Culture & Psychology* 18, 3: 289–303.

Jankovič, A. 2011. Ženski politični zapor na gradu Rajhenburg (Brestanica) v letih 1948–1956. Diplomaska naloga. Koper, FHŠ Koper.

Jezernik, B. (ur.). 2010. Kulturna dediščina in identiteta. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Jokilehto, J. 2005. *A History of Architectural Conservation*. Oxford, Elsevier.

Jokilehto, J. 2006. World Heritage: Defining the Outstanding Universal Value. *City/Time* 2, 1: 1–16. <http://www.ceci-br.org/novo/revista/docs2006/CT-2006-45.pdf> (Pridobljeno, 9.5.2015.)

Judt, T. 2007. *Povojna Evropa: 1945-2005*. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Južnič, S. 1993. *Identiteta*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Kavčič, Martin. 2015. Bogoslužne stavbe na Slovenskem po drugi svetovni vojni: metodologija in kriteriji vrednotenja. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.

KEA. 2006. *The Economy of Culture in Europe*. Brussels, KEA European Affairs.

Kim, C.-J., Yoo, W. S., Lee, U.-K., Song, K.-J., Kang, K.-I, Cho, H. 2010. An experience curve-based decision support model for prioritizing restoration needs of cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage* 11, 7: 430–437.

Kippes, W. 2014. On Monuments and Museums. V: Vodopivec, B. (ur.), Skordaki, N. (ur.), Žarnić, R. (ur.). *HISTCAPE and Beyond*. Proceedings of the final conference Legacy of the HISTCAPE project. Podsreda Castle, Slovenija, 16 September 2014. Ljubljana. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo: str. 5–9.

Klemisch, J. 2011. *Maintenance of Historic Buildings: a practical handbook*. Shaftesbury, Donhead Publishing. Stuttgart, Fraunhofer IRB Verlag.

Koller, M. 2005. Public and private conservation-restoration in Austria: Benefits and problems. Proceedings of the International conference on conservation-restoration – ICOR, Ludbreg, Croatia, 18th–21st October 2005: str. 62–66.

Komelj, D. 1950. Dolenjski gradovi in spomeniško varstvo. *Varstvo spomenikov* 3: 39–47.

Komelj, D. 1951-52. Vprašanje naših gradov. *Varstvo spomenikov* 4: 44–49.

Komelj, I. 1948. Ob raziskovanju dolenskih gradov. *Varstvo spomenikov* 1: 19–21.

- Komelj, I. 1976. Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem. *Varstvo spomenikov* 20, 7: 5–53.
- Kos, D. 2005. Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Kosi, M. 1998. Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Kosi, M. 2009. Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o negrarnih naslebinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Kovač, M. 2004. Umetnostni zgodovinar konservator kot nosilec projekta celovite obnove spomenika cerkev sv. Jurija v Piranu. V: Murovec, B. (ur.). 2004. Slovenska umetnostna zgodovina. Tradicija, problemi, perspektive. Ljubljana, Založba ZRC.
- Krüger, M. (ur.) 2011. Cultural Heritage Preservation, EWCHP - 2011, Proceedings of the European Workshop on Cultural Heritage Preservation. Berlin, Germany, 26th – 28th September. Berlin, Fraunhofer IRB Verlag.
- Kymmell, W. 2008. Building Information Modelling. Planning and Managing Construction Projects with 4D CAD and Simulations. New York, McGraw Hill.
- Landorf, C. 2009. Managing for sustainable tourism: a review of six cultural World Heritage Sites. *Journal of Sustainable Tourism* 17, 1: 53–70.
- Letellier, R. 2007. Recording, Documentation and Information Management for the Conservation of Heritage Places. Volume I: Guiding Principles. Los Angeles, The Getty Conservation Institute.
- Lazarini, F. 2007. Ne poznam države, kjer bi se do ključnih grajskih arhitektur obnašali tako neodgovorno. Pogovor z dr. Ivanom Stoparjem. *Umetnostna kronika* 17: 17–20.
- Ličen, M. 2008. O gospodih z Rihemberka, njihovi posesti in sorodstvenih povezavah. *Kronika* 3: 435–452.
- Lipovšek, B. 2015. Materialni položaj kulture v Sloveniji. Statistične informacije Ministrstva za kulturo. Ljubljana, Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo.
- Lippiatt, B. C., Weber, S. F. 1995. HIST 1.0 Decision Support Software for Rating Buildings by Historic Significance. Gaithersburg, Office of Applied Economics, Building and Fire Research Laboratory, National Institute of Standards and Technology.
- Lourenço, P. B., Peña, F., Amado, M. 2011. A Document Management System for the Conservation of Cultural Heritage Buildings. *International Journal of Architectural Heritage* 5, 1: 101–121.
- Mason, R. 2010. Assessing Values in Conservation Planning. Methodological issues and choices. V: Fairclough, G. H. (ur.). 2010. *The Heritage Reader*. London, New York, Routledge: str. 99–124.
- Mebratu, D. 1998. Sustainability and Sustainable Development: Historical and Conceptual Review. *Environmental Impact Assessment Review* 18, 6: 493–520.

Meyer, E., Grussenmeyer, P., Perrin, J. P., Durand, A., Drap, P. 2007. A web information system for the management and the dissemination of Cultural Heritage data. *Journal of Cultural Heritage* 8, 4: 396–411.

Mihalič, T., Rozman, R., Kramberger, D., Slapšak, B., Černe, T., Lipovšek, B., Letič, L., Stanič, U., Erdlen, K., Piciga, I., Omahen, M., Rutar, I., Rant, M., Klojučar Mitovič, N. 2000. Modeli financiranja, ekonomike varstva in upravljanja s kulturno dediščino. *Slovenski gradovi – financiranje, ekonomika, upravljanje*. Ljubljana, Raziskovalni center Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Murovec, B. (ur.) 2004. Slovenska umetnostna zgodovina. Tradicija, problemi, perspektive. Ljubljana, ZRC SAZU.

Murovec, B. 2005. Slovenski gradovi in njihova (zlo)raba. *Umetnostna kronika* 9: 1.

Murovec, B. 2015. Zwischen Methodologie und Ideologie: Slowenische Kunsthistoriker der Wiener Schule nach 1945. *RIHA Journal* 0117. Dostopno na: <http://www.riha-journal.org/articles/2015/2015-jan-mar/murovec-zwischen-methodologie-und-ideologie/@@metaview> (Pridobljeno 14.7.2015.)

Navrud, S. (ur.), Ready, R. C. (ur.). 2002. *Valuing Cultural Heritage. Applying Environmental Valuation Techniques to Historic Buildings, Monuments and Artefacts*. Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing.

Nypan, T. 2005. *Cultural Heritage Monuments and Historic Buildings as Value Generators in a Post-industrial Economy. With Emphasis on Exploring the Role of the Sector as Economic Driver*. Oslo, Directorate for Cultural Heritage.
http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175613/nypan_cultural_heritage.pdf?sequence=1
(Pridobljeno 9.5.2015.)

OECD. 2008. *Handbook on Constructing Composite Indicators. Methodology and user guide*. Paris, OECD publishing.
<http://oecd.org/els/soc/handbookonconstructingcompositeindicatorsmethodologyanduserguide.htm>
(Pridobljeno 9.5.2015.)

Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention.
<http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (Pridobljeno 2.5.2015.)

Ožbolt, M., 2008. *Celostna zasnova objektov kot integrirano projektno delo*. Diplomsko naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.

Pagon, N. (ur.), Čepič, M. (ur.). 2003. *Nacionalna identiteta in kultura*. Ljubljana, ICK, Fakulteta za družbene vede, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Palmer, R. 2009. Preface. *Heritage and Beyond*. Strassbourg, Council of Europe Publishing, str. 7–8.

Pečnik, D. 2007. Gradovi in dvorci – mogočni pričevalci časa, kulture in umetnosti. *Umetnostna kronika* 15: 8–11.

Peskar, R. 2008. 60 let Varstva spomenikov = 60 years of Varstvo spomenikov. *Varstvo spomenikov* 44: 7–27.

- Pevcin, P., Klun, M. 2013. Ekonomika kulturne dediščine v kontekstu doseganja trajnostnega razvoja. *Umetnostna kronika* 40, 9: 21–27.
- Pirkovič, J. 1993. Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji. Ljubljana, Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine.
- Pirkovič, J. 2003. Reproduciranje izginulih spomenikov in vprašanje pristnosti = Reproducing lost monuments and the question of authenticity. *Varstvo spomenikov* 40: 209–221.
- Pirkovič, J., 2010. Celostno ohranjanje in varstvo dediščine, razvoj dejavnosti in sodobna izhodišča, Gradivo za izpit iz konservatorskega področja. Ljubljana, Univerza v Ljubljani.
- Pirkovič, J. 2014. Vzpostavitev kulturne dediščine. Skripta. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Plut, D. 2010. Trajnostni razvoj med mavrico teorij in skromno prakso. Separat. V: Tome, N. (ur.). Trajnostni razvoj – edina globalna strategija preživetja in ključno primerjalna prednost Slovenije. Plan B za Slovenijo. Zbornik. Ljubljana, Umanotera: str. 13–23.
- Porevizijsko poročilo. Popravljalni ukrepi Ministrstva za kulturo pri obnovi gradov. 2010. Ljubljana. Računsko sodišče Republike Slovenije.
- Praprotnik, T. 1999. Ideološki mehanizmi produkcije identitet. Ljubljana, ISH.
- Preinfalk, M. 2005. Auerspergi: po sledih mogočnega tura. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Preinfalk, M. (ur.). 2012. Iz zgodovine slovenskih gradov. *Kronika*, časopis za slovensko krajevno zgodovino. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije: 60, 3: str. 369–832.
- Preinfalk, M., Sapač, I. 2012. Grajska dediščina na Slovenskem. Nekaj misli z okrogle mize Gradovi na Slovenskem danes in jutri – usoda, načrti, perspektive. *Umetnostna kronika* 37: 34–40.
- Prelovšek, D. 2009. Spomeniško varstvo in slovenska umetnostna zgodovina. *Umetnostna kronika* 23: 36–44.
- Prelovšek, D. 2013. Slovenski gradovi. *Umetnostna kronika* 38: 46–50.
- Price, N.S. (ur.), Kirby Talley, M. (ur.), Melucco-Vaccaro, A. (ur.). 1996. *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Los Angeles, The Getty Conservation Institute.
- Ragin, C. C. 2007. Družboslovno raziskovanje : enotnost in raznolikost metode. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Rajčić, V., Vodopivec, B., Žarnić, R., Kippes, W. 2011. EU-CHIC: European Cultural Heritage Identity Card - Towards an Integrative Approach to Documenting Cultural Heritage. V: Krüger, M. (ur.) 2011. *Cultural Heritage Preservation, EWCHP - 2011, Proceedings of the European Workshop on Cultural Heritage Preservation*. Berlin, Germany, 26th – 28th September. Berlin, Fraunhofer IRB Verlag: str. 14–21.
- Reisp, B. 1979. Turjak. Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 94. zvezek. Maribor, Obzorja.

Repko, A. F. 2008. *Interdisciplinary research: process and theory*. Los Angeles, Sage.

Revizijsko poročilo. *Obnova gradov z evropskimi sredstvi*. 2009. Ljubljana, Računsko sodišče Republike Slovenije.

Režek, M. 2014. Usmerjena preteklost: mehanizmi ideološke in politične "kontaminacije" zgodovinskega v socialistični Sloveniji in Jugoslaviji (1945-1966). *Acta Histriae* 22, 4: 971–992.

Richards, G. 2011. Creative and Tourism. The State of the Art. *Annales of Tourism Research*. 38, 4: 1255–1283.

Riegl, A. 1903. *Der Moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung*. Dunaj in Leipzig: Verlag von W. Braumüller. Dostopno na:

<https://archive.org/stream/moderndenkmal00denkgoog#page/n4/mode/2up> (Pridobljeno 14.7.2015.)

Riveiro, B., Arias, P., Armesto, J., Ordóñez, C. 2011. A Methodology for the Inventory of Historical Infrastructures: Documentation, Current State, and Influencing Factors. *International Journal of Architectural Heritage* 5, 6: 629–846.

Robins, E. 2001. *A Brief History of Decision-Making*. Technology Evaluation Center Inc.

http://www.ibrarian.net/navon/paper/A_Brief_History_of_Decision_Making.pdf?paperid=280933

(Pridobljeno 9.5.2015.)

Rožič, J. 2012. Gradovi v pokrajini - Kamen, Pusti grad in Blejski grad. V: Preinfalk, M. (ur.). 2012. *Iz zgodovine slovenskih gradov*. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije: 60, 3: 747–760.

Rypkema, D. D. 2008. *The Economics of Historic Preservation: A Community Leaders' Guide*. Washington D.C., National Trust for Historic Preservation.

Saaty, T. L. 1977. A Scaling Method for Priorities in Hierarchical Structures, *Journal of Mathematical Psychology* 15, 3: 234–281.

Sabbioni, C. (ur.), Brimblecombe, P. (ur.), Cassar, M. (ur.). 2010. *The Atlas of Climate Change Impact on European Cultural Heritage: Scientific Analysis and Management Strategies*. London, New York, Anthem Press.

Sapač, I. 2011. *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji*. Knj. 5.: Kras in Primorje. Ljubljana, Viharnik.

Sapač, I. 2012. Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temeljne definicije. V: Preinfalk, M. (ur.). 2012. *Iz zgodovine slovenskih gradov*. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije: 60, 3: str. 391–412.

Sapač, I. 2015. *Apel Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije*. *Umetnostna kronika* 46: 40–45.

Simoniti, V. 1990. Turki so v deželi že : turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju. Celje, Mohorjeva družba.

Simoniti, V. 1991. *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana, Slovenska matica.

Skoglund, P., Svensson, E. 2010. Discourses of Nature Conservation and Heritage Management in the past, present and future: discussing Heritage and Sustainable Development from Swedish Experiences. *European Journal of Archeology* 13, 3: 368–385.

- Stelè, F. 1936. Problem spomeniškega varstva v Jugoslaviji. Separat. Beograd, s.n.
- Stelè, F. 1955. Estetika in dokumentarnost v restavriranju spomenikov. *Varstvo spomenikov* 5: 5–13.
- Stern, N. 2007. *The economics of climate change: the Stern review*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stopar, I. 1977. *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem*. Ljubljana, Slovenska Matica.
- Stopar, I. 1983. Spomeniška problematika slovenskih gradov. *Varstvo spomenikov* 25: 33–39.
- Stopar, I. 1986. *Gradovi na Slovenskem*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Stopar, I. 1990. Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Knj. 1, Območje Maribora in Ptuja : občine Maribor-Pesnica, Maribor-Pobrežje, Maribor-Rotovž, Maribor-Tabor, Maribor-Tezno, Ptuj. Ljubljana, Partizanska knjiga, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Stopar, I. 2003. Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 2, Dolenjska. Knj. 4, Med Igom, Ribnico in Kočevjem. Ljubljana, Viharnik.
- Stopar, I. 2011. Slovenski gradovi - prezrta dediščina. V: *Razumeti grad - vloga in pomen gradov v slovenski zgodovini: znanstveni simpozij*, 23. in 24. novembra 2011, Ljubljana, povzetki. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa: str. 1–2.
- Stopar, I., Sapač, I. 1990-2011. *Zbirka Grajske stavbe v Sloveniji*.
- Swensen, G., Jerpasen, G. B. 2008. Cultural heritage in suburban landscape planning. A case study in Southern Norway. *Landscape and Urban Planning* 87: 289–300.
- Šelih, J. 2014. Application of Multi Criteria Decision Methods in Management of Natural and Build Rural Cultural Heritage. V: *Vodopivec, B. (ur.), Skordaki, N. (ur.), Žarnić, R. (ur.). HISTCAPE and Beyond. Proceedings of the final conference Legacy of the HISTCAPE project*. Podsreda Castle, Slovenija, 16 September 2014. Ljubljana. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo: str. 21–27.
- Šelih, J., Kne, A., Srdić, A., Žura, M. 2008. Multiple-criteria Decision Support System in Highway Infrastructure Management. *Transport* 23, 4: 299–305.
- Šeme, B. 2005. *Metoda ugotavljanja ohranjenosti in ogroženosti stenskih poslikav na zunanjščinah v Sloveniji na izbranem segmentu*. Doktorska disertacija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Akademija za likovno umetnost.
- Šijanec Zavrl, M., Žarnić, R., Šelih, J. 2009. Multicriterial Sustainability Assessment of Residential Buildings. *Technological and Economic Development of Economy* 15, 4: 612–630.
- Šiožinytė, E. 2014. *Consistency between contemporary building norms and tradition in vernacular buildings*. Summary of doctoral dissertation. Vilnius, Vilnius Gediminas Technical University.
- Štampfl, A. 2013. *Ocena stanja in potresne ogroženosti sakralnih stavb na Slovenskem*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
- Štih, P. 2000. *Strukture današnjega Slovenskega prostora v zgodnjem srednjem veku*. V: *Bratož, R. (ur.). Situla: Razprave Narodnega muzeja Slovenije: Slovenija in sosednje dežele med antiko in*

karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 355–386.

Štih, P., Simoniti, V. 2009. Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja. Ljubljana, Modrijan.

Štupar-Šumi, N. 1973. Grad Rihemberk nad Branikom. Zbirka vodnikov Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. 43. zvezek. Maribor, Obzorja.

Štupar-Šumi, N. 1981. Metoda konserviranja gradov in dvorcev. Varstvo spomenikov. 23:55–67.

Šumi, N. 1983. Mesto gradov in dvorcev v zgodovinskih znanostih in naši družbeni zavesti. Varstvo spomenikov. 25: 9–13.

Taylor, J., Cassar, M. 2008. Representation and intervention: The symbiotic relationship of conservation and value. V: Saunders, D. (ur.), Townsend, J. H. (ur.), Woodcock, S. (ur.). Conservation and Access: Contributions to the London Congress. London. International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works, str. 7–11.

The European environment. State and outlook 2015. Synthesis report. 2015. Copenhagen, European Environment Agency. <http://eea.europa.eu/soer-2015/synthesis/report> (Pridobljeno 27.4.2015.)

Theuerschuh, J. 2014. Ohranjanje stavbne dediščine - prispevek k razumevanju metodološkega pristopa. Diplomaska naloga. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.

Throsby, D. 2009. Explicit and implicit cultural policy: some economic aspects. International Journal of Cultural Policy 15, 2: 179–185.

Throsby, D. 2011. The political economy of art: Ruskin and contemporary cultural economics. History of Political Economy 3, 2: 275–294.

Tuan, T. H., Navrud, S. 2007. Valuing cultural heritage in developing countries: comparing and pooling contingent valuation and choice modelling estimates. Environmental and Resource Economy 38, 1: 51–69.

Tupenaite, L., Zavadskas, E. K., Kaklauskas, A., Turskis, Z., Seniut, M. 2010. Multiple criteria assessment of Alternatives for Build and Human Environment Renovation. Journal of Civil Engineering and Management 16, 2: 257–266.

Valvasor, J. V. 1978. Slava vojvodine Kranjske. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Verbič, M., Slabe-Erker, R. 2008. An econometric analysis of willingness-to-pay for sustainable development: A case study of the Volčji Potok lanscape area. Ecological Economics 68, 5: 1316–1328.

Viñas, S. M. 2011. Contemporary Theory of Conservation. London, New York, Routledge, Taylor & Francis Group.

Viturvius, P. 1960. The Ten Books on Architecture. Prevod: Morgan, M. H. New York, Dover Publications.

Vodopivec, B. 2012. Opredelitev kriterijev in podkriterijev večkriterijske metode za oceno prioritet obnove stavbne dediščine na primeru gradov v Sloveniji. Študija. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.

Vodopivec, B., Žarnić, R. 2012. Cultural heritage data management in the context of historical development of monument protection in Slovenia. V: Žarnić, R. (ur.), Rajčič, V. (ur.), Vodopivec, B. (ur.). Heritage protection from documentation to interventions : proceedings of the EU-CHIC International conference on Cultural heritage preservation, 29 May - 1 June 2012, Split, Croatia: 75–83.

Vodopivec, B., Eppich, R., Maxwell, I., Gandini, A., Žarnić, R. 2012. A Contribution to a Unified Approach in Policy Making through Documenting Cultural Heritage. V: Ioannides, M. et al. (ur.). Progress in Cultural Heritage Preservation. 4th International Conference, EuroMed 2012 Limassol, Cyprus, October/November 2012. Proceedings. Berlin, Springer Verlag, str. 360–368.

Vodopivec, B. 2014. Identificare l'intangibile. Insegnamenti dallo scambio interregionale di esperienze = Identifying the intangible. Learning from Interregional Exchange of Experience. V: Zenobi, V. (ur.): Paesaggion, conoscenza tacita e sviluppo locale. Il Progetto HISTCAPE ad Arcevia = Landscape, tacit knowledge, and Local Development. The HISTCAPE Project in Arcevia. Arcevia, Regione Marche: str. 151–161.

Vodopivec, B., Theuerschuh, J., Šelih, J., Žarnić, R. 2014a. Opredelitev večkriterijske ocene stavbne dediščine za določitev prioritete obnovitvenih posegov; primer gradov = Definition of multi-criteria assessment of architectural heritage to determine priorities of reconstruction intervention; the case of castles. Gradbeni vestnik 63, 4: 229–239.

Vodopivec, B., Žarnić, R. 2014. Multidisciplinary Contribution to the Complex decision making – synergy of natural and cultural heritage. V: Vodopivec, B. (ur.), Skordaki, N. (ur.), Žarnić, R. (ur.). HISTCAPE and Beyond. Proceedings of the final conference Legacy of the HISTCAPE project. Podsreda Castle, Slovenija, 16 September 2014. Ljubljana. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo: str. 85–91.

Vodopivec, B., Žarnić, R., Tamošaitienė, J., Lazauskas, M., Šelih, J. 2014b. Renovation priority ranking by multi-criteria assessment of architectural heritage: the case of castles. International Journal of Strategic Property Management 18, 1: 88–100.

Vodopivec, B., Šelih, J., Žarnić, R. 2015. Interdisciplinarna opredelitev prioritete obnove stavbne dediščine na primeru gradov. Annales, Series Historia et Sociologia 25, 1: 1–18.

Vodopivec, P. 2007. Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja. Ljubljana, Modrijan.

Watt, D. 2010. Surveying Historic Buildings. Dorset, Donhead Publishing.

Zadnikar, M. 1962. Topografija umetnostnih spomenikov. Varstvo spomenikov 8: 83–91.

Žarnić, R. (ur.), Rajčič, V. (ur.), Vodopivec, B. (ur.) 2012. Heritage Protection. From Documentation to Interventions. Proceedings of the EU-CHIC International Conference on Cultural Heritage Preservation, 29 May - 1 June 2012, Split, Croatia. Zagreb, Univerza v Zagrebu.

Žarnić, R. 2014. New perspectives in cultural heritage research. V: Vodopivec, B. (ur.), Skordaki, N. (ur.), Žarnić, R. (ur.). HISTCAPE and Beyond. Proceedings of the final conference Legacy of the HISTCAPE project. Podsreda Castle, Slovenija, 16 September 2014. Ljubljana. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo: str. 27–33.

PRILOGE

PRILOGA A: Pregled besedil, analiziranih z namenom evidentiranja vrednot kulturne dediščine

AVTOR	NASLOV in DATUM	SLOVENIJA	KRITERIJI VREDNOTENJA	POMEN/RELEVANTNOST
UNESCO	<i>Final act on the intergovernmental protection of cultural property in the event of armed conflict</i> Haag, 1954	<i>Konvencija o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada, s Pravilnikom za njeno izvrševanje in protokolom</i> (Uradni list FLRJ - Mednarodne pogodbe, št. 4/56; objava: Varstvo spomenikov, št. 29) <i>Zakon o ratifikaciji Drugega protokola k Haški konvenciji iz leta 1954 o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada</i> (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 22/03); poznamo tudi pod imenom <i>Haška konvencija</i> http://http://zvksd.si/media/pages/documents/konvencija_o_varstvu_kvpos.pdf - 18.4.2015 http://http://pisrs.si/Pisweb/pregledPredpisa?id=ZAKO3767 – 18.4.2015	Dokumenta opredeljujeta zaščito dediščine v primeru vojnih spopadov – ni elementov vrednotenja.	Dokumenta sta nastala v povezavi s 1. in 2. svetovno vojno in vpeljujeta oznako kulturne dediščine. Čeprav neposredno ne govorita o vrednotah, ju navajamo, ker z opredelitvijo varstva kulturne dediščine v primeru vojnih spopadov priznava dediščini univerzalno, vsečloveško vrednost. Na podlagi konvencij se je razvil koncept univerzalne vrednosti dediščine.
UNESCO	<i>Convention concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage</i> Paris, 1972	<i>Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine</i> (Uradni list SFRJ, št. 56/74) – poznamo tudi pod imenom <i>Unescova konvencija</i> . V Sloveniji imajo status Unescove svetovne dediščine: <ul style="list-style-type: none">- Škocjanske jame- Prazgodovinska kolišča okoli Alp- Dediščina živega srebra Almaden in Idrija Prevedena: http://http://mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pag/uploads/Ministrstvo/Zakonodaja/Kulturna_disciplina/UNESCO_konvencija_svetovna_dedis_cina.pdf - 18.4.2014	Konvencija zajema na področju kulturne dediščine spomenike, stavbe in krajino. Izjemno univerzalno vrednost nepremične dediščine (UOV - <i>Outstanding Universal Value</i>) vrednoti konvencija na podlagi zgodovinskih, umetnostnih in znanstvenih vrednot, vrednost krajine pa na podlagi zgodovinskih in estetskih vrednot ter na podlagi izsledkov etnoloških in antropoloških raziskav. Kriteriji za kulturno dediščino so: <ol style="list-style-type: none">1. <i>Masterpiece of human creative genius</i>2. <i>An important exchange of human values; architecture, technology, monumental arts, town-planning, landscape design</i>3. <i>Unique or exceptional testimony</i>4. <i>Outstanding example of a type of building, architectural or technological ensemble, or landscape</i>5. <i>Outstanding example of traditional human settlement, land-use, sea-use, human interaction with the environment</i>6. <i>Associated with events, living traditions, ideas, beliefs, artistic and literary works.</i> Dodatno se ocenjujejo avtentičnost, integriteta in ustrezno varstvo in upravljanje. = zgodovinska, umetnostna, znanstvena, estetska, avtentičnost, integriteta, upravljanje	To je globalna konvencija o naravnih in kulturnih dediščinah s predpisanim postopkom vrednotenja nominiranih enot za vpis na seznam svetovne dediščine. Konvencijo je treba brati skupaj s t.i. Operativnimi smernicami, ki so bile nazadnje posodobljene leta 2013 in ki postopek vrednotenja podrobneje opredeljujejo. http://whc.unesco.org/en/guidelines/ - 18.4.2015 Krovna konvencija in na njej temelječ sistem seznama svetovne dediščine (<i>World Heritage List</i>), oblikovan na podlagi opredelitve izjemne univerzalne vrednosti (<i>Outstanding Universal Value</i>) je zaradi uveljavljenosti (od leta 1972) in široke sprejetosti referenčni postopek vrednotenja dediščine (6 kriterijev vrednotenja se nanaša na kulturno dediščino, 10 na naravno dediščino). V postopku pomembno sodeluje ICOMOS kot posvetovalno telo strokovnjakov. Konvencija in z njo povezane operativne smernice definirajo ključne termine ohranjanja dediščine, kot so avtentičnost, integriteta. Vpeljuje izhodišča ustreznega varstva in upravljanja dediščine. Vpis na seznam Unescove svetovne in naravne dediščine ima za posamezno enoto pomembne pozitivne posledice kot tudi obveznosti.
UNESCO	<i>Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions</i> Paris, 2005	<i>Zakon o ratifikaciji konvencije o varovanju in spodbujanju raznolikosti kulturnih izrazov</i> (Ur. l. RS 129/2006 z dne 12.12.2006); http://http://uradni-list.si/1/content?id=76907 – 18.4.2015	Konvencija govori na splošno o vrednotah kot o kulturnih vrednotah, omenja pa tudi ekonomski potencial dediščine kot posebno vrednoto. = kulturna, ekonomska	Konvencija, ki opredeljuje t.i. kulturno raznolikost kot skupno dediščino človeštva, je pomembna ker vpeljuje kulturno dediščino, ki je lahko vir konflikta, hkrati tudi kot priložnost za povezovanje, razumevanje. S tem dediščini posredno pripisuje visoko globalno družbeno vrednost in jo povzdigne nad nacionalno raven. Hkrati dediščino umesti v jedro t.i. trajnostnega razvoja in vpelje kulturno industrijo. Na ta način utemelji ekonomski potencial dediščine v razvoju sodobne družbe.

ICOMOS	<i>The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments</i> Atene, 1931	<i>Atenska listina o ohranjanju in obnovi zgodovinskih spomenikov.</i> Poznamo jo pod imenom <i>Atenska listina</i> ; prevedena http://http://icomos.si/documents/pdf/doktrina.pdf - 18.4.2015	Osredotočena je na ohranjanje t.i. starinskih spomenikov. <i>Article (2) Proposed Restoration projects are to be subjected to knowledgeable criticism to prevent mistakes which will cause loss of character and historical values to the structures</i> = zgodovinska	Označuje začetek mednarodnega povezovanja na področju ohranjanja nepremične kulturne dediščine. Konvencija je podlaga zamisli o ustanovitvi ICOMOS-a
ICOMOS	<i>International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites</i> Benetke, 1964	<i>Mednarodna listina o ohranjanju in obnovi spomenikov in spomeniških območij.</i> Poznamo jo pod imenom <i>Beneška listina</i> ; prevedena http://http://icomos.si/documents/pdf/doktrina.pdf - 18.4.2015	Listina našteva vrednote: zgodovinska, arheološka, estetska. Pomen označuje s terminom <i>cultural significance</i> = zgodovinska, arheološka, estetska	Velja za temeljno listino ohranjanja kulturne dediščine – izhodišča, principi, zapisani v listini so temelj mednarodne konservatorske teorije. Na podlagi listine je bil ustanovljen ICOMOS leta 1965 v Varšavi. Jugoslavija članica ICOMOS od 1965, Slovenija od 1993.
ICOMOS	<i>Appleton Charter for the Protection and Enhancement of the Built Environment</i> Ottawa, 1983	<i>Appletonska listina za zaščito in izboljšanje grajenega okolja</i>	Listina navaja pri opredelitvi pomena dediščine kulturni pomen, stanje in integriteto materiala, vrednost, ki izhaja iz konteksta, ustrezno uporabo fizičnih, družbenih in ekonomskih virov. Uvaja tudi varovanje in ohranjanje območij dediščine kot najdragocenejših najdb (<i>artefactual value</i>). <i>B Framework: The appropriate level of intervention can only be chosen after careful consideration of the merits of the following: cultural significance, condition and integrity of the fabric, contextual value, appropriate use of available physical, social and economic resources.</i> <i>C Principles</i> <i>Artifactual value:</i> <i>Sites of the highest cultural significance are to be considered primarily as artifacts, demanding protection as fragile and complex historical monuments</i> = stanje ohranjenosti, družbena, energijska učinkovitost (trajnostna uporaba virov)	Listina povzema kompleksnost in celovitost ohranjanja dediščine, ki jo vidi kot področje, kjer se prepleta več disciplin in več nivojev varstva.
ICOMOS	<i>New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value</i> Nova Zelandija, 1993 (revidirana 2010)	<i>Novozelandska listina za ohranjanje območij z vrednotami kulturne dediščine</i>	Listina navaja vrednote: arheološka, arhitekturna, komemorativna, funkcionalna, zgodovinska, krajinska, spomeniška, znanstvena, družbena, duhovna, simbolična, tehnološka, tradicionalna. Listina določa geslovnik temeljnih izrazov in loči vrednote med nematerialne – abstraktne vrednote določenega prostora (komemorativna, zgodovinska, družbena, simbolna, tradicionalna) in materialne – fizično opazne vrednote prostora: arheološka, arhitekturna, krajinska, spomeniška, znanstvena, tehnološka. Lokalno pogojene vrednote so izpostavljene, predvsem: kulturna, duhovna, ekonomska, tradicionalna, zgodovinska vrednota. = arheološka, arhitekturna, komemorativna, funkcionalna, zgodovinska, krajinska, spomeniška, znanstvena, družbena, duhovna, simbolična, tehnološka, tradicionalna, kulturna, ekonomska	Sicer nastala v kontekstu Nove Zelandije in ohranjanja pretežno premične staroselske avtohtone dediščine, vendar dobro definira terminologijo in uvaja vrednoto prostora in pomen dediščine za prostor; tako nematerialne kot materialne (<i>cultural heritage value of a place</i>). Poseben pomen pripisuje listina lokalno pogojenim vrednotam. Posebno poglavje obravnava tudi področje dokumentiranja.
ICOMOS	<i>The Nara Document on Authenticity</i> Nara, 1994	<i>Narska listina o avtentičnosti</i> ; prevedena http://http://icomos.si/documents/pdf/2014_06_30_DOKTRINA%202-screen.pdf – 18.4.2014	Listina definira pogojuje avtentičnost: ustvarjalni proces, dokumentarna dokazila, družbeni kontekst. Na splošno govori o družbeni in kulturni vrednosti in o izjemni univerzalni vrednosti. = kulturna, družbena	Dokument podaja definicijo avtentičnosti – vsebinsko izhaja iz UNESCO sistema vrednotenjem za presojo nominacij za vpis na listo svetovne dediščine.
ICOMOS	<i>Principles for the Recording of Monuments, groups of Buildings and Sites</i>	<i>Načela dokumentiranja spomenikov, skupin stavb in spomeniških območij</i> ; prevedena http://http://icomos.si/docu		Listina je pomembna predvsem za dokumentiranje. V kontekstu raziskave jo omenjamo, ker mora vrednotenje temeljiti na dostopnih in ustreznih podatkih.

	Sofija, 1996.	ments/pdf/2014_06_30_DOKTRINA%202-screen.pdf – 18.4.2014		
ICOMOS	<i>The Burra Charter: the Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance</i> Burra, 1999	<i>Burrska listina: Listina Avstralskega ICOMOS-a za ohranjanje prostorov s kulturnim pomenom.</i> Prevedena. http://http://mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/dediscina/metodologija-konservatorski_nacrt/02_Burra.pdf - 18.4.2015	Listina pripisuje dediščini naslednje vrednosti: estetsko, zgodovinsko, znanstveno, družbeno in duhovno. Vrednote dediščine enači s pojmom kulturni pomen. <i>Article 1.2: Cultural significance means aesthetic, historic, scientific, social or spiritual value for past, present or future generations.</i> <i>Explanation: The term cultural significance is synonymous with heritage significance and cultural heritage value.</i> <i>Article 5. Values: 5.1 Conservation of a place should identify and take into consideration all aspects of cultural and natural significance without unwarranted emphasis on any one value at the expense of others.</i> <i>Article 13. Co-existence of cultural values</i> <i>Co-existence of cultural values should be recognised, respected and encouraged, especially in cases where they conflict.</i> = estetska, zgodovinska, znanstvena, družbena, duhovna	Listina je podlaga izhodiščem konservatorskega načrta, kot je opredeljen v slovenski zakonodaji. Listina poudarja, da je treba upoštevati vse vrednote, ki opredeljujejo dediščino brez izpostavljanja ene nad drugo ali celo ene namesto druge. Nujno je upoštevati sobivanje kulturnih vrednot, še posebej tam, kjer si te nasprotujejo. Pomemben je tudi proces vrednotenja dediščine, ki ga opisuje listina.
ICOMOS	<i>ICOMOS Charter – Principles for the analysis, conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage</i> Zimbabve, 2003	<i>Načela za analizo, ohranjanje in obnovo konstrukcij in arhitekturne dediščine;</i> prevedena http://http://icomos.si/documents/pdf/2014_06_30_DOKTRINA%202-screen.pdf – 18.4.2014	<i>GENERAL PRINCIPLES</i> <i>1.2 Value and authenticity of architectural heritage cannot be based on fixed criteria because the respect due to all cultures also requires that its physical heritage be considered within the cultural context to which it belongs.</i> <i>1.3 The value of architectural heritage is not only in its appearance, but also in the integrity of all its components as a unique product of the specific building technology of its time. In particular the removal of the inner structures maintaining only the façades does not fit the conservation criteria.</i> = integriteta	Listina, osredotočena na arhitekturno dediščino poudarja, da vrednotenje ne more temeljiti na fiksnih kriterijih, saj je treba dediščino vedno obravnavati v njenem posebnem okolju in prostoru. Listina poudarja tudi pomen integritete arhitekturne dediščine, kamor sodi tudi, na primer, zgodovina tehnologije gradnje določene stavbe.
ICOMOS	<i>Quebec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place</i> Quebec, 2008	<i>Quebeška listina o ohranjanju duha prostora;</i> prevedena http://http://icomos.si/documents/pdf/2014_06_30_DOKTRINA%202-screen.pdf – 18.4.2014	Listina navaja, da duh prostora (spirit of place) zaobjema materialne elemente (območja, stavbe, krajine, poti, objekte...) in nematerialne elemente (spomini, zgodbe, verovanja, pisni dokumenti, festivali, komemoracije, rituali, tradicionalno znanje, vrednote, teksture, barve, vonjave, navezanost na prostor itd.)	Listina prvič jasno definira t.i. <i>spirit of place</i> (duh prostora). Sodi v skupino listin, ki širijo področje dediščine iz klasičnih spomeniških definicij na duhovne vrednote prostora.
ICOMOS	<i>The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas</i> La Valletta, 2011	<i>Načela iz La Vallette o varovanju in upravljanju zgodovinskih mest, krajev in urbanih področij.</i>	Konservatorski načrt mora temeljiti na urbanističnem načrtovanju, poudarja listina, in mora vključevati analizo naslednjih vrednot: arheološke, zgodovinske, arhitekturne, tehnološke, družbene in ekonomske. Konservatorski načrt mora biti povezan z upravljavskim načrtom in imeti vzpostavljen sistem stalnega monitoringa. <i>A management plan is based on the knowledge, conservation and enhancement of tangible and intangible resources.</i> <i>Therefore it must:</i> <ul style="list-style-type: none">- determine the cultural values;- identify stakeholders and their values;- identify potential conflicts;- determine conservation targets;- determine legal, financial, administrative and technical methods and tools;- understand strengths, weaknesses, opportunities and threats;- define suitable strategies, deadlines for the work, and specific actions.	Listina opredeljuje izhodišča priprave konservatorskega in upravljavskega načrta določenega zgodovinskega območja in našteva vrednote, ki jih je pri upravljanju zgodovinskih področij treba upoštevati ter navaja, na kakšen način se morata povezovati konservatorski ni upravljavski načrt.

			= arheološka, zgodovinska, arhitekturna, tehnološka, družbena, ekonomska	
ICOMOS	<i>The Paris Declaration on Heritage as a Driver of Development</i> Paris, 2011	<i>Pariška deklaracija o dediščini kot gonilni sili razvoja</i>	Deklaracija uvaja termin vrednot, ki so neločljivo povezane z dediščino: ekonomska, družbena, kulturna, zgodovinska, okoljska, estetska, spominska. V ta sklop sodijo tudi elementi, ki opredeljujejo t.i. <i>spirit of place</i> (duha prostora) = ekonomska, družbena, kulturna, zgodovinska, okoljska, estetska, spominska (komemorativna)	Deklaracija umešča dediščino v kontekst razvoja; predvsem podarja ekonomski potencial dediščine za razvoj kulturnega turizma, za razvoj potencialov, povezanih z izobraževanjem, varstvom okolja...

Če ni drugače navedeno ob posamezni listini, do dokumenti dostopni na: <http://http://icomos.org/en/> – pridobljeno 18.4.2015

SVET EVROPE	<i>European Cultural Convention</i> Paris, 1954	<i>Evropska kulturna konvencija</i> ; prevedena http://http://svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/018/ - 18.4.2015	Listina govori na splošno o objektih, ki imajo vrednost evropske kulturne dediščine in ki so zato skupna kulturna dediščina Evrope.	Gre za temeljno listino, ki je opredelila politiko Sveta Evrope na področju ohranjanja dediščine – v listini je izrazito poudarjen Evropski kontekstualni okvir.
SVET EVROPE	<i>European Charter of the Architectural Heritage</i> Amsterdam, 1975	<i>Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine</i> . Poznamo tudi pod imenom <i>Amsterdamska listina</i> ali <i>Evropska listina o stavbni dediščini</i> ; prevedena http://http://svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/066/ - 18.4.2015	Kulturna vrednost in uporabna vrednost sta razumljeni kot dva pola obravnave zgradbe, ki morata biti oba upoštevana pri načrtovanju obnove. Še pred tem pa morajo biti ustrezno razumljene estetska, zgodovinska in arhitekturna vrednost. = kulturna, uporabna, estetska, zgodovinska, arhitekturna	V listini so postavljeni temeljni principi varovanja in ohranjanja arhitekturne dediščine. Osredotočena je na evropsko dediščino. Listina je nastala v kontekstu evropskega leta stavbene dediščine 1975. Amsterdamska listina oz. Evropska listina o stavbni dediščini uveljavlja doktrino celostnega ohranjanja, ki zajema pravno varstvo, financiranje varstva, interdisciplinarnost varstva, vključenost načrtovanja prostora, regionalnega in urbanističnega načrtovanja in načel trajnostnega varstva (predvsem vključitev dediščine v projekte obnove). Resolucija (76) 26 iz leta 1976 povzema in nadgrajuje izhodišča Amsterdamske listine v obliki političnega dokumenta.
SVET EVROPE	<i>Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe</i> Granada, 1985	<i>Konvencija o varstvu evropskega arhitektonskega bogastva</i> (ratificirana: Uradni list SFRJ - Mednarodne pogodbe, št. 4/91); poznamo tudi pod imenom <i>Granadska konvencija</i> ; prevedena http://http://svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/121/index.htm 1 - 18.4.2015	Konvencija omenja vrednote le na splošno in sicer kot element, ki ga je treba ohranjati. Konkretno se na vrednote nanaša v delu, kjer poudarja človekovo znanje in spretnosti tudi kot posebno vrednoto, ki jo je treba ohranjati.	Konvencija ima velik pomen na področju ohranjanja nepremične kulturne dediščine, ker nadgrajuje Amsterdamsko listino na področju celostnega ohranjanja: dediščina je razumljena kot sestavni del različnih politik (mdr. varstva okolja). Konvencija opredeljuje obveznosti države in poudarja upoštevanje razvoja (iskanje ravnotežja med ohranjanjem in razvojem). Konvencija je pomembna tudi zato, ker je osredotočena na varstvo dediščine pred naravnimi katastrofami.
SVET EVROPE	<i>European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)</i> La Valetta, 1992	<i>Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (spremenjena)</i> (Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 7/99); prevedena http://http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1957 – 18.4.2015	Konvencija govori o vrednotah in konkretnije le o kulturni in znanstveni vrednoti. = kulturna, znanstvena	Namen revidirane konvencije je ohranitev arheološke dediščine kot vira evropskega kolektivnega spomina in kot orodja za znanstveno in zgodovinsko proučevanje. Čeprav konvencija govori o arheološki dediščini ima pomen zaradi uveljavitve načel preventivnega ohranjanja. Konvencija obširneje govori o popisovanju dediščine.
SVET EVROPE	<i>Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society</i> Faro, 2005	<i>Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo</i> (Uradni list RS - Mednarodne pogodbe, št. 5/08); poznamo tudi pod imenom <i>FARO konvencija</i> ; prevedena http://http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5015 – 18.4.2015	Faro govori o vrednotah na splošno, o kulturnih vrednotah in o vrednotah, ki so neločljivo povezane z dediščino. <i>Preamble:</i> <i>Recognising the need to put people and human values at the centre of an enlarged and cross-disciplinary concept of cultural heritage</i> <i>Emphasising the value and potential of cultural heritage wisely used as a resource for sustainable development and quality of life in a constantly evolving society;</i> Article 3 –The common heritage of Europe <i>The Parties agree to promote an understanding of the common heritage of Europe, which consists of:</i> a. <i>all forms of cultural heritage in Europe which together constitute a shared source of remembrance, understanding, identity, cohesion and creativity, and</i> b. <i>the ideals, principles and values, derived from the experience gained through progress and past conflicts, which foster the development</i>	Konvencija je osredotočena na evropsko dediščino. Povzema vsa temeljna načela sodobne konservatorske teorije; predvsem opredelitev dediščine kot človekove pravice, kot bistvenega elementa zagotavljanja kulturne raznolikosti, kot dejavnika identitete in demokratizacije družbe (sodelovanje in participacija vseh zainteresiranih – <i>stakeholders participation</i>) in porazdelitev odgovornosti za njeno ohranjanje. Državlani morajo imeti možnost sodelovanja v postopkih odločanja. Poseben pomen pa je pripisan ustreznemu strateškemu načrtovanju. Vrednotenje pomena dediščine za sodobno družbo (s pomočjo identificiranja, proučevanja, varovanja, ohranjanja in prezentacije) je javni interes.

			<p><i>of a peaceful and stable society, founded on respect for human rights, democracy and the rule of law.</i></p> <p>= kulturna</p>	
--	--	--	--	--

Prevodi vseh navedenih konvencij Sveta Evrope dostopni na: http://http://svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/po_vsebinsi/kultura/index.html – pridobljeno 18.4.2015

Evropski komite za standardizacijo	<p>EN 16096:2012. <i>Conservation of cultural property – Condition survey and report of built cultural heritage. Brussels, European Committee for Standardization.</i></p>		<p>Standard definira materialno kulturno dediščino kot objekte, ki imajo arhitekturno, kulturno in zgodovinsko vrednost.</p> <p>= arhitekturna, kulturna, zgodovinska</p>	<p>Za raziskavo je pomemben, ker določa sistem popisa stanja stavbne dediščine. Je edini standard s tega področja. Uporabi se lahko za »zagotovitev enotne metode za pridobitev primerljivih podatkov med raziskovanjem skupine stavb ali regije«, kar je pomembna podlaga za vrednotenje in s tem za opredelitev prioritete posegov. .</p>
SVET EVROPE	<p><i>Core Data Index to Historic Building and Monuments of the Architectural Heritage</i></p>	<p>Upoštevan v strukturi Registra Kulturne dediščine. Register dostopen na: http://giskds.situla.org/giskd/ - 6.3.2013</p>	<p>Standard ni predpisan in je priporočilo. V poglavju 9.1 predvideva zgodovinski povzetek, ki je neobvezno polje, kamor je mogoče vnesti kratek opis zgodovinskega razvoja stavbe.</p>	<p>Velik poudarek pri strukturi dokumenta je na odprti tekstovnih poljih, ki so lahko podlaga za opredelitev zgodovinskega razvoja in pomena. Raziskave in dokumentiranje dediščine so mehanizem za določitev in vrednotenje tistih objektov, ki jih želimo ohranjati zato, ker predstavljajo dokaz o naši zgodovini, ki nas je oblikovala kot posameznike in kot družbo. Priporočilo strukturiranja podatkov o kulturni dediščini omogoča tudi oblikovanje inventarja, ki zahteva opredelitev kriterijev popisa na podlagi razumevanja arhitekturnega razvoja in zgodovine. Takšen inventar odraža odnos določene družbe do zgodovine in hkrati ne more biti povsem objektivni. Vrednotenje oziroma odločitev popisovalca je zato bistven subjektivni element sestave inventarja. Ta element mora biti prepoznaven in sledljiv, da bi se izognili napačnim interpretacijam. To stališče oziroma možnost odprtega inventarja, ki ga oblikuje vsakokratni odnos družbe do svoje lastne zgodovine, je z vidika raziskave vrednot pomembno, ker upošteva, da se vrednote, na podlagi katerih se odločamo, kaj in kako ohranjati, nenehno spreminjajo, nadgrajujejo in prepletajo. »We need to know what exists, why it exists and how it has evolved, in order to take well-informed decisions about the heritage: what to protect, preserve and re-use; what to celebrate; where to channel limited resources and, most importantly, how to learn from the past in order to inform the future.« (Bold, 2009), page 19</p>
SVET EVROPE	<p><i>Core Data Standard for Archaeological Sites and Monuments</i></p>	<p>Upoštevan v strukturi Registra Kulturne dediščine Register dostopen na: http://giskds.situla.org/giskd/ - 6.3.2013</p>	<p>Standard ni predpisan in je priporočilo. V poglavju 7.1. predvideva arheološki povzetek, kjer omogoča kratek opis spomenika ali najdišča. Tu je mogoče opredeliti tudi pomen in bistvene vrednote.</p>	<p>Oba Core Data standarda se v praksi pogosto uporabljata v kombinaciji s Dublin Core metadata standardom za opis meta podatkov. Standarda ne predvidevata polja za identifikacijo vrednot – podlage za vrednotenje umeščata v opcijska tekstovna polja »povzetek«. V uvodu k obema standardoma pa je večkrat poudarjen pomen inventarjev in dokumentacije za ustrezno vrednotenje kulturne dediščine.</p>
EVROPSKA UNIJA	<p><i>Decision No 1194/2011/EU of the European Parliament and of the Council of 16 November 2011 establishing a European Union action for the European Heritage Label</i></p>	<p>Sklep št. 1194/2011/EU Evropskega parlamenta in Sveta iz dne 16. novembra 2011 o uvedbi ukrepa Evropske unije za znak evropske dediščine Dostopno na: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011D1194&from=EN – 18.4.2015 V Sloveniji imajo status:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Spominska cerkev Svetega duha Javorca - Plečnikove Zale – Vrt vseh svetih - Partizanska bolnica Franja 	<p>Namen pobude je s pomočjo kulturne dediščine okrepiti zavedanje ljudi o pripadnosti Evropski uniji. Zato je znak evropske dediščine podeljen tisti dediščini, ki ima dodano vrednost za evropski prostor in zgodovino. Posebej je poudarjen simbolni pomen za evropsko povezovanje in potencial za izobraževanje zlasti mladih v smislu pripadnosti Evropi. Vrednotenje objektov za evropsko dediščino poteka na podlagi vnaprej določenih kriterijev, med njimi zlasti:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>monuments, natural or urban sites, cultural landscapes and places of remembrance, as well as cultural goods and intangible heritage attached to a place, including contemporary heritage if they bear witness, in particular by their</i> - <i>cross-border or pan-European nature, to Europe's history, common values or cultural heritage, particularly to the building of Europe.</i> <p>= zgodovinska, simbolna, izobraževalna</p>	<p>Pobuda je nastala na podlagi pobude držav članic in na podlagi Predloga sklepa Evropske komisije o uvedbi ukrepa Evropske unije za znak evropske dediščine - Bruselj, 9.3.2010 Pobuda je pomembna, ker vzpostavlja proces in kriterije vrednotenja evropske dediščine, kamor sodi tudi slovenska dediščina. Metodološko je pobuda zanimiva, ker pripravlja kazalnike merjenja rezultatov znaka dediščine, in sicer na socialnem, gospodarskem in okoljskem področju.</p>
ENGLISH HERITAGE	<p><i>Conservation Principles. Policies and Guidance for Sustainable Management of the Historic Environment</i></p>	<p><i>Konservatorska načela. Usmeritve in vodila za trajnostno upravljanje zgodovinskih območij</i> https://http://historicengland.org.uk/advice/constructive/</p>	<p>Dokument navaja kot ključne naslednje vrednote: kulturno, izobraževalno, znanstveno, ekonomsko, rekreativno, estetsko in vrednote, ki izhajajo iz možnosti uporabe virov določenega zgodovinskega območja. = kulturna, izobraževalna, znanstvena,</p>	<p>Publikacije velja za eno temeljnih referenčnih publikacij v slovenski konservatorski teoriji. Publikacija obravnava vrednote v poglavju »Understanding heritage values – Razumeti vrednote dediščine«.</p>

	London, 2008	conservation/conservation-principles/ - 18.4.2015	ekonomska, rekreativna, estetska, energetska učinkovitost (trajnostna raba virov)	
MEDN. KONZORCIJ - financer: 5 OKVIRNI PROGRAM EVROPSKE UNIJE	<i>SUIT: Sustaining long term heritage value. Using environmental assessment to coserve historic urban areas</i> 2000-2004	Slovenija ni sodelovala v projektu. Rezultati projekta so bili predstavljeni v raziskavi Aleš Mlakar, Karla Jankovič, Barbara Mlakar: <i>Vključevanje varstva kulturne dediščine v pripravo okoljskih poročil in celovite presoje vplivov na okolje (po ZVO-1)</i> , Ljubljana: 2005; obe direktivi 85/337/EEC in 2001/42/EC, omenjeni v raziskavi, pa sta implementirani v slovenski zakonodaji. http://cordis.europa.eu/new_s/rcn/101605_en.html - 18.4.2015	Projekt ne opredeli procesa ali predloga vrednotenja, vendar pa ponudi zelo podroben pregled do tedaj obstoječih metod vrednotenja. Predlaga osredotočenje na naslednje vrednote: okoljsko, ekonomsko, zgodovinsko, kulturno in družbeno. = okoljska, ekonomska, zgodovinska, kulturna, družbena	Projekt opredeljuje kulturno dediščino kot sestavni del okolja. Izhajal je iz ugotovitve, da integrirani sistem vrednotenja dediščine ne obstaja, in kot enega od temeljnih izzivov postavil vprašanje, na katero točko v procesu odločanja je potrebno umestiti vrednotenje, da bo zagotovljeno trajnostno upravljanje okolja in dediščine. Projekt je podal pregled metod okoljskega, ekonomskega, zgodovinsko-kulturnega in družbenega vrednotenja. Predstavljena je vrsta metod od LCA in morfološke analize pri vrednotenju »živih« historičnih predelov, Cost-benefit metode pri opredelitvi načrtovanih stroškov obnove do različnih participativnih metod (metoda vprašalnika, vizualizacijske tehnike). Predvsem pa je izpostavljen metodološki proces presoje vplivov na okolje, ki združuje metode od terenskih raziskav do modeliranja in večkriterijske analize.
MEDN. KONZORCIJ - financer: SVET EVROPE IN EVROPSKA UNIJA	<i>South East Europe: Integrated Rehabilitation Project Plan/Survey of the architectural and archaeological Heritage</i> 2003-2010	Čeprav Slovenija ni bila partnerica projekta, je za slovenski prostor metodologija zanimiva, ker temelji na znanih in celo skupnih upravno-administrativnih in kulturno zgodovinskih izhodiščih nekdanje skupne države. Poleg tega tudi sami avtorji metodologije trdijo, da jo je mogoče z manjšimi prilagoditvami uporabiti v drugih okoljih in za druge zvrsti dediščine. http://tfc.sccc.int/en/project_s/ljubljana-process - 18.4.2015	Vrednotenje je tu razumljeno zlasti kot ocena stanja dediščine z vidika ohranjenosti, ogroženosti, pravnega varstva, institucionalnih in skrbniških/upravljaljskih pristojnosti, lastništva ter upravljanja, vključuje pa tudi t.i. izjavo o pomembnosti (<i>statement of significance</i>), kjer predvideva opisno strokovno vrednotenje, vendar ga zaradi preglednosti postopka omejuje na nekaj stavkov. Metodologija je razdeljena v več poglavij in temelji v prvem in drugem koraku na vprašanjih, v naslednjih korakih pa predlaga tudi uporabo vrednostnih lestvic (ocena tveganja na lestvici od A do H, na primer). Pomembno je, da metodologija poudarja nujnost ustrezne podatkovne baze kot podlage procesu in da v svoji zasnovi predvideva nujno povezavo med dokumentiranjem in oceno stanja. Vendar pa metodologija ne opredeljuje konkretnih metod pri posameznih vsebinskih sklopih, kar pomeni, da izbiro metode oziroma odločitev o znanstveni podpori oblikovanju rezultatov prepušča vsakokratnemu uporabniku. = stanje ohranjenosti, ogroženost, upravljanje	Projekt je bil osredotočen na nepremično dediščino Jugovzhodne Evrope in priporoča pragmatičen metodološki pristop k oceni stanja dediščine. Metodologija, ki jo predlaga priročnik, temeljni na štirih korakih: vprašalnik o stanju dediščine, oblikovanje prioritete liste intervencij (<i>Prioritised Intervention List</i>), predhodna tehnična ocena (<i>Preliminary Technical Assessment</i>) in študije izvedljivosti. Potencialna uporabnost metodologije izhaja predvsem iz prioritete liste intervencij, ki so jo partnerji projekta označili kot najpomembnejši instrument pri sprejemanju odločitev o posegih, pri pridobivanju potencialnih investitorjev in pri dialogu z vladnimi odločevalci. Implementacija metodologije v t.i. Ljubljanski proces II, ki državam članicam Sveta Evrope in EU priporoča njeno uporabo, kaže na veliko verjetnost, da se bo prav ta pristop dejansko uveljavil v upravljanju dediščine.
MEDN. KONZORCIJ - financer: 7 OKVIRNI PROGRAM EVROPSKE UNIJE	<i>EU-CHIC: European Cultural Heritage Identity Card</i> 2009 - 2012	UL FGG je bila koordinator projekta; iz Slovenije sta pri projektu aktivno sodelovala MK RS in ZVKDS http://http://eu-chic.eu/ - 18.4.2015	Projekt je izhajal iz predpostavke bistvenega pomena ustreznega dokumentiranja za, med drugim, ustrezno vrednotenje dediščine. Skupine podatkov o posamezni enoti dediščine, ki jih predlaga projekt na nivoju identifikacije, so: naziv, lokacija, funkcija, datum, konstrukcija, stanje ohranjenosti, zaščita in varstveni režim, bistveni dejavniki tveganja in ogroženosti. Ker je popis enote dediščine opredeljen po sistemu ledene gore oziroma nivojskega poglabljanja količine informacij, se vrednotenje umešča na nivo zbiranja znanja.	Projekt je bil namenjen oblikovanju priročnika za učinkovito zbiranje, hrambo in prezentacijo podatkov o posamezni enoti nepremične kulturne dediščine. Namen je olajšati načrtovanje vzdrževanja, obnove in upravljanja dediščine, kot tudi prispevati k opredelitvi znanstveno podprtega procesa odločanja o prioritetah posegov v spomenike. V ta namen so bili oblikovani kriteriji ocene stanja objekta, ki združujejo materialne in nematerialne vidike ohranjanja in predvidevajo tudi povzetek pomembnosti.
UL FGG, GI ZRMK in ZRC SAZU - financer RS	<i>Umetnost in vojna. Izdelava in demonstracija modela za načrtovanje ohranjanja umetnostnozgodovinske dediščine v vojnih spopadih</i> 2007-2009	Nacionalni projekt; sodelovala sta UL FGG in Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU.	Projekt se z vrednotenjem pomena ne ukvarja neposredno, je pa bil namen projekta prispevati k določitvi prioritete posegov v stavbe, ki bi bile v skladu s predlagano metodologijo projekta ocenjene kot najbolj ogrožene v primeru vojnega spopada, terorističnega napada ali naravne katastrofe. = ogroženost	Namen projekta je bila opredelitev metodologije sistema podrobnega dokumentiranja, ki bo omogočilo obnovo, zaščito ali ohranjanje objektov kulturne dediščine v primeru vojne, terorističnih napadov ali naravnih katastrof. Projekt je bil izveden na primeru 35 stavb v slovenskem prostoru in je rezultat interdisciplinarnega sodelovanja tehničnih in humanističnih ved. Zanimiv je metodološko, ker povezuje dokumentiranje in oceno ogroženosti in sicer na podlagi večih kriterijev.
GEORG DEHIO	Njegova teoretska izhodišča povzeta v: Pirkovič Jelka: <i>Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva</i> . Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1989. Povzeto po delu, objavljenem v Strassburgu leta 1905.		Dehio je spomenike delil na umetnostne (estetske) in zgodovinske. Oboji so lahko premični ali nepremični.	Pomembno vplival na razvoj in izhodišča slovenske konservatorske teorije.
MAX DVORÁK	<i>Katechismus der Denkmalpflege</i> , Dunaj 1916		Ni sistematične klasifikacije vrednot. = avtentičnost, integriteta	Iz konteksta obravnave dediščine (Konservirati, ne restavrirati; sicer povzeto po Rieglu in Dehiu) je mogoče sklepati, da je avtor postavjal avtentičnost in integriteto visoko na lestvico vrednot.

ALOIS RIEGL 1928	<i>The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development.</i> V: Price, N.S., Kirby Talley, M.J., Melucco, V.A.: <i>Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage.</i> The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 1996, pp. 69 – 83 Povzeto po delu, objavljenem leta 1928.	Riegl deli spomenike na namerne in nenamerne, vrednote pa na spominske vrednote (starost, zgodovinska vrednota, namerna spominska vrednota) sodobne vrednote (uporabna, umetniška in novost). = spominska, starost, zgodovinska, uporabna, umetniška, novost	Riegl je bil prvi teoretik konservatorstva, ki je opredelil vrednote dediščine. Njegova teorija je imela velik vpliv na slovenski prostor.
WILFRED LIPE 1984	Njegova teoretska izhodišča povzeta v: Mason Randall: <i>Assessing Values in Conservation Planning. Methodological issues and choices</i> ; V: Price, N.S., Kirby Talley, M.J., Melucco, V.A.: <i>Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage.</i> The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 1996	Lipe izpostavlja naslednje vrednote: Ekonomsko, estetsko, asociativno-simbolno in informativno. = ekonomska, estetska, asociativna, simbolna, informativna	
BRUNO FREY 1997	Njegova teoretska izhodišča povzeta v: Mason Randall: <i>Assessing Values in Conservation Planning. Methodological issues and choices</i> ; v: V: Price, N.S., Kirby Talley, M.J., Melucco, V.A.: <i>Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage.</i> The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 1996	Frey izpostavlja naslednje vrednote: denarna, vrednota možnosti, vrednota obstoja, vrednota zapuščine, prestižna in izobraževalna vrednota. = denarna, v. možnosti, v. obstoja, v. zapuščine, prestižna, izobraževalna	Bruno Frey raziskuje pretežno ekonomski vidik ohranjanja dediščine.
BARBARA APPELBAUM 2007	<i>Conservation Treatment Methodology.</i> Amsterdam 2007	Avtorica navaja: umetniško, zgodovinsko, uporabno, raziskovalno, izobraževalno vrednoto, vrednoto starosti, novosti, sentimentalno, denarno, asociativno, komemorativno vrednoto in vrednoto redkosti + analiza vrednot po posameznih primerih. = umetniška, zgodovinska, uporabna, raziskovalna, izobraževalna, starost, novost, sentimentalna, denarna, asociativna, komemorativna, redkost	Avtorica poudarja pomen obravnave materialnih in nematerialnih lastnosti dediščine in postavi sistem vrednotenja, pri čemer še posebej izpostavlja pomen analize vrednot po posameznih primerih.
RANDALL MASON 2008	Mason Randall: <i>Assessing Values in Conservation Planning. Methodological issues and choices</i> ; V: Price, N.S., Kirby Talley, M.J., Melucco, V.A.: <i>Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage.</i> The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 1996	Avtor v prispevku predlaga tipologijo vrednot in sicer jih deli: Družbeno-kulturne vrednote: zgodovinska, kulturno-simbolna, družbena, duhovno-religiozna, estetska Ekonomske vrednote: uporabna tržna, vrednost neuporabe, vrednosti obstoja, možnosti in zapuščine. = zgodovinska, kulturno-simbolna, družbena, duhovno-religiozna, estetska, uporabna tržna, netržna, v. obstoja, v. možnosti, v. zapuščine	Randall Mason, ki je v prispevku »Assesing Values in Conservation Planning« (Mason, 2010) zaobjel zapletenost in večplastnost vrednotenja in prikazal tako zgodovino procesa kot tudi vrsto relevantnih vprašanj in omejitev v sodobnem pojmovanju ohranjanja dediščine, predlaga pri vrednotenju osredotočenje na metodologije zbiranja podatkov in znanja o določeni enoti dediščine. Takšen pristop lahko omogoči oblikovanje opisnega dokumenta, t.i. izjavo o pomenu (<i>statement of significance</i>), ki pa mora biti usklajena tako s specifično posamezne zvrsti dediščine kot tudi z določenim lokalnim okoljem. Izjava je lahko pomemben prispevek k postopku informiranega odločanja, vendar, kot opozarja avtor, vrednotenju ni mogoče predpisati recepta ali zanj izpostaviti le določenih metod. Prispevek je v kontekstu naše razprave izjemno pomemben, ker sistematično in argumentirano predstavlja zapletenost, večplastnost in fluidnost vrednot, hkrati pa ponuja po oceni avtorja optimalne metodološke smernice, ki govorijo v prid njeni vsebinski povezavi in kompatibilnosti dokumentiranja in večkriterijskega vrednotenja. Avtor vidi vrednotenje kot pomemben okvir procesa odločanja o ohranjanju dediščine, načrtovanju obnove, upravljanju ali vzdrževanju, predvsem rangiranju in določanju prioritete, pri čemer lahko ob odsotnosti uveljavljenih metod odločanja za področje kulturne dediščine, le-te apliciramo z drugih področjih, zlasti s področja varstva okolja. Mason predlaga tipologijo vrednot, pri čemer poudarja pomen holističnega pristopa, integriranja kvantitativnih in kvalitativnih metod in vključevanje t.i. deležnikov (<i>stakeholders</i>).
FRANCE STELE 1955	<i>Estetika in dokumentarnost v restavriranju spomenikov</i> , Varstvo spomenikov 5, 1955, pp. 5-37	Stele navaja v prispevku znanstveno, kulturno vrednost in zgodovinsko pričevalnost, ki se izraža skozi stil, formo, tehniko, funkcionalnost, estetski potencial – zunanjsčina, slog, sestav, umeščenost in ikonografska vrednost. Jelka Pirkovič (1993) navaja, da Stele omenja zgodovinske, spominske in razpoloženske vrednote. = znanstvena, kulturna, zgodovinska	Stele, umetnostni zgodovinar, je bil od leta 1912 deželni konservator za Kranjsko, nato pa do 1938 vodja Spomeniškega urada za Slovenijo. S svojim delom in raziskavami je bistveno utemeljil spomeniško varstvo na Slovenskem.
PETER FISTER 1979	<i>Obnova in varstvo arhitekturne dediščine</i> , Ljubljana, 1979	Avtor navaja: Likovni kriterij (umetnostnozgodovinski, estetski), zgodovinski kriterij, tehnični kriterij, in vsebinski kriterij pri vrednotenju	Avtor, arhitekt, je predlagal prvi sistematični sistem popisa arhitekturne dediščine; s svojim delom je utemeljil najpomembnejše vključevanje ohranjanja kulturne dediščine v prostorsko načrtovanje in s tem v razvoj prostora; zagovarja iskanje ravnovesja med splošnim

		pomena dediščine. = umetnostno zgodovinska, estetska, zgodovinska, tehnična	in pecifičnim pri vrednotenju dediščine.
JELKA PIRKOVIČ 1993	<i>Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji</i> , Ljubljana 1993.	Avtorica navaja šest skupin meril vrednotenja: <ul style="list-style-type: none"> - avtorsko in razvojno merilo: izvirnost in avtentičnost, izjemnost, dragocenost, estetske kvalitete, vplivnost, ujemanje... - tipološko merilo: tipičnost, standardnost, nazornost, pričevalnost - zgodovinsko pričevalno merilo: o pomembnih dogodkih, vplivnih zgodovinskih pojavih, o delu in življenju pomembnih osebnosti, simbolna vrednost - kulturno civilizacijsko merilo: povezanost s sedanjo kulturo, razvojna kontinuiteta, pričevalnost žive, odmirajoče ali preminule dediščine - prostorsko merilo: dominantnost objekta, nepogrešljivost v prostorski zasnovi, podrejenost oz. nepoudarjenost - Omenjena tudi ekonomska vrednost dediščine in družbena vrednost KD <p>Avtorica na podlagi meril izpostavi avtorsko-razvojno, tipološko, prostorsko, kulturno-civilizacijski in zgodovinsko-pričevalni pomen dediščine.</p> <p>= avtorska, razvojna, tipološka, zgodovinska, kulturna, prostorska, ekonomska</p>	Avtorica, umetnostna zgodovinarica, je z opredelitvijo postopkov spomeniškega varstva pomembno zaznamovala konservatorsko teorijo v Sloveniji, tudi na področju vrednotenja dediščine. Je avtorica Zakona o varstvu kulturne dediščine iz leta 2008.
VITO HAZLER 1999	<i>Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem</i> , Ljubljana, 1999	Avtor navaja, da je treba dediščini določiti kulturni pomen, ki mora temeljiti na geografski ali prostorski, gradbeno razvojni, likovni ali estetski, etnološko-socialni in zgodovinski ali časovni vrednoti. = prostorska, razvoja, estetska, družbena (iz socialne), zgodovinska	Avtor, etnolog, se ukvarja predvsem s povezavo naravne in kulturne dediščine in opredelitvijo podeželske dediščine.
ZVEZDA DELAČ-KOŽELJ 2009	<i>Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine</i> , Ljubljana 2009	Avtorica opredeljuje kulturni pomen kot rezultat: <ul style="list-style-type: none"> - Osnovnih vrednot: prostorska, zgodovinsko-pričevalna, tipološka, kulturno-civilizacijska, razvojna, avtorska - Operativno-konservatorskih vrednot: starost, ohranjenost, avtentičnost, ogroženost <p>= prostorska, zgodovinska, tipološka, kulturna, razvojna, avtorska, starost, ohranjenost, avtentičnost, ogroženost</p>	Avtorica izhaja iz etnologije kot temeljne vede in utemeljuje vlogo etnologa v konservatorstvu. Izhaja tudi iz praktičnega konservatorskega dela, ki ga opravlja na ZVKDS.
DARJA MARINČEK PROSENC 2012	<i>Implementing Cultural Heritage Preservation in Spatial Planning (Populus project)</i> . V: Žarnić, R., Rajčić, V., Vodopivec, B. (ed): <i>Heritage Protection. From Documentation to Interventions. Proceedings of the EU-CHIC International Conference on Cultural Heritage Preservation, Split, Croatia, 29 May - 1 June 2012, pp 227-231</i>	Avtorica pri vrednotenju dediščine v lokalnem okolju postavlja naslednje vrednote oziroma pomena: zgodovinski, arhitekturni, krajinsko arhitekturni, čustveni, umetniški, pomen redkosti, kulturni, ekonomski, izobraževalni, krajinski, pomen lokalne posebnosti, neposredni, politični, javni, znanstveni, družbeni, simbolični, religiozni oz. duhovni, tehnološki, mestni – urbanistični, funkcionalni, senzorični = zgodovinska, arhitekturna, krajinska, čustvena, umetniška, redkost, kulturna, ekonomska, izobraževalna, lokalno posebna, neposredna, politična, javna, znanstvena, družbena, simbolična, religiozna, duhovna, tehnološka, urbanistična, funkcionalna, senzorična	Avtorica se raziskovalno posveča predvsem metodološkimi vidikom sodelovanja lokalnega prebivalstva pri prostorskem načrtovanju, ki pomembno vključuje tudi kulturno dediščino.
RS 1991	<i>Ustava RS</i> , Ur. l. RS št. 33/1991 z dne 28.12.1991	Ustava v 5. členu, 1 odstavek navaja: Država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine. Varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti. Skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih	Zapis skrbi za varovanje in dolžnosti varovanja kulturne dediščine v ustavi Republike Slovenije je pomembno simbolno priznanje pomena dediščine.

		<p>državah, za slovenske izseljence in zdomce, ter pospešuje njihove stike z domovino.</p> <p>Skrbi za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije.</p> <p>Ustava v 73. členu navaja: Vsakdo je dolžan v skladu z zakonom varovati naravne znamenitosti in redkosti ter kulturne spomenike. Država in lokalne skupnosti skrbijo za ohranjanje naravne in kulturne dediščine.</p>	
MK RS 2008	<i>Zakon o varstvu kulturne dediščine</i> (Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12 in 111/13)	<p>Zakon v 24. členu predvideva: Minister predpiše vsebino predlogov za razglasitev in gradiv za pridobitev statusa spomenika, merila in način vrednotenja dediščine, ki naj pridobi status spomenika, merila in način inventarizacije ter navodila za določanje predlogov varstvenih režimov za posamezne zvrsti spomenikov.</p> <p>Podzakonski akt še ni sprejet</p>	Zakon navaja vrednotenje kot enega od temeljnih postopkov konservatorstva.
MK RS 2009	Pravilnik o konservatorskem načrtu (Ur. l. RS 66/2009 z dne 21.8.2009)	<p>Pravilnik kot sestavni del konservatorskega načrta predvideva razumevanje spomenika in njegovih vrednot ter ustrezno gradivo in prikaz vrednot (5. člen, analitični del)</p> <p>Pravilnik določa opredelitev družbenega pomena, ki ga pojasnjujejo kulturni, estetski, zgodovinski pomen, razvojni potencial, vzgojni pomen, simbolni, identifikacijski pomen in drugo.</p> <p>Povzeto iz Priloga I: Konservatorski načrt</p> <p>= družbena, kulturna, estetska, zgodovinska, razvojna, vzgojna</p>	Vrednotenje, določeno v pravilniku temelji na izhodiščih Listine iz Burre in na raziskovalni nalogi: Matej Zupančič, Mateja Kavčič, Boris Deanovič: Enotna metodologija z a izdelavo konservatorskega načrta. Ljubljana: ZVKDS, 2007
MK RS 2009	<i>Pravilnik o registru kulturne dediščine</i> (Ur. l. RS 66/2009 z dne 21.8.2009)	Pravilnik v 5. členu predvideva tudi vpis vrednot, ki utemeljujejo razglasitev nepremičnega spomenika.	Register kulturne dediščine je edina zakonsko podprta podatkovna baza dediščine v slovenskem prostoru.

PRILOGA B: Vprašalnik - Določitev prioritet posegov na nepremični dediščini z večkriterijsko metodo

VPRAŠALNIK: DOLOČITEV PRIORITET POSEGOV NA NEPREMIČNI DEDIŠČINI Z VEČKRITERIJSKO METODO

1. Prosimo, **izpolnite predstavitveni obrazec (list 2)**, da bomo lahko predstavili vzorec izprašancev.
2. Prosimo vas, da izpolnite vprašalnik tako, da **izpolnite dve tabeli: Glavni kriteriji in Podkriteriji (lista 3 in 4). Podroben opis vsakega kriterija in podkriterija se nahaja na posebnem listu.**

Metoda vprašalnika je parna primerjava (metoda AHP - Analitični hierarhični proces). Metoda izhaja iz predpostavke, da je več elementov lažje hierarhično razvrstiti, če primerjamo vsakega z vsakim (parna primerjava), kot pa če skušamo razvrstiti vse naenkrat. Ta metoda je še posebej učinkovita za objektivizacijo sodb, kjer je pričakovati relativno visoko stopnjo subjektivnosti.

Primer parne primerjave za glavni kriterij "družbeni pomen":

Imamo osem glavnih kriterijev v abecednem vrstnem redu: družbeni pomen, ekonomski pomen, estetski pomen, kulturno-simbolni pomen, ogroženost, okoljski pomen, stanje ohranjenosti in zgodovinski pomen. Najprej primerjamo družbeni pomen z vsemi ostalimi in vnašamo naše sodbe v tabelo. Sodbe "bolj pomemben" se nahajajo na levi strani tabele, sodbe "manj pomemben" se nahajajo na desni strani tabele. Z vrednostno lestvico določimo stopnjo pomembnosti.

Lestvica pomembnosti: 0 – enako, 1 – zmerno, 2 – močno, 3 – zelo močno, 4 – skrajno.

V spodnjem primeru je strokovnjak XY presodil, da je družbeni pomeni močno bolj pomemben (2 levo) kot ekonomski pomen, zmerno bolj pomemben (1 levo) kot estetski pomen, enako pomemben (0 sredina) kot kulturno-simbolni pomen, močno manj pomemben (2 desno) kot ogroženost, zmerno manj pomemben (1 desno) kot okoljski pomen zelo močno manj pomemben (3 desno) kot stanje ohranjenosti in skrajno manj pomemben (4 desno) kot zgodovinski pomen.

	4	3	2	1	0	1	2	3	4	
Družbeni pomen			x							Ekonomski pomen
Družbeni pomen				x						Estetski pomen
Družbeni pomen					x					Kulturno-simbolni pomen
Družbeni pomen							x			Ogroženost
Družbeni pomen						x				Okoljski pomen
Družbeni pomen								x		Stanje ohranjenosti
Družbeni pomen									x	Zgodovinski pomen

Za vaše sodelovanje se vam najlepše zahvaljujemo!

DODATNO VSEBINSKO POJASNILO

Ohranjanje kulturne dediščine je povezano z visokimi stroški in potrebe po ohranjanju praviloma presegajo razpoložljiva sredstva. Večkriterijsko odločanje lahko pomaga pri znanstveno podprtem odločanju o prioritetah posegov.

Namen vprašalnika je določitev pomembnost kriterijev in podkriterijev glede na preference, ki izhajajo iz izobrazbe in/ali izkušenj posameznih strokovnjakov. Hipotetično izhodišče presoje pomembnosti kriterijev in podkriterijev je, da imamo več objektov (gradovi), ki potrebujejo obnovo, mi pa moramo s pomočjo kriterijev in podkriterijev določiti, kateri objekt je do obnove najbolj in najprej upravičen. Ocenjujemo sedanje stanje ohranjenosti.

Vprašalnik je namenjen razvoju večkriterijske metode ocene lastnosti dediščine. Prva faza raziskave je bila opredelitev kriterijev in podkriterijev na primeru grajske dediščine v Sloveniji. Oblikovano je bilo kriterijsko drevo osmih glavnih kriterijev s po tremi podkriteriji. Kriterijsko drevo je bilo preverjeno in nadgrajeno s poglobljenimi intervjuji s 17 izbranimi strokovnjaki na podlagi metode AHP (*Analytic Hierarchy Process*, Thomas Saaty, 1980). Druga faza raziskave je razširitev vzorca izbranih strokovnjakov v mednarodnem in v slovenskem prostoru. V tej drugi fazi raziskave vas vabimo k sodelovanju in se tako pridružite izbrani skupini strokovnjakov.

Razvoj metode: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.

Avgust, 2013

PREDSTAVITVENI OBRAZEC						
Ime						
Izobrazba						
	Višješolska strokovna; raven 6/1	Visokošolska strokovna / Univerzitetna (1. bolonjska stopnja); raven 6/2	Univerzitetna / Magisterij stroke (2. bolonjska stopnja); raven 7	Magisterij znanosti; raven 8/1	Doktorat znanosti; raven 8/2	
Veda (CERIF)						
	Prostorsko načrtovanje	Arheologija	Zgodovina	Umetnostna zgodovina	Sociologija	Arhitektura
	Administrativne znanosti	Etnologija	Ekonomija	Gradbeništvo	Geologija	Varstvo in restavriranje umetniških del
Drugo (navedite)						
Specializacija, področje dela						
	Teorija konservatorstva	Restavriranje	Konserviranje	Teorija materialov kulturne dediščine	Teorija konstrukcij kulturne dediščine	Načrtovanje in izvedba obnov
	Upravljanje kulturne dediščine	Prostorsko načrtovanje	Ustvarjanje znanja (raziskave)	Prenos znanja (izobraževanje)	Drugo (navedi)	
Delovno mesto						
Izkušnje (v letih)						
	Skupaj	Kulturna dediščina				
Komentarji						
Datum intervjuja (dd,mm,llll)						

GLAVNI KRITERIJI

DOLOČITEV PRIORITET POSEGOV NA NEPREMIČNI DEDIŠČINI Z VEČKRITERIJSKO METODO; Razvrščanje kriterijev po pomembnosti

Prosimo, vnesite križec v polja, ki ustrezajo vaši sodbi (glej primer v zavihku Navodila, primer)

0	Enako													
1	Zmerno													
2	Močno													
3	Zelo močno													
4	Skrajno													
		4	3	2	1	0	1	2	3	4				
	Družbeni pomen													Ekonomski pomen
	Družbeni pomen													Estetski pomen
	Družbeni pomen													Kulturno-simbolni pomen
	Družbeni pomen													Ogroženost
	Družbeni pomen													Okoljski pomen
	Družbeni pomen													Stanje ohranjenosti
	Družbeni pomen													Zgodovinski pomen
	Ekonomski pomen													Estetski pomen
	Ekonomski pomen													Kulturno-simbolni pomen
	Ekonomski pomen													Ogroženost
	Ekonomski pomen													Okoljski pomen
	Ekonomski pomen													Stanje ohranjenosti
	Ekonomski pomen													Zgodovinski pomen
	Estetski pomen													Kulturno-simbolni pomen
	Estetski pomen													Ogroženost
	Estetski pomen													Okoljski pomen
	Estetski pomen													Stanje ohranjenosti
	Estetski pomen													Zgodovinski pomen
	Kulturno-simbolni pomen													Ogroženost
	Kulturno-simbolni pomen													Okoljski pomen
	Kulturno-simbolni pomen													Stanje ohranjenosti
	Kulturno-simbolni pomen													Zgodovinski pomen
	Ogroženost													Okoljski pomen
	Ogroženost													Stanje ohranjenosti
	Ogroženost													Zgodovinski pomen
	Okoljski pomen													Stanje ohranjenosti
	Okoljski pomen													Zgodovinski pomen
	Stanje ohranjenosti													Zgodovinski pomen
		4	3	2	1	0	1	2	3	4				

PODKRITERIJI

DOLOČITEV PRIORITET POSEGOV NA NEPREMIČNI DEDIŠČINI Z VEČKRITERIJSKO METODO; Razvrščanje podkriterijev po pomembnosti

Prosimo, vnesite križec v polja, ki ustrezajo vaši sodbi (glej primer v zavihku Navodila, primer)

0	Enako										
1	Zmerno										
2	Močno										
3	Zelo močno										
4	Skrajno										
	DRUŽBENI POMEN	4	3	2	1	0	1	2	3	4	
	Izobraževalni pomen										Upravljanje
	Izobraževalni pomen										Znanstveni pomen
	Upravljanje										Znanstveni pomen
	EKONOMSKI POMEN	4	3	2	1	0	1	2	3	4	
	Netržna vrednost										Tržna vrednost
	Netržna vrednost										Investicije - ocenjena vr.
	Tržna vrednost										Investicije - ocenjena vr.
	ESTETSKI POMEN	4	3	2	1	0	1	2	3	4	
	Arhitekturni pomen										Integriteta
	Arhitekturni pomen										Redkost
	Integriteta										Redkost
	KULTURNO-SIMBOLNI POM.	4	3	2	1	0	1	2	3	4	
	Duhovno-religiozni pomen										Novost
	Duhovno-religiozni pomen										Posvetni pomen
	Novost										Posvetni pomen
	OGROŽENOST	4	3	2	1	0	1	2	3	4	
	Antropogeni družbeni vplivi										Dolgoročni okoljski vplivi
	Antropogeni družbeni vplivi										Kratkoročni okoljski vplivi
	Dolgoročni okoljski vplivi										Kratkoročni okoljski vplivi
	OKOLJSKI POMEN	4	3	2	1	0	1	2	3	4	
	Energetska učinkovitost										Krajinski pomen
	Energetska učinkovitost										Prostorski pomen
	Krajinski pomen										Prostorski pomen
	STANJE OHRANJENOSTI	4	3	2	1	0	1	2	3	4	
	Konstrukcija										Materiali
	Konstrukcija										Predhodni posegi
	Materiali										Predhodni posegi
	ZGODOVINSKI POMEN	4	3	2	1	0	1	2	3	4	
	Arheološki pomen										Avtentičnost
	Arheološki pomen										Tehnološki pomen
	Avtentičnost										Tehnološki pomen